

GLASUL BISERICII

REVISTA OFICIALĂ
A SFINTEI MITROPOLII A UNGRO-VLAHIEI

ANUL XX Nr. 5 - 6 MAI - IUNIE - 1961

GLASUL BISERICII

REVISTA OFICIALĂ
A SFINTEI MITROPOLII A UNGROVLAHIEI

APARE LUNAR SUB CONDUCEREA UNUI
COMITET DE REDACȚIE

ANUL XX Nr. 5-6
MAI-IUNIE
1961

Redacția și Administrația : Sectorul Social-Cultural al Arhiepiscopiei Bucureștilor
Str. Patriarhiei Nr. 21 — Raionul Nicolae Bălcescu

COMITETUL DE REDACȚIE

PREȘEDINTE :

P. F. JUSTINIAN,
Mitropolitul Ungrovlahiei
și Patriarhul României

VICE-PREȘEDINȚI :

P. S. ANTIM,
Episcopul Buzăului

P. S. CHESARIE,
Episcopul Dunării de Jos

MEMBRI :

P. S. TEOCTIST,
Episcop Vicar

P. C. Pr. ALEXANDRU IONESCU,
Vicar al Mitropoliei

REDACTOR RESPONSABIL :

P. C. Pr. STAN DIMANCEA,
Consilier administrativ al Mitropoliei

C U P R I N S U L

ÎNDRUMĂRI PASTORALE ȘI OMILETICE

Pr. VASILE AȘTILEANU, *La Sfînta Treime* 381

PENTRU PACEA A TOATĂ LUMEA

REDACTIA, *Acțiuni în slujba păcii* 384

ARTICOLE ȘI STUDII

T. G. BULAT, *Știri noi cu privire la mitropolitul Antim Ioireanu și ctitoria sa* 393

I. V. COVERCĂ, *Probleme de organizare bisericească în Canoanele vechi arabe* 405

Magistrand ION STÂNCULESCU, *Gavril Musicescu precursor al transcrierii psaltice pe notație lineară* 420

Diac. prof. VINTILĂ POPESCU, *Învățătura dușeritelor Bisericii creștine despre preoție (traducere)* 428

Pr. ATH. NEGOIȚĂ, *O carte ebraică sub acoperămintul egiptean* . . . 436

Pr. ATH. NEGOIȚĂ, *Înțelepciunea sau proverbele lui Amenemope* . . . 446

G. DRĂGULIN, *Gala Galaction despre relațiile dintre culte* 454

Pr. CONST. GALERIU, *Rabindranath Tagore, poet și filozof indian* . . . 465

I. D. ȘTEFĂNESCU, *Planul-deviz iconografic* 478

P. I. PANAIT, *Date arheologice asupra mahalalei Popei Stoica și Stejaru din București* 490

BARBU TEODORESCU, *Psaltirea. Insemnări bibliografice* 496

STELIAN METZULESCU, <i>Pagini de istorie religioasă reprezentate în cartografie și sigilografie</i>	528
---	-----

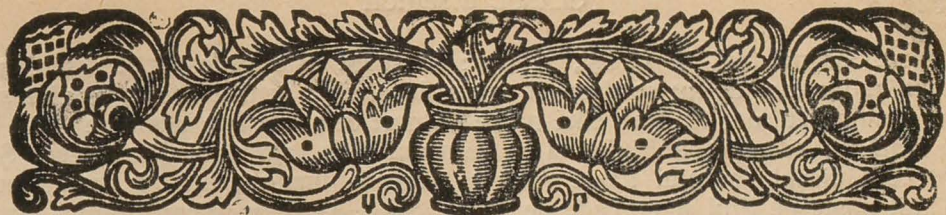
CRONICĂ

Pr. prof. ENE BRANIȘTE, † <i>Preotul prof. Grigorie Cristescu</i>	559
Pr. VICTOR RĂDULESCU, † <i>Preotul Mihail Șerbănescu</i>	560

REVISTA REVISTELOR

Pr. I. PAROCESCU, « <i>Jurnal Moskovskoi Patriarhii</i> » (nr. 1/1961 și nr. 2/1961)	565
---	-----

ÎNDRUMĂRI PASTORALE ȘI OMILETICE

PREDICI

LA SFÎNTA TREIME

Sfînta noastră Biserică Ortodoxă creștină a rînduit ca, după sărbătoarea Pogorîrii Sfîntului Duh, a doua zi să se sărbătorească, în mod cu totul special, Sfînta Treime. De aceea, «cu vrednicie și cu dreptate este a ne închina Tatălui și Fiului și Sfîntului Duh, Treimii celei de o ființă și nedespărțită».

Sfîntul Apostol și Evanghelist Ioan, în Epistola sa sobornicească, scrie : «Trei sînt care mărturisesc în cer : Tatăl, Fiul și Sfîntul Duh, și aceștia trei, una sînt» (I Ioan V, 7-8). Aceste cuvinte dumnezeiești ne dovedesc limpede că Bunul Dumnezeu în care credem, nădăjduim și pe care îl iubim, este întreit : Tatăl, Fiul și Sfîntul Duh, iar credința ne învață că Sfînta Treime este una după ființă și întreită în persoane sau ipostasuri.

Să ținem seama că, meditînd aceste cuvinte, ne găsim în taina tainelor, în cea mai nepătrunsă dogmă. Să nu uităm apoi, că tot ceea ce cunoaștem despre Sfînta Treime, cunoaștem prin Descoperire.

Sfinții Părinți ai Bisericii noastre dreptmăritoare au căutat să lumineze această dogmă înaltă prin diferite imagini și asemănări din natură și din sufletul omenesc.

Ascultați minunatele și profundele cuvinte ale Sfîntului Părinte al nostru Atanasie cel Mare : «Dumnezeu cu adevărat Unul este, dar fețe ale Unui Dumnezeu sînt trei : a Tatălui, a Fiului și a Sfîntului Duh. Și dintru aceasta, să cunoști, frate creștine, că precum soarele este în trei fețe, așa și Unul Dumnezeu în trei ipostasuri. Căci, chip al Tatălui este discul soarelui ; chip al Fiului este raza ; chip al Sfîntului Duh este lumina soarelui. Și zi așa : la soare este disc, rază și lumină, dar nu zicem trei, ci unul. Asemenea și la Dumnezeu : Tatăl, Fiul și Sfîntul Duh, Unul Dum-

nezeu, iar nu trei. Și iarăși, zi așa : la soare este nedespărțit discul și raza și lumina, că nu se despart unele de altele ; pentru aceea, se zice și un Dumnezeu, dar nu trei, căci nu se despart cele trei fețe unele de altele : a Tatălui, adică și a Fiului și a Sfântului Duh, ale unui Dumnezeu. Și precum discul soarelui naște raza și precede lumina, așa și Dumnezeu Tatăl naște pe Fiul și precede pe Duhul Sfânt. Vezi cu pricepere cum raza soarelui se coboară pe pământ și nici de discul soarelui nu se desparte, nici din cer nu lipsește, nici de pe pământ, ci este și în discul soarelui și în cer și pe pământ și pretutindeni și nici de la cele de sus nu lipsește, nici de la cele de jos, așa și Fiul, și Cuvântul lui Dumnezeu s-a coborât pe pământ și nici de la Tatăl n-a lipsit, nici din cer, nici de pe pământ, ci a fost și în sinurile Tatălui nedespărțit și sus și jos și pretutindeni și de nicăieri nu lipsea. Și precum lumina soarelui și în rază și în cer și pe pământ și întră înăuntru în casă și pretutindeni luminează, așa și Duhul cel Sfânt și împreună cu Tatăl este și împreună cu Fiul și sus și jos și pe tot omul luminează și nu lipsește de undeva. Precum discul soarelui numai el este pricinuitoare, iar raza este pricinuită și născută din disc, iar lumina porceasă numai din singur discul, prin rază trimițându-se și strălucind pe cele de pe pământ, așa și Dumnezeu și Tatăl, El singur este pricinuitoare celor doi și nenăscut ; iar Fiul din singur Tatăl pricinuit și născut ; iar Duhul Sfânt din singur Tatăl pricinuit și purces și prin Fiul în în lume este trimis. Așa să știi, iubite creștine, să înțelegi și să crezi pentru Dumnezeu».

Un alt Sfânt Părinte, anume Sfântul Chiril al Ierusalimului, are aceste cuvinte, de o rară frumusețe teologică, despre Sfânta Treime :

«Dacă ființa dumnezeiască este cu neputință de înțeles, pentru ce vorbești despre ea ?». Și tot el răspunde : «Oare pentru că nu pot să beau tot fluviul, să nu iau cu măsură nici ceea ce îmi folosește ? Oare pentru că nu pot cuprinde tot soarele cu privirea, să nu văd nici cit este de ajuns pentru trebuința mea ? Sau pentru că nu pot să măninc toate fructele dintr-o îmbelșugată grădină în care am intrat, vrei să ies cu totul nemîncat ?

Iar Apologetul Tertulian din veacul III, vrînd să dovedească posibilitatea treimii în unime, a luat ca analogie «un pom care are trei părți distincte : rădăcina, tulpina și coroana, însă o singură substanță lemnoasă. Nimeni nu va spune că a văzut un pom, văzînd numai rădăcina pomului sau numai tulpina lui ori coroana fărîmițată în crengi tăiate. Pomul este întreg numai avînd cele trei părți ale sale și avînd una și aceeași singură fire».

O altă imagine folosită de Sfinții Părinți și de teologi pentru a exemplifica și a ilustra taina Sfîntei Treimi este corelația dintre cele trei facultăți spirituale : rațiunea, voința și memoria și însuși sufletul omenesc, în care rezidă aceste facultăți. După cum rațiunea din om este suflet, voința este suflet iar memoria și simțirea este tot suflet, dar în om nu sînt trei suflete ci numai trei funcțiuni sufletesti într-un singur suflet, așa și Sfînta Treime : Tatăl este Dumnezeu, Fiul este Dumnezeu, Sfîntul Duh este Dumnezeu, și totuși nu sînt trei Dumnezei, ci un singur Dumnezeu

închinat și slăvit în Treime: Tatăl, Fiul și Sfântul Duh. Treime Sfântă, mărire Ție!

Iată în câte feluri au căutat Sfinții noștri Părinți să explice oarecum și să lumineze cu puterea înțelepciunii și a sfințeniei lor marea Taină a Sfintei Treimi.

Toate exemplele și analogiile de care s-au folosit în scrierile și în cuvântările lor au un singur scop: de a-i întări pe credincioșii creștini în credința lor și de a ne face pe toți să iubim din toată inima noastră Sfânta Treime, rostind adesea frumoasa rugăciune: Prea Sfântă Treime, miluiește-ne pe noi! Doamne, curățește păcatele noastre! Stăpîne, iartă fărădelegile noastre! Sfinte, cercetează și vindecă neputințele noastre, pentru numele Tău!

Scurta noastră meditație despre Sfânta Treime ar fi incompletă și oarecum lipsită de roade duhovnicești dacă nu ne-am da seama că avem și unele sfințe îndatoriri față de Sfânta Treime. În primul rînd, datorăm Sfintei Treimi simțăminte vii de închinare și adorație, de mulțumire și recunoștință, pentru că prin teandricele lucrări treimice, am primit harul și mîntuirea sufletelor noastre, arvuna de fii și moștenitori ai împărăției lui Dumnezeu: Tatăl ne-a zidit, Fiul ne-a mîntuit și Sfântul Duh ne-a sfințit sufletele noastre. De aceea, noi purtăm în însăși ființa noastră chipul Sfintei Treimi, cum citim și în Sfînta Carte: «Să facem omul după chipul și asemănarea noastră» (Facere I, 26). Aceste cuvinte au fost rostite de Sfînta Treime, cînd l-a creat pe primul om, pe Adam.

Este necesar apoi, să știm mai presus de orice, că faptele noastre creștinești sînt tot atîtea trepte care ne apropie de izvorul nesecat al tuturor harurilor și al fericirii, de Sfînta Treime: Tatăl, Fiul și Sfîntul Duh. Tot prin fapte bune ajungem și la cunoașterea și înțelegerea duhovnicească a credinței în Sfînta Treime: Tatăl, Fiul și Sfîntul Duh. De aceea, cine vrea să ajungă la înțelegerea adevărată a înaltei și mîntuitoarei învățături despre Sfînta Treime, să se străduiască a-și trăi viața în Hristos, prin fapte bune și smerenie. Căci altfel, ce ți-ar folosi faptul că ai cunoaște și ai dogmatiza despre Sfînta Treime, dacă nu ai fapte bune și smerenie, fără de care nu poți plăcea Sfintei Treimi: Tatălui, Fiului și Sfîntului Duh?

Nu vorbele mari fac pe sfinți și pe drepti, ci viața cea plină de fapte creștinești prin smerenie place lui Dumnezeu.

A fi plăcut înaintea lui Dumnezeu știm că înseamnă a fi bun, blînd, smerit cu inima și făcător de pace.

Să ne străduim deci și noi ca cealaltă vreme a vieții noastre, în pace și întru pocăință a o săvîrși, iar pacea să stăpînească inimile și cugetele tuturor oamenilor din întreaga lume, ca iubindu-ne unii pe alții, să mărturisim pe Tatăl, pe Fiul și pe Sfîntul Duh, Treimea cea de o ființă și nedespărțită. Amin!

Pr. VASILE AȘTILEANU

PENTRU PACEA A TOATĂ LUMEA

ACȚIUNI ÎN SLUJBA PĂCII

CONFERINȚA INTERNAȚIONALĂ PENTRU PREINTIMPINAREA RĂSPINDIRII ARMEI NUCLEARE. — În ziua de 3 mai a.c. s-au deschis la Oslo lucrările Conferinței internaționale pentru preîntâmpinarea răspîndirii armei nucleare, la care au participat peste 60 de valoroși oameni de știință din Europa, America, Asia și Australia.

Eminentul fizician american, prof. Linus Pauling, inițiatorul conferinței, a declarat în cadrul unei conferințe de presă, că scopul principal al lucrărilor acestei conferințe internaționale este discutarea modului în care s-ar putea împiedica răspîndirea armei nucleare. Prof. L. Pauling a adresat O.N.Ū. și guvernelor din întreaga lume, un apel în care se precizează: «În prezent, omenirea este supusă unei mari primejdii. Un război nuclear pustiitor se poate declanșa în urma unui incident oarecare sau în urma înrăutățirii primejdioase a relațiilor internaționale. Dezarmarea generală a devenit acum baza inalienabilă a vieții și libertății tuturor oamenilor. Problema complexă de a se ajunge la un acord asupra dezarmării generale ar deveni și mai dificilă dacă ar crește numărul țărilor sau grupurilor de țări care ar poseda arma nucleară. De aceea, insistăm ca puterile care dispun acum de arma nucleară să nu transmită această armă altor țări sau grupuri de țări. Insistăm ca țările care în prezent nu posedă arma atomică, să se abțin de bună voie de la procurarea sau perfecționarea acestei arme, și ca Națiunile Unite și toate țările să depună cît mai multe eforturi spre realizarea dezarmării generale și totale, în condițiile unui control internațional care să asigure într-un grad cît mai înalt securitatea tuturor statelor și tuturor oamenilor».

Conferința internațională pentru preîntâmpinarea răspîndirii armei nucleare și-a încheiat lucrările în ziua de 7 mai, participanții pronunțîndu-se hotărît împotriva efectuării experiențelor nucleare.

MANIFESTAȚII OSTILE LA OSLO ÎMPOTRIVA N.A.T.O. — Tot în capitala Norvegiei, Oslo, a avut loc Sesiunea blocului agresiv N.A.T.O. care și-a început lucrările la 7 mai. Opinia publică norvegiană a organizat o manifestație ostilă acestei sesiuni agresive, în ziua de 8 mai, ziua eliberării Norvegiei de sub ocupația nazistă. Norvegienii de diferite convingeri politice s-au întrunit în piața centrală din Oslo, manifestînd pentru dezarmare, interzicerea armelor atomice și încetarea activității blocului N.A.T.O. din care face parte și Norvegia. «Convocarea unei sesiuni a blocului militar N.A.T.O. la Oslo, în ziua de 8 mai — a afirmat scriitorul norvegian Helmebakk, la mitingul partizanilor păcii din Oslo — în ziua eliberării patriei noastre de sub jugul fascist, este o jignire adusă mîndriei noastre naționale». În fața miilor de norvegieni, Helmebakk a spus: «De 12 ani, ceața N.A.T.O. învaltuie dens pămîntul nostru. N.A.T.O. ne înveninează conștiința, viața... Încă în 1945, regele Haakon VII spunea că Rusia este o prietenă de a

noastră. Ea ne-a venit totdeauna în ajutor, în momente critice. Credeți, oare, că astăzi Rusia ne amenință cu războiul?». NU! NU! au răspuns participanții la mitingul păcii din Oslo.

CONFERINȚA DE LA OSLO CONSACRATĂ DEZARMĂRII ȘI PACII. — În ziua de 9 iunie, în clădirea Institutului Nobel din Oslo, s-a deschis «Conferința europeană consacrată dezarmării și păcii, colaborării internaționale pe tărîm economic și cultural», la care au participat peste 70 de personalități din Europa, cu renume mondial, pentru a discuta modalitățile ce trebuie îndeplinite pentru a se evita un al treilea război mondial și a se asigura securitatea europeană.

Conferința a fost deschisă de cunoscutul jurist norvegian dl. Karl Bonnevie, președintele Comitetului de organizare a conferinței. Din cuvîntările rostite, apărute fragmentar în presă, de deputatul britanic Tom Driberg, baronul Allard, deputatul Zilleneus, scriitorul Ilya Ehrenburg, Isabelle Blume ș.a., se desprinde clar dorința de pace a oamenilor de bună credință și cu convingeri politice și religioase diferite.

Delegatul român, dl. prof. dr. Traian Ionașcu, a subliniat în cuvîntul său că «opinia publică din țara noastră, profund atașată ideilor păcii și coexistenței pașnice, apreciază în mod deosebit inițiativa ținerii actualei conferințe la Oslo. El a amintit propunerile repetate ale guvernului român privind dezvoltarea colaborării interbalcanice, crearea unei zone denuclearizate și fără arme-rachetă în Balcani».

În ziua următoare, dezbaterile s-au desfășurat în cadrul comisiilor: politică, economică și culturală, dl. prof. dr. Traian Ionașcu fiind ales președinte al comisiei politice. În cadrul acestei comisii, au luat cuvîntul raportorul francez Bernard Lavergne, deputatul social-democrat din R.F.G., Arno Behrisch, savantul britanic John Bernal, Kormi Zilleneus, deputat britanic ș.a.

Conferința a creat un comitet care să faciliteze întărirea colaborării între activiștii pe tărîm social, oameni de știință și cultură din Est și Vest, iar în încheiere a adoptat un Apel în care se spune: «Cerem de asemenea, în mod deosebit, oamenilor de stat din Europa și lumea întreagă, de a renunța al reînarmarea Germaniei, alif convențională cît și atomică, și ca o etapă importantă pe drumul dezarmării generale, de a crea o zonă de dezangajare în Europa Centrală...», chemăm pe toți cei care pot să influențeze opinia publică să-și intensifice eforturile lor pentru a o face să acționeze în acest sens asupra celor care răspund de politica propriilor lor țări și indirect de destinele întregii comunități».

DEȘFAȘURAREA LUPTEI PENTRU PACE ÎN S.U.A. — Lupta pentru apărarea păcii se desfășoară cu succes și în S.U.A. Astfel, în seara zilei de 12 mai, conferința comisiilor pentru apărarea păcii din New York, în care sînt grupate 25 de comisii locale pentru pace, a organizat la Carnegie Hall un miting la care au participat peste 3000 de persoane. Participanții s-au pronunțat pentru reglementarea pașnică a litigiilor internaționale.

Grupul de pacifiști americani, care au plecat la 1 decembrie 1960 de la San Francisco și și-au propus să ajungă pînă la Moscova, au parcurs pînă la 12 mai 1961, 3688 mile, parcurgînd aproape întreg teritoriul american. În ziua de 12 mai, ei au sosit la Washington. Pe parcurs, ei au ținut mitinguri pentru pace, în orașele Los Angeles, Photenik, Kansas City, St. Louis, Chicago, Pittsburg ș.a., în care au manifestat pentru pace și dezarmare.

OPINIA PUBLICĂ ENGLEZĂ SE PRONUNȚĂ ÎN FAVOAREA PACII. — Opinia publică engleză se pronunță în favoarea păcii din ce în ce mai accentuat — subliniază ziarele londoneze. Pe întreg cuprinsul Angliei, în ziua de 7 mai, s-au desfășurat mitinguri și demonstrații, la care au participat zeci de mii de oameni, sub lozincile: «Să fie lichidate bazele militare străine din Anglia», «Să fie înlăturată primejdia nucleară», «Să fie lichidate bazele americane din Anglia», «Nu vom admite înarmarea nucleară a Germaniei Occidentale», «Jos colonialismul», «Jos mîinile de pe Cuba» ș.a.

La Edinburg, a luat cuvîntul Barbara Castle, membră a parlamentului, cerînd guvernului să renunțe la producția și experimentarea armei nucleare.

Un alt membru al parlamentului, Anthony Greenwood, a vorbit la mitingul din Manchester, condamnând amplasarea armelor nucleare americane pe teritoriul englez. «Dacă va izbucni un conflict militar — a spus Greenwood —, bazele militare ale S.U.A. vor constitui o primejdie, deoarece ele pot atrage o contralovitură împotriva poporului englez».

Datorită puterii opiniei publice care se pronunță pentru pace, guvernul englez a semnat un acord, la 19 mai, la Londra, cu guvernul sovietic, prin care ambele guverne își propun ca, pe termen de 5 ani, să colaboreze în domeniul folosirii energiei atomice în scopuri pașnice.

Partizanii păcii englezi, care și-au început marșul de la Londra la Holy Loch (Scoția), au parcurs pînă în ziua de 18 mai, cînd au ajuns în orașul Glasgow, 850 km. Marșul lor este organizat pentru a protesta împotriva creării la Holy Loch a unei baze americane pentru submarine atomice înzestrate cu rachete «Polaris», cu toate împotrivirile autorităților. Puternica demonstrație a partizanilor păcii împotriva bazei de la Holy Loch a izbutit să paralizeze, pe timp de 20 de ore, activitatea bazei de la Dunoon, situată la 3 mile de Holy Loch, cu toată brutalitatea marinarilor americani. Un demonstrant student, fiind întrebat de ce acționează împotriva bazei de la Holy Loch, a declarat: «Dragostea de pace, dragostea de viață. Nu vrem să devenim victimele unui război atomic. Submarinele americane, încărcate cu armament nuclear, nu au ce căuta în porturile noastre. Nu vom renunța la luptă pînă ce nu vom obține plecarea lor».

Demonstrațiile partizanilor păcii din Anglia împotriva bazei de la Holy Loch, cu toate represiunile guvernului, continuă cu intensitate.

Comitetul englez pentru apărarea păcii a organizat o serie de demonstrații împotriva semnării unui acord între Anglia și R.F.G., prin care s-ar permite armatelor germane să-și amenajeze baze și poligoane de instrucție pe teritoriul Angliei. În fruntea unei delegații sindicale, deputatul laburist Stephen Davies a depus o rezoluție de protest la Ministerul de Război britanic, împotriva unui eventual acord anglo-german. În ziua de 24 mai, Comitetul englez pentru apărarea păcii a organizat demonstrații antirăzboinice pe str. Whitehall din Londra, unde se află importante instituții guvernamentale. Demonstranții purtau pancarte cu inscripția: «Nu vrem trupe vest-germane în Anglia». Manifestațiile pentru pace au luat amploare în Anglia în ziua sosirii ministrului de război, Strauss, venit pentru a semna acordul anglo-german.

Lordul Bertrand Russell, cunoscut filozof și om de știință britanic, a adresat d-lui J. Kennedy, președintele S.U.A., o scrisoare în care îl avertizează asupra demonstrațiilor ce vor avea loc în septembrie anul acesta la Holy Loch, împotriva amplasării de arme nucleare și a repercusiunilor defavorabile pe care le aduce politica de înarmare între Anglia și S.U.A.

Explicînd că politica «Comitetului celor 100» de personalități britanice urmărește înlăturarea războiului, savantul B. Russell încheie scrisoarea cu concluzia logică: «Dacă am vrea să trăim în bună înțelegere, lumea s-ar transforma dintr-o fabrică de asasini într-o comunitate fericită cum nu a existat vreodată».

POPORUL CANADIAN PARTICIPĂ LA LUPTA PENTRU PACE. — Pastorul dr. J. Endicott, membru al Consiliului Mondial al Păcii și președintele Congresului canadian pentru apărarea păcii, în ziua de 15 mai, în fruntea unei delegații a partizanilor păcii, a înmînat primului ministru canadian, Dielenbaker, o declarație cu privire la dezarmare, în care arată că înarmarea nu poate duce decît la catastrofă. Declarația subliniază că fondurile cheltuite de guvernul canadian în scopuri militare pot fi utilizate pentru dezvoltarea economiei de pace și ridicarea nivelului de trai în Canada și țările slab dezvoltate.

Din Toronto, Vancouver și alte orașe canadiene, participanții sosiți la Ottawa, purtau pancarte cu lozincile: «Să fie înapoiată neîntîrziat dezarmarea generală», «Să se interzică pentru totdeauna experimentarea bombelor cu hidrogen», «Nici o bază nucleară pe teritoriul Canadei», «Lumea fără război», «Pace în Cuba», «Trebuie să recunoaștem imediat Republica Populară Chineză».

ACȚIUNI ALE POPORULUI JAPONEZ ÎN FAVOAREA PACII. — Consiliul Național Japonez de Luptă pentru Pace, democrație, împotriva tratatului de securitate japono-american, a organizat pentru zilele de 19 și 20 mai, acțiuni comune ale poporului japonez, pentru lichidarea alianței militare cu America. Acest Consiliu întrunește peste 200 de organizații locale și are ca scop abolirea «tratatului de securitate japono-american», care poate aduce imense prejudicii poporului japonez. Sub lozincă «Poporul japonez nu recunoaște tratatul japono-american», au avut loc numeroase mitinguri ale poporului japonez, în care vorbitorii s-au pronunțat în favoarea păcii și prieteniei între popoare. La Tokio, au participat reprezentanți din toate regiunile țării, pronunțându-se pentru pace și dezarmare generală.

Un marș al păcii a fost organizat la 4 iunie, în orașul Ohama din Okinawa (Japonia), închinat celei de a șaptea conferințe internaționale pentru interzicerea armelor nucleare, care urmează să aibă loc în curînd. Marșul păcii din Okinawa se desfășoară sub lozincile: «Să fie interzise armele nucleare», «Să fie înlăptuită dezarmarea generală și totală».

POPORUL OLANDEZ LUPTA PENTRU PACE. — Lupta împotriva armelor atomice ia proporții și în Olanda. O impunătoare demonstrație de partizani ai păcii, încolonați pe biciclete, motocicletele, în autobuze și autoturisme, a plecat de la Volkel — bază atomică —, a trecut pe lângă baza militară americană Susterberg și s-a oprit la Amsterdam. Demonstrația partizanilor păcii a durat 3 zile și a mobilizat mase impunătoare de participanți care purtau pancarte cu inscripții vizibile: «Afară din Olanda cu arma atomică», «Să fie lichidată baza militară Susterberg», «Pace și o Olandă pașnică», «Olanda, să silim guvernul să asculte de glasul rațiunii, să-l determinăm să renunțe la arma atomică».

POPOARELE AFRICII ȘI LUPTA PENTRU ELIBERARE, INDEPENDENȚA ȘI PACE. — În cadrul primului congres pe întreaga Africă al sindicatelor, reprezentantul Republicii Guineea a prezentat un raport cu tema «Programul general de acțiuni unice ale sindicatelor pe plan național și panafrican față de probleme ca războiul din Algeria, colonialismul și neocolonialismul, discriminarea rasială, experiențele atomice în Sahara». Raportul lui Diallo Seidu, care a fost aprobat în unanimitate de participanții la congresul de la Casablanca, în ședința din 29 mai, preconizează solidaritatea muncitorilor africani în «lupta împotriva colonialismului și a imperialismului, lupta pentru independența tuturor țărilor africane, pentru consolidarea independenței în țările aflate pe calea dezvoltării progresiste, lupta împotriva instaurării neocolonialismului în Africa, lupta pentru apărarea libertăților democratice și sindicale, lupta dîră împotriva includerii statelor africane în organizații neafricane care urmăresc amplasarea de baze militare în Africa».

ÎNTRU ADUCEREA LA ÎNDEPLINIRE A HOTĂRIRILOR CONSILIULUI MONDIAL AL PACII. — Una din hotărârile Comitetului executiv al Consiliului Mondial al Păcii, întrunit anul acesta la Delhi, s-a referit și la intensificarea luptei pentru încetarea persecutării partizanilor păcii din anumite țări. Pe temeiul acestei hotăriri, membrii Comitetului Național de Luptă pentru Apărarea Păcii din Grecia au organizat în seara de 29 mai, la teatrul Acropole din Atena, o adunare publică, în sprijinul eliberării eroului național, luptător eminent pentru pace, Manolis Glezos, și a celorlalți luptători din rezistență împotriva fascismului. «Poporul grec, popor martir — a declarat scriitorul K. Varnalis, laureat al Premiului internațional Lenin, «Pentru întărirea păcii între popoare» —, nu va înceta lupta pentru pace și democrație, care sînt de neconceput fără eliberarea eroului național al țării, Manolis Glezos, întemnițat de mulți ani, din ordinul autorităților».

În acest sens, au mai luat cuvîntul: Spais — fruntaș liberal; Skandalis — general în retragere; Sorensen — membru al parlamentului britanic, reprezentanți din Italia, Franța ș.a.

Cu prilejul aniversării a 20 de ani de la memorabila zi cînd Manolis Glezos a declanșat lupta pentru libertatea poporului grec (31 mai 1941—31 mai 1961), eroul național al Greciei a adresat un mesaj popoarelor lumii, chemîndu-le la lupta pentru pace și progres. «Nazismul a fost învins pe cîmpul de bătălie — spune Glezos în mesajul său —, iar crimele și barbaria lui au fost condamnate. Dar forțele care au dat naștere fascis-

mului urzesc din nou planuri împotriva păcii și democrației. Pentru a se cinsti cu adevărat cauza rezistenței, e necesar să se întărească prietenia între popoare, să se lupte împotriva războiului, pentru coexistență, așa cum fac atît de stăruitor poporul sovietic și conducătorii lui».

La 2 mai, opinia publică mondială a luat cunoștință cu legitimă bucurie de hotărîrea «Comitetului pentru premiile internaționale Lenin» de a decerna, pentru merite remarcabile în lupta pentru menținerea și întărirea păcii, premiile internaționale Lenin «Pentru întărirea păcii între popoare», pe anul 1960, următoarelor personalități: Fidel Castro, Seku Ture, Rameșvari Nehru, Mihail Sadoveanu, Antoine Tabet, Ostap Diuski, William Marrow.

Cu prilejul decernării Premiului internațional Lenin maestrului Mihail Sadoveanu, academicianul Mihail Ralea, membru al Biroului Consiliului Mondial al Păcii, vicepreședinte al Comitetului Național pentru Apărarea Păcii din R.P.R., a declarat unui redactor al agenției «Agerpres» următoarele: «Mihail Sadoveanu era predestinat să-și încununeze ultima parte a vieții sale cu cununa păcii. Literatura sa e plină de înțelegere umană, de iubire de oameni, de spirit de pace și bună înțelegere. De la înființarea Mișcării pentru Pace, acum 12 ani, el a fost mereu în fruntea tuturor manifestărilor pentru înfrățirea neamurilor și pentru huierea războaielor. Evident, regimul nostru l-a menținut viguros pe această cale. Mihail Sadoveanu este un exponent al poporului nostru blind și pașnic. De aceea, întreg poporul se bucură și se mîndrește cu această mare și meritată răsplată».

INTILNIREA REPREZENTANȚILOR VIEȚII PUBLICE DIN S.U.A. ȘI U.R.S.S. — Partizanii păcii din întreaga lume militează de multă vreme pentru înlesnirea unor contacte cît mai dese între reprezentanții vieții publice din diferite țări, în vederea stabilirii unui climat favorabil bunelor înțelegeri între popoare.

La 1 iunie, presa a consensat comunicatul conferinței de presă organizată la Moscova de participanții la întîlnirea de la Nijneia Oreanda, a reprezentanților vieții publice din S.U.A. și U.R.S.S., care și-au manifestat speranța că întîlnirea dintre John Kennedy — președintele S.U.A. — și N. S. Hrușciov — președintele Consiliului de Miniștri al U.R.S.S. — la rezolvarea pe cale pașnică a problemelor litigioase dintre state și mai ales la întărirea păcii între popoare.

În numele participanților la întîlnirea de la Nijneia Oreanda s-a citit un comunicat în care se spune: «În cursul săptămîinii trecute, 33 de reprezentanți ai vieții publice sovietice și americane, care s-au întîlnit în U.R.S.S., au avut un schimb de vederi neoficial asupra unora dintre principalele probleme ale relațiilor internaționale.

Întîlnirea care a avut loc la Nijneia Oreanda, în Crimeia, între 22 și 23 mai 1961, a constituit o continuare a întîlnirii neoficiale similare organizate în orașul Hanover (statul New Hampshire — S.U.A.), între 29 octombrie și 5 noiembrie 1960.

Participanții la întîlnirea de la Nijneia Oreanda au examinat, într-un spirit de sinceritate, sursele de încordare și de divergențe între S.U.A. și Uniunea Sovietică.

A avut loc un schimb liber de păreri asupra situației actuale a relațiilor dintre cele două țări. La întîlnire a fost scoasă în evidență necesitatea de a se întări pacea între popoare și de a se rezolva, prin mijloace pașnice, problemele litigioase între state.

Participanții la întîlnire au ajuns la concluzia că este de dorit să continue activitatea lor pe linia studierii împreună a problemelor care prezintă un interes comun pentru ei. S-a stabilit ca următoarea întîlnire să fie organizată în S.U.A.

PROBIEMA GERMANA. — Problema germană preocupă întreaga opinie publică mondială, datorită faptului neîngăduit din punct de vedere logic, pentru că pînă în prezent această problemă nu a fost rezolvată.

În preîntîmpinarea întîlnirii de la Viena — Hrușciov-Kennedy —, Walter Ulbricht, președintele Consiliului de Stat al R.D.G., a acordat un interviu ziarului «Neues Deutschland», la 1 iunie, în care d-sa își exprimă părerea că «numai prin înlăturarea militarismului vest-german poate fi deschisă calea pentru o apropiere și o colaborare între cele două state germane. Există două state germane diferite și cu ele trebuie încheiat tratatul de pace».

Președintele W. Ulbricht și-a exprimat speranța că întîlnirea de la Viena dintre președintele Consiliului de Miniștri al U.R.S.S., N. S. Hrușciov, și președintele S.U.A.,

J. Kennedy, va face «un pas înainte pe calea spre coexistența pașnică... să servească la slăbirea încordării, pentru ca cel puțin unele probleme de stringență actualitate, care ar putea constitui un motiv de conflicte, să se apropie de soluționare».

CONFERINȚA DE LA CAIRO. — În favoarea păcii se pronunță tot mai accentuat statele care promovează o politică de neutralitate. La 5 iunie s-au deschis la Cairo lucrările pregătitoare ale conferinței șefilor de state și de guverne ai țărilor care militază pentru o politică de neutralitate. La lucrările pregătitoare conferinței participă reprezentanții Indoneziei, Indiei, Guineei, Ghanei, Etiopiei, Cubei, Ceylonului, Cambodgiei, Birmaniei, Afganistanului, R.A.U., Iugoslaviei, Yemenului, Sudanului, Somaliei, Arabiei Saudite, Nepalului, Marocului, Republicii Mali, Irakului și Braziliei. Ca președinte al lucrărilor conferinței pregătitoare a fost ales ministrul Afacerilor Externe al R.A.U., dr. Matmol Fawzi.

Constituirea de la Cairo, în plenara din 11 iunie, a aprobat o prealabilă ordine de zi a conferinței la nivel înalt a țărilor neangajate, care urmează să aibă loc la 1 septembrie 1961, în Iugoslavia. Din comunicatul apărut în presă la 12 iunie, constituirea de la Cairo a precizat că o țară poate fi trecută în categoria țărilor neangajate, dacă îndeplinește următoarele condiții: să facă politică de sine stătătoare, bazată pe principiile coexistenței pașnice și neangajării, sau să aibă o atitudine de simpatie față de această politică; să sprijine mișcările pentru eliberarea națională; să nu adere la nici o alianță militară colectivă; să nu se angajeze cu nici o putere într-o alianță bilaterală; să nu permită nici unei puteri străine să creeze pe teritoriul ei baze militare.

Ordinea de zi prealabilă a conferinței de la 1 septembrie va fi următoarea: schimb de păreri în probleme internaționale; întărirea păcii și securității generale; probleme decurgând din diferența între nivelurile de dezvoltare economică, precum și dezvoltarea colaborării economice și tehnice; alte probleme și în final, declarația cu privire la lucrările conferinței la nivel înalt.

VIZITA PREȘEDINTELUI SUKARNO ÎN R.P.R. ȘI U.R.S.S. — În primele zile ale lunii iunie, dl. dr. Sukarno, președintele Republicii Indonezia, însoțit de personalități guvernamentale indoneziane, a vizitat Republica Populară Română, în special regiunile București, Dobrogea și Ploiești, fiind întâmpinat pretutindeni cu căldură și prietenie.

În ziua de 7 iunie, presa română a publicat un comunicat din care reiese scopul și rezultatul vizitei președintelui dr. Sukarno în R.P.R. Comunicatul subliniază că «cei doi președinți — dl. Gheorghe Gheorghiu-Dej și dl. dr. Sukarno — și-au manifestat voința de a milita cu perseverență pentru apărarea păcii, slăbirea încordării internaționale, promovarea coexistenței pașnice, dezvoltarea relațiilor de colaborare internațională. Ei au afirmat hotărârea lor de a sprijini lupta împotriva colonialismului și imperialismului, pentru dreptul tuturor popoarelor la libertate și independență națională, pentru dreptul de a-și hotărî singure soarta. În vederea lărgirii colaborării între R.P.R. și Republica Indonezia, s-a încheiat un «Protocol privind dezvoltarea în continuare a colaborării economice și tehnice și intensificarea comerțului în ambele sensuri între Republica Populară Română și Republica Indonezia».

La invitația d-lui dr. Sukarno, domnii Gh. Gheorghiu-Dej și Ion Gh. Maurer au acceptat să facă o vizită în Indonezia, la o dată ce se va anunța.

Președintele Indoneziei, dr. Sukarno, care a vizitat Republica Populară Română, între 31 mai și 5 iunie, a plecat la Moscova pentru a avea convorbiri cu reprezentanții U.R.S.S. și în special cu dl. N. S. Hrușciov. După vizite, întâlniri și convorbiri care au durat 6 zile, s-a dat publicității un comunicat în care se subliniază că schimbul de păreri și convorbirile au decurs cordial. Comunicatul sovietic-indonezian subliniază că dl. dr. Sukarno a salutat cu căldură întâlnirea Kennedy-Hrușciov, iar dl. N. S. Hrușciov a relevat contribuția guvernului indonezian și a d-lui dr. Sukarno personal «la lupta pentru pace, înțelegere reciprocă și lărgirea colaborării internaționale». «Cele două guverne — se spune în comunicat — consideră că problema cea mai importantă și urgentă a contemporaneității este dezarmarea generală și totală în condițiile unui control internațional strict și eficient. Guvernul Republicii Indonezia declară că sprijină propunerea guvernului sovietic în legătură cu această problemă și o consideră ca fiind o bază reală

pentru largi tratative internaționale... Conducătorii celor două state condamnă cu hotărâre colonialismul și imperialismul sub toate formele, subliniază că O.N.U. trebuie să devină mai reprezentativă și că trebuie efectuate schimbările organizatorice corespunzătoare, reafirmă necesitatea restabilirii drepturilor legitime ale R. P. Chineze la O.N.U., și consideră că e absolut necesar ca în timpul cel mai scurt să se găsească o soluție a problemei laotiene, în interesele păcii și securității».

ȘEDIȚA CONSILIULUI DE SECURITATE AL O.N.U. — În urma presiunii opiniei publice mondiale și a partizanilor păcii, în ziua de 6 iunie s-a deschis la New York ședința Consiliului de Securitate al O.N.U., pentru a discuta situația din colonia portugheză Angola. Luând cuvântul delegatul Liberiei a înfierat atrocitățile săvârșite în Angola de armatele colonialiste portugheze, datorită cărora populația băstinașă e nevoită să părăsească țara, refugiindu-se în Congo. În numele țării sale, a R.A.U. și a Ceylonului, delegatul Liberiei a prezentat pentru examinare un proiect de rezoluție, prin care se atrage atenția asupra asasinatelor în masă, săvârșite în Angola, și solicită ca guvernul portughez să fie obligat să înceapă reforme democratice în Angola. Proiectul de rezoluție propune trimiterea unei comisii alcătuite din 5 membri, care să studieze la fața locului situația din Angola și să prezinte rezultatul anchetei Consiliului de Securitate.

Reprezentanții U.R.S.S., R.A.U., Ceylonului și Indiei, cu toată rezistența sofistică a delegatului portughez, au condamnat crimele colonialiștilor în Angola. În același sens s-au pronunțat delegații Ghanei, Nigeriei, Etiopiei și Republicii Mali, deși de data aceasta delegatul Franței recomandă «moderație și răbdare».

Deși delegații S.U.A., Angliei și guvernului ciankașist au încercat să ia apărarea crimelor salazariste în Angola, aceștia au primit o ripostă usturătoare din partea delegatului sovietic, V. A. Zorin, care a demascat manevrele colonialiste în Consiliul de Securitate, în special a membrilor N.A.T.O.

În încheiere, Consiliul de Securitate, cu 9 voturi și 2 abțineri (Franța, Anglia) a adoptat proiectul de rezoluție prezentat de Ceylon, Liberia și R.A.U., prin care se cere autorităților portugheze să înceteze imediat măsurile represive în Angola. În timp ce în Consiliul de Securitate se dezbătea situația din Angola, reprezentantul R.P.R. la O.N.U. a trimis Secretariatului O.N.U. o scrisoare din încredințarea guvernului R.P.R., prin care atrage atenția asupra situației grave datorite neîndeplinirii hotărârilor Adunării Generale a O.N.U. din 14 decembrie 1960.

Relevind că «respectarea dreptului oricărui popor la autodeterminare este un imperativ al menținerii păcii și securității în lumea întreagă», — scrisoarea reprezentantului R.P.R. încheie: «Guvernul R.P.R. folosește acest prilej pentru a exprima simpatia fierbinte a poporului român și solidaritatea sa cu cauza dreaptă a poporului angolez și își exprimă convingerea neșrămutată în izbînda luptei pe care o duce acesta pentru eliberarea de sub jugul colonialismului portughez».

În scrisoare se cere ca aceasta să fie distribuită ca document oficial tuturor membrilor O.N.U.

Solidaritatea cu poporul angolez și aspirațiile sale legitime și-au exprimat-o într-o «Declarație» și popoarele afro-asiatice. Astfel, la 2 iunie, «Secretariatul permanent al Consiliului de solidaritate a popoarelor Asiei și Africii» a dat publicității o declarație în care condamnă acțiunile represive portugheze împotriva poporului angolez. În Declarație se arată că au fost asasinați 30.000 de angolezi, au fost incendiate 60 de sate și s-a creat o situație haotică. Secretariatul recomandă Comitetelor naționale de solidaritate cu popoarele Asiei și Africii să organizeze între 21 și 30 iunie a.c. o campanie de solidaritate cu poporul angolez și cu popoarele altor colonii portugheze, iar țările afro-asiatice, membre ale O.N.U., să depună eforturi pentru a determina Portugalia să îndeplinească hotărârile O.N.U., pentru a nu fi reeditate «greșelile care au fost comise în Congo».

POPORUL DANEZ MANIFESTĂ PENTRU PACE. — Opinia publică daneză manifestă tot mai intens dorința sa pentru pace în lumea întreagă. Sesizată de tratativele duse de comandantul suprem al N.A.T.O. în Europa, generalul Norstad, cu membrii guvernului danez pentru crearea unui comandament militar danezo-vestgerman, luptătorii pentru pace din Danemarca s-au solidarizat în jurul a șase mari organizații de masă: «Conferința daneză pentru apărarea păcii», «Comitetul danez al partizanilor păcii»,

«Uniunea femeilor democratice din Danemarca» ș.a. —, și la 8 iunie au dat publicității apelul adresat de reprezentanții acestor organizații guvernului danez, în care se subliniază că realizarea unui comandament militar danez-vestgerman «ar submina libertatea și independența Danemarcei, ar intensifica încordarea internațională și ar fi în contradicție cu poziția de până acum a guvernului, de a nu admite amplasarea de arme atomice în Danemarca, deoarece armata, flota și aviația Germaniei Occidentale, înzestrate cu arme atomice, ar obține dreptul de a folosi teritoriul danez, bazele sale maritime militare, precum și aerodromurile ei. Cerem insistent guvernului să respingă orice plan care prevede crearea unui comandament unit danez-vestgerman sau stabilirea unei colaborări sub orice formă cu Bundeswehru».

MANIFESTARI IN LUPTA PENTRU PACE IN U.R.S.S. — «Comitetul sovietic al veteranilor de război», cu prilejul împlinirii a 20 de ani de la agresiunea Germaniei hitleriste împotriva U.R.S.S., a adresat un mesaj organizațiilor veteranilor de război din țările de democrație populară, în care face apel la lupta comună împotriva unui război cu arme-rachetă și nucleare, pregătit de cercurile reacționare ale imperialismului.

Arătând suferințele prin care au trecut popoarele Europei, și mai ales poporul sovietic, mesajul subliniază: «Acest lucru nu trebuie uitat acum, când forțele reacționare pregătesc un nou război mondial, când sînt create uniuni militare și blocuri agresive, o întregă rețea de baze militare, destinate în mod fățiș unei agresiuni împotriva U.R.S.S. și a celorlalte țări socialiste».

Cu prilejul împlinirii a 20 de ani de la începerea Marelui Război pentru Apărarea Patriei, a avut loc în palatul mare al Kremlinului, adunarea reprezentanților vieții publice din Moscova, la care a rostit o amplă cuvîntare dl. N. S. Hrușciiov, președintele Consiliului de Miniștri al U.R.S.S. Făcînd un istoric al evenimentelor care au generat războiul antisovietic al hitleriștilor, premierul sovietic a accentuat: «Viața arată că pentru cucerirea păcii în întreaga lume nu sînt suficiente eforturile unei singure țări. Nu e suficient să se găsească «eroi» și să se creadă că ei vor asigura pacea. Pentru a se asigura o pace trainică pe pămînt, este necesar ca popoarele de pe întreaga noastră planetă să deună maximum de eforturi pentru întărirea păcii. Popoarele și numai popoarele pot determina guvernele care se împotrivesc dezarmării și acumulează arme pentru dezlănțuirea unui război, să înceteze această politică periculoasă și nesăbuită...».

Intregul discurs al d-lui N. S. Hrușciiov e străbătut de dorința sinceră a unei păci durabile în întreaga lume.

MANIFESTARI IN LUPTA PENTRU PACE IN R.P.R. — În ziua de 17 iunie a sosit la București, la invitația Comitetului național pentru apărarea păcii din R.P.R., o delegație a «Ligii iugoslave pentru pace, independență și egalitate în drepturi a popoarelor». În cadrul convorbirilor avute între 17 și 23 iunie, reprezentanții romîni și iugoslavi au analizat problemele luptei împotriva imperialismului și colonialismului, pentru dezarmarea generală și totală, rezolvarea pașnică a problemelor litigioase, îmbunătățirea și dezvoltarea relațiilor în Balcani, precum și alte probleme care urmăresc asigurarea păcii în întreaga lume.

La casa de cultură din raionul Gh. Gheorghiu-Dej, din Capitală, a avut loc în seara zilei de 20 iunie, o întîlnire a tineretului Capitalei cu delegația tineretului finlandez, care ne vizitează țara.

Primul secretar al C.C. al U.T.M., Virgil Trofin, a subliniat în cuvîntul său dragostea de pace a tinerei noastre generații, solidaritatea sa cu toți cei ce luptă pentru apărarea păcii.

Dintre reprezentanții tineretului finlandez, Kymensalo Pentti, a arătat că Uniunea Tineretului Social-democrat se pronunță pentru educarea tineretului în spiritul păcii și colaborării internaționale.

În seara de 22 iunie a avut loc, în grădina «Boema» din Capitală, o adunare publică organizată de Comitetul Național pentru Apărarea Păcii din R.P.R., cu prilejul împlinirii a 20 de ani de la începerea agresiunii hitleriste împotriva U.R.S.S. Dl. Geo Bogza, vicepreședintele Comitetului Național pentru Apărarea Păcii din R.P.R., într-o frumoasă cuvîntare a arătat ororile războiului hitlerist și pagubele pe care le-a suferit poporul nostru. «Este de datoria noastră — a subliniat dl. Bogza — a tuturor, să ne gîndim cu seriozitate la ceea ce s-a întîmplat acum 20 de ani, și să facem tot ce stă în puterea noastră pentru ca o asemenea crimă să nu mai fie cu putință. În clipa de față, situația internațională este de asemenea natură, încît cei care visează un nou război, nu-și pot face decît iluzii de o sută de ori mai deșarte decît acelea pe care le-a avut Hitler».

Au mai luat cuvîntul Hristache Antonache, maistrul principal la Uzinele 23 August, Ilie Crețulescu, general-locotenent în rezervă C. Paraschivescu-Bălăceanu, vicepreședintele Asociației juriștilor din R.P.R., și Elena Livezeanu, care a dat citire unui mesaj adresat Comitetului Sovietic pentru Apărarea Păcii. La adunare a participat un însemnat număr de oameni ai muncii, reprezentanți ai organizațiilor de masă, fruntași ai vieții culturale, membri ai Comitetelor de Luptă pentru Pace, preoți, tineri, muncitori, studenți ș.a.

REDACTIA

ARTICOLE ȘI STUDII

ȘTIRI NOI CU PRIVIRE LA MITROPOLITUL ANTIM IVIREANU ȘI CTITORIA SA

Despre marele ierarh român, de origine georgiană, s-a scris relativ mult, mai ales despre activitatea sa de tipograf, de orator bisericesc, despre talentul său de arhitect, de însușirile sale de poet chiar, dar foarte puțin despre simțul său de gospodar. Aceasta încercăm a o face aci, mai cu seamă că dinsul a fost acuzat că ar fi risipit averea Episcopiei de Rîmnice și mai ales a Mitropoliei. Aceste acuzații le-a respins însuși Antim în scrisoarea de dezvinovățire, adresată domnitorului Constantin Brîncoveanu, iar din cele ce urmează se va vedea cum el, atât de preocupat de gânduri superioare, a găsit timpul necesar și pentru grijile materiale, mai ales cînd a fost vorba de ridicarea unui locaș dumnezeiesc, acela al bisericii care-i perpetuează numele și azi, în centrul Bucureștiului. Biserica Antim a fost înălțată în mahalaua ce i se zicea, pe atunci, «a Popii Ivașcu», și anume pe locul unde fusese o modestă biserică de lemn, a lui Stancu paharnicul Merișanu, ce se trăgea dintr-o familie de revoltați, — el însuși un răzvrătit contra lui Constantin Vodă Brîncoveanu, care avea să-i piardă capul¹. Unui urmaș al acestuia, care era Drăgușin vistierul, mitropolitul Antim cere să-i vîndă locul; acesta răspunde — cum se arată mai la vale — punînd oarecare condiții pe care fiul său, Barbu slugerul Merișanu, nu le mai formulează, ci cedează locul, pentru pomenirea lor. La această danie se adaugă altele și altele făcute de familia Rudenilor, proprietari vecini, de băneasa Milescu, descendentă din marele postelnic Danciu Pîrîianu, fondatorul Mînăstirii Polovragi din ținutul Gorjului, de Ștefan Vodă Cantacuzino, reinnoită mai apoi de alți voievozi. Urmează cumpărări numeroase în București și în ținutul Secuienilor, sau în Ialolo-

1. «și pre Stancu în București la Tîrgu de afară, la zi de tîrg, în mijlocul oborului l-au spînzurat, unde nu puțină vedere de norod era: pentrucă acest fel de plată i se cădea, ca un începător și cap răutăților ce era», *Cronica lui Rađu Greceanu* în «Magazin istoric», tom. II, p. 204.

mița, ca după dispariția tragică a cititorului, biserica să primească danii și mai însemnate de la familia Conțeștilor. Egumeni harnici vor ști să adauge prin economie și hărnicie zestrea bisericii Antim, care n-a fost niciodată prea demonstrativă, — ceea ce o va aduce la închinarea ei de mai târziu ca metoh la Episcopia Argeșului, lucru ce întemeietorul ei tocmai nu dorise. Mărturiile ce lăsăm să urmeze îl vor convinge pe cititor.

Începem prin această respectuoasă scrisoare de răspuns a lui Drăgușin Merișanu către Antim, care nu mai are nevoie de comentarii :

«Cinstite și pre Sfințite și al nostru părinte sufletescu Antimă arhipiscopul și mitropolitul a totă pământul Țării Rumânești.

† Sfinții tali cu Hs bucurie și cu ple(c)acione mă închin, sărutându-mă mîna Sfenții tali. Cinstit scrisoare Sfenții tale ce mi-ai trimis mie au venit. Și deci mă pohtește Sfenția ta am înteles, cum că iaste să faci o cas(ă) dumnezeiască a Tuturor Sfențelor, unde iaste o beserică de lemnu a lui Staico Peh. Dumnezeu să ajute Sfenției tale să o faci, că mie mi-au fostu tot în gându și în inima me ca-s fac o temelioară de cărămidă, și să fac beserica iar de lemnu, că să fac beserică de piatră n-am puterea. Iar pe Sfenție ta să te ajute Dumnezeu să o faci. Iar pentru locul nostru carea ne pohtești Sfenție ta să-l vendem, mie me-au dat Toma spăt.² tl 300 și n-am vrut să-l dau ; și mi eau dat și alții acei bani, și iar n-am vrut să-l dau ; poate au fost voe lui Dumnezeu să nu-s vînză. Iar acum de vreme ci te-au îndereptat Dumnezeu pe Sfenție ta să faci acolo mănastire mă rog Sfenției tale să ierți căci voi să te supăr să mă primești și pe meni să liu titor măcar că bani n-am să dau, iar pe loc să nu-mi dai nici un ban, ci săl dăruescu sfentei beserici ; să pui beserica pe el. Și iar mă rog să mă primești, măcar că știu că cheltuiala să va faci marea. Iar cel ce va da multu, multu dar va lua, iar cel ce va da puțin, iar pe acel puțin va lua. Iar de nu te vei îndura să primești, eu pohta Sfenției tali nu poci înfrânge, ci pe cum mie-au da alții bani mii-i voi da și Sfenție ta tl 300, și de voi găsi unde vași voi ajuta la o beserica ca sa nu rămăi fără pomană. Iar cu tot inima aș pohti, să liu aci, iar neprimindă n-am ce faci. Ci au de mă vei primi, au de vei da bani, Sfenția ta îți vei găti cele ci trebuescu aci. Și scrisoare me o vei ține în loc de zapis pân voi veni eu la București, și împreună cu Sfenție ta voi faci zapis, că la Mar 8 dni³ am să fac o pomană a soții mele de trii ai. Ci a doazi voi purcede și voi veni și viind îți voi arăta locul. Cât este iar pentru scrisori, câte s-au găsit, le voi aduci la Sfenția ta. Și mila puternicului Dumnezeu să te păzească pe Sfenție (ta) în multă sănătoate.

Ap. 24 lt 7221

Al Sfenției tale plecat și liio sufletescu
Drăgușin vist»⁴.

2. Cantacuzino.

3. Zile.

4. Arhivele Statului București, *Episcopia Argeș*, pachet 48, doc. 17.

Adresa : «Cinstitului și Siențitului și al nostru părinte sulletescu Antimia, arhipiscopul și mitropolitul a tot pământul Țării rumanești cu cinste și cu multă sănătate să-i de». (Pecete mică neagră).

Pe aceeași contrapagină, mitropolitul Antim scrie : «† d(=4) † răspunsul cărții noastre ce-au dat vist. Drăgușin Merișanul, pentru locul pre carele s-au zidit bisearica Tuturor Sfinților, lt 7221 Apr. 24 †»⁵.

Oferta făcută de Drăgușin vistierul va fi desăvârșită prin actul de danie pe care avea să-l facă fiul său, cum se va vedea mai departe.

Încep să vină daniile pentru viitoarea fundație a mitropolitului. Astfel : Diicul biv vel logofăt Rudeanu⁶ dă scrisoare mitropolitului «Kir Antim», prin care spune că, avînd sfinția sa niște loc lângă grădina lui și «ne ajungandu-i ca să facă ce pohtește», îi dăruiește un codru de loc la 17 mai 7221 — 1713. Acesta avea în lung 2 stînji și jumătate și 8 în lățime, «oriunde iaste și un păr în capul locului, ca să fie Sfinției sale și besearicii Sfinției sale moșie stăfătoare în veaci».

Pe contrapagina zapisului, mitropolitul Antim scrie, cu trăsătura sa artistică, într-o limbă romînească impecabilă, următoarele : «A. † zapisul Diicului Rudeanu vl logof. pentru locul ce-au dat de pomană la bisearica Tuturor Sfinților, unde s-au zidit magaziea cea de piatră. lt 7221 mai 17»⁷.

Antim face apoi jertfe bănești personale, ca cea care urmează : la 10 august 7221 — 1713, Manea ceaușul din București, cu fratele său Dumitru, pîrcălabul «ot Clinceani», dau zapis la mina mitropolitului Antim «și a besearicii Sfințiii sali den București», cum le-au vîndut casa lor cu locul ei cît a fost aci, în mahalaua Popii lui Ivașcu.

Prețul acesteia a fost de 25 de taleri. Pe dosul acestuia, marele mitropolit scrie : «B † Zapisul Manii, Ceaușul, pentru locul casii lui ce ne-au vîndut, unde s-au zidit magaziea, lt 7221 Avg. 10»⁸.

Daniile se înmulțesc ; astfel : Maria băneasa Mileasca, împreună cu ginerele său, Dumitrașco Brăiloio vel căpitan de Cerneți (Mehedinți), dau scrisoare mitropolitului Antim cum că avînd ei un loc în orașul «scaunului Tirgoviștii în mahalaoa Popii lui Dragomir», moștenire de la Danciul postelnic Părăianu, îl dăruiesc sfintei minăstiri a Tuturor Sfinților din București. Aceasta «o au făcut și o au zidit din temeliea ei Sfinția sa Kir Antim mitropolitul țării». Locul avea 18 stînji în lung și în lat 17 ; ei îl dăruiesc pentru sufletele lor, spre a fi pomeniți. Zapisul poartă data de 2 februarie 7222, și este întărit și de martorii : Radu Golescu biv vel vornic, Ghenadie, egumen de Argeș, și Neacșu proin staroste⁹.

5. Menționăm aceste rînduri scrise artistic, într-o limbă romînească minunată, la gîndul că din mina sa nu posedăm decît puține mărturii caligrafice, și anume : «un izvod de odoarele Mitropolii din București, corpul brîncovenesc neoficial al cronicii muntenești și testamentul său păstrate la Academia R.P.R.» (vezi N. Dobrescu, *Antim Ivireanu*, în biblioteca «Sieaua», nr. 20, p. 80).

6. Este marele logofăt al lui Constantin Brîncoveanu.

7. Arhivele Statului București, *Episcopia Argeș*, p. 48/18.

8. Idem, p. 48/21.

9. Idem, p. 48/22.

Ștefan Cantacuzino Voievod, căruia mitropolitul Antim îi dedicase multe din tipăriturile sale, se arăta de asemenea binevoitor către noua ctitorie. La 2 noiembrie 7223 — 1714, acesta da un hrisov «sfintei și dumezezeștii mănăstiri, ce astăzi se zidește, să înalță și să înfrumusețează, întru cinstea și slava tuturor sfinților», «ca să aibă a ținea o magazie de piatră cu pimniță și cu băcăniea și cu toate alalte a le ei», «care iaste făcută cu chieftuiala Prea Sfințitului și iobitoriolui de Dumnezeu părintelui nostru Kir Antim mitropolitul țării, și iaste alierosită la această sfință mănăstire, spre adaosul și ajutorul sfintei mănăstiri»¹⁰. Domnitorul poruncește să fie scutită această magazie, cu băcănia și pivnița ei, de fumărit, de cămăbărit și de vinăriciul domnesc. Iar băcanul și circiumarul, încă să fie iertați de toate dajdiile, «măcar cînd s-or întîmpla să fie porunca Domnii mele să dea și cei ertați cu cărțile Domnii mele». Pe contrapagină, mitropolitul înseamnă: «G. Cartea lui Ștefan Vodă, Cantacuzino, pentru ca să fie băcanul și circiumariol de la magazie, în pace de toate nevoile».

Familia Rudenilor, cunoscută încă din veacul XVI ca avînd rost mare politic în treburile țării, apare din nou la 16 februarie 7223 — 1715. Astfel, vedem cum Chirca «biv vel slugear, feciorul răposatului Diicului Rudeanul biv vel logofat» dă zăpis la mina mitropolitului Antim «și la bisearica Sfinții sale din București a Tuturor Sfinților», în care arată cum tatăl său a dat mitropolitului un codru de loc «pre care au zidit Sfinția sa... și magazie de piatră», iar acum el încă mai dăruiește «din grădina noastră». De data aceasta, locul donat era mai mare: el avea în lung 7 stîinjeni, iar în lat 12 stîinjeni. Dania se făcea «pentru sufletul nostru și al părinților noștri». Zăpisul se termina cu însemnarea: «și am scris eu Nicula logofețelul dumnealui, cu învățatura dumnealui». Martor era Barbul spăt Bojoreanul. Iar mitropolitul nu uita să scrie pe dosul zăpisului: «† D, † Zăpisul Chircăi vl slugear snă Diicului Rudeanul vl logofăt: pentru locul ce-au dat de pomană din grădina dumisale, de sau mai lărgit locul magaziei lt 7223.Febr. 16»¹¹.

Între timp, vistierul Drăgușin Merișanu trece la cele veșnice, dar promisiunea sa este indeplinită de fiul său; la 17 februarie, leat 7223 — 1715, el dă următoarea scrisoare-zăpis¹²: «† Adecă eu Barbul slugeariol Merișanul, snă vistieariolui Drăgușin Merișanul. Dat-am acesta al meu zăpis ca să fie de bună credința, la cinstită mâna Sfinției sale Părintelui Kir Antim mitropolitul Țării Rumanesti: și la besearica Sfinției sale din București a Tuturor Sfinților, cum să-s știe că locul pre carele iaste zidită besearica fiind al meu, dăruit de răposata mătușă-mea jupăneasa Marica a unchiolui meu Staico păharnicul, încă de când m-am însurat, cu zăpis de la mâna dumnea-ei, care loc au fost al dumnea-ei de moșie și cu alte locuri înprejur ce au fost mai cumpărat boiarinul dumnea-ei onchio-mieu Staico păharnicul. Deci pohtindu-se Sfinția sa

10. Idem, p. 48/23.

11. Idem, p. 48/24.

12. Idem, p. 48/25.

ca să i-l vindem, pentru ca să facă pre dânsul besearica, noi n-am vrut să-l vindem, ci au socotit dumnea-lui tată-mieu Drăgușin vistiariul împreună cu noi, de l-am dat Sfinției sale de pomeană pentru sufletul nostru și al părinților noștri. Pre care loc cu ajutoriol lui Dumnezeu au și zidit Sfinția sa besearică frumoasă în numele Tuturor Sfinților și ni s-au scris și numele în sfântul pomeanic al besearicii, ca să se pomenească în veaci la sfântul jârvenic. Și ne apucând să facem zapis împreună cu tată-mieu Drăgușin vistiariol până au fost viu : când au fost acum, eu ca om stăpân și moștean am făcut acest zapis al meu și l-am dat în mâna Sfinției sale, și sfintei besearici ce scrie mai sus moșie stătătoare și ohavnică în veaci». Zapisul este scris de «popa Nicola cu învățatura dumnealui». Actul, prezentînd un interes deosebit, este iscălit de marii dregători ai țării. Astfel, după semnătura cu pecete a lui «Barbul slug sin Dragusin vist Marișanul», urmează : «Costandin Știrbei vel ban mărturie, Bunea vel vornic mărturie, Radul Dudescul vel logofat mărturie, Șarbăn Bujorean vel vistier (?) mărturie, Radul Golescul biv vel vornic mărturie, Șarban vel clucer mărturie, Mihai Cantacuzino vel comis mărt., Șarban vel pitar, Radul Hrizea vel vornic Târgoviștei mărturie, Barbul Greceanul vel agă mărturie, Ilie Știrbei (?) vel armas mărt.». Era aci întreg Divanul țării care mărturisea întărind această danie ce se făcea mitropolitului țării. Iar pe contrapagina pomposului zapis, nelipsita însemnare a lui Antim mitropolitul, care spune : «E † zapisul slugeariolui Barbului snă vist Drăgușin Merișanul, pentru locul ce-au dat de pomană, pre care s-au zidit bisearica Tuturor Sfinților ; la leat 7223 : Feb. 17». După cum se vede, atentul ierarh nu rămînea numai la scrisoarea vistiariului Drăgușin, ci întocmea un act precis, întărit cu multe și alese mărturii.

La 21 martie același an 7223 — 1715, mitropolitul Antim, pentru a asigura existența bisericii sale, cumpăra de la «Șerban snă Iane Stancescul o pimniță de piatră și cu prăvălii deasupra acesteia, cît și cu hanul din dosul pimniții». Acestea se găseau în «ulița cea mare» și costaseră pe mitropolit 1350 taleri, ceea ce era o sumă foarte însemnată pentru acea vreme. Între martorii care întăresc această cumpărare se aflau și Costandin Văcărescu vel spătar, egumeni greci și Neacșul cupețul. Pe dosul zapisului, mitropolitul Antim înseamnă : «2 † zapisul lui Șerban, snă Iane Stăncescu, pentru hanul ci ne-au vîndut. It 7223 Mart 21»¹³.

La 14 august 7223 — 1715, mitropolitul mai cumpăra alături de hanul arătat mai sus, de la Iorga cupețul, o pivniță de lemn «și cu prăvălii pã dânsa», drept 600 de taleri¹⁴. Prin aceasta, puterile materiale ale ctitoriei mitropolitane creșteau.

Încep cumpărăturile rurale, în afara Bucureștiului, și anume în Sud Saac, adică județul Buzău. Prima pe care o aflăm este cea care urmează :

Danciul, feciorul Danciului de la Văleni, «sud Săcuiani», dă zapis mitropolitului Antim «și la sînta besearică sfinției sale din București a

13. Idem, p. 48/26.

14. Idem, p. 48/27.

Tuturor Sfinților» cum le-a vîndut 24 pogoane de vii «făcătoare cu pămîntul de supt eale în Dealul Văleanilor în hotarul măgulesc. Pogonul este prețuit 12 taleri, ceea ce face peste tot 288 taleri. Pe lîngă pogoa-
nele de vii, el mai dă sfinției sale 3 case și cu slomul, un teasc de piatră,
o bute seacă de 250 vedre, o tocitoare nouă de 100 de vedre și 3 po-
goane de loc sterp: «acestea toate le-am dat ajutor viilor, fiind viile slabe
din lucru, care să fac peste tot lucrute cu nelucrate pogoane 27». Vin-
zarea se făcea la 18 mai, leat 7221 — 1713, și era deosebit de importantă.
De aceea se simțea nevoie de martori cu prestigiu¹⁵. Intre aceștia, sem-
nalăm pe «Ioasaf episcop Buzăului, Gligorie Băleanul vel vornic, Radul
Golescul biv vel vornic, Șerban Greceanul vel logofat, Șărbani Bujoreanu
vel vistier, Radul Dudescul vel paharnic, Radul Hrizea vel vornic Targo-
vistii», apoi locuitori din Văleni și Viespești, din care nu lipsea «eu Stan-
ciul fuștașul ot Viespești». Pe dosul zapisului, Antim mitropolitul în-
seamnă: «† zapisul Danciului, snă Danciului sutașul, pentru viile ce
ne-au vîndut în Dealul Văleanilor lt 7221 Mai 18». Același Danciu mai
vinde la 28 august 7221 — 1713 două pogoane de vie paragină «cu locul
de supt viță», ce erau pe lîngă viile menționate mai sus și pe care le avea
de la unchiul său, Sava călărașul. Prețul lor fusese de 12 taleri bani
gata¹⁶. Așadar, patrimoniul bisericii Tuturor Sfinților creștea din ce în
ce. Pe contrapagină nu lipsește însemnarea mitropolitului Antim: «† Za-
pisul Danciului, feciorul Danciului, pentru doao pogoane de vie paragină,
în Valeani ce ne-au vîndut. 7221, Av. 28».

«Nidelco snă Oanii ot Văleni ot suđ Saac» vinde mitropolitului An-
tim «și la sînta bisearica Sfinții sale din București a Tuturor Sfinților»
un pogon și jumătate și «doao prăjâni» de țelină, în Dealul Vălenilor.
Prețul lor era de 4 taleri și se găseau «peste viile ce au cumpărat Sfinția
sa» acolo. Tranzacția se făcea în aceeași zi de 28 august și avea mai
mulți martori, în frunte cu Ioasaf, episcopul Buzăului¹⁷. Însemnarea cti-
torului, cu conținutul actului, nu lipsește.

La 18 mai 7222 — 1714, mitropolitul Antim face un schimb de pro-
prietate cu Ioasaf, episcopul Buzăului. Acesta din urmă avea 100 de
stînjeni la Văleni și Tisău, care nu aduceau mare folos episcopiei, de
aceea îi schimbă cu mitropolitul, primind și bani. Iată ce spune învoirea
dintre dînșii: «† Ioasaf bjoio bgdttio Episcopul Buzevschi, împreună cu
tot soborul Sfintei Episcopii, scriem și mărturisim cu acesta al nostru ade-
vărat zapis, ca să fie de bună credință și de mare mărturie, la prea cin-
stită mîna Sfinției sale părintelui Kir Antim mitropolitul a toată țara
Ongrovlahiei și la besearica Sfinției sale din București a Tuturor Sfin-
ților, precum să-s știe că cumpărând Sfinția sa niște vii la Viespești,
lîngă moșia sfintei Episcopii, care să chiamă Văleanii i Tisăul, și ne-
fiind Sfintei Episcopii de nici o treabă și neluînd nici oun venit de pe
dânsa, fiind puțină, numai stanj. o sută, noi dea noastră bunavoe, am

15. Idem, p. 56/2.

16. Idem, p. 56/3.

17. Idem, p. 56/4.

socotit împreună cu tot săborul, de o am dat Sfinției sale, fiind și lângă viile ce au cumpărat. Și Sfinția sa ne-au dat oun loc de casă în Târgoviște, care l-au luat Sfinția sa dela jupâneasa Mariea băneasa și dela ginere-său Dumitrașco căpitanul snă Cornea vel ban...».

Episcopul de Buzău lua acest loc spre a-și lărgi cuprinsul casei ce primise de mult în dar de la «mătușa» Stana săpunăreasa. Mitropolitul Antim, generos, mai plătește Episcopiei Buzăului și 60 stinjeni, stinjenul cite 66 bani, care trecuseră în plus peste ce dăduse dînsul Buzăului. Cu acești bani, Ioasaî episcopul cumpăra moșie la Tihulești, «ca să nu fie Episcopia păgubașă de moșie».

Actul este întărit cu pecetea Episcopiei de Buzău și cu semnăturile episcopului Ioasaî, «Hrisantu ermonah clisear, Ioil ermonah, Ambrosie ermonah, Teodose dichiu»; aceștia din urmă reprezentau soborul Episcopiei. Se mai află semnat pe act și «† Ghenađie ermonah proin egum ot Argeș mărturie», care se dovedește a fi un bun caligraf. Antim mitropolitul nu face nici o însemnare pe acest act care era de o vădită importanță¹⁸.

La 18 octombrie 7223 — 1714, Albul, feciorul Sîrbului, cu fiul său Ivan din Găteani, vînd mitropolitului «5 pogoane și jumătate de țelină», în Dealul Vălenilor, alături de viile cumpărate de la Danciul. Se prețuia pogonul cu 3 taleri. Actul este scris de Stoica logofătul «din Episcopia Buzăului¹⁹. Dragomir snă Vladul ot Posobești» și cu Crăciun de la Văleni vînd de asemenea mitropolitului Antim «și la sfînta bisearică Sfinției sale din București a Tuturor Sfinților» două pogoane de țelină, în Dealul Vălenilor, pe lîngă locul casei Danciului, drept 7 taleri²⁰.

Danciul, feciorul Danciului de la Văleni — același de mai sus —, dă zapis la 10 decembrie 7223 — 1714 la mîna mitropolitului Antim «și la sfînta bisearica Sfinției sale din București, a Tuturor Sfinților», prin care mărturisește că le-a mai vîndut, locul casei sale, de lîngă viile care le vînduse «Sfinției sale»²¹ la leat 7221, mai 18, în Dealul Văleanilor «în hotarul măgulesc». Suprafața locului era de 3 pogoane. Pe dosul actului, mitropolitul înseamnă: «† Zapisul Danciului, snă Danciului sutașul, pentru locul ce ne-au mai vîndut pe lîngă viile ce ne-au vîndut el mai nainte, lt 7223, Dich 10 în Văleani»²².

Iancu, feciorul lui Tudor din Văleni, dă zapis mitropolitului și bisericii sale că iar i-a mai vîndut două pogoane de țelină «pe lîngă pogonul ce i-am vîndut Sfinției sale mai nainte vreama la lt 7221, Avgust 27, în Dealul Văleanilor, în hotarul măgulesc drept bani gata taleri 5». Mitropolitul rezuma, ca de obicei, pe dosul actului: «† Zapisul Iancului, feciorul lui Vasilie, pentru partea lui de moșie, din Văleani ci ne-au vîndut: lt 7223: Dichem, 10 dni»²³.

18. Idem, doc. 5.

19. Idem, p. 56/6.

20. Idem, p. 56/7.

21. De observat că toate zapisele mitropolitului Antim includ formal și ctitoria sa.

22. Arhivele Statului București, *Episcopia Argeș*, p. 56/8.

23. Idem, doc. 9.

«Radul snă Neagoe pârçălabul», împreună cu unchiul său Andrei, vînd moşie în Văleni, mitropolitului şi ctitoriei sale, alături cu moşia Episcopiei de la Buzău, stînjenui cîte 66 bani. Mitropolitul Antim înseamnă pe contrapagină : «Zapisul Radului, snă Neagoe pârçălabul şi al unchi-său lui Andrei, pentru partea lor de moşie din Văleni, ce ne-au vîndut, lt 7223 Dichem 12»²⁴. Popa Simion, cu soţia sa Stanca, dăruiesc la 14 februarie 7223 — 1715 mitropolitului şi bisericii sale, 4 pogoane de pămînt, în siliştea satului Văleani «la şipot», «care au fost ale moşilor noştri de schimb dela Episcopul Serafim dela Buzău, precum arată în zapisul cel vechio dela leat 7200 Iani 13»²⁵. Ei dăruiesc aceste pogoane de moşie «ca să se pomenească în veaci la sfîntul jărtvenic»²⁶. De reţinut faptul că pe contrapagina zapisului, mitropolitul nu făcea nici o însemnare, cum nu vom mai întîlni nici pe cele ce urmează. Neagul, nepotul draconului Marin de la Văleni, împreună cu mătuşa sa Stanca, preoteasa popii Simion, vînd mitropolitului şi ctitoriei sale 42 stînjeni, stînjenui socotit 66 bani. Actul se scrie la 14 februarie 7223 — 1715²⁷. Crăciun, feciorul lui Vasilie de la Văleni, vinde la 19 martie 7223 — 1715 partea sa de moşie de la Valea Seacă, în hotarul măgulesc, mitropolitului şi ctitoriei sale, drept 6 taleri bani gata²⁸.

La 5 iunie 7223 — 1715, Ştefan Vodă Cantacuzino porunceşte la şase boieri, şi anume : lui Costandin paharnicul din Cepturi, Dumitru de la Ulmi, Neculcea tot de aci, Dragomir Ciocărdie, Mareş pârçălabul şi Pasa pârçălabul, să meargă să hotărînicească moşia mitropolitului Antim de la Văleni. Aceasta se alcătuia din 100 stînjeni cumpăraţi de la Ioasa, episcopul de Buzău ; apoi s-au sculat şi alţii dintre moşneni, care au vîndut cîte 10, 15 stînjeni, alţii şi mai mult. Acum, mitropolitul voieşte «să-şi aleagă (moşia) şi să-şi împreune toţi stînjenui la un loc». Domnitorul dă poruncă celor şase boieri să se grăbească şi să meargă acolo, «căci ca şi Sfinţia sa părintele Vlădica iaste viitor întracolo pentru mergerea Sfinţiei sale părintelui Patnafului».

Boierii urmau să împreune toţi stînjenui de moşie la un loc, să le pună semne şi să dea şi scrisoare la mîna sfinţiei sale, ca să stăpînească fără gilceavă. Marele logofăt adaugă cu mîna sa următoarele : «Însă să fie de faţă şi vînzătorii şi părtaşii căţi vor fi, ca să nu zică în urmă, că n-au fost de faţă şi li s-au făcut vre o înpresurare»²⁹.

La 20 iunie 7223 — 1715, deci curînd după hotărînicirea moşiei cumpărate şi donate mitropolitului Antim la Văleni, găsim pe egumenul Sava ieromonahul «dela besearica Tuturor Sfinţilor» ; deci este primul conducător al acestei ctitorii. — după ce mitropolitul intrase în mrejele unei politici periculoase —, şi care se va ocupa de aci înainte cu gospodăria acesteia. La data menţionată mai sus, Sava iero-

24. Idem, doc. 10.

25. Data inexactă.

26. Arhivele Statului Bucureşti, *Episcopia Argeş*, doc. 11.

27. Idem, doc. 12.

28. Idem, doc. 13.

29. Idem, doc. 14.

monahul cumpăra de la jupîneasă Calița, de la fiul ei Radu și de la nepotul lor Andrei «snă Stan pârălăbul ot Vispești», 112 stînjeni moșie în Văleni, din piatra Cislăului la Predeal. Stînjenu costă 35 bani, «care fac peste tot taleri 37 pol»³⁰. Actul este scris de Popa Stanciul, care se arăta a fi un bun caligraf³¹.

Mitropolitul Antim s-a gîndit ca ctitoria sa să aibă ceva moșie în regiunea bogată de cereale și mai ales de ierburi a Ialomiței. Ca urmare, constatăm cum el cumpără, la 30 mai 7224 — 1716, de la Pîrvu și frațele său Stan, feciorii Predei din Poiana, 10 stînjeni de moșie. Zapisul este scris de «Popa Tudorasco cu zisa lor»³².

Aci activitatea mitropolitului Antim încetează, el fiind detronat la sfîrșitul lui august 1716, ca să piară apoi în septembrie același an. De la această dată înainte, soarta ctitoriei strălucitului mitropolit rămîne pe seama egumenilor, dintre care primul este, cum se vede, un Sava ieromonah. Acesta se dovedește a fi un bun conducător: el cumpără și mai ales cîștigă o danie însemnată de la familia Conțeștilor. Egumenul Sava conducea ctitoria marelui Antim și în anul 7227 — 1718, adică la o dată cînd talentatul mitropolit trecuse la cele veșnice. Astfel, la 3 noiembrie, el cumpăra de la Crăciun, feciorul lui Vasilie Mânzul din Văleani, «din județul Sacuianilor ot sud Saac», și de la femeia sa Dumitra, partea lor de moșie din Măguleasca «însa» stînjeni 40, din Piatra Săhăteanilor, pînă în apa Nișcovului. Prețul unui stînjen era de 40 bani, care făceau peste tot taleri 11. Popa Stanciu, care se dovedește și un bun redactor de zapis, spune că vînzarea s-a făcut cu știrea «tuturor părtașilor de moșie și a cetașilor miei, împreună cu căpitanul nostru». Zapisul este subscris de mulți martori, între care găsim și pe «† eu Andreio căpt. ot Fințești za spătărei mart, eu Coadă ioz(bașa) za spătărei ot Izvoare mart»³³.

Neagoe Pițigoii, feciorul lui Dobrișan, cu fiul și nepotul său Miroslav, feciorul lui Ionasco Burlan și cu un alt nepot, Stănilă, feciorul lui Costandin Caimacan din Văleni, dau zapis la mîna egumenului Savva de la biserica Tuturor Sînșilor, cum i-au vîndut toată partea lor de moșie din Măguleasca, stînjeni 50. Lungul acesteia era «din Piatră Săhăteanilor pînă în apa Nișcovului». Moșia costă 15 taleri vechi. Zapisul era scris tot de «Popa Stanciul», «cu zisa lor», la 1 ianuarie 7227 — 1719. Mulți martori, între care și «Gherghie logof, † eu Radul snă Neagoe pără mort și † eu Bobe ot Vispești mart.»³⁴.

Ctitoria lui Antim capătă din ce în ce prestigiu, care, desigur, în bună parte venea și de la ziditorul ei. Familia Conțeștilor își îngroapă morții:

30. Pol = jumătate.

31. Arhivele Statului București, *Episcopia Argeș*, doc. 16.

32. Arhivele Statului București, *Minăstirea Argeș*, p. 53/17.

33. Idem, p. 56/17.

34. Arhivele Statului București, *Episcopia Argeș*, p. 56/19.

aci, iar daniile din partea fraților Costandin, Grigore și Pană sînt de o deosebită importanță. Astiel, la 8 decembrie 7230 — 1721, Costandin Conțeșcul vel dvornic de Tirgovîște, și cu jupineasa sa Ancuța, dau 200 stînjeni de moșie la Conțești, cu 3 roți de moară cu vadul lor, 30 de măci de stupi, 10 oi cu miei și 10 «ramatoare», ca să fie de pomana lor și a părinților. Pe lingă cei doi donatori, iscălește și «Grigore Conțeșcul logof za vistierie». Peste 10 ani abia, acest Grigorie, care este frate mai mic al lui Costandin, la 15 februarie 7241 — 1733, dăruiește «mînastirii» Antim: 100 stînjeni de moșie din partea sa, de la Conțești din sud Dimbovița, «pentru că fiind îngropat la această mînăstire răposata soțiea mea cea dintâi Dobrița și nădăjduiesc de va fi cu voia milostivului Dumnezeu, ca și ale me'e ticăloase oase să odihnească totu acolo la acea sîntă casă». După alți șase ani, Pană Conțeșcu, al treilea frate, dă pentru pomenirea părinților și a copiilor lui, — din care doi pieriseră —, «mari, de vîrsta întregă», moșie în hotarul Conțeștilor «din sus», unde dăduseră frații săi, Costandin vornicul și Grigorie. Moșia mergea din apa Dimboviței pînă în hotarul Călugărenilor în est în lat de 300 stînjeni. Pană slugerul Conțeșcu mai dă la aceeași dată de 1 ianuarie 7247 — 1739, și o altă moșie la «Cor(nă)teani», de 340 stînjeni³⁵. Prin aceste danii, familia Conțeștilor se înscrie în rîndul marilor ctitori de la Mînăstirea Antim. De reținut că la data daniei din urmă, egumen era Kir Kozma, pe care ne vine greu a-l identifica cu viitorul episcop de Buzău, și mai apoi mitropolit al țării (1787-1792).

La 20 octombrie 7237 — 1728, egumen la Mînăstirea Antim era Aventie, care cumpără de la Costandin postelnicul snă Mihai Corbeanul post., 60 de stînjeni moșie la Vispești. Moșia se întindea din Piatra Săhătenilor pînă în apa Nișcovului, «cu siliștea satului și cu tot pometul ce s-ar afla întraceastă moșie». Prețul unui stînjen este de 40 bani, «precum am cumpărat-o și noi...», «care moșie am tras-o împreună cu sîlnițea sa și cu toți mosneanii din prejur». Între martori, și «eu Gherghe logof» pe care l-am mai întilnit la perfectarea și a altor acte de vînzare³⁶.

Din anul 7239 — 1731, august 16, posedăm un hrisov frumos scris și deosebit de ornat cu stema Moldovei și a Munteniei, aurite de «Ioan logofețelul de divan ot Argeșu», privitor la minăstirea mitropolitului Antim. Acest document începe cu următoarea titlatură rară, a vremii respective, care încă ținea la titlaturile desuete, slavone; el spune: «Cu mila lui Dumnezeu io Mihaio Racoviț voivodă Domnu și stăpînitorio Țării Rumînești»³⁷. După bogata introducere teologică, domnitorul ajunge la biserica Tuturor Sfinților, «care neapucînd Sfinția sa să o isprăvească

35. Idem, p 51/22.

36. Idem, p. 56/20.

37. Domnește : 1730, oct.—1731, oct. 13.

și să o întărească cu mile și cu danii și neavându nici un venit despre nici o parte, Domniea mea m'am milostivit de am întărit cu acestu cînst hrisovu al Domniei mele mila și daniea ce iaste dată și închinată la această sfântă beseerică și de domniea sa răposatul Ștefan Cantacuzino Voevod, adecă să fe în pace de haraciu, de lipsa haraciului, de vel seamă de cai împărătești, de cară de oaste, de zaharale, de împrumutări, de cal domnescu și de alte orânduiei și porunci ori câte ne-ar veni de la puternica împărăție. Așijderea să fie în pace vinul, cit va face în viile biseericii de vinariciu. Și oile de oerit, stupii și rămătorii de dijmărit... și ceritul al treilea anu cându ar da alte slinte monastiri, iară aceasta tot să nu dea. Așijderea să fie în pace un băcan și un cărciumar dela magazia biseericii, de fumăritu, de schimbul răși³⁸, de covoară, de căminărit, de vamă de vin domneșc și de alte dăjdii... Așijderea să aibă a ținea și un pescaru sărătoriu, ca să aducă peaște sărat pentru treaba părinților celor ce să vor afla lăcuitori la acest sfântu lăcaș». Și acesta era scutit de fumărit, de măgărit, de vamă și de alte dajdii. Se dă apoi mertic de sare, de 100 de bolovani, de la Ocna Telega. Toate acestea nu erau decit reconfirmarea acelorași danii făcute de înaintașii săi în scaun: Ștefan Cantacuzino, Nicolae Mavrocordat și Ioan Mavrocordat³⁹.

De reținut că în Divanul domnesc, care întărește acest hrisov, se află și «pan Barbu Merișanul velichi cluceru», adică cel care dăduse tere-nul pe care s-a zidit biserica, cum am văzut mai sus.

Peste trei ani, la 16 decembrie 7243 — 1734⁴⁰, Grigore II Ghica Vodă da un hrisov cu aproape același conținut, adăugîndu-se doar noile biruri care se mai aruncaseră pe țară, ca acela de poclonul hanului și al sultanului, de pocloanele Bairamului; și se fixa numărul oilor de scutit, la 500.

Poclonul vătăfului de circiumar, de asemenea, nu trebuia plătit de biserica Antim⁴¹.

Am amintit la începutul acestui studiu că puterile materiale ale bise-ricii-mînăstiri Antim n-au fost niciodată exorbitante. Iată o dovadă în plus. Arhivele Statului din București posedă o condică în care sînt trecute socote-tele mînăstirilor din țară, dintre anii 1730-1741. Aci am aflat o dovadă convingătoare, și anume cînd se ia socoteala de o comisiune a veniturilor și cheltuielilor pe timp de 5 ani, de la leaț 7244 — 1636 pînă la 7248 — 1740, cit a fost egumen aci Cozma dichiul. Arătările de aici sînt foarte instructive și ar merita să fie cunoscute în amănunțime, credem, pen-tru a constata că această vestită biserică-mînăstire Antim avusese venit

38. Pieile de rîși, animale sălbatice pe cale de dispariție, în Carpații românești.

39. Arhivele Statului București, *Episcopia Argeș*, p. 51/22.

40. Popa Stanciu, scriitorul acestui hrisov, încurcă datele: el pune 7243 — 1735 în loc de 1734, mai ales că la această dată de 16 decembrie nici nu mai domnea Gri-gore II Ghica, care stăpînește între 5 aprilie 1733—16 noiembrie 1735.

41. Arhivele Statului București, *Episcopia Argeș*, p. 51/24.

în toți acești 5 ani suma de 3.590 taleri și 30 bani, iar cheltuielile pe aceeași perioadă însumau 3.190 taleri și 30 bani. Rămîneau în plus 400 taleri⁴². Sumele, cum se văd, nu sînt de loc impresionante. Socoteala era făcută de o comisiune alcătuită din șapte membri, printre care întîlnim pe: «Ghenadie Cozianu epitrop, Gerasim arhim. Tismaneanu epitrop, Ilarion Bistrițeanu epitrop, și faimosul Dionisie (Bălăcescu), arhim. Hurezeanu epitrop».

T. G. BULAT

42. Arhivele Statului București, *Manuscris 377*, ff. 114-121.

PROBLEME DE ORGANIZARE BISERICESCĂ ÎN CANOANELE VECHI ARABE *

În literatura teologică a Bisericii Ortodoxe, problema diferitelor versiuni ale Sfințelor Canoane este foarte puțin cunoscută. În biserica românească, aceste versiuni n-au făcut pînă acum obiectul unui studiu special.

Se știe că însăși «collectio princeps», sau mai precis colecția celor 85 de Canoane ale Sfinților Apostoli, pe care Biserica Ortodoxă le-a adoptat de la început, nu sînt opera propriu zisă a Sfinților Apostoli, ci se numesc așa pentru vechimea și conformitatea lor cu învățătura și spiritul disciplinei apostolice. Ele sînt scrieri pseudo-epigrafe, scrise mult mai tîrziu decît timpul Sfinților Apostoli. Din această colecție de Canoane, care s-a bucurat de o mare autoritate în Biserica creștină, s-au tradus primele 50 de către Dionisie Exigul, formînd astfel colecția sau versiunea latină a acestor Canoane, adoptată de Biserica Catolică. Mai tîrziu, cînd scrierile apocrife și cele epigrafice făceau epocă, anumite Biserici particulare, ca de pildă Bisericile din Egipt și Siria, au tradus sau au copiat și ele aceste legi pur bisericesti.

Se înțelege de la sine că aceste traduceri n-au rămas întru totul fiidele prototipului, ci ele au introdus sau omis problemele care preocupau mai mult Biserica respectivă. În versiunea egipteană-arabă a Sfințelor Canoane nu mai avem 85 de Canoane, ci 127. Acest fapt este foarte semnificativ. Ele se împart în două serii. Prima serie cuprinde 71 Canoane și poartă titlul de «71 de Canoane ale Sfinților Apostoli, avînd ca scop instituirea Bisericii editate prin Sf. Clement», iar a doua: «56 Canoane ale Sfintei Biserici, hotărîte de Apostoli și editate de Sf. Clement»¹. Se compun din sentințe și hotărîri și toate par a fi de origine greacă, numai

* În lucrarea de față ne vom ocupa numai de așa zisele Canoane apostolice arabe, nu și de celelalte serii, ca ale sinoadelor ecumenice și altele.

1. «Dictionnaire de Théologie catholique», tom. II, partea II, col. 1612.

cîteva sînt de origine latină. S-au păstrat în limbile : arabă, coptă, etiopiană și siriacă, iar cea mai răspîdită a fost ediția arabă.

Prima serie de 71 Canoane se pare — dar nu se știe sigur — că ar fi fost scrisă în Egipt sau Siria, iar asupra datei s-au emis diferite păreri : unii o așează între Didahie și Constituțiile Apostolice (140-360), iar alții o plasează în secolele III sau IV. Această serie de Canoane se împarte și ea în trei părți distincte. Prima parte cuprinde Canoanele 1-20 și se numește «Regulamentul apostolic», păstrat în grecește. Acestea depind oarecum de Didahie, și mulți cercetători au crezut că alcătuitorul lor a trăit în Egipt în secolul III. A doua parte cuprinde Canoanele 21-47 și poartă denumirea de «Regulamentul bisericesc egiptean». Acestea corespund cărții VIII a Constituțiilor Apostolice și Canoanelor lui Ipolit. Se crede că e alcătuit în primul sfert al veacului IV. A treia parte cuprinde Canoanele 47-71 și sînt paralele cu cartea VIII a Constituțiilor Apostolice, dar compilatorul le-a grupat într-o ordine care diferă mult față de Constituții.

Seria a II-a : din Canoanele egiptene-arabe, adică cele 56 de Canoane, s-a păstrat inedită. Această serie constituie o redactare foarte puțin diferită față de Canoanele Apostolice, adică de cele 85 păstrate în grecește și publicate în culegerile sinoadelor ecumenice. Mulți cred că au fost scrise în Siria de către autorul Constituțiilor Apostolice. Ele fac parte dintre documentele cele mai vechi și mai grăitoare în privința rînduielilor de tot felul ale Bisericii Egiptene, inclusiv în privința normelor de organizare și de conducere. Căutînd să identificăm elementele de drept bisericesc care se află aceste Canoane, constatăm că ele se referă la următoarele chestiuni mai importante : Ierarhia bisericească, Taina Sfîntului Botez și a Sfîntei Euharistii și anumite practici ca vrăjitoriile ș.a.

I. EPISCOPATUL. DREPTURILE ȘI DATORIILE EPISCOPULUI

Episcopul, ca urmaș direct al Sfinților Apostoli, și ca deținător al harului în deplinătatea sa, face parte din treapta cea mai înaltă a ierarhiei bisericești, și prin el se transmite harul celorlalte trepte ierarhice. În Canoanele egiptene-arabe, episcopul e privit sub toate aspectele conduitei sale, fapt prin care se constată că chiar de la începutul creștinismului, s-au cerut clericilor calități excepționale și o conduită demnă de a fi imitată de masa credincioșilor.

De altfel, aceste calități sînt pe larg expuse și de către Sf. Apostol Pavel în Epistola I către Timotei, III, 1-7. În primele secole, episcopul, ca și ceilalți clerici, trăia în mijlocul poporului și trebuia să-i urmeze întru toate. Cit privește starea sa socială, episcopul este sfătuit de către Canonul XIII Apostolic ca, în cazul cînd a avut o soție înainte de a fi fost făcut episcop, să rămînă căsătorit și mai departe².

2. Jean Périer, *Les 127 canons des Apôtres*, texte arabe en partie inédit, publié et traduit en français, d'après les manuscrits de Paris, de Rome et de Londres, în *Patrologia Orientalis*, tom. VIII, fasc. IV, Paris; 1912, can. XIII, pp. 583-584.

Canoanele de care ne ocupăm cereau candidatului în treapta de episcop să nu fi fost căsătorit curînd după Botez, iar înainte de căsătorie să nu fi trăit în concubinaj. De asemenea, «aceia care a avut ca soție o văduvă, o femeie ale cărei purtări nu sînt mai presus de orice discuție, sau necinstită, o curtezană, o sclavă sau o femeie care merge în locuri de petrecere, nu poate să devină episcop»³. Nu putea fi hirotonit episcop nici acela care a trăit cu două surori, sau cu nepoata sa, sau acela care fiind căsătorit cu două femei, a trăit simultan cu amîndouă, cel de curînd botezat, cel care a dus o viață destrăbălată, în afară de cazul cînd aceasta s-ar întîmpla prin lucrarea harului dumnezeiesc: «Cel care vine din păgînism sau dintr-o viață destrăbălată, nu poate să fie făcut episcop imediat, căci nu este cuviincios ca acela care nu a fost verificat îndelung să devină învățător al altora, afară numai dacă acesta nu este ales printr-un dar special al lui Dumnezeu»⁴.

Sf. Apostol Pavel poruncește lui Timotei să nu se grăbească a pune mîinile peste nimeni, primindu-i în cler pe neoliți, pentru că nu sînt încă destul de încercați în cunoștința adevărului religios, iar din cauza aceasta să devină părtași la păcatele altora (I Tim. V, 22).

Cu privire la calitățile fizice ale candidatului, Canoanele stabilesc anumite defecte drept impedimente, iar altele sînt trecute cu vederea: «Acela care este chior sau șchiop, să fie făcut episcop, dacă merită episcopatul; căci acesta nu e un defect corporal care să-l păteze sau să-l pîngărească, ci necurăția sufletului». În schimb, un surd sau un orb nu pot fi făcuți episcopi; nu atît pentru că ar fi necurați, cît mai ales pentru bunul mers al Bisericii și pentru îngrijirea bunurilor ei⁵. Se stabilesc de asemenea principii de primire în episcopat și cu privire la eunuci. Iată, de pildă, ce zice un Canon cu privire la această problemă: «Eunucul care a fost adus în starea aceasta fără voia lui sau căruia i s-au tăiat părțile virile într-o persecuție, sau s-a născut astfel, dacă merită episcopatul, să fie făcut episcop; dacă este mutilat de el însuși, să nu fie admis în cler, pentru că s-a făcut ucigaș de sine și dușman a ceea ce a creat Dumnezeu»⁶.

Cei stăpîniți de duhuri necurate erau mai întîi exorcizați și numai după aceea erau hirotoniți: «Exorcistul să nu fie hirotonit, căci acest lucru depinde de voință și de intenție și este un dar al lui Dumnezeu și al lui Iisus Hristos. Dacă necesitatea cere ca exorcistul să fie hirotonit episcop; i se vor pune mîinile»⁷. Acela care îndeplinea în cel mai înalt grad toate condițiunile amintite urma să fie hirotonit de către doi sau trei episcopi. Tradiția apostolică ne stă mărturie că hirotonia unui episcop este lucru al autorității sinodale. Dovezi grăitoare ne sînt chiar Canoanele. Iată ce stabilește Canonul 56: «Este necesar ca episcopul să primească hirotonia din mîinile a doi sau trei episcopi. Dacă îi va pune mîinile numai un singur episcop, să fie excomunicat». Numai într-un

3. *Ibidem*, can. XIII, p. 669.

4. *Ibidem*, can. LIII, p. 689.

5. *Ibidem*, can. LII, p. 688.

6. *Ibidem*, can. XV, p. 670.

7. *Ibidem*, can. LV, p. 640.

singur caz se putea face actul hirotoniei de către un singur episcop, și anume: dacă era într-o necesitate urgentă, fie din cauza unor persecuții întinse, fie pentru oricare alt motiv, și era imposibil a se întruni mai mulți episcopi. Acest caz urma să fie justificat însă printr-o adunare de episcopi, dindu-i în același timp (gramata) licența și instituirea⁸.

Alegerea clericilor în frunte cu episcopul se făcea de către toată comunitatea credincioșilor și nu puteau fi admiși în cler decît aceia care făceau dovadă serioasă de conduită morală și dragoste de Dumnezeu și de aproapele. Hirotonia unui episcop, prin urmare, se făcea după ce era mai întîi ales de toți credincioșii și făcuse în prealabil evidente dovezi că nu urmărește interesul său personal, al familiei sale sau al prietenilor, ci numai progresul și bunul mers al eparhiei pe care o păstorește. Redăm fragmentar texte din Canoane care privesc alegerea și hirotonia unui episcop: «Episcopul va fi ales de către toată adunarea de credincioși și lipsit de păcat. După ce a fost numit și primit, toată adunarea credincioșilor, cu preoții și diaconii, se vor aduna duminica. Toți episcopii se vor grupa cu veselie mare și-i vor pune mîinile; preoții vor sta în picioare, în liniște, și tot poporul va fi tot atît de liniștit; și ei se vor ruga în sine însuși ca să coboare Duhul Sfînt asupra lui. Și ei vor propune unuia dintre episcopi, fiecare stînd în picioare, ca să facă punerea mîinilor pe cel care este hirotonit și pentru a se ruga pentru el în acești termeni⁹: ...» (urmează rugăciunea).

Dacă în comunitatea respectivă nu erau destui membri credincioși care să participe la alegerea de episcop, se scria comunităților vecine, acolo unde credincioșii erau în număr mai mare, pentru a veni trei credincioși demni de încredere, care împreună cu comunitatea respectivă cercetau dacă respectivul candidat întrunește toate condițiile pentru hirotonie. Iată cum ne descrie Canonul 52 alegerea unui episcop: «Primul dintre episcopi va întreba pe preoți și pe episcopi, zicînd: «Este demn (bun) acesta pe care l-ați ales conducător al vostru?». Dacă răspundeau afirmativ, îi întreba a doua oară: «Merită el această eminentă demnitate?», și, în fine, dacă se obținea tot un răspuns afirmativ, iar alegerea era întărită de către doi sau trei martori cu o bună reputație, se întreba a treia oară: «Este vrednic?», și toată adunarea, ridicînd mîinile în semn de aprobare, răspundeau: «Vrednic este»¹⁰.

Numai după ce se făcea această alegere solemnă se trecea la hirotonia episcopului; aceasta urma în mod obișnuit ca și a celorlalți clerici, cu singura deosebire că se punea deasupra capului și Sfînta Evanghelie. «Un episcop ales (și hirotonit) printre cei dintîi, va lua cu el doi episcopi stînd în picioare, cu preoții lîngă altar, se vor ruga în liniște și cînd diaconii vor ține Sfintele Evanghelii deschise pe capul celui de hirotonit, toți se vor ruga lui Dumnezeu pentru el, în același timp cu episcopul».

8. *Ibidem*, can. LVI, p. 641.

9. *Ibidem*, can. XXI, p. 590.

10. *Ibidem*, can. LII, p. 633.

Episcopului i se cerea o cultură aleasă, spre a putea învăța comunitatea încredințată lui. Sf. Apostol Pavel pretinde episcopului să fie învățător și privighetor neadormit asupra turmei sale (I Tim. IV, 2); să fie versat în toată buna învățătură (Tim. I, 9) și capabil, pentru a explica Sfintele Scripturi așa cum trebuie. Datoria de a învăța, sfinți și conduce formează obiectul principal al oricărui păstor de suflete. Iar Canonul 19 al Sinodului de la Trulan dispune să fie depus clericul care nu va predica și instrui poporul încredințat lui duminică, iar predica lui să se întemeieze pe Sfinta Scriptură și nu după bunul său plac, ci după exemplul Științelor Părinți, căci: «Orice episcop care se complace în puțină sa instrucție, ignoranța sau ura sa secretă, nu este un episcop; el poartă un titlu mincinos, nu este stabilit de Dumnezeu, ci prin oameni»¹¹.

În virtutea deplinătății harului, episcopul și-a rezervat anumite acte pe care preoții sau diaconii nu le pot face. Așa, de pildă, episcopul hirotonește pe preoți și pe diaconi, sfințește Sfântul și Marele Mir, împreună cu ceilalți membri, formând Sf. Sinod, sfințește biserici și antimise pentru trebuințele lor, depune pe clericii care se abat de la doctrina și disciplina Bisericii, iar împreună cu alți episcopi, pot depune și pe un episcop. Dar cu toate că se bucură de o așa mare autoritate, el nu trebuie să se ridice deasupra diaconilor și a preoților, și nici chiar a poporului, căci «Biserica este constituită din unirea a unora cu alții»¹².

Ca și alte documente vechi bisericești, și aceste Canoane îndeamnă pe credincioși să respecte și să cinstească pe slujitorii cuvântului lui Dumnezeu, în frunte cu episcopul, ca pe însuși Domnul: «O, fiii mei! Pe cel care te învață cuvântul lui Dumnezeu și care este autorul vieții tale, care ți-a dat inelul cel mai prețios, să-l iubești ca pe lumina ochiului tău; gândește la el noaptea și ziua și cinstește-L pe Domnul, căci acolo unde este menționată suveranitatea, acolo de asemenea este Domnul. Caută în toate zilele tovărășia ta și aceea a altor sfinți, și vei afla liniște în convorbirile tale. Tovarășul nedespărțit al sfinților devine el însuși sfânt». De asemenea, credincioșii erau obligați de Canoane să se îngrijească de hrana clericilor și a familiilor lor: «Onorează-l după puterea ta, hrănindu-l din sudoarea ta și din munca mâinilor tale. Dacă Domnul te-a învrednicit prin intermediul său de o hrană spirituală și o viață veșnică, el te ridică la o mai mare rațiune, iar tu îi dai lui o hrană pieritoare și temporară. «Vrednic este lucrătorul de plata sa» (Luca X, 7), și: «Să nu legi gura bouului care treieră» (Deut. XXV, 4)¹³.

Episcopului i se aduceau trufandalele din fructe, după obiceiul iudaic, leviților. La primirea lor, mai întâi le binecuvînta, citea o rugăciune destinată pentru acestea, apoi le împărțea clericilor și credincioșilor, oprind și pentru sine. La altar nu putea primi decât fructe, pe cînd carne, legume sau altfel de alimente, credincioșii trebuiau să le ducă acasă episcopului¹⁴. Acestea le ofereau credincioșii din dragoste și în mod benevol, căci

11. *Ibidem*, can. LI, p. 630.

12. *Ibidem*, can. XLIX, pp. 628-629.

13. *Ibidem*, can. X, p. 580.

14. *Ibidem*, can. XXXIX, p. 611, și can. LX, p. 643.

episcopul nu le impunea această contribuție, căci el «are datoria să se consacre în întregime Bisericii; dacă nu, el va abdică de la episcopat, căci Domnul a hotărât că «o persoană nu poate sluji la doi stăpîni» (Matei VI, 24) ¹⁵.

În cazuri de abateri, episcopul era judecat de către sinod, după anumite norme. Contra unui episcop nu putea fi primită mărturia unui eretic, a unui singur credincios și nici chiar a unui singur episcop, căci orice afirmație făcută va fi stabilită pe baza mărturiei a doi sau trei martori (Matei XVIII, 16). Numai acuzația adusă de doi sau trei credincioși demni de încredere, era prezentată sinodului. În cazul cînd se prezenta de bună voie și-și mărturisea greșeala, i se aplica pedeapsa cu mai multă indulgență. El era chemat în fața sinodului, iar în caz de nesupunere, se convoca a doua oară, prin intermediul a doi episcopi, care-l vor depune: dacă nu se supunea, se convoca a treia oară, trimițînd încă doi episcopi; și dacă disprețuind această convocare refuza a se înfățișa la judecată, sinodul îi aplica o pedeapsă în raport cu greșeala sa, pentru ca să nu fie ca un vinovat care a scăpat din vederea dreptății ¹⁶.

Precizăm aci că sinodul judeca pe un episcop pe baza mărturiei a doi sau trei martori bine intenționați și cinstiți, numai pentru afaceri spirituale, căci pentru cele civile sau penale, erau judecați de către tribunalele civile. În procesul al căror urmări ar fi fost caterisirea celui acuzat, trebuia neapărat să aducă mărturie cel puțin cinci martori credincioși și onești, care întăreau mărturiile lor prin jurămint. Un alt aspect al activității episcopului, de care erau legate o serie întregă de probleme, era acela al administrării averilor bisericesti. Așa după cum în episcop erau concentrate toate darurile spirituale, în mod firesc era concentrată și întreaga conducere a Bisericii. El administra averea Bisericii după chibzuința sa, dar i se amintește dreptatea divină, căci Dumnezeu vede ceea ce face, și Lui Îi va da socoteală despre faptele sale. «Episcopul va avea grijă de bunurile sale și le va administra ca sub privirea lui Dumnezeu. El nu va distrage nimic pentru a se îmbogăți el însuși, nici pentru a da rudelor sale ceea ce aparține lui Dumnezeu, chiar dacă acestea sînt sărace; episcopul să nu devină falsificator al bunurilor Bisericii din cauza lor» ¹⁷. Prin urmare, episcopul era obligat prin Canoane să îngrijească de averea Bisericii, fără a o risipi, vinde ori înstrăina sub vreun cuvînt; de aci principiul canonic că averea Bisericii este inalienabilă. Pentru orice înstrăinare, chiar și atunci cînd pe anumite căi ajungea în mîinile fiilor săi, era amenințat cu excomunicarea. Episcopul personal putea desigur să se folosească la nevoie din averea Bisericii, dar numai pentru strictul necesar, nu și pentru a face lux și pentru a trăi în desfătări. Tocmai pentru acest motiv, la distribuirea de ajutoare asistau și alte persoane, ca nu cumva episcopul să fie acuzat de parțialitate. Acest lucru este reglementat de altfel prin Canonul 33, în felul următor: «Toate bunurile ma-

15. *Ibidem*, can. LIII, p. 680.

16. *Ibidem*, can. LI, p. 687, și can. LII, p. 688.

17. *Ibidem*, can. XXIX, p. 676.

teriale i-au fost date ca -el să le administreze hrănind săracii prin intermediul preoților și al diaconilor, cu یرică de Dumnezeu și cu cutremur. Din aceste bunuri, el va lua de asemenea ceea ce-i este necesar, dacă este nevoie pentru frații săi străini care-l vizitează»¹⁸.

Dacă episcopul avea avere personală înainte de intrarea sa în cler, trebuia să-și facă un inventar al întregii averi, ca în felul acesta, averea Bisericii să fie distinctă de a sa personală, pe care o putea lăsa ca moștenire oricui, după moartea sa¹⁹.

Pentru eventualele neînțelegeri în materie de credință și doctrină, pentru disciplină și pentru alte chestiuni care ar depăși competența unui singur episcop, Canonul 28 hotărăște întrunirea unui sinod format din toți episcopii, de două ori pe an. Primul sinod urma să se țină în a patra săptămână după Cincizecime, iar al doilea, în data de 12 ale lunii octombrie. Acest Canon a fost mereu reînnoit în secolele următoare.

II. PRESVITERATUL. DREPTURILE ȘI DATORIILE PREOTULUI

În ordinea ierarhiei bisericești, presviteratul sau preoția este a doua treaptă și este instituită direct de Domnul nostru Iisus Hristos, ca urmând celor 70 (72) ucenici aleși și trimiși la propovăduire (Luca X). Prin Taina hirotoniei, preoții primesc harul Duhului Sfânt și o dată cu acesta, puterea slințitoare, învățătoarească și conducătoare. În virtutea puterii slințitoare, ei pot săvârși toate Tainele instituite de Mintuitorul Iisus Hristos, cu excepția hirotoniei, rezervată numai episcopului, dar inclusiv Taina ungerii cu Sfântul Mir, pe care romano-catolicii o rezervă numai episcopului. Hirotonia unui preot era validă numai atunci când era săvârșită de către un episcop canonic. Anumite Canoane cer ca hirotonia unui preot să se facă numai pe seama unei parohii. Iată și descrierea hirotoniei în preot: «Când episcopul va voi să hirotonească un preot, el îi va pune mâinile pe cap, toți preoții atingându-l, și va citi asupra lui aceeași rugăciune pe care am indicat-o pentru hirotonia episcopului»²⁰.

Preoților li se cerea o conduită ireproșabilă, o seriozitate și o maturitate maximă. «Trebuie ca preoții să aibă caracterul bătrînilor care au trecut de vîrsta cînd se apropiau de o soție, căci ei se asociază la Sfintele Taine cu episcopul care-i asistă în totul, fiind uniți în dragostea păstorului lor»²¹. Preotul trebuie să fie în bună înțelegere și strînsă legătură cu episcopul. El nu va face nimic fără voia episcopului²², nu-l va disprețui pe acesta, nu va putea ridica vreo biserică fără știrea lui, iar dacă va aduce vreo calomnie la adresa episcopului fără a putea face dovada unei greșeli doctrinare, erezii sau abateri disciplinare, este pasibil oricînd de pedeapsa depunerii din cler. Tot de pedeapsa depunerii sint pasibili

18. *Ibidem*, can. XXXII, p. 678.

19. *Ibidem*, can. XXXI, p. 677.

20. *Ibidem*, can. XXII, p. 591, și can. XXIII, p. 592.

21. *Ibidem*, can. XIII, p. 584.

22. *Ibidem*, can. XXX, p. 677.

acei preoți care obțin demnitatea preoțească prin simonie, cei care au fost depuși și continuă încă să exercite cele legate de misiunea preoțească, cei care se ocupă cu jocurile de noroc, cei care vagabondează, cei ce se dedau la beție și toți cei care se îndeletnicesc cu practici necorespunzătoare chemării preoțești²³.

Preotul este obligat de Canoane să învețe cuvîntul lui Dumnezeu, să-și exercite slujba sa cu cea mai mare rigurozitate și să aibă grijă de poporul care i-a fost încredințat. În caz contrar, se va excomunica. De asemenea preotul nu-și poate exercita funcțiunea sa decît în parohia sau în sectorul său²⁴. Prin aceasta se evită anumite neorînduiri și instabilitatea preoților. «Nici un cleric străin, episcop, preot sau diacon nu vor fi primiți dacă n-au scrisori de recomandare. Dacă au, ele vor fi examinate și dacă este purtător al adevărului, se va introduce; dacă nu, el nu va fi primit la împărțășire»²⁵.

Vor fi înlăturați din cler și acei preoți care se vor face vinovați de desfrînare, cei care reneagă pe Hristos, cei care văzînd în lipsă pe un frate cleric nu-l va ajuta, dîndu-i din cele ce-i prisosesc lui, cei care mîncă din carnea unui animal sfișiat de o fiară, sau de vită moartă sau sugrumată, cei care se roagă cu un cleric depus, cei care se amestecă în afaceri lumești nepotrivite cu situația și cu starea lor, cei care nu se împărțășesc în timpul Liturghiei — în cazul cînd nu-și vor motiva pentru ce s-au lipsit de cele sfinte — (precum și) cel care într-o oarecare ceartă lovește pe cineva și-i cauzează moartea, cel care va serba Paștile o dată cu iudeii, înaintea echinoxului de primăvară, precum și cel care a fost hirotonit de două ori pentru aceeași treaptă, dacă nu va dovedi că prima hirotonie nu a fost validă²⁶. Dacă preoții aveau o purtare corectă, erau răsplătiți de către credincioși și prin asigurarea întreținerii lor²⁷. Canonul 60 indică și felul cum vor fi împărțite ofrandele aduse de credincioși pentru hrana clericilor, cînd zice: «Vor fi împărțite prin diaconi la cler, după bunăvoința episcopului sau a preotului. Episcopul va primi 4 părți, preotul 3 și diaconul 2»²⁸.

Pentru a fi următori vrednici ai ucenicilor Domnului, trebuiau să fie compătimitori, milostivi pentru toți, să evite cu grijă minia, parțialitatea, judecățile nedrepte; să fie departe de ei lăcomia, să nu creadă cu ușurință în rău și să nu fie aspri în judecățile lor²⁹.

23. *Ibidem*, can. XIX, XX și XXII, pp. 672, 673, și can. XXXIII, p. 678.

24. *Ibidem*, can. XXVI și XXVII, p. 675.

25. *Ibidem*, can. XXIV, p. 674.

26. *Ibidem*, can. IV, V, VI, VII, IX, pp. 666, 667; can. XL, XLII, XLIII, XLIV, pp. 682-684; can. XLVII, XLVIII, pp. 675-676.

27. Vezi *op. cit.*, can. LIX, p. 643.

28. *Ibidem*, can. LX, pp. 643-644.

29. *Dictionnaire de droit canonique*, vol. I, col. 736.

III. DIACONATUL. DREPTURILE ȘI DATORIILE DIACONILOR

Aceasta este a treia și ultima treaptă a clerului superior propriu zis. Originea lui este divină și o aflăm în Sfânta Scriptură (Faptele Apostolilor, cap. VI, 1-7). Și această treaptă se rînduiește tot prin hirotonie, iar candidaților li se cer aceleași condiții ca și celor din primele două trepte (I Tim. III, 8-13). Ei sînt totdeauna amintiți cu episcopii³⁰ și trebuie să fie supuși întru toate episcopilor și preoților și să-i respecte pe aceștia ca pe mai-marii lor, căci zice Sf. Ignatie Teoforul: «Diaconul este subordonat episcopului ca harul lui Dumnezeu și presbiterilor ca Legii lui Iisus Hristos» (Epistola către Magnezieni, cap. II). Așa după cum ne spune chiar și numele lor, ei au funcțiuni mai modeste decît episcopii și preoții. Slujirea lor este și de ordin material, dar și de ordin spiritual. E adevărat că în centrul activității lor stătea servirea administrativă, dar în același timp ei erau și împreună-slujitori ai Tainelor lui Dumnezeu, împreună cu preoții și episcopii. Protestanții greșesc foarte grav cînd afirmă că treapta diaconatului ar fi de origine mai tardivă și de origine omenească, nu divină, și că diaconii de pe timpul Sfinților Apostoli n-au participat de loc la lucrările sînte, la vestirea Evangheliei și la cultul divin. O argumentare împotriva acestei teze e aproape de prisos, de aceea, aducem numai exemplul Sfîntului Arhidiacon Ștefan, care predica Sfînta Evanghelie și al Sfîntului Diacon Filip care, pe lîngă vestirea Evangheliei și boteza (Faptele Apostolilor VI, 8; VIII, 5, 12, 38). Canonul 33 ne arată că diaconii vor fi hirotoniți de un singur episcop, arătînd că ei sînt subordonați episcopului și poruncilor lui. Ei erau mai ales însărcinați cu administrarea averii bisericești, cu împărțirea ajutoarelor care se strîngeau zilnic la Apostoli, și care trebuiau împărțite cu grijă numai celor nevoiași. Tot ei trebuiau să îngrijească de văduve și de orfani³¹.

Diaconii puteau fi căsătoriți sau necăsătoriți; se pare că Sfîntul Arhidiacon Ștefan a fost necăsătorit, avînd o bună situație materială, iar Sfîntul Filip era căsătorit, avînd și el gospodăria sa și patru fiice, care profetizau³². Misiunea lor, după Sfîntele Canoane, consta în aceea că și ei se vor ocupa de fapte bune, noaptea și ziua, în tot locul. Ei nu se vor ridica deasupra săracilor și nu vor face pe placul celor bogăți, ci-i vor îndemna pe aceștia să facă prisos de fapte bune și să ia în considerație cuvîntul Stăpînului nostru: «M-ați văzut flămînd și Mi-ați dat de am mîncat» (Matei XXV, 42).

În timpul sîntelor slujbe și în special al Sfîntei Liturghii, ei aveau rolul de a supraveghea pe credincioși, pentru a nu provoca dezordine, ci să asculte slujba cu frică și cu evlavie. Iar cînd slujeau preoții și episcopii, ei ajutau acestora, oferînd potirul credincioșilor la împărțășire³³.

30. F. X. Funk, *Doctrina duodecim Apostolorum*. Tübingae, 1887, p. 44; dr. Nicolae Popovici, *Manual de drept bisericesc ortodox oriental*, vol. I, părțile I și II, Arad, 1926, p. 107.

31. *Dictionnaire de droit canonique*, vol. I, col. 736-737; «Revue d'histoire ecclésiastique», nr. 3, Louvain, 1926, p. 535.

32. *Ibidem*, p. 534.

33. Vezi în *op. cit.*, Canoanele LII, p. 633, și LVII, p. 642.

IV. CLERUL INFERIOR

Canoanele de care ne ocupăm amintesc trei trepte ale clerului inferior, și anume: subdiaconii, lectorii și cîntăreții. E fapt neîndoios că acestea nu sînt de origine divină, adică instituite de Domnul nostru Iisus Hristos, ci ele au fost introduse ulterior pentru trebuințele Bisericii. Sfînta Scriptură nu amintește nimic în legătură cu ele, ci numai anumite Canoane abia prin secolele III-IV³⁴.

Cu toate că nu făceau parte din ierarhia propriu zisă, li se cereau și lor anumite calități pentru a putea fi exemplu credincioșilor din mijlocul cărora se recrutau. Dovada ne-o dă Canonul 14, cînd enumeră calitățile lectorului: «Lectorul va fi instituit după o probă prealabilă. El să nu fie nici guraliv (flecar), nici betiv, nici batjocoritor; grăbit a se duce la adunări unde se vorbește de Domnul, bun cititor, dar mai ales datorită lectorului e de a pune în practică ceea ce citește»³⁵. Această misiune n-o primeau prin hirotonie ca ceilalți clerici, ci erau instituiți prin hirotesia. «Cînd se va institui un lector, episcopul îi va înmîna cartea, dar nu-i va pune mîinile». La fel și subdiaconilor, care se numeau «următori diaconilor»³⁶. Cea mai mare parte a misiunii lor consta în menținerea ordinei și disciplinei în timpul slujbelor, și ajutorul acordat clerului superior la săvîrșirea Sfintelor Taine. «Subdiaconii vor sta la ușile bisericii rezervate femeilor, pentru a împiedica pe cei care intrau sau ieșeau deschizînd ușile în timpul Sfîntului Sacrificiu, chiar atunci cînd vreun credincios ar fi vrut să intre»³⁷. Tot subdiaconii aduceau apa cu care își spălau preoții mîinile. Anaghoștii aveau rostul de a citi în biserică: «Stînd pe un loc înalt, să citească cărțile lui Moise și ale Judecătorilor, ale lui Iisus al lui Navi și ale împăraților...»³⁸. Ca întreținere, ei primeau o parte din ofrandele aduse de către credincioși, clericilor.

V. VADUVELE

Problema văduvelor a constituit încă din Vechiul Testament una dintre preocupările de seamă ale legiuitorilor poporului evreu. În ceea ce privește situația lor socială, văduvele iudaice formau mai multe categorii: unele se foloseau de legea leviratului, iar altele puteau rămîne văduve în mod provizoriu, pînă la o eventuală recăsătorire. De altfel văduvia, prin ea însăși, nu este niciodată permanentă, în afară de cazul cînd acest lucru e impus de vreo rațiune majoră³⁹.

În creștinism, văduvele s-au constituit în corp aparte încă din timpul Sfînților Apostoli. Și în creștinism — ca de altfel și în iudaism —, vă-

34. Dr. Nic. Popovici, *op. cit.*, p. 110; *Dreptul Canonic după prelegerile prof. C. Popovici*, litografiat, de Pr. Vasile Pocitan, 1896, p. 142.

35. Vezi *op. cit.*, can. XIV, p. 585.

36. *Ibidem*, can. XXVI, pp. 594, 595.

37. *Ibidem*, can. LII, p. 633.

38. *Constituțiile Apostolice*, cartea II, cap. 27.

39. «Revue d'histoire ecclésiastique», nr. 3-4, 1926, p. 582.

duvele erau libere să se recăsătorească, mai ales cele tinere, după cum libere erau să rămână tot timpul în această stare. Libertatea le aparținea exclusiv, nimeni nu intervenea în această problemă. Constituite sau încadrate însă în gruparea văduvelor, în societatea religioasă care mai tirziu a avut un scop practic foarte folositor Bisericii, ele erau obligate a rămâne așa pînă la sfîrșitul vieții lor. La primirea în rîndul văduvelor, li se cerea o serie întregă de condiții. Insuși Sfîntul Apostol Pavel spune că «O văduvă, ca să fie trecută pe lista văduvelor, trebuia să nu aibă mai puțin de 60 de ani, să nu fi avut decît un singur bărbat, să fie cunoscută pentru faptele ei bune, să fi crescut copii, să fi fost primitoare de oaspeți, să fi spălat picioarele sîntîlor, să fi ajutat pe cei nenorociți și să li dat ajutor la orice faptă bună» (I Tim. V, 9-10). Se mai cerea unei adevărate văduve să fie blajină, liniștită, iertătoare, nerăutăcioasă, neminioasă, nepalavragiță, să nu aibă obiceiul de a striga, nelimbută, nevorbitoare de rău, necîrțitoare, nefățarnică, și să nu se amestece în multe treburi (Constituțiile Apostolice, Cartea VII, V). La toate acestea, Canoanele mai adăugau că o văduvă nu poate fi instituită decît atunci cînd bărbatul său este mort de mult timp, «iar dacă bărbatul său este mort de curînd, să nu te încrezi în ea».

Înainte de a li primite, erau supuse la probe; «Chiar dacă ea este înaintată în vîrstă, va fi probată citva timp, pentru că pasiunile stăruiesc la cel care le-a făcut loc în sine însuși»⁴⁰. Am amintit deja că Sfîntul Apostol Pavel hotărăște ca cele tinere să nu fie primite din cauza tineretii lor, ca nu cumva atunci cînd le-ar înfringe ispita, să-și calce făgăduința făcută și să păcătuiească înaintea lui Hristos, măritîndu-se a doua oară (I Tim. V, 11-12). Vîrsta și seriozitatea lor erau deci condiții esențiale. Hotărîrea văduvelor de a rămîne așa totdeauna, nu putea rămîne interioară, adică mărginită numai la conștiința lor, ci trebuia să fie exterioară, exprimată și cunoscută de cei care aveau să conducă asemenea societăți. Primirea lor în această grupare nu se făcea ca cea a clericilor, prin hirotonie, și nici măcar prin hirotesie, după hotărîrea următorului Canon: «Cînd o văduvă va fi instituită, să nu se hirotonească; ea nu va primi decît titlul de văduvă, va fi instituită numai prin cuvînt și se unește cu alte văduve», iar aceasta pentru că «ea nu oferă sacrificii și nu exercită vreo funcțiune sfințită. Văduva este instituită pentru rugăciunea care-i revine fiecăruia»⁴¹.

Devenită o instituție pur religioasă și spirituală, destinată unei anumite coterorii — de văduve —, era într-adevăr o instituție cu totul nouă și necunoscută lumii vechi, și cerea un serviciu religios special și funcțiuni de ordin religios proprii acestui serviciu. Ele își petreceau timpul în rugăciune și faceri de bine, dar o bună parte a timpului era consacrat pentru nevoile Bisericii. Așa, de pildă, ele ajutau pe clerici — cărora le erau supuse — la Botezul copiilor, femeilor și al celor infirmi sau neputincioși din cauza bătrîneții, lucrau la confecționarea veșmintelor care tre-

40. Vezi în *op. cit.*, can. XXV, p. 594.

41. *Ibidem*, can. XXV, p. 594.

buiu împărțite fraților neputincioși și nevoiași, și îngrijeau de soarta acestora⁴². Lor le revenea îngrijirea femeilor bolnave și bătrîne și rostirea rugăciunilor pentru cei ce doreau să fie luminați prin Botez⁴³. Mai târziu, cînd s-au creat de către Biserică zile speciale pentru văduvele sărace și neputincioase, îngrijirea acestora a fost încredințată văduvelor mai capabile, care se distingeau prin calitățile lor. Uneori, lor le-a fost încredințată și purtarea de grijă a fecioarelor, iar dintre ele se recrutau diaconite și mai apoi călugărițe. Astfel constituite, văduvele au fost precursoare ale monahismului, păstrîndu-și însă individualitatea lor de societate care durează pînă tîrziu în secolul V⁴⁴.

Ele primeau întreținerea de la societatea respectivă, dar de această favoare se bucurau numai acele văduve care erau lipsite de orice mijloc de existență. Sfîntul Apostol Pavel îndeamnă pe creștinii care au văduve în familia lor să le ajute, ca să nu fie împovărată Biserica cu ele, spre a putea veni în ajutor celor care nu aveau sprijin de nicăieri (I Tim. V, 16). Atragem atenția că nu trebuie confundat ordinul văduvelor cu acela al diaconițelor, întrucît acestea din urmă constituiau o grupare aparte, cu atribuțiuni deosebite. De asemenea, nu trebuie confundat nici cu acela al fecioarelor, care își aveau rostul lor. Ca și văduvele, așa zisele fecioare primeau votul castității fără hirotonie sau hirotesia. «Nu se pun mîinile asupra unei fecioare, pentru că Domnul nu a dat poruncă, această luptă sfîntă nu relevă decît secretul cuvintelor»⁴⁵. Aceea care făcea vot îl făcea nu pentru a discredita căsătoria, ci pentru a se dedica exclusiv serviciului lui Dumnezeu, după cuvintele Sfîntului Apostol Pavel: «Cea nemăritată se îngrijește de lucrurile Domnului, ca să fie sfîntă și cu trupul și cu duhul, iar cea măritată se îngrijește de lucrurile lumii, cum să placă bărbatului ei» (I Cor. VII, 34).

VI. SFINTELE TAINÉ. BOTEZUL ȘI SFINTA EUHARISTIE

Cînd studiem Taina Sfîntului Botez, din epoca primară a creștinismului, trebuie neapărat să ne ocupăm și de problema catehumenatului, care nu este altceva decît pregătirea temeinică a candidaților, în vederea primirii acestei Sfinte Taine. Înainte ca cineva să fie admis în catehumenat, era supus unui examen riguros asupra convingerilor sale, a situației sale sociale, a vieții sale, a meseriei, dacă este sclav sau liber și dacă are asentimentul stăpînului său. Cît privește ocupațiile candidaților, episcopul examinator se arăta extrem de intransigent, deoarece noii convertiți trebuiau ca de acum înainte să renunțe la preocupările lor anterioare, care le-ar compromite noua lor viață, ca de pildă aceia care se ocu-

42. *Revista cit.*, p. 53.

43. Vezi în *op. cit.*, can. XVI, pp. 586-587.

44. Pr. prof. Liviu Stan, *Societățile religioase în Biserica veche*, articol în «Studii Teologice», nr. 1-2, seria II, ianuarie-februarie, an. VII/1956, p. 111.

45. Vezi în *op. cit.*, can. LV, pp. 639-640.

pau cu cultul idolilor, fabricanții de idoli, bufonii și gladiatorii, precum și vrăjitorii, magicienii, astrologii, cămătarii și alții de acest fel⁴⁶.

Pregătirea unui catehumen dura 3 ani, dar acest termen putea fi scurtat dacă se constata că respectivul candidat, în urma unui examen, și-a însușit învățăturile predate și a dus o viață curată în timpul catehumenatului, a cinstit pe văduve, a vizitat bolnavii și a făcut fapte bune. După acest examen, catehumenii erau exorcizați și depuneau jurământul în fața episcopului, pentru primirea Botezului. Toți candidații erau obligați să postească o zi sau două, dar mai ales vinerea, și să facă baie în ziua a cincea. De obicei Botezul avea loc duminica, iar femeile care se găseau într-o anumită perioadă, erau aminate pentru o altă zi⁴⁷.

Materia cerută de Canoane pentru Botez era apa proaspătă și, dacă era posibil, curgătoare: «Apă, dacă este posibil, va curge printr-un rezervor sau va cădea acolo din înălțime. Nu va fi altfel, în afară de cazul de necesitate». Canonul 34 descrie pe larg rânduiala Botezului: se botezau întâi copiii, după aceea bărbații și în cele din urmă femeile. Înainte de afundare, se ungea candidatul cu untdelemn sfințit, numit «ulei de lepădare», iar după ieșirea din apă era uns cu «ulei de mulțumire». Botezul se făcea prin afundare de trei ori, la fiecare afundare rostindu-se formula Botezului, deci în numele Sfintei Treimi, și fiecare candidat era îndemnat, și înainte și după afundare, să mărturisească credința într-un singur Dumnezeu, conform Simbolului de Credință al Bisericii⁴⁸. De acum înainte, cei botezați intrau în mod oficial în Biserică, deveneau membri dé drept și de fapt ai Trupului lui Hristos. De acum, ei primeau și Sfânta Euharistie.

Canoanele ne dau indicii sigure asupra Sfintei Euharistii. Pîinea și vinul erau sfințite de către episcop și transformate în Trupul și Sângele Mintuitorului, prin colaborarea Sfântului Duh, și erau împărțite credincioșilor. Împărțirea o făcea episcopul. Când le dădea Trupul Domnului, rostea formula: «Iată pîinea cerească, Trupul lui Hristos!». Iar credincioșii răspundeau: «Amin!». Iar când le dădea Sfântul Sânge, zicea: «Acesta este Sângele Domnului nostru Iisus Hristos!». Iar cei care primeau, ziceau: «Amin!»⁴⁹.

VII. VRAJITORIILE

Chiar de la începutul creștinismului, vrăjitoria, magia și superstițiile de tot felul constituiau o primejdie pentru Biserică și pentru credincioșii ei. Ele n-au încetat a fi o primejdie pentru Biserică și pentru bunul mers al vieții în general, nici chiar în timpurile noastre, necum în veacurile III

46. *Dictionnaire d'archéologie chrétienne et de liturgie*, tom. II, partea II, col. 2581-2583; vezi și *op. cit.*, can. XXVIII, p. 596.

47. *Ibidem*, col. 2583; vezi și *op. cit.*, can. XXX, p. 599; can. XXXIII, pp. 600-601, 602.

48. *Ibidem*, can. XXXIV, p. 602.

49. *Ibidem*, can. XXXIV, pp. 603-605.

și IV, cînd toate erau în deplină dezvoltare. Impotriva acestor practici s-a ridicat Biserica dintru început și le-a condamnat, atît pe ele cît și pe aceia care le practicau, prin învățatura sa expresă și prin glasul Sfinților Părinți. Majoritatea sînt de proveniență păgînă și nu aduc decît pagubă, neliniște și dezbinare în rîndul credincioșilor. O parte dintre credincioși le practicau fără a le înțelege și fără a bănuî cît de mare pagubă sufletească le produc ele, pe cînd o altă parte, cu toate că le înțelegeau, le știau ineficacitatea, le practicau totuși, cu scopul de a-și cîștiga existența fără muncă și fără efort. Canoanele previn pe creștini de această primejdie și-i sfătuieste și-i îndeamnă cu toată căldura să se ferească de ele ca de foc, și le interzic practicarea lor, sub amenințarea excomunicării. «O, fiul meu, să nu ai gînduri deșarte, căci acestea duc la idolatrie; ferește-te de magie, de fixarea orelor la cunoașterea zilelor, și de astrologie; să nu dorești a cunoaște aceste lucruri, căci toate acestea dau naștere la idolatrie»⁵⁰.

În consensul învățaturii Bisericii și al acestor Canoane, Sfinții Părinți condamnă aspru pe toți cei care practică vrăjitoriile. Așa, de pildă, Sfîntul Vasile cel Mare, prin Canonul 83, supune unei epitimii de 6 ani pe cei care fac farmece sau urmează obiceiurile păgînești, sau pe cei care caută să ale dorințele lor prin vrăji sau farmece. Prin Canonul 65, asimilează pe cel care mărturisește că a făcut vrăjitorie sau fermecătorie cu un ucigaș, supunîndu-l la aceeași pedeapsă; iar în Canonul 7, pune pe fermecători la un loc cu stricătorii de parte bărbătească, cu stricătorii de animale, cu adulterii și cu idolatrii, aplicîndu-le tuturor aceeași pedeapsă. Același lucru hotărăsc și Canoanele: 36 al Sinodului de la Laodiceea, 3 al Sfîntului Gorigie de Nisa, 24 al Sinodului de la Ancira, 27 al Sfîntului Ioan Postnicul și multe altele. O serie din Canoanele egiptene-arabe precizează că «magicianul, astrologul, ghicitorul, stăpînitorul de astrolab, acela care se ocupă de ore și de alesul zilelor, fabricantul de filacterii, îmblînzitorul de șerpi, acela care ghicește cu ajutorul vreunui instrument, acela care tîlmăcește mișcarea membrilor, acela care prevestește din zborul păsărilor»⁵¹, nu va fi admis în creștinism și nu va fi botezat decît atunci cînd va renunța complet la aceste practici și în viitor le va disprețui și combate el însuși. Observăm așadar că hotărîrile luate de aceste Canoane sînt conforme cu cele ale sfinților Părinți și cu învățatura Bisericii Ortodoxe de pretutindeni și de totdeauna.

*

In lumina celor expuse, putem trage următoarele concluzii:

1. Canoanele de care ne-am ocupat ne prezintă viața creștină a primelor patru veacuri, sub toate raporturile ei. Ele sînt o icoană vie a vieții credincioșilor din această epocă.

50. Idem, *ibidem*, can. XXXIV, p. 606.

51. Idem, *ibidem*, can. VIII, p. 579, și can. LXII, pp. 645-647.

2. Din ele reiese clar că ierarhia bisericească este instituită de către Mintuitorul, prin Sfinții Apostoli, și e în strinsă legătură cu Biserica. Fiecare treaptă e înfățișată clar și distinct, avînd atribuțiuni bine determinate, dezmințind pe protestanți și grupările neoprotestante care-i tăgăduiesc divinitatea și o minimalizează pînă la desființare.

3. Prima serie de 71 Canoane se deosebește radical de Canoanele Apostolilor propriu zise, tratînd probleme cu totul noi, pe cînd a doua serie de 56 Canoane diferă foarte puțin, fapt prin care se constată că principiile canonice fixate în primele veacuri ale Bisericii creștine s-au păstrat identice la toate popoarele.

4. Canoanele Bisericilor : Egipteană, Siriană, Arabă și Coptă se mențin la nivelul tradiției vechi, comună Bisericii cea una, și arată asemănarea de doctrină între aceste Biserici și Biserica Ortodoxă, fiind reprezentative a comunității unitare.

5. Deosebirile din prima serie sînt extrem de importante pentru cunoașterea învățăturii acestor Biserici, care este identică cu cea a Bisericii Ortodoxe. Ele sînt elemente păstrate în afară de Biserica noastră, dar pornite dintr-un izvor comun și păstrate cu sfințenie.

6. Studiul aprofundat al acestora prezintă un mare interes pentru cunoașterea doctrinei și spiritului Bisericii Egiptene.

7. Ele ne pot servi ca punct de orientare în marea acțiune pe care o duce Biserica Ortodoxă în restabilirea legăturilor de comuniune și de împăcare cu Biserica Egipteană monofizită.

I. V. COVERCA

GAVRIL MUSICESCU PRECURSOR AL TRANSCRIERII MUZICII PSALTICE PE NOTAȚIE LINIARĂ

Problema transcrierii muzicii psaltice, pe notație liniară, a preocupat sporadic pe cunoscătorii de psaltichie din țara noastră, încă de multă vreme. Incepînd cu a doua jumătate a secolului al XIX-lea, această preocupare o aflăm chiar la unii reprezentanți ai Bisericii, care cer să fie înlocuită semiografia psaltică de cea a portativului.

Astfel de încercări, de transcriere, s-au făcut la noi încă din a doua jumătate a veacului al XVIII-lea, de către starețul Paisie de la Mînăstirea Neamțu, care a și căutat să introducă în mînăstire notația liniară adusă de la Kiev; însă fără mari rezultate. O încercare asemănătoare, destul de reușită pentru vremea aceea, o face la 1879 Silvestru Moraru, care tipărește la Viena «Psaltichia bisericească pe notație liniară». Încercarea aceasta, a lui Silvestru Moraru, a stimulat într-o mare măsură pe Gavril Musicescu împreună cu alți doi colaboratori, la o operă de mari proporții, pe care o începe în anul 1883 și la care va lucra toată viața. Mare parte din această operă, a fost chiar tipărită din îndemnul și cu sprijinul material și moral al eruditului episcop Melchisedec al Românilui¹.

Pentru a ne da seama de importanța acestei opere de transcriere, ne propunem ca în lucrarea de față să dăm cîteva date cu privire la viața și activitatea marelui Gavril Musicescu, precursorul și susținătorul fidel al transcrierii notației psaltice pe cea liniară.

Se naște la 20 martie 1847, în tîrgul Ismail, din părinți modești: tatăl său era țăran și se numea Vucalo Musicescu, iar mama sa era fiică de preot și se numea Varvara². După terminarea cursurilor școlii ele-

1. Prof. Nicolae Lungu: *Semiografia muzicii bisericești*, prelegere din cursul pentru magistru anul I, cit. după Notițe.

2. Diacon prof. Gh. I. Moiescu: *O jumătate de veac de la moartea lui Gavril Musicescu*, articol în rev. Biserica Ort. Romînă. Ian. 1954, pag. 45.

mentare din localitatea unde se născuse, îl aflăm în vîrstă de 13 ani ca elev seminarist la Seminarul Teologic din Huși, supravegheat și îndrumat de episcopul Melchisedec. Terminînd cursurile seminariale în anul 1864, vine la Iași, unde este angajat ca tenor al doilea în «Corul mitropolitan» condus pe vremea aceea de Gheorghe Burada și cu aceeași îndeletnicire muzicală îl găsim și în corul Teatrului Național de la Copou-Iași³. Pentru continuarea studiului muzical, se înscrie la Conservatorul de Muzică din Iași, unde după părerea unora, ar fi fost primit în urma intervenției profesorului Gustav Wagner. Aici studiază viola, reușind să termine cursurile Conservatorului în numai doi ani. Constatînd calitățile excepționale ale tînărului Musicescu și pregătirea sa superioară, avînd numai vîrsta de 19 ani, este luat de episcopul Melchisedec și numit în toamna anului 1866 profesor de muzică la seminarul din Ismail⁴. În această funcție de profesor va căuta să fie la înălțimea așteptărilor învătătului episcop Melchisedec, de aceea porcede la organizarea unei formații corale, care îi va aduce în scurt timp, un nume bun, făcîndu-l repede cunoscut și apreciat. Despre acest cor, ne relatează V. A. Ureche, la 1860, în lucrarea sa «Opere Complete» ediția II pag. 392, următoarele: «Am ascultat cu adevărată mirare și iubire frumoasele bucați ce a introdus în serviciul Bisericii și mai ales concertele sale cîntate la chinonice».

Ca un bun cunoscător al muziceii, Gavril Musicescu s-a străduiț ca repertoriul corului pe care-l dirija să fie cît mai adecvat slujbelor, punîndu-i la bază muzica armonică rusă, deoarece «muzica armonică romînească se găsea încă în fașă, repertoriul ei așa-i de neînsemnat încît am putea zice că el de acum înainte se va forma»⁵. Totodată Musicescu caută să arate că drumul urmat de compozitorii ruși, nu e nici mai mult, nici mai puțin decît majorul și minorul modern». Compoziția acestora, «nu conține nici o caracteristică proprie, fie caracterului cîntărilor bisericesti vechi, fie caracterului național laic — sublinia el —. E, în toată puterea cuvîntului, muzica modernă, caracterizînd conținutul textului și conformîndu-ne situației pentru care este scrisă. Deci, cred că cel puțin pînă la formarea stilului propriu Bisericii Romine, direcțiunea de care trebuie să se ție compozitorii muziceii bisericesti armonice pentru Biserica romînă, este stilul admis de Biserica rusă»⁶. Înșușindu-și această tematică pe de o parte și sprijinit de episcopul Melchisedec, tînărul Musicescu reușește în anul 1869 să dea la lumină prima sa lucrare intitulată: «Imnele dumnezeieșcei liturghii a celui dintru sfinți părintelui nostru Ioan Chrisostom, arhiepiscopul Constantinopolului». Iar imediat după aceasta, la un an de zile, adică în 1870, tot din îndemnul bunului său

3. Prof. Mihail Gr. Poslușnicu: *Din trecutul muzical al Rominilor*, Buc. 1935, pag. 10.

4. Idem pag. 11.

5. Gavril Musicescu, *Studiu asupra corurilor bisericesti*, în rev. «Arta», Iași, II, 1884 nr. 5, 1 dec., pag. 35, cit. după Fernanda Foni, *Rolul lui Gavril Musicescu în dezvoltarea artei corale romînești*, articol în Studii și cercetări de istoria artei, nr. 1/1960 Ed. Academiei Republicii Populare Romne, p. 218.

6. Fernanda Foni, *op. cit.*, pag. 219.

ocrotitor, Gavril Musicescu publică cea de a doua lucrare a sa, purtînd de data aceasta titlul: «Imnurile dumnezeieșei Liturghii acomodată la serviciul arhieresc»⁷.

Dorința de a profunzda studiul muzical, îl face pe Musicescu să-și întrerupă pentru cîtăva vreme activitatea profesorală de la seminarul din Ismail și plecînd la Petersburg «a fost primit corist la capela imperială în anul 1870, unde s-a evidențiat curînd și a fost introdus și la Conservator. În cei doi ani cît a funcționat ca bursier al corului imperial, a căpătat și o bursă de studii, absolvînd și conservatorul»⁸.

Aici, la Petersburg, a avut ocazia să cunoască îndeaproape viața muzicală din Rusia, lucrările compozitorilor mai vechi ca: Bortneanski, și pe acelea ale lui Lomakin. Lucrările acestuia din urmă le va introduce în repertoriul său, imediat ce se va întoarce în țară⁹. În acești ani petrecuți la studiu, personalitatea artistică a marelui Musicescu a crescut mult. Plîn de elan creator și stăpînit de dorința sinceră a dezvoltării artei corale rominești, se reîntoarce după un studiu de doi ani la Petersburg. Privirile sale se îndreaptă și de data aceasta tot către corurile bisericești cu intenția de a le lărgi orizontul și îmbogăți activitatea corală. Acest țel reușește Musicescu să-l realizeze tot cu ajutorul unui om al Bisericii, care l-a înțeles și apreciat la justa lui valoare, acesta era mitropolitul Iosif Naniescu¹⁰. Avînd o pregătire academică înaltă, imediat ce se întoarce de la studii, îl găsim numit profesor de armonie la Conservatorul din Iași, unde cu ani în urmă petrecuse cei doi ani de studenție, iar după ce încetă din viață Gheorghe Burada ocupă postul de șef al corului mitropolitan, tot din Iași, în anul 1876, la data de 15 ianuarie¹¹. În afară de corul mitropolitan, mai existau în Iași, în acea vreme, încă două coruri, la bisericile Nicorița și Sî. Lazăr, care au fost date tot în grija lui Musicescu¹². Urmărînd îndeaproape viața muzicală pe care o deslășurau aceste coruri, dată fiind însărcinarea dirijorală pe care o avea, constată nivelul complect scăzut al acestor coruri din punct de vedere al interpretării. Pentru a înlătura acest neajuns, alcătuieste un proiect cu scopul de a îmbunătăți aceste coruri bisericești din Iași întreținute de stat. De aceea «prima problemă ridicată în proiect a fost aceea a unificării celor trei coruri existente în Iași»¹³.

Reușînd să realizeze o formație corală bine consolidată pe care o conducea personal, corul mitropolitan a fost acela care a mîngîiat pe mulți nefericiți și a fost ascultat și apreciat de iubitorii de muzică de pretutîndeni. «Duminicile și sărbătorile, mitropolia era tixită de lume, nu

7. Diac. prof. G. I. Moiescu, *op. cit.*, pag. 46.

8. Fernanda Foni, *op. cit.*, pag. 219; nota 3-a.

9. Idem pag. 219.

10. Diac. prof. G. I. Moiescu, *op. cit.*, pag. 47.

11. Prof. Mihail Gr. Poslușnicu: *op. cit.*, nota 13.

12. Diac. prof. G. I. Moiescu, *op. cit.*, nota 16.

13. Fernanda Foni, *op. cit.*, pag. 221.

numai de creștini, dar și de streinii care veneau în număr mare ca să audă fermecătorul cor al lui Musicescu¹⁴.

Intr-adevăr, reușise Gavril Musicescu să ridice corul mitropolitan la o înaltă măiestrie artistică în ceea ce privea execuția muzicală a partiturilor. Era o muncă susținută și bine organizată. «Ideul lui Musicescu era ca fiecare bucată să fie știută așa de bine, încît să se poată cînta pe de rost — ținea nemăsurat de mult la tact și la nuanțe, era în stare să te întoarcă de zece ori înapoi, dacă nu ieșea pianisimul așa cum dorea el, sau dacă crescendo-ul ori descrescendo-ul nu se făcea pe nesimțite așa cum înțelegea el că-și au rostul în cuprinsul bucății»¹⁵.

Era un artist în puterea cuvîntului în ceea ce privește arta de dirijor. «Musicescu conducea corul mai mult cu ochii și cu expresia feții... Ochii lui însă, în care toți trebuiau să privească negreșit, aveau în ei farmecul disciplinei și al unității de execuție iar încruntarea sprincenelor ori încrețiturile și destinderea feței erau bagheta magică cu care Musicescu scotea din glasul coriștilor acele sunete de cîntec îngeresc»¹⁶.

Inzestrat cu un simț critic și cu o mare sensibilitate în alegerea și trierea lucrărilor, în vederea alcătuirii repertoriului coralei metropolitane, Musicescu a contribuit prin aceasta într-o largă măsură la cultivarea și popularizarea muzicii noastre corale bisericești. A introdus în repertoriul coralei mitropoliei din Iași, cîntări religioase clasice cum este de exemplu Heruvicul compozitorului rus Bortneanski. La acestea se adaugă și lucrările și prelucrările lui Musicescu cum ar fi concertul: «Dumnezeule, Dumnezeule, cîntare nouă voi cînta Ție». La acesta, Heruvicul în special care se caracterizează printr-o mare bogăție de armonie avînd un stil plăcut, corespunde întocmai textului și momentului liturgic în care se cîntă.

Mai putem enumera cîteva lucrări care se execută cu prilejul sărbătorilor Sf. Paști, cum ar fi: «Îngerul a strigat», dimpreună cu cîntarea dreptului Simeon «Acum slobozește». Dintre cîntările care împodobesc slujbele Nașterii Domnului, putem enumăra: «Taină străină văd», «Astăzi Hristos în Bethleem se naște», «Slavă întru cei de sus lui Dumnezeu și pe pămînt pace» și concertul «Înnoiește-te Noule Ierusalime» și multe altele¹⁷.

Pe lîngă aceste cîntări, dintre care unele sînt creații personale, iar cele mai multe sînt traduse din rusește, Musicescu transcrie din notația psaltică și armonizează răspunsurile Sf. Liturghii ce se încep de la: «Și cu duhul Tău», «Pre Tatăl», «Cu vrednicie», «Sfînt Domnul Savaot», etc. Toate aceste cîntări se disting printr-o splendidă bogăție armonică, cît și printr-o acomodare exactă a lor, cu răspunsurile de pe glasul al 8-lea al muzicii orientale.

14. Ioan Dafin, *Figuri ieșene*, vol. I seria II, pag. 54-57, Gavril Musicescu, cit. după Fernanda Foni, *op. cit.*, p. 221.

15. Fernanda Foni: *op. cit.*, pag. 222.

16. Idem, *Ibidem*.

17. Prof. Mihail Gr. Pöslușnicu *op. cit.*, pag. 14.

Pentru a populariza și mai mult muzica corală bisericească, Musicescu caută să găsească soluții mult mai practice și mai abile, care să înlesnească și să ușureze studiul muzicii psaltice cu izul ei specific și foarte interesant. De aceea, la 6 noiembrie, împreună cu încă doi profesori cunoscutori de muzică bisericească, unul Grigore Gheorghiu de la Seminarul Veniamin și psalt al Mitropoliei, iar celălalt Gheorghe Dima, profesor la Liceul Național din Iași, solicită permisiunea Sf. Sinod de a transcrie cântările bisericești care se afluau scrise pe notație psaltică, pe notație liniară, care nu aducea și nu schimba cu nimic din specificul cântărilor. E prima încercare mai amplă de acest gen și este pentru prima dată când se cere o permisiune oficială pentru o astfel de întreprindere foarte grea și ingenioasă pentru vremea aceea, care cerea multă muncă și pricepere.

Motivele pe care le invoca Musicescu în susținerea acestei idei, le găsim în precuvîntarea Anastasimatarului, transpus pe notație liniară, din care dăm mai jos următoarele: «Pe cînd la toate popoarele care au vrut să beneficieze de luminile civilizațiunii, cîntul bisericesc a progresat, s-a perfecționat, în raport cu dezvoltarea poporului, la noi, din contră, cîntul bisericesc din ce în ce a început a se abate de la adevărata-i cale, încît azi se găsește, putem zice, în agonia morții. Și fiindcă în Biserică, cîntul este una din podoabele cele mai principale ale serviciului divin, am cugetat de a găsi un mijloc spre a putea da mină de ajutor pentru salvarea demnității cîntărilor bisericești. Am crezut deci că cel dintîi ajutor ce s-a putut da, este transpunerea cîntărilor bisericești existente, pe notațiunea liniară prin care se înlesnește foarte mult studiul acestei specialități»¹⁸.

Această inițiativă de transcriere pe care o propunea Musicescu, era bine întemeiată, avîndu-și totodată argumentările sale, care corespundeau cu cerințele vremii în care trăia. Totuși, atunci cînd s-a ridicat problema luării unei hotărîri practice, care să obțină binecuvîntarea forurilor superioare bisericești, s-au desprins în discuțiile purtate două direcții, care mai mult sau mai puțin nu aveau să aducă decît nereușita acesteia. Era o direcție tradiționalistă care nu vedea cu ochi buni intenția lui Musicescu, deoarece se credea că prin aceasta se comite o abatere de la canoanele și normele bisericești. A doua direcție nu vedea în aceasta decît o inițiativă lăudabilă, care nu putea să aducă nici un fel de prejudiciu cîntării bisericești, ba din contră, o inițiativă merituosă care venea să aducă o înseninare în studiul și înțelegerea muzicii psaltice, care o va apropia și mai mult de «luminile civilizațiunii și va spori numărul cîntăreților»¹⁹.

Episcopul Melchisedec al Romanului susține un Memoriu în ședințele Sf. Sinod din 12-13 noiembrie 1881, prin care cerea întocmirea unui regulament în vederea reglementării transcrierii cîntărilor bisericești de pe psaltică și transpunerea lor pe notație liniară²⁰. Oarecum încurajați

18. Prof. Mihail Gr. Poslușnicu, *op. cit.*, pag. 14.

19. Diacon prof. G. I. Moisescu, *op. cit.*, pag. 50.

20. Idem, pag. 51, vezi și prof. Mihail Gr. Poslușnicu *op. cit.*, p. 31.

fiind într-o oarecare măsură de rezultatul favorabil obținut de la înalta autoritate ecleziastică, împreună cu cei doi colaboratori, Gavril Musicescu pornește hotărît la lucru și reușesc să scoată în anul 1883 «rînduiala vecerniei de sîmbătă seara a celor 8 glasuri». Dar aceasta nefiind completă, căci nu cuprindea decît începuturi de cîntări din stihiri sau stihoavne, iar celelalte trebuiau să se cînte după modelul celei dintîi, ceea ce în practică s-a dovedit că era aproape cu neputință, de aceea au revăzut-o în întregime, au completat ceea ce lipsea, adăugînd pe lingă slujba vecerniei și pe cea a utreniei²¹.

Datorită faptului că lucrarea era de proporții mari, nu putea să fie cuprinsă într-un volum. De aceea cer și obțin binecuvîntarea mitropolitului Iosif Naniescu al Moldovei, ca să se tipărească în cîte opt fascicule, adică de fiecare glas cite o fascicolă. Lucrarea aceasta apare la Leipzig, intitulată «Anastasimatiarul» între anii 1884-1889²². Continuînd această operă de transcriere, apare în anul 1885 «Rînduiala sîntei Liturghii», cu toate cîntările și troparele trebuitoare; axioanele la anul 1897, iar catavasiile sărbătorilor de peste an în anul 1898²³.

Lucrarea aceasta era vastă și cuprindea serviciul slujbelor de sîmbătă seara și duminică dimineța pe cele 8 glasuri, cu stihirile Evangheliilor și doxologiilor pe toate glasurile, precum și un număr de 17 axioane, ce se cîntau la sărbătorile domnești de peste an, în total însemnau 11 volume, pe care le înaintează Ministerului Cultelor pentru a fi aprobate ca manuale didactice pentru cursurile seminariilor²⁴.

Deoarece era vorba de învățămîntul seminarial, Ministerul Cultelor înaintează lucrarea Sf. Sinod pentru a-și da avizul. Pentru studierea acestei probleme, din partea Sf. Sinod a fost alcătuită o comisie în frunte cu arhiepiscopul Nifon Ploieșteanul. Acesta întocmește un raport pe care îl susține în Sinod la 25 mai 1899. Printre altele arată că a studiat problema care i-a fost dată «cu toată luarea aminte, trebuind să se pronunțe pe de o parte, dacă textele domnului Musicescu pot să înlocuiască cu succes cărțile de psaltichie ce se predau azi în seminarii, privind în chipul acesta pe viitorii preoți de cunoașterea psaltichiei, iar pe de alta de a se pronunța dacă psaltichia se poate transpune în mod fidel pe notațiunea liniară, fără a se altera cituși de puțin sublimitatea și originalitatea frumoaselor noastre melodii bisericești puse pe psaltichie»²⁵. Desigur, că din raportul arhiepiscopului Nifon Ploieșteanul s-a ajuns la concluzia că prin această operă de transcriere, Musicescu denaturează din «izul» specific cîntărilor bisericești, atunci cînd sînt transcrise. Văzînd această concluzie eronată a susnumitului arhiepiscop, în apărarea lui Musicescu se ridică tot în Sinod, episcopul Romanului Melchisedec. Acesta întocmește un documentat memoriu prin care căuta să convingă pe membrii Sfîntului Sinod de adevărata lumină în care trebuie privită problema transcrierii.

21. Diacon G. I. Moisescu, *op. cit.*, pag. 52.

22. Idem, *Ibidem*.

23. Prof. Mihail Gr. Poslușnicu, *op. cit.*, pag. 32.

24. Idem, *Ibidem*.

25. Diac. prof. Gh. I. Moisescu, *op. cit.*, pag. 54.

«Precum sîntem datorii a păstra și respecta toate produsele activității genului nostru românesc din trecut și pe ele să punem baza progresului viitor, tot așa trebuie să facem și cu cîntarea noastră bisericească, care în adevăr o putem numi națională, pentru că ea este populară și s-a identificat cu glasul și simțul religios al românului»²⁶.

Iși dădea prea bine seama învățatul episcop Melchisedec de această situație în care se afla muzica corală bisericească, din cauza așa numiților cunosători de cîntări bisericești, care componind după bunul lor plac cîntări și nefiind sub controlul nici unei cenzuri bisericești, deveneau pentru popor și cunosătorii de muzică un adevărat chin de a le asculta.

De aceea găsim menționat în memoriu ideia ca aceste coruri să treacă sub directa supraveghere a autorităților bisericești, iar bucățile pe care le vor interpreta în biserică să fie aprobate direct de către sinod. «Cu modul acesta se va introduce regula și uniformitatea în acest sistem de cîntare bisericească, care astăzi este lăsat la bunul plac al muzicanților, din care cei mai mulți avînd pretenția de autori de piese muzicale, n-au ideie de calitățile cîntărilor bisericești și supără auzul și simțul religios cu turnuri muzicale, produse de fantezia lor sau imitate de pe cîntarea teatrală»²⁷.

Cît de argumentată și binevenită pentru acele vremi era această idee a transcrierii muzicii psaltice pe notația liniară, a lui Gavril Musicescu, reiese clar din cele afirmate mai sus. Cu toate acestea, comisia se pronunță în ședința din 25 mai 1899 că «Sfîntul Sinod nu consimte cu nici un chip a se înlătura psaltichia din seminarii și a se înlocui cu cîntări puse pe notația liniară și nici a se introduce în seminarii manualele de cîntări bisericești pe note liniare în locul cărților de psaltichie, întrebuintate pînă acum în aceste școli clericale»²⁸.

Raportul arhierelui Nifon Ploieșteanu și lipsa sa de înțelegere în această problemă nu a făcut altceva decît să dea naștere la o polemică ce a circulat în paginile unei broșuri tipărite pe două coloane, prezentînd cele două păreri, care analizate cu atenție, scot în «evidență o contradicere bănuitoare de rea voință în aprecierea lucrărilor celor trei profesori specialiști și protopsalți minunați»²⁹.

Pentru a înlătura acest echivoc, Musicescu înaintează la 5 mai 1900, către Sf. Sinod o petiție în care arată că «n-a cerut înlăturarea textelor din cîntările bisericești și a psaltichiei din seminarii și cu timpul să se înlătore și din Biserică, ci a cerut:

I. Înlocuirea notațiunii psaltice cu notațiunea liniară și

II. Introducerea în seminarii a cîntărilor bisericești, transpuse de pe psaltichie pe notațiunea liniară». Musicescu speră că «Sf. Sinod nu va persista în uciderea morală a aceluia care a fost nedreptățit pe motive

26. *Memoriu pentru cîntările bisericești de episcopul Melchisedec al Romanului*, București 1881, pag. 24.

27. *Memoriu, op. cit.*, pag. 24.

28. Diac. prof. G. I. Moisescu, *op. cit.*, pag. 54.

29. Prof. Mihail Gr. Poslușnicu *op. cit.*, pag. 33.

închipuie și va reveni asupra sentinței din 25 mai, restabilind adevărul și pe cel ce și-a consacrat viața, pentru podoaba Bisericii strămoșești»³⁰.

Cu toate că marele Musicescu a fost sprijinit în această importantă lucrare — ce atrăgea după sine o reformă muzicală de mari proporții în Biserica noastră, de chiriarhi și mitropoliți cum au fost: Calinic Mi-clescu și Iosif Naniescu, episcopul Melchisedec... «totuși mentalitatea de atunci, a restricțiilor tipicăre bisericești, a făcut ca această capodoperă muzicală, care este o reformă de un netăgăduit folos bisericesc, să nu fie primită»³¹.

Cuvintele rostite în Sfântul Sinod de către venerabilul episcop Mel-chisedec, au răsunat de atunci ca un leit motiv peste ani. Sint cuvinte pline de îndemn ce se adreseau generațiilor viitoare: «Va bine merita de la Biserica și nație acel maestru de cîntări chorale, care se va strădui spre a preface în cîntări armonice chorale melodia uzitată de Biserica romînă; precum și acela care va întreprinde a pune pe note liniare toate cîntările melodice ale Bisericii noastre»³².

Această operă a transcrierii găsindu-și înțelegerea cuvenită din partea forurilor superioare bisericești, s-a realizat în vremea păstoririi Prea Fericitului Patriarh Justinian, cînd problema, transcrierii, uniformizării și unificării cîntărilor bisericești a intrat pe adevăratul ei lăgaș.

Sfântul Sinod al Bisericii Ortodoxe Romîne, a numit o comisie de trei specialiști care să purceadă la aceasta.

Comisia a avut în vedere experiența acumulată de truda înaintașilor. Între aceștia, Gavril Musicescu rămîne figura proeminentă care, în măsura pregătirii pe care a avut-o, luptînd cu vremea sa și cu greutățile inerente oricărui început, a reușit totuși să deschidă un drum care să facă din cîntarea bisericească o cîntare cunoscută compozitorilor și accesibilă maselor de credincioși.

Magistrand, IOAN STĂNCULESCU

30. Diac. prof. G. I. Moiescu, *op. cit.*, pag. 56.

31. Prof. Mihail Gr. Poslușnicu, *op. cit.*, pag. 33.

32. Memoriu, *op. cit.*, pag. 28.

INVĂȚĂTURA DIFERITELOR BISERICI CREȘTINE DESPRE PREOȚIE

În numărul 9 din 1960, al revistei *Laity*, editată de Consiliul Mondial al Bisericilor, la p. 36-44, Robin Mc. Glashan semnează articolul cu titlul de mai sus. Autorul își propune să dea o schiță foarte scurtă, pe cât posibil obiectivă și descriptivă, nu comparativă sau critică. Izvoarele folosite sînt contribuțiile diferitelor Biserici la următoarele volume ecumenice: *Credința și preoția* — discuțiile de la Conferința din Lausanne — 1927, editată de H. N. Bate, Londra 1927; *Convingeri* — răspunsuri la Lausanne, 1927, editată de L. Hodgson, London 1934; *Preoția și sacramentele*, editată de R. Dunkerly și A. C. Headlam, London 1937; *Natura Bisericii*, editată de R. Newton Flew, London 1952.

Alte documente confesionale consultate sînt citate în cuprinsul articolului. Autorul speră ca nici o confesiune să nu fi fost greșit prezentată, deși deosebirile de păreri dinlăuntru fiecareia nu au putut fi pe deplin tratate, din cauza spațiului limitat pus la dispoziția lui.

Deoarece pentru reunirea Bisericilor, învățătura despre preoție formează una din problemele cele mai discutate, socotesc că e bine pentru cititorii revistei noastre să-și reamintească și să-și reimprospăteze cunoștințele asupra acestei probleme și de aceea dau în cele ce urmează traducerea din limba engleză a articolului de mai sus:

BISERICA ROMANO-CATOLICĂ

Apostolii au fost trimiși recunoscuți ai lui Hristos, pentru comunicarea și transmiterea revelației și prin ei, Hristos a întemeiat Biserica. Înăuntru Bisericii, episcopatul, sau mai general, ierarhia în totalitatea ei, a urmat în succesiunea funcțiunilor apostolice de propovăduire, preoție și conducere. Papii au succes lui Petru, șeful apostolilor, ca păstori principali ai întregii Biserici și vicari ai lui Hristos pe pămînt. Prin preoția

apostolilor și a urmașilor lor, Hristos continuă preoția Sa ca Mare Preot și împărtășește tuturor generațiilor roadele răscumpărării. Mai departe, întrucît Trupul mistic al lui Hristos nu poate fi decît unul, papa și episcopul unul neîmpărțit reprezintă și întruchipează acest principiu veșnic al unității și coeziunii Bisericii. Astfel, «prin legitima, publica și neîntre-rupta succesiune de păstori din timpul apostolilor, Biserica a continuat în identitatea de doctrină, sacramente și conducere» (Natura Bisericii, de Flew, p. 26).

Natural, ierarhia nu a fost pe deplin dezvoltată în primii ani și se arată a fi luat diferite forme, în diferite regiuni. Și nici nu este precis definit în Noul Testament, folosirea termenului de «episcopos» și «presbyteros». Totuși, se știe că autoritatea locală a fost direct conferită de apostoli episcopilor, așa cum este înțeles astăzi acest termen.

Sînt socotite de instituție divină trei grade ale ierarhiei preoției: episcop, preot și diacon. Cu excepția Tainei Preoției și Confirmării, rezervate episcopului, dreptul de a administra Tainele și de a conduce serviciile divine publice este acordat și celorlalte grade.

1. Un episcop este consacrat sacramental, ca să conducă o episcopie, ca păstor șef, în supunere față de primatul papei, căruia îi sînt rezervate anumite puteri ca învățător și conducător suprem al credincioșilor. Singur episcopul posedă puterea de a administra sacramentul preoției și al confirmării. El posedă puterea de «jurisdictio», care include autoritatea de a învăța («potestas magisterii») și autoritatea de a governa (potestas regiminis). El este astfel împuternicit să stabilească pentru credincioși regulile pe care ei trebuie să le urmeze pentru a obține mîntuirea divină.

2. În virtutea Tainei Preoției, care-i transmite un caracter de neșters, preotul are puterea de a oferi sacrificiul la Liturghie, de a ierta păcatele și de a administra extrema ungere. «Dacă cineva va zice că în Noul Testament nu există preoție văzută și nici puterea de a sînti și oferi Trupul și Sîngele Domnului, cum și iertarea și ținerea păcatelor, ci simplul oficiul și slujba de predicator al Evangheliei, acela să fie anatema» (Consiliul din Trident, secțiunea XXIII, cap. I). Preotul, de asemenea, este administratorul obișnuit al Tainei Botezului.

3. «În timpurile moderne, diaconatul a fost atît de mult privit ca o treaptă de pregătire pentru preoție, încît nu se mai atașează nici un interes asupra îndatoririlor și privilegiilor lui. Funcțiunile unui diacon acum sînt reduse la slujirea de la Liturghie și de arătarea Sfintelor Taine, înainte de binecuvîntare; dar el poate, ca reprezentant al preotului, să distribuie împărtășania la caz de nevoie» (Enciclopedia catolică, 1913, vol. IV, p. 651).

ANGLICANII

Biserica are două aspecte: ea este atît întreaga societate a celor care au viața veșnică prin credința în Iisus Hristos, cît și societatea continuă, istorică a credincioșilor care mărturisesc credința. În acest aspect din

urmă, viața ei este marcată de predicarea Cuvintului lui Dumnezeu și de administrarea sacramentelor (art. XIX de credință). În ultimă instanță totuși, aceste două aspecte nu pot fi separate, pentru ca naturii esențiale a Bisericii, ca una, sfântă, catolică și apostolică, să i se dea expresiune definită, vizibilă în viața și organizarea ei pe pământ.

În timp ce preoția fundamentală creștină este aceea a lui Hristos, întreaga Biserică — ca Trupul Lui — are o funcțiune preoțească derivată din El. Mai mult, existența apostolilor în Biserică Noului Testament atestă principiul că înălăuntru Trupului există o preoție specială pentru îndeplinirea anumitor funcțiuni distincte. Această preoție este un element original și esențial în Biserică. Ea a fost perpetuată prin cei numiți ca colegi și urmași ai apostolilor și mai târziu s-a dezvoltat întru preoția întreită a episcopilor, preoților și diaconilor hirotoniți succesiv. Păstrând această preoție întreită și cerînd ca slujitorii ei să fie hirotoniți de către episcopi, intenția Bisericii Anglicane e de a păstra forma primitivă și tradițională a preoției. Totuși, nu este universal acceptată nici o teorie despre episcopat și nici nu se intenționează să se nege preoțiile neepiscopale (vezi *Convincions*, p. 186). Într-adevăr, se discută dacă doctrina apostolică sau hirotonia în succesiune este elementul primordial în succesiunea validă.

Episcopul exercită supravegherea în dieceza sa, ca păstor prim al turmei sale. Prin transmisiunea succesivă a autorității în hirotonie, episcopatul istoric este un simbol și instrument efectiv al unității și continuității Bisericii. Episcopul reprezintă întreaga Biserică înălăuntru și către episcopia sa și episcopia sa înălăuntru și către Biserică. Preotul este împuternicit să predice cuvîntul lui Dumnezeu și să administreze Tainele, să conducă serviciile religioase și să se îngrijească de vindecarea sufletelor din parohia lui. Diaconatul este, în mod normal, ținut un an și este socotit ca o treaptă de pregătire pentru preoție.

LUTERANII

«De asemenea, bisericile noastre învață că Biserica, una, sfântă, trebuie să continue în veci. Dar Biserica este adunarea sfinților, în care se învață în mod drept Evanghelia și se administrează în mod drept sacramentele. Și pentru adevărata unitate a Bisericii, este suficient să se cadă de acord asupra doctrinei Evangheliei și administrării sacramentelor. Și nici nu e necesar ca tradițiile, riturile sau ceremoniile instituite de oameni să fie asemenea pretutindeni» (art. VII, Confesiunea de la Augsburg, 1530). Biserica este constituită prin predicarea pură a Evangheliei, — că păcătosul este justificat de Dumnezeu din cauza lui Iisus Hristos, numai prin grație, — și prin dreapta administrare a sacramentelor, care sînt același cuvînt în formă văzută. Căci în ele, Hristos însuși este prezent și activ, creînd și susținînd credința. Așadar, unitatea și continuitatea Bisericii, una, sfântă, nu constă în nici un model special de preoție ecle-

ziastică instituită de om, ci în identitatea Evangheliei apostolice și a sacramentelor, totdeauna predicată și administrată din nou.

În această definiție a Bisericii, preoția nu este menționată. Cu toate acestea, se susține că Dumnezeu a dat Bisericii Lui o preoție specială pentru predicarea cuvântului și administrarea sacramentelor :

«Slujirea Cuvântului și sacramentelor este esențial pentru ființa și buna stare a Bisericii, iar slujirea cu rânduială a Cuvântului și a sacramentelor cere să existe o preoție a slujitorilor» (Convictions, p. 171 ; «Pentru obținerea acestei credințe de justificare, a fost instituită preoția de a învăța Evanghelia și de a administra sacramentele», art. V din Confesiunea de Augsburg). Acestei preoții îi aparține supravegherea pastorală și disciplina spirituală, ca elemente integrale în slujirea cuvântului lui Dumnezeu.

Preoția există prin instituire de Dumnezeu, nu prin simple aranjamente omeneste de dragul preoției. Totuși, Biserica, sau fiecare ramură a ei, are dreptul de a hotărî forma precisă și modul preoției. Astfel, art. XIV al Confesiunii de la Augsburg («nici un om nu trebuie să învețe în public sau să administreze sacramentele dacă nu este legal chemat») autorizează pe toți acei oameni să slujească, care sînt «legal chemați», iar «legal», aici, înseamnă pur și simplu în acord cu orînduirea Bisericii lui proprii. Deci, fiecare formă de preoție este validă, care este legal orînduită de Biserica în cauză și care se face pe sine slujitoarea într-adevăr a Evangheliei.

Singurul oficiu stabilit de Dumnezeu în Biserică este acela de a predica Cuvîntul și de a administra sacramentele. Dacă există sau nu identitate strictă sau deosebire a autorității și funcțiunii înlăuntrul acelei unei preoții, nu se poate hotărî apelîndu-se la orînduirea divină, întrucît în Noul Testament nu se poate găsi un model uniform. Totuși, unele Biserici luterane au păstrat episcopatul : Biserica Suediei a menținut chiar succesiunea apostolică. Această succesiune e socotită acolo ca o expresie valoroasă a unității și continuității Bisericii, însă nu ca o condiție necesară a preoției valide și a sacramentelor și nici ca o garanție că Evanghelia va fi predicată în puritatea ei.

PRESBITERIIENII

«Din întreg neamul omenesc, de la începutul pînă la sfîrșitul lumii, Fiul lui Dumnezeu, prin duhul și cuvîntul său, adună, apără și păstrează pentru El, în viața de veci, o comunitate aleasă în unirea adevăratei credințe» (Catechismul de la Heidelberg, 54). Acea comunitate este Biserica. În expresiunea ei văzută pe pămînt, Biserica se distinge prin trei semne : adevărata predicare a cuvîntului lui Dumnezeu, dreapta administrare a sacramentelor și dreapta administrare a disciplinei ecleziastice. Unde se găsesc aceste trei, acolo este Biserica una a lui Hristos, în ciuda deosebirilor locale de organizare.

Deși, într-un sens, aceste trei funcțiuni aparțin întregii Biserici, ca o noțiune de preoție, Dumnezeu a orînduit ca ele să fie îndeplinite de slujitori speciali, aleși din sinul Bisericii. Astfel, Hristos însuși a ales pe apostoli, iar aceștia la rîndul lor, au rînduit presbiteri (numiți și pastori, predicatori sau episcopi) în Bisericile pe care le-au întemeiat. Ba, mai mult, întrucît apostolii nu au instituit nici un ordin al preoției, pe deasupra presbiteratului, autoritatea Scripturii este în sprijinul «parității preoților», adică principiul că «tuturor slujitorilor în Biserică li s-a dat o singură putere și funcțiune egală» (Confesio Helvetica II, XVIII, 16). Potrivit cu acest principiu, toți slujitorii au autoritatea egală de a exercita preoția apostolică. «Funcțiunile episcopale», ca hirotonia și supravegherea dintr-o anumită regiune nu sînt exercitate de episcopi ca slujitori de un ordin mai înalt, ci de presbiteriile locale (comisiuni de slujitori și mireni lucrînd împreună), sau de un singur slujitor, ca reprezentant al lor.

În afară de slujitor (preot), o congregație poate avea de asemenea «și bătrîni conducători» și diaconi. Primii, sînt împuterniciți (sau hirotoniți, în unele locuri), nu ca să predice, ci ca să ajute în administrația parohiei. Bătrîni, de asemenea, pot servi ca membri laici ai presbiteriului. Funcțiunea diaconilor este în primul rînd financiară, urmînd precedentul din Noul Testament.

Preoția cuvîntului, sacramentelor și a disciplinei este instituită în mod divin și este esențială pentru Biserică. Unii susțin dreptul divin exclusiv pentru presbiteriat, ca întruchipare a ei, singurul în acord cu Scriptura. Însă cei mai mulți, în timp ce afirmă validitatea sistemului presbiterian «ca agreabil cuvîntului lui Dumnezeu», nu-l socotesc pe el sau altă formă specială de guvernare bisericească, ca necesar.

BAPTIȘTII

Intr-un sens, Biserica este întreaga totalitate a celor care cred în Domnul nostru Iisus Hristos, împrăștiată în lume, totuși, una în El, al cărei întemeietor și cap este El singur. Această Biserică este o realitate spirituală, nevăzută, care nu poate avea nici o organizare eclesiastică, scaun local sau cap omenesc. Într-un alt sens, cuvîntul «Biserică» înseamnă adunarea credincioșilor într-un loc anumit, care în mod ideal este manifestarea locală a Bisericii, una, nevăzută. Ideea Bisericii ca o instituție universală monolită, a cărei unitate trebuie în mod necesar să fie reflectată în forme externe, este inacceptabilă, pentru că fiecare suflet individual poate să caute și să găsească pe Dumnezeu, fără nici o altfel de mediațiune. «Biserica» înseamnă așadar, sau totalitatea universală, nevăzută a credincioșilor, sau expresiunea ei văzută în adunarea comunității locale.

Fiecare Biserică locală este cu totul autonomă și independentă. Nu există o organizație superioară care să aibă vreo autoritate sau control asupra ei, în afară de sfătuitoare, sau agenție pentru cooperare voluntară. În Biserică nu există nici o preoție și nici o deosebire între preoți și

laici, pentru că, toți sînt preoți. Predicarea cuvîntului și administrarea sacramentelor sînt funcțiuni proprii ale întregii comunități, deși, din motive practice, ele sînt încredințate prin delegație unor slujitori anumiți. Punerea de o parte a unor astfel de slujitori nu este esențială pentru existența adevăratei Biserici, iar ceilalți membri ai comunității nu sînt excluși în mod necesar de la exercitarea acestor funcțiuni.

În timp ce fiecare Biserică locală este competentă să-și organizeze viața ei proprie, cele mai comune oficii sînt acelea de pastor și diacon. Pastorul este hirotonit (nu în mod necesar prin punerea mîinilor) de către reprezentanții bisericilor din regiune, sau de membrii unei congregațiuni, mai mult ca conducătorul lor, decît ca posesorul de puteri rezervate și autoritate. Diaconii sînt aleși pe viață sau pentru un anumit period. Funcțiunile lor variază, dar în mod normal, ele cuprind administrarea și servirea la Cina Domnului.

SOCIETATEA PRIETENILOR (THE QUAKERS=TREMURĂTORII)

«Noi credem că religia lui Iisus Hristos este în primul rînd spirituală în esența ei și că fiecare urmaș al lui trebuie să aibă și poate avea contact personal direct cu Dumnezeu, prin lucrarea Sfîntului Său Spirit în inimă» (Cartea de disciplină, part. II, p. 37 ; citată în Convictions, p. 21).

Această experiență imediată despre Dumnezeu nu depinde de nici un ritual sau practică externă, cum ar fi Liturghia, sacramentele sau preoția, ci depinde pur și simplu de lumina lui Hristos din fiecare om. Astfel Biserica poate fi descrisă în modul următor : «Acea ce face un creștin, este viața creștinătății, care are loc în inimă ; și așa, ceea ce face Biserica lui Hristos este un număr de astfel de ființe vii, legate laolaltă în viața creștinătății, iar Biserica Catolică a lui Hristos este alcătuită din toți cei care sînt astfel vii și treviți, considerați laolaltă» (Apologia de Robert Barclay, 1676 ; citată în Natura Bisericii, p. 304). Supremă între caracteristicile Bisericii este viața continuă a Spiritului, căruia toate celelalte îi sînt subordonate.

Adunarea quakerilor pentru adorare sau afaceri nu are nevoie de un oficial stabil ca s-o conducă. Crezînd că toți sînt egali înaintea lui Dumnezeu, quakerii s-au dispensat de o preoție plătită și de deosebirea dintre clerici și laici. «Noi am fost conduși prin experiență — zic ei — care este confirmată de studiul Noului Testament, să credem că Spiritul divin poate să cheme pe oricare urmaș al lui Hristos, fără deosebire de sex și fără hirotonie din partea Bisericii, fie la serviciul pastoral, sau la lucrul predicii sau la ambele» (Convictions, p. 30).

Pe această bază, conducătorii fiecărei congregațiuni (sau «întruniri») sînt cunoscuți ca «bătrîni», care sînt responsabili pentru viața spirituală

a întrunirii, buna stare a membrilor și supravegherea slujirii. Bătrînii cu o răspundere specială pentru disciplină și administrație sînt numiți «supraveghetori». În plus, prietenii cu darul predicării sînt recunoscuți ca «preoți» și merg și la alte întruniri și călătoresc și în străinătate. În cele mai multe cazuri, preoții continuă ocupația lor seculară și numai cei care au cheltuieli sau servesc tot timpul primesc plată. Totuși, în Statele Unite ale Americii, sub influența renașterii evanghelice din secolul XIX, Adunările quakerilor au numit pastori permanenți, ca să predice, să învețe și să conducă serviciul religios, după modelul metodiștilor.

Supravegherea pastorală și administrativă este exercitată de Adunarea lunară, compusă din reprezentanți din fiecare Adunare dintr-o anumită regiune. Reprezentanții mai multor Adunări lunare se întrunesc într-o Adunare trimestrială regională, iar Adunările trimestriale, la rîndul lor, trimit reprezentanți la Adunarea anuală în care stă autoritatea finală.

BISERICA DIN INDIA DE SUD

Constituția Bisericii din India de sud, întocmită de Bisericile care sînt încă separate, nu a fost intenționată ca o declarație finală, sau cuprinzătoare a doctrinei Bisericii. Ea a fost întocmită în credința că Duhul Sfînt va conduce Biserica unită la o nouă și mai deplină înțelegere a adevărului, prin viața și experiența lor în comun. Principiul unirii nu a fost absorbirea unei Biserici de către alta, ci combinarea diferitelor elemente, fiecare tradiție dînd-și contribuția ei.

Biserica, una, universală, este atît o realitate spirituală, unită în Hristos, prin Spirit, cît și un corp organizat, văzut de oameni și femei în lume. Natura și unitatea ei spirituală, în mod necesar se intrupează și se exprimă în viața ei externă și în preoția la fiecare nivel, regional și local. Toți membrii Bisericii, în mod egal, au acces la Dumnezeu; toți iau parte la preoția înaltă cerească a lui Hristos înviat și înălțat și toți sînt chemați să continue lucrarea Lui preoțească pe pămînt. «Însă în Biserică a existat în toate timpurile o preoție specială la care oamenii au fost chemați de Dumnezeu și puși în Biserică în loc special» (Constituția Bisericii din India de sud, Madras, 1952, II, 7). Această preoție este darul lui Dumnezeu prin Hristos, făcut Bisericii Sale, pentru perfecționarea tuturor membrilor ei.

Preoția cuvîntului și Tainelor în Biserica din India de sud este exercitată de episcopi, presbiteri și diaconi. Episcopul este preotul șef și «păstorul șef sub Hristos al turmei Lui» într-o episcopie. Lucrarea presbiterului este de a purta grijă de turma locală încredințată lui și s-o conducă în slujirea cuvîntului; celebrarea slintei cunecării este rezervată lui. Vorbînd în general, funcțiunea diaconului e de a ajuta pe presbiter. Diaconia poate fi ținută pe viață sau pentru perioade mai scurte de candidații la presbiteriat.

«Episcopatul istoric» (adică cum a fost acceptat de Biserică din timpul primar, în succesiune adevărată) a fost păstrat într-o formă constituțională. Cu toate acestea, Biserica nu e atașată de nici o interpretare specială a lui. Toate hirotoniile se săvîrșesc prin punerea mîinilor episcopilor și presbiterilor împreună, însă pentru primii 30 de ani după inaugurare, toți slujitorii existenți în Bisericile care se unesc sînt acceptați în mod egal ca preoți, fie că sînt hirotoniți sau nu. De asemenea, se recunoaște că fiecare congregație locală a credincioșilor reprezintă în acel loc Biserica, una, sîntă, catolică și apostolică; și cu păstorul ei are răspunderea și autoritatea de a-și orîndui viața și serviciul ei religios. Acest principiu este clar stabilit în Constituție (II, 8): «episcopatul, presbiteriatul și congregațiunea credincioșilor trebuie să aibă cu toții în diferitele lor sfere răspunderea și să exercite autoritatea în viața și lucrarea Bisericii».

Tradus de Diac. prof. VINTILĂ POPESCU

O CARTE EBRAICĂ SUB ACOPERĂMINT EGIPTEAN ¹

PROVERBELE LUI AMENEMOPE SINT PROVERBELE LUI SOLOMON

O dată cu scormonirea solului Orientului Apropiat și Mijlociu au început să fie date la iveală multe monumente ale trecutului. Printre aceste vestigii ale vechimii, cum era natural, unele au contingente și cu Biblia. În special pământul Mesopotamiei de odinioară ne-a pus la îndemână o întreagă literatură de natură religioasă și morală, printre care Codul lui Hammurabi și Colecțiile de rugăciuni (psalmii babilonieni) ocupă locul prim. Descoperirile mai recente de la Mari (pe Eufratul de Sus) și cele de la Ras-Shamra (Siria) au atîtă importanță, încît nici nu ne putem imagina.

Este drept, pământul Egiptului, pentru Biblie, n-a adus o documentație egală cu cea a Canaanului ori Mesopotamiei, dar totuși aportul său este destul de considerabil. Pe obeliscurile și colonadele sale se află inscripții ce amintesc de popoarele Bibliei, iar în solul egiptean s-au găsit vestitele papirusuri aramaice de la insula Elefantina și scrierile de la Tel-el-Amarna, ca să nu mai vorbim de fragmentele de texte scripturistice, printre care locul cel dintîi îl ocupă manuscrisele gnostice, de curînd descoperite la Nag Hamadi, fosta localitate Khenoboskion, din Egiptul de Sus.

Trebuie să amintim că încă nici pînă astăzi nu sînt descifrate chiar toate inscripțiile și textele aflate în Egipt, unele datorită dificultăților lingvistice, iar altele fiindcă au fost descoperite recent și n-a fost timpul necesar pentru descifrarea lor.

Așa se explică de ce, inscripții și manuscrise, găsite cu zeci de ani înainte, sînt date la lumină abia în zilele noastre. Așa se explică de ce un text egiptean, compus în scrierea hieratică ² pe un sul de papirus, cam de 3,70 m lung și cumpărat în 1888 din Egipt, de către marele savant Wallis

1. Acesta este titlul articolului lui Et. Drioton, savant egiptolog francez, articol care a prilejuit rîndurile noastre.

2. Literele hieratice au fost inventate de preoții egipteni, pentru a ușura scrierea hieroglifică, cu anevoie de executat.

Budge³, a fost publicat abia în 1922. Acest text conține treizeci de capitole de morală, și are o izbitoare asemănare cu Cartea Proverbelor, din Biblie, și anume cu secțiunea XX, 17-XXIV, 22.

Precum este cunoscut, existența textului egiptean a fost semnalată, cum era și natural, de către cel care cumpărase documentul și se ocupa intens de el, profesorul Budge, în anul 1922. În publicația festivă «Mémoires Champollion», editată de Biblioteca Școlii de înalte studii, pentru cinstirea centenarului marelui Champollion, descifratorul scrierii hieroglife, profesorul Budge dădea informații de ordin general asupra textului egiptean⁴. El reproducea acolo numeroase pasaje egiptene cu traducerea lor. În anul următor, 1923, Budge edita facsimilul acestui papyrus⁵, iar în 1924, el publica textul integral cu traducerea lui⁶. Peste un an, 1925, profesorul danez Lange⁷ a dat la iveală o transcriere hieroglifă a «Înțelepciunii lui Amenemope», însoțită de traducere și comentar, iar în anul 1926, profesorul Griffith⁸ dădea o traducere, ce încă și astăzi poate fi considerată ca una din cele mai bune de pînă acum.

În anul 1924, într-o comunicare răsunătoare, la Academia din Berlin⁹, egiptologul german Erman¹⁰, adunase și studiasse pasajele din *Înțelepciunea lui Amenemope*, care se înrudeau incontestabil, nu numai prin idei, dar și prin expresii, cu secțiunea XX, 17-XXIV, 22 a *Cărții biblice a Proverbelor*. Chiar titlul acestei comunicări: «Un izvor egiptean al «Proverbelor lui Solomon» indica clar soluția pe care savantul german o propunea pentru a explica această evidentă înrudire. După el, secțiunea cu pricina a *Cărții Proverbelor* ar reprezenta un opuscul încorporat mai tîrziu la această compilație, pe care un scriitor iudeu ori arameean ar fi compus-o, utilizînd *Înțelepciunea egipteană a lui Amenemope* și adaptînd-o credințelor coreligionarilor săi. Atunci, această opinie a întrunit asentimentul cvasi-unanimității egiptologilor și exegeților biblici. Pe ea au adoptat-o, în 1942, sir Alan H. Gardner, mare egiptolog englez¹¹, iar acum de curînd dl. Montet¹² încă i-a acordat sprijinul autorității lui.

Strinsa relație literară între unele pasaje ale *Cărții Proverbelor* și *Înțelepciunea lui Amenemope* este un fapt de necontrazis. Iată cazurile cele

3. Textul a fost depus în British Museum și înregistrat sub nr. 10.474.

4. W. Budge, *The Precepts of Life by Amen-em-apt the son of Ka-necht*, în «Bibliothèque des Hautes Etudes», 234-e fascicule, Paris, 1922, pp. 431-446.

5. W. Budge, *The Admonitions of Amen-em-apt, the son of Ka-necht*, British Museum Papyrus nr. 1794, London, 1923.

6. W. Budge, *The Teaching of Amen-em-apt son of Ka-necht*, London, 1924.

7. G. Lange, *Das Weisheitsbuch des Amenemope*, aus dem Papyrus 10.747 des British Museum, Copenhagen, 1925.

8. J. Griffith, *The Teaching of Amenophis the son of Kanakht*, în «Journal of Egyptian Archaeology», XII, 1926, pp. 191-231.

9. Cf. Et. Drioton, *art. cit.*, p. 81.

10. E. Erman, *Eine ägyptische Quelle der «Sprüche Salomos»*, în *Sitzungsberichte der preussischen Akademie der Wissenschaften*, Philos.-Histor. Klasse, XV, Berlin, 1924, pp. 86-93.

11. A. Gardner, *Writing and Literature*, în Glanville, *The Legacy of Egypt*, Oxford, 1942, pp. 67-70.

12. P. Montet, *Egypte et la Bible*, Neuchâtel, 1959, pp. 112-112, 127.

mai însemnate¹³. Cuvintele imprimate cu litere cursive sînt cele care corespund în ambele texte :

AMENEMOPE

- III, 9. *Dă-mi urechile tale,
ascultă ceea ce spun ;*
10. *pune-ți inima a le înțelege.*
11. *Este folositor de a ți le pune la
inimă,*
12. dar vai de acela care va dis-
prețui !
13. Fă ca ea să se odihnească în
strînsura măruntaielor tale,
14. ca ea să fie un prag
ta.
15. În adevăr, într-o furtună de cu-
vinte,
16. Ea să fie ca o legătură puter-
nică pe limba ta.

- XXVII, 7. Ia-le în seamă, dacă ți-au
plăcut aceste *treizeci de capitole.*
8. care sînt plăcute, care sînt *in-*
structive
I, 5. (pt) a ști să dea un răspuns
celui ce-i vorbește
6. *pentru a aduce raportul celui
care l-a trimis*

- XI, 13. *Nu te lega cu exaltatul*
14. și *nu-i da nas* să converseze
XIII, 8. Nu te avîntura să *imiți*

9. *Ca să nu te prindă neliniștea*

- XXVII, 16. Un scrib care-i *expe-*
riimentat în profesia sa
se descoperă bun a fi *sfetnic regal*

PROVERBE

- XX, 17. *Dă-mi urechile tale
ascultă ceea ce spun ;*
pune-ți inima la învățătura mea-
18. *Este folositor a le păzi înlăun-*
trul tău.

să locuiască ea, complet, pe *bu-*
zele tale.

- XXII, 20. Au nu ți-am scris o
*treizecime*¹⁴
de slaturi și *instrucțiuni ?*

21. a te învăța exactitudinea cu-
vintelor drepte
*Pt. a aduce corecte rapoarte celui
care te-a trimis*

- XX, 24. *Nu te lega cu exaltatul*
și *nu-i da nas* omului minios
25. *ca să nu înveți* tu căile sale

și să nu-i gătești sufletului tău
o piedică

- XXII, 29. Vezi pe unul *experi-*
imentat în profeția sa ?
El va locui *lingă rege.*

13. Le redăm, după Et. Drioton, *articolul citat*, pp. 81 sq.

14. După judicioasa corectare a textului ebraic, propusă de Erman, *loc. cit.*, pp. 89-90, trebuie să modificăm în *șloșim*, «treizeci, o treizecime», pe *șalișim* al textului massoretic, care nu ne oferă un sens acceptabil. Contextul ne arată clar că este vorba de o colecție de treizeci de maxime, ce se află în această secțiune a *Cărții Proverbelor*.

- XXIII, 13. Nu mînca pîine în fața
unuia mare
15. Nu-ți tinde gură către un șef
17. *Privește* cupa *căre-i în fața ta.*
18. și ea să-ți procure trebuința ta.
- IX, 10. *Nu-ți da drumul inimii în*
căutarea avuției.
16. Dacă *avuțiile-ți* sînt procurate
prin răpire,
17. ele nu trec decît o noapte la
tine.
18. A doua zi ele nu mai sînt în
casa ta.
19. *Se caută locul lor; ele nu mai*
sînt.
- X, 4. *Ele își fac aripi, ca gîsa săl-*
batică.
- XIV, 5. *Nu dori* bunul săracului.
6. să n-ai foame de *pîinea* lui
7. bunul săracului este rău pen-
tru gît
8. el face rău esofagului.
17. Un copan, o hrană grea, abun-
dentă, tu o înghiți, dar o *vomiți*
18. tu ești *păgubit* de folosul tău.
- VII, 14. Să nu dorești nici un sin-
gur cîot de *pămînt.*
15. *Și să nu muți hotarul unei vă-*
duve.
- VIII, 1. Uită-te la cel care așa lu-
crează pămîntul :
2. El e lacom față de cel slab,
3. el e dușmanul celui care e be-
teag în trupul său.
4. Dar un *răzbunător* s-a născut la
vederea lui.
5. Casa lui e un dușman pt. oraș
6. Grînarele sale cad în ruină,
- XXIII, 1. De ești la masă cu
unul mare
fii cu luare aminte la ce-i în
fața ta.
- XXIII, 4. *Nu te topi pt. a deveni*
avut
abține-te de a-ți cheltui cu ea pri-
priceperea ta.
5. *Îți întorci ochii spre ea?*
Ea nu mai este.
Căci avuția face aripi, ca uliul
ea zboară la cer.
- XXIII, 6. Nu mînca *pîinea* zgirci-
tului, *să nu dorești* bucatele sale
8. Tu vei *vomita* bucata pe care ai
mîncat-o
și tu vei fi *păgubit* pentru fru-
moasele tale cuvinte.
- XXIII, 10. *Să nu muți hotarul unei*
văduve.
Și să nu intri în pămîntul orfanilor.
11. Căci *răzbunătorul* e puternic
el va apăra cauza lor contra ta.

7. bunurile lui sînt luate de la urmaşii lui,
8. și avutul lui e dat altuia

XXII, 5. Într-adevăr, *tu nu cunoști* planurile lui Dumnezeu

6. și tu nu poți să prevezi *ziua de mîine*.

IX, 5. *Mai bine sărăcia cu Dumnezeu*

6. Decît bogății în un chelar,
7. Mai bine griji cu o inimă veselă
8. *decît bogății cu grijă*.

XXVII, 1. Nu te lăuda cu *ziua de mîine*

căci *tu nu cunoști* ceea ce va naște o zi.

XV, 16. *Mai bine puțin* cu frică de *Yahweh*

decît o mare vistierie cu grijă.

Aceste apropieri vorbesc singure: *Înțelepciunea lui Amenemope* și *Cartea Proverbelor* sînt, cel puțin în ce privește aceste pasaje, înrudite indiscutabil.

Dacă-i așa, atunci în ce sens s-a făcut împrumutul?

Cum am amintit, opinia generală acordă prioritate Egiptului: *Cartea Proverbelor* ar fi cunoscut și utilizat *Înțelepciunea egipteană a lui Amenemope*. Aceasta ar cadra bine cu ceea ce se știe despre întîietatea certă a civilizației egiptene în Orientul Apropiat, și cu strălucirea pe care ne-o putem noi închipui despre înțelepciunea sa. Dl. Montet¹⁵ a mers pînă să strige, cu privire la acest subiect: «...Autorul Proverbelor... cu toată grija pe care a pus-o de a exclude numeroasele aluzii la lucrurile Egiptului, totuși în modelul său se recunoaște depedența lui, chiar din primele versete ale secției a treia:

«N-am scris pentru tine treizeci de capitole de sfaturi și de știință,
«Ca tu să poți răspunde cuvinte sigure celui ce-l trimite?».

«Înțelepciunea lui Amenemope, de asemenea, este divizată în treizeci (hwt) de capitole. Dar în timp ce această diviziune, la înțeleptul evreu, n-are explicație plauzibilă, pentru autorul egiptean ea avea un sens etc.¹⁶».

Altfel zis, referința la treizeci de capitole (admitem provizoriu această interpretare a lui Montet), care nu corespunde cu nimic din *Cartea Proverbelor*, ar proba că, în mod literar, această scriere depinde de *Înțelepciunea egipteană a lui Amenemope*, unde diviziunea în treizeci de capitole este efectivă.

Dacă este așa, atunci cauza ar fi înțeleasă o dată pentru totdeauna, deși ar rămîne încă de explicat, de ce *Înțelepciunea lui Amenemope* se distinge așa de evident de alte opere sapiențiale ale vechiului Egipt, prin înălțimea concepțiilor sale religioase și morale și prin o frazeologie care o înrudește aproape mai mult decît oricare alta, cu cărțile Vechiului Testament.

15. Cf. Et. Drioton, *art. cit.*, pp. 84 sq.

16. P. Montet, *op. cit.*, p. 113.

Aceste particularități au dus pe unii exegeți biblici, nu numai să formuleze rezerve mari asupra tezei acceptate de egiptologi, dar chiar să ia o opoziție diametral opusă lor. În 1926, Simpson¹⁷ mărturisea că nu exclude posibilitatea unei surse ebraice comune, de unde ar putea deriva, paralel, *Înțelepciunea lui Amenemope*. În anul următor, Oesterley declara că această ipoteză «ar merita o atenție mai serioasă decît cea care i s-a acordat pînă acum»¹⁸. În 1930, Kevin¹⁹ a susținut că autorul *Înțelepciunii lui Amenemope a avut cunoștință de Cartea Proverbelor* și că el tradusese extrase din ea, însoțindu-le cu dezvoltări ale sale personale. În 1939, McGlinchey²⁰ a formulat concluzii analoge.

Chestiunea rămîne încă în suspensie²¹.

Pentru a rezolva, este în zadar să se confrunte ideile exprimate de o parte și de alta, de către cele două cărți sapiențiale și chiar frazeologia lor. Într-adevăr, plecînd de la dinastia XX, literatura egipteană cea mai autentică, literal, s-a aflat invadată de semitisme, în ce privește concepțiile și vocabularul, ce s-au împămîntenit aci²². O neadmitere a acestor semitisme nu ne poate duce la concluzii sigure. Pentru a lumina relațiile dintre *Înțelepciunea lui Amenemope* și *Cartea Proverbelor* trebuie să ne plasăm pe un teren mai solid.

Acest teren, spune Drioton²³, este cel al semanticii, altfel spus, al însemnării cuvintelor egiptene.

Frecvența utilizării semitismelor neuzuale izbise deja pe Griffith²⁴, care semnalase acest fapt curios ca o dificultate de traducere, dar fără să încerce a-l explica. Cînd se analizează fiecare caz în parte, se observă că aceste deviații de valoare a cuvintelor urmează o regulă constantă. Ea constă în a atribui cuvintelor egiptene unul din sensurile secundare ale cuvintelor ebraice, derivate din cele fundamentale. Iată cele cîteva exemple, date de Drioton²⁵, pentru, acest procedeu, în care sensul ebraic, pe nedrept atribuit vocabulei egiptene, este indicat cu litere cursive. Exemplele sînt luate din *Înțelepciunea lui Amenemope*.

17. C. Simpson, *The Hebrew Book of Proverbs and the Teaching of Amenophis*, în «Journal of Egyptian Archaeology», XII, 1926, pp. 232-235.

18. J. Oesterley, *The Wisdom of Egypt and the Old Testament in the Light of the newly discovered Teaching of Amen-em-ope*, London, 1927, p. 105.

19. P. Kevin, *The Wisdom of Amen-em-apt and his possible dependence upon the Hebrew book of Proverbs*, în «Journal of Oriental Research», XIV, 1930, Toronto, pp. 115-157

20. McGlinchey, *The Teaching of Amen-em-ope and the book of Proverbs*, Washington, 1939, pp. 35-37.

21. Opinia ce se va afla expusă, a fost deja emisă de Drioton: *Sur la Sagesse d'Amenemope*, în «Mélanges bibliques», redijate în onoarea lui A. Robert, fost profesor la Institutul din Paris, 1957, pp. 254-280, apoi în *Le livre des Proverbes et la Sagesse d'Amenemope*, din *Bibliotheca Ephemeridum theologicarum Lovaniensium*, vol. XII-XIII, Paris, 1959, pp. 229-241.

22. Acest fenomen lingvistic se află bine definit de Maspero, *Histoire ancienne des peuples de l'Orient classique*, tome II, *Les premières mêlées des peuples*, Paris, 1897, pagina 495.

23. Cf. E. Drioton, *op. cit.*, p. 87.

24. J. Griffith, *loc. cit.*, p. 193.

25. Cf. E. Drioton, *op. cit.*, p. 87.

Capitolul	Cuvintul egiptean și sensul lui	Cuvintul ebraic și sensul lui fundamental și secundar
I, 2	meterou „mărturii“	edwot „mărturii“ „axiome“
XIII, 8	meh „umple“	male „a umple“ „a realiza“
XIII, 19	dens „a fi greu“	kabed „a fi greu“ „a fi neclintit“
XVIII, 5	mecha „armată“	saba „armată“ „război, ceartă“
XXII, 9	nis „a chema“	kara „a chema“ „a zbiera“, vorbind de o vită
XXVI, 21	djerdje „a trata ca pe un străin“	nakar „a trata ca străin“ „a supra-veghla“

Sînt relevate în *Înțelepciunea lui Amenemope* 70 de cazuri caracteristice acestui procedeu, ceea ce scoate din cauză, că aci am avea un joc de hazard. În lumina acestei constatări devine evident că textul egiptean este traducerea, adesea puțin abilă, a unui original ebraic. Iată cele două pasaje citate în special de Drioton²⁶:

Amenemope VIII, 4: Un răz bunător
și Amenemope XXVI, 11: Nu neglija să supraveghezi vasul tău,
și Amenemope XXVI, 12: el va îngroșa lotul fraților tăi.

Ele ar fi condamnate să rămînă fără traducere acceptabilă, dacă nu le-am transpune din egipteană în ebraică.

Acest fapt stabilește că *Înțelepciunea lui Amenemope* este versiunea egipteană a unui original ebraic. După Drioton, probele ar fi destule.

Mai întîi sintaxa care, ca semantică, este mai ebraică decît egipteană, bogată în fraze nominale, cu predicate participiale și în fraze nominale fără auxiliare nici copule.

Vin apoi numeroase aluzii la particularități sociale și religioase, străine Egiptului, ca întîietatea acordată bătrînilor (*Amenemope*, I, 3; IV, 6; XV, 3-8 și 17; XXVI, 1), rolul permanent al construirii ariei în viața rurală (*Amen.* VIII, 18; XIX, 8) și în special detaliile relative la un cult ce comportă sacrificii în cursul cărora asistenții consumau piinea și cărnurile victimelor dăruite, chiar în templu, sub președinția celui care aducea jertfa (*Amen.* VI, 14-17; XI, 2-3). Nu se cunoaște nimic asemănător în cultul egiptean autentic.

Așadar, se poate concluda cu certitudine existența a două scrieri ebraice aparente, din punct de vedere literar: o scriere mai scurtă, care a fost conservată de *Cartea Proverbelor* din Biblia noastră; o scriere mai lungă reprezentată, în traducere egipteană, de *Înțelegerea lui Amenemope*. Care din ele două a servit de sursă celeilalte? Versiunea *Cărții Proverbe-*

26. Idem, *ibidem*, p. 87.

ior din Sfânta Scriptură este ea o condensare a originalului ebraic al *Înțelepciunii lui Amenemope*? Sau aceasta din urmă este o amplificare a colecției de maxime, a treizecimii, încorporată în *Cartea proverbelor* de azi?

Drioton spune că, apriori, fiecare din cele două poziții se pot apăra. Ceea ce diferențează mai ales versiunea lui *Amenemope* de cea a *Cărții Proverbelor*, este culoarea locală egipteană abundentă în prima, absență totală în a doua. În această privință trebuie să notăm numeroasele pasaje «nilotice», ca descriind retragerea Inundației (*Amen.* VI, 18 ; VII, 6), mențiunea crocodililor (*Amen.* IV, 16 ; VIII, 3), împrumuturi făcute de acești israeliți din credințele egiptene. Aceia nu numai că adoptaseră obiceiurile funerare din Egipt (*Amen.* XI, 41 ; XXIV, 19-20), dar aveau și un cult pentru unele din divinitățile lor. Totuși, dacă se lasă la o parte Soarele (*Amen.* VII, 7-8 ; X, 15 ; XXVI, 16-22), a cărei adorare, după *Ezechiel* (VIII, 16) era unul din defectele religiei practicate în Samaria, și putuse fi importată din patria lor de origine, de către acești refugiați, dacă se neglijează geniile destinului (*Amen.* IX, 10-11 ; XXI, 15-16), divinități minore,enerate sub alte nume, în țara Canaanului, nu rămân ca zei egipteni, specifici menționați, decît zeul Tot (*Amen.* XVII, 4, 12) și Khnum (*Amen.* XII, 13-18). Se știe că sincretismului iudeu, așa de reproșat lui Israel de către profeți, nu era un sincretism de principiu, ci unul de circumstanță, din prudență și din grija unei bune vecinătăți, făcînd un locșor în cultul său, divinității adorate de locuitorii aceluiași teritoriu. Legitim deci se poate conchide că colonia iudaică de care este vorba, se fixase în Egipt în singurul loc unde Khnum era adorat unit cu Tot. Acesta se afla în partea orientală a *nomei* hermopolite, pe teritoriul care mai tirziu trebuia să fie Antioe.

Din particularitățile egiptene cu care *Înțelepciunea* lui Amenemope este emailată ar fi rămas cîteva urme în *Cartea Proverbelor*, dacă aceasta ar fi o prescurtare a originalului ebraic al acestei *Înțelepciuni*. Dar de fapt nu acesta este cazul. Așadar este mai probabil că acest original al *Înțelepciunii lui Amenemope* a fost dezvoltarea locală a unei vechi scrieri israelite, adusă cu ei de refugiați, dar care a continuat să aibă curs în Palestina, de unde a strins-o compilerul *Cărții Proverbelor*. În Egipt, un scrib al acestei colonii ebraice, scriînd pentru ea (colonie) în ebraică, și-a luat ca sarcină de a o reface și mai ales de a o amplifica, pentru ca ea să exprime mai viu morala acestei comunități prospere și bine înrădăcinate pe teritoriul egiptean. Așa s-a făcut că modesta «Treizecime» cananeeană a cunoscut onoarea de a fi dezvoltată într-o frumoasă carte de treizeci de capitole.

În fine, este un punct asupra căruia nici un specialist n-a îndrăznit să ia poziție. Acesta este cel al datei *Înțelepciunii lui Amenemope*. După Drioton, motivul este că paleografia hieratică, din epoca posteroară, n-a furnizat un punct sigur de comparație. Toți rămîn cu prudență la estimarea lui sir Alan Gardner²⁷, că data manuscrisului principal, ce a conservat *Înțelepciunea lui Amenemope*, n-ar putea fi fixată decît aproximativ

27. A. Gardner, *loc. cit.*, p. 67.

între a XXI-a dinastie (secolul XI a. Hr.) și domnia lui Darius (secolul al VI-lea).

Ceea ce paleografia nu poate să anuleze, poate că pot să sugereze indicțiile procurate de critica internă a textului, spune același Drioton. S-a văzut mai sus că o anumită particularitate a religiei sale ar da de gândit că colonia iudaică unde *Înțelepciunea lui Amenemope* ar fi fost compusă era originară din Samaria. Aceasta ne-ar invita a plasa instalarea sa în Egipt, după distrugerea aceluia regat și după dispersarea locuitorilor săi, evenimente care au avut loc în 722 în. Hr. Pe de altă parte, o expresie curioasă a textului lui Amenemope pare destul de revelatoare :

Amen. XI, 4: Tu vei deveni un beatificat, sarcofagul te va reacoperi,
5: vei fi la adăpost de mînia lui Dumnezeu.

Pe cît se știe, expresia «mînia lui Dumnezeu» evoca tema favorită a predicii profeților, mai ales după descoperirea Deuteronomului, în 622, în templul din Ierusalim, în cursul reformei religioase ce a urmat, dusă cu vigoare de regele Iosia contra infiltrațiilor politeiste, în cultul lui Yahweh. Cu această mînie și cu catastrofe, ce aveau să decurgă, profeții secolului al VII-lea, Sofonie, Ieremia și Nahum, amenințau comunitățile iudaice, care nu se îndurau să-și curățească cultul lor de cinstirea idoloilor străini, așa cum se făcuse în Ierusalim. Desigur, controversa a fost dusă chiar și în mediile israelite, din afara Palestinei. Aluzia ironică pe care o citaram probează că *Înțelepciunea lui Amenemope* emana de la o comunitate iudaică ce luase parte la lupta contra reformei deuteronomice. Aceasta ne-ar ispita că plasăm compoziția către finele secolului al VII-lea.

Această dată este de altfel făcută probabilă de fabula celor doi arbori (*Amen.* XI, 1-12), pe care o găsim în această epocă, și în profetul Ieremia XVI, 5-7. Atunci cînd nu se afla nimic asemănător în literatura egipteană, ea era un bun obișnuit al înțelepciunii ebraice, cum o probează, în secolul VII, inserțiunea unui fragment al acestei parabole, drept introducere a Cărții Psalmilor (I, 1-4). Cîteva alte apropieri ale *Înțelepciunii lui Amenemope*, cu pasaje din Deuteronom și Psalmi²⁸ și din Cartea Iov²⁹ confirmă apartenența autorului la un mediu de cultură iudaică.

Cît despre numele de *Amenemope*, sub care ne-a parvenit traducerea egipteană a celei de a doua scrieri ebraice, el era numele unui personaj, care în viața lui fusese funcționar al cadastrului, de la Akhmim, poate către finele dinastiei XXI. El lăsase acolo o reputație de om sfînt (*Amen.* II, 8), și de cărturar fin (*Amen.* I, 14). Se arăta încă mormîntul lui în necropola orașului (*Amen.* II, 9) și cenotaful la Abydos (*Amen.* II, 10). Fiul lui Harmâakheru, ieșit dintr-un superior a haremului lui Horus-Min (*Amen.* III, 7) și muziciana lui Chu și Tefnut (*Amen.* III, 6), pe numele ei Towosret, a fost preot al lui Min, patronul regiunii Akhmim (*Amen.* III, 3) și inspector al vacilor sale sacre (*Amen.* III, 2). Lui i-a fost dedicată cartea. Nimic din titlurile personajelor acestei familii nu indică vreo

28. Relevate de Oesterley, *op. cit.*, pp. 75-91.

29. După o nouă traducere, Amenemope VIII, 4 exprimă o gîndire asemănătoare lui Iob XIX, 25-27. Apud Drioton, *op. cit.*, p. 90.

relație cu Hermopolis, nici cu viitoarea Antinoe, ai cărei zei, Iot și Khnum, peste tot, sînt singurii menționați.

Drioton spune că o atare discordanță subliniază caracterul pseudoepigrafic al titlului. Totuși, grație acestui titlu, această carte tradusă în egipteană, de vreun amator de înțelepciune străină, a luat loc în literatura faraonică tîrzie, cum o probează tabletele școlarului, din muzeul din Torino, și un ostrakon din muzeul din Cairo și, în mod manifest, a influențat învățătura lui Petosiris. Pe cît se vede, această scriere ne-a conservat, sub un înveliș egiptean, un document de un gen pînă în prezent fără egal : manualul de morală al unei comunități iudaice din secolul VII, ostilă (desigur prin imobilism) mării reforme profetice, care va triumfa în Ierusalim, pe timpul lui Ieremia.

*

Fiindcă pînă azi, în limba romină, n-avem o traducere integrală a textului egiptean al *Înțelepciunii lui Amenemope*, pe care cei interesați s-o poată compara cu *Cartea Proverbelor* din Sfînta Scriptură a Vechiului Testament, am crezut că fac un lucru bun și util, dînd pe romînește cele treizeci de capitole sau «Treizecimea», ale manuscrisului faraonic.

Traducerea o fac după cea a lui Hermann Ranke, aflată la *Altorientalische Texte zum Alten Testament*, editată de Hugo Gressmann, în ediția a II-a, Berlin, 1926.

La tot pasul, traducerea lui Ranke este prevăzută cu semnul întrebării, apoi de puncte, puncte etc., ceea ce înseamnă că textul egiptean are foarte multe lacune, iar unele din cuvinte încă nu sînt cunoscute, în toate accepțiunile lor.

După cum se va observa, traducerea lui Ranke diferă mult de cea dată de Drioton, în rîndurile de mai sus, ceea ce înseamnă că, de la 1926 pînă astăzi, textul lui Amenemope a fost continuu tot mai bine înțeles.

Pr. ATH. NEGOIȚĂ

INȚELEPCIUNEA SAU PROVERBELE LUI AMENEMOPE ¹

SUPRASCRIEREA (TITLUL)

Incepe învățătura pentru viață, învățătura salvatoare; fiecare prescripție (este) ca să ajungi între sfinți, (adevărate) hotăriri pentru curteni. Pentru ca să se știe cum se răspunde aceluia care îți vorbește și să faci un raport, celui care ți-a trimis pe cineva; pentru ca să îndreptăm pe cineva pe căile vieții, ca să-și găsească salvarea pe pământ; pentru ca să-și coboare inima lui în arcă ² și pentru a-l feri de rău; pentru a-l scăpa pe cineva de gura altuia și să fie laudat de gura lumii.

CAP. I. Dă-mi mie urechile tale și ascultă-mi vorba: îndeamnă-ți inima ca să mă înțeleagă. Este folositor să ți-o așezi în inima ta; vai de acela care o calcă! Las-o să se odihnească în măruntaiele trupului tău, las-o să fie cheia (?) în inima ta, și (?) când vine o furtună a cuvântului, ea să fie o piatră de moară a limbii tale. Dacă îți vei petrece timpul, avînd aceasta în inima ta, ai să vezi că ea aduce fericirea (?). Ai să găsești că cuvintele mele sînt un hambar al vieții și că trupul tău rămîne teafăr pe pământ.

CAP. II. Ferește-te de a fura pe un nenorocit, și de a face pe tarele (?) față de unul slab. Nu întinde mina ta contra unui bătrîn, și... gura ta către unul mai în vîrstă. Când ești trist cu o veste neplăcută, și tu... a făcut-o (?). Să nu o răspîndești (?) contra celui care ți-a făcut ție rău și să nu-i reproșezi nimic din partea ta. Cine a făcut rău, pe acela... cheiul ³ și nămolul să-l înghită. Vîntul de nord cade asupra lui și-i curmă clipa vieții. El își atrage numai timp rău (?); tunetul este

1. Numele acesta este foarte des întîlnit, începînd cu dinastia XVIII. În Scrisorile de la Tel-el-Amarna, scrise în alfabet cuneiform, el este redat cu transcrierea *Aman-appa*.

2. Cuvîntul indică capela din Sfînta Sfîntelor (partea cea mai sacră a unui templu), în care sta chipul zeului.

3. Erman traduce: Dacă el părăsește portul, atunci...

sus, crocodilii sînt răi, tu înfierbîntatul⁴ ce ai să te faci? Se pare că vocea lui (ajunge) pînă la cer. O (dumnezeule) lună, arată-i nedreptatea⁵. Orînduiește ca răul să nu ne atingă pe noi, care n-am făcut ca el! Ridică-l, întinde-i mîna ta, pune-l (pe el în) brațele lui Dumnezeu⁶. Indestulează-i trupul cu pîine pe care tu i-o dai, ca să se sature și (iarăși bucuros?) să clipească. Încă ceva, care i-a plăcut inimii lui Dumnezeu: să te gîndești⁷ înainte de a vorbi.

CAP. III. Nu te lua la ceartă cu pătimașul și nu-l înțepa în cuvinte. Gîndește-te în fața potrivnicului și înclină-te în fața celui ce te insultă. Dormi înainte de a vorbi; furtuna izbucnește ca un foc de paie. E ceasul pătimașului, — îndepărtează-te (?) de el, lasă-l (?)..., Dumnezeu știe să-i răspundă. Dacă îți folosești timpul după inima ta, copiii tăi vor vedea aceasta.

CAP. IV. Cel înfocat, în templu, care este ca un copac ce crește în afară... El va fi zvirlit cît colo, departe de locul său și flăcările vor fi mormîntul lui⁸. Adevăratul tăcut însă, chiar dacă stă de-o parte (?), el este ca un pom care (crește în) grădină. El înverzește și-și dublează ramurile sale. El stă în fața stăpînului său⁹, fructele sale sînt dulci, umbra sa este plăcută și el își găsește sfîrșitul în plantație.

CAP. V. Să nu furi (?) părțile de jertfă ale templului; să nu fii lacom dacă dai de belșug. Nu îndepărta (?) pe un slujitor al lui Dumnezeu, pentru a face altuia bine (?). Nu spune: «azi este ca și mîine!», — cum este sfîrșitul acestuia? Dacă vine ziua de mîine și cea de azi a trecut, atunci talazul a devenit un lac uscat. Crocodilii zac dezveliți acolo, — ipopotamii au rămas pe uscat, pescarii sînt... Lupii sînt sătui, păsările prăznuiesc o sărbătoare și... Toți tăcuții templului însă spun: «Mare este Re în răsplată». Ține-te de cel tăcut, astfel îți vei cruța viața și trupul tău va fi salvat pe pămînt.

CAP. VI. Nu muta nici o piatră de la hotarele ogoarelor și... nu... a funiei (de măsurat). Nu fii lacom după o fășie de ogor și nu te atinge de hotarul unei văduve. O brazdă de plug (?) pe care timpul a micșorat-o — cine o fură (?)¹⁰ din cîmpuri (chiar) cu jurămînt fals depus, totuși acela va fi prins prin puterea (zeului) lună. Privește-l pe cel care face lucrul acesta pe pămînt, el este un slăbănog... El este un dușman care este nimicit în propriul său¹¹ trup. Viața îi este luată chiar în ochii lui, al său..., este un dușman al orașului. Hambarele lui

4. «Caldub» sau «fierbintele», în textul de aici, vrea să spună «pătimașul», care nu se înfirinează, în comparație cu «tăcutul», care înfățișează pe omul virtuos.

5. Compară cu capitoul IX.

6. Este vorba de zeul Soare, Re = Dumnezeu.

7. Cuvîntul înseamnă «a fi leneș», «a fi trîndav».

8. Erman are: «Într-o clipă își pierde ramurile (?) și-și găsește sfîrșitul pe piața portului» (?).

9. Cuvîntul «Stăpîn» are determinativul lui Dumnezeu, ca și cînd n-ar fi vorba de pom, ci despre pioșii comparați cu el.

10. Erman are: «și-o însușește prin înșelăciune».

11. Textul are în mod greșit «tău».

sint distruse, avutul său este luat din mina copiilor lui, iar proprietatea va fi dată altuia. (Pentru aceasta) păzește-te de a te atinge de hotarul ogoarelor, ca să nu te cuprindă groaza. (Așa) îl mulțumește pe Dumnezeu, prin puterea (zeului) lună¹², care a despărțit hotarele ogoarelor. (Pentru aceasta) caută să-ți păzești corpul și ferește-te de Stăpînul a toate¹³. Nu nimici răzorul altuia, căci îți este de folos să rămii teafăr înaintea lor (?). Ară pe cîmpul (tău), atunci îți vei afla cele necesare și-ți vei primi pîinea din propria ta arie. Este mai folositor puținul ce-ți dă Dumnezeu, decît cinci mii pe nedrept (agonisite). Acestea nu vor dăinui nici o zi în hambar și (?) în șopron, nu vor fi hrană pentru oala ta (de bere). Starea lor în hambar este într-o clipă sfîrșită — cînd se crapă de ziuă, ele sint...¹⁴. Mai folositoare este sărăcia din mina Domnului, decît bogăția în magazie. Mai folositoare este o piine cu inima veselă, decît bogățiile cu amărăciune (?).

CAP. VII. Nu-ți da drumul inimii după bogății, — nu există nimeni care să nu cunoască pe Shai și pe Renenet¹⁵. Nu te amări în inima ta, fiecare la timpul său. Nu te strădui să ai mai mult, dacă cerințele tale sint satisfăcute. Dacă ți se aduc bogății de furat, ele nu-ți rămîn (nici măcar) peste noapte. Cînd se face ziuă, nu mai sint în casa ta. Se vede locul lor, dar ele nu mai sint... Pămîntul le-a înghițit¹⁶, ele au fost scufundate în adîncuri. Ele și-au făcut o gaură mare în... și s-au scufundat în abis. Și au făcut aripi ca gîștele; au zburat spre cer. Nu te bucura de bogății, (care au fost cîștigate) prin furt, și nu te întrista de sărăcie. Dacă un... pușcaș trage (?), astfel... în mina lui. Corabia lacomului rămîne împotmolită în noroi, pe cînd barca tăcutului plutește. Închină-te soarelui cînd răsare. Spune: «Dă-mi noroc și sănătate», ca el să-ți dea cele necesare vieții, pentru ca să scapi de frică.

CAP. VIII. Fă în așa fel ca oamenii să te aibă la inimă, ca toată lumea să te salute (?), cînd se face jubileul șarpelui Uraeus¹⁷ și cînd se scuipe în fața lui Apofis¹⁸. Oprește-ți limba de la cuvîntul rău, ca să fii iubit de alții, ca să-ți găsești locul în templu și partea ta la jertfele de pîine ale Domnului tău¹⁹, ca să fii mintuit în fața puterii Domnului. Să nu strigi: «crimă!» contra oamenilor, (ci) fugi pe ascuns. Cînd auzi de bine sau de rău, fă-o în afară...²⁰. Pe pămînt, limba ta să grăiască numai de bine, pe cînd răul ascunde-l în trupul tău.

CAP. IX. Nu te asocia cu cel înfierbîntat și nici nu angaja discuții cu el. Păzește-ți limba de mai marele tău și ferește-te de a-l defăima cînd

12. Erman arată că aici «se înțelege știința măsurătorii», pe care a descoperit-o Tob.

13. Porecia zeului soare.

14. Erman: «scufundate».

15. Zeitățile «Norocului», pe fiecare le-a experimentat că nu rămîn credincioase etern.

16. Textul are aici două cuvinte, al doilea fiind în mod evident o glosă la primul, folosit mai rar.

17. Evident, este desemnată o sărbătoare anumită, la care se adunau mulți oameni.

18. Șarpele lui Seth, zeul cel rău.

19. Fiul lui Amenemope participa ca preot la jertfele de pîine.

20. Sensul este neclar. Probabil că textul este stricat.

el îți vorbește pentru a te prinde, tu prin răspunsul tău...²¹. Pentru răspuns să ceri povață unui om din tagma ta (?) și ferește-te de a-l... Cine vorbește când inima îi este rănită, merge mai iute ca vîntul... Cu limba lui el dărîmă și zidește..., cînd... el spune un cuvînt; el dă un răspuns pentru care merită păruială. Gloaba lui este pagubă (?), el procedează ca (?) toți oamenii. A pronunțat cuvinte nedrepte, el este un maestru la prins în cuvinte. El vine și pleacă cu ceartă. Cînd mînincă și bea în casa lui, răspunsul lui este afară. În ziua cînd se va dovedi nedreptatea lui — vai de copiii lui! Chnum²² și Re... contra (?) lui...²³. El este ca un lup tînăr într-o turmă, își întoarce un ochi către celelalte. El lasă lumea să se sfădească (?). Se dă după cum bate vîntul, ca și norii, își spălăcește culoarea în (?) fața soarelui. Își strînge coada ca un crocodil tînăr. El face... Buzele sale sînt dulci, (dar) limba sa este...; focul arde în trupul lui. Nu zbură către el... ca să nu te apuce spaima.

CAP. X. Să nu salți pe al tău «cald»²⁴ sforțîndu-te și nu-ți vătămă singur inima. Nu fi fals cu el spunîndu-i: «te salut», fiindcă te temi (de el). Nu vorbi ipocrit cu oamenii, — de lucrul acesta îi este scîrbă lui Dumnezeu. Nu separa inima ta de limba ta, aceasta va face ca toată ființa ta să fie fericită (?), va face ca tu să fii prețuit în fața altora, deoarece tu ești mîntuit de mîna lui Dumnezeu. Dumnezeu urăște pe acela care-și falsifică cuvîntul și cea mai mare scîrbă îi este unul, care...²⁵.

CAP. XI. Să nu fi lacom după bunul unuia mai sărac ca tine și nu rivni la piinea lui. Bunul unuia mai slab ca tine este o furtună pentru gîtlej și el pricinuieste amărăciuni pentru gît. (Chiar) dacă este dobîndit prin jurămint fals, totuși... inima lui²⁶, în timpul lui... Tu vei avea lipsuri în fața superiorului tău, deoarece vei fi compromis, (?) prin convingerea ta. Lingușirile tale vor fi respinse cu batjocură și ploconelile tale cu ciomăgeală. Tu, cel care îți umpli gura cu prea multă piine, o înghiți tu (dar) repede o scuipi (iarăși) afară și astfel ești golit de bunul tău. Ia seama la supraveghetorul celui mai slab, cum îl lovesc cu ciomegele și toți oamenii săi sînt închiși și cum... Chiar dacă ești dezlegat în fața superiorului tău, (tu) ești totuși vrednic de muștrare față de cei de sub tine. (De aceea) abate-te din calea celui mai slab, dacă îl vezi și... de la bunul său.

CAP. XII. Să nu rîvnești la bunul unui notabil²⁷, dacă (tu) nestințherit îți umpli gura cu prea multă piine. Dacă el te-a numit supraveghetorul averii sale și dacă bogăția lui urăște pe a ta, să nu furi cu «înfierbîntatul» și nu te asocia cu un om dușmănos. Dacă tu ești trimis

21. Erman: «să te desprînzi».

22. Zeul cu chip de berbec, adorat în Elefantina.

23. Două fraze neclare.

24. Pe un «cald» cu care ai de a face.

25. Probabil: «al cărui trup este bolnav».

26. Sub cuvîntul «inimă» se înțelege semnul lui Dumnezeu.

27. Adică om de sine stătător (Erman).

la un... drum, urăște-l... Dacă un om... în urma unei însărcinări neplăcute (?), să nu-l mai trimiți iarăși.

CAP. XIII... nu pe un om... în rolul (de cirmaci) — care este o hulă pentru Dumnezeu. Să nu fi martor fals, nu îndepărta pe altul cu limba ta. Nu face socoteala unuia care nu are avere și falsifica pe a ta... Dacă găsești un rest (de datorie) mai mare a unui sărman, împarte-l în trei : două șterge-le și lasă numai una să ființeze. Găsește lucrul acesta, ca și drumurile din viață. Dormi... ca dimineața. Lucrul acesta îl găsești (?) ²⁸ ca pe o veste bună. Este mai bine să fii lăudat ca unul pe care oamenii îl iubesc, decît (să ai) bogății în hambare. Mai bună este pînea cînd inima este curată, decît bogății cu necaz (?).

CAP. XIV. Nu face ca cineva să-și amintească de tine și nu te osteni să-i cauți mina. Dacă el îți vorbește, primește-i darul. Nu există nici un sărac care să respingă aceasta (?). Nu pleca ochii (?) înaintea lui și nu pleca fața ta și... nu cu privirile tale. Salută-l din gură... ; rostește-i : «Fii binevenit !»...

CAP. XV. Fă bine ²⁹, ca să ajungi ce sînt eu (?). Să nu faci nimic... contra unui nelegiuit. Degetul scribului este ciocul lui Ibis — păzește-te ca să-l... Pavian ³⁰ șade... (în) Hermopolis ³¹, dar ochiul lui pătrunde în amîndouă țările ³². Dacă vede pe unul care cu degetele lui..., îi ia hrana... Un scrib care cu degetul lui..., al cărui fiu nu va fi înscris ³³. Dacă îți folosești timpul, căci acesta îți este la inimă, copiii tăi au să vadă.

CAP. XVI. Nu mișca (?) balanța de mină și nu falsifica greutatea și nu micșora partea baniței. Nu rîvni la o baniță de țară ³⁴ și nu arunca pe cele ale visteriei. Pavian șade lingă cîntar și inima lui este cumpăna ³⁵. Care Dumnezeu este așa de puternic ca Thot, cel ce a descoperit să se facă aceasta (?). Să nu-ți faci măsuri micșorate ; ele sînt grabnice a aduce nenorociri (?), prin puterea lui Dumnezeu. Dacă vezi pe un altul care... ³⁶, ocolește-l pe departe. Nu te lăcomi după... ³⁷, urăște albiturile luxoase. La ce folosesc *sh* și *mk* ³⁸, dacă în fața lui Dumnezeu sînt... ³⁹ Dacă înșeli cu (imitațiunii de) aur (și spui) că este aur curat, cînd s-a făcut ziuă (a devenit) plumb.

CAP. XVII. Ferește-te de a înșela cu banița, falsificînd părțile ei. Nu fi violent în (?)... ci dacă ea (banița) este goală în interior, fă-o

28. Fiindcă fapta ta cea bună îți revine iarăși. Erman traduce : «și se gîndește la dimineață».

29. Sau : «fii bun». Așa traduce Erman.

30. «Ibis», «Pavian», animalele sfinte în care apărea Tot, patronul scribilor.

31. Azi se numește Eshmunen, în Egiptul de Sus. Aci se afla străvechiul templu al lui Tot.

32. Egiptul de Sus și Egiptul de Jos.

33. (În lista scribului).

34. La țară, măsurătorile nu sînt așa de exacte, ca cele marcate, ale Camerei de Comerț.

35. Cumpăna cîntarului egiptean, adesea, avea forma unei inimi.

36. «Cîștigă prin înșelăciune» (Erman).

37. Erman traduce : «cupriu».

38. Două feluri de haine.

39. «Dobîndite prin înșelăciune» (Erman).

să măsoare ca...⁴⁰, deoarece mina ta drept... Nu-ți face o măsură (de baniță), care să ia 2 (?), ci fă-o dreaptă (?). Măsura (de baniță) este ochiul lui Re⁴¹, iar neplăcut lui este să ciupești din el. O măsurătoare de griu, dacă lasă...⁴² mult... pecetea ochiului său. Nu primi recolta unui țaran și nu scrie (?) în catastiful (debir), în sarcina lui (?), ca (?) el... nu te unu (?) cu cel ce cîntărește grinele și... nu... Puterea ariei este mai mare pentru orz, decît jurămîntul la tronul cel mare.

CAP. XVIII. Nu te duce să te culci dacă (tu te ?) temi (?) de ziua de mîine. Dacă se crapă de ziuă, — cum este (atunci) dimineața ? Omul nu știe, cum va fi mîine. Dumnezeu este în mărirea sa, iar omul este în micimea sa. Evită cuvintele pe care le rostesc oamenii ; evită aceea ce face (numai) Dumnezeu. Nu spune : «Eu nu am nici un păcat» și nu te irămînta să dai naștere la ceartă. Păcatul aparține lui Dumnezeu, el este pecetluit cu degetele lui⁴³. Nu există nimic minunat la Dumnezeu⁴⁴, dar nu există (de asemenea) nimic cu neputință înaintea lui. Dacă el se..., ca să alle pe cel minunat, îl vatămă într-o clipă⁴⁵. Fii (deci) cu inimă gravă, întărește-ți gîndirea și nu cîrmui cu limba. Limba omului este cîrma corăbiei lor, (însă) Stăpînul a toate este pilotul.

CAP. XIX. Nu te juca cu un prinț și nu falsifica cuvintele tale. Cînd sînt martori nu ocoli răspunsul. Nu te oboși cu jurămintele la «Domnul tău» și cu pledoarie la casa de cercetări. Spune adevărul în fața prințului tău, ca să nu se facă stăpîn pe corpul tău. Cînd tu (apoi) mîine vei ajunge în fața lui, atunci el va crede toate cuvintele tale. El comunică cuvîntul tău în fața colegiului celor treizeci⁴⁶, astfel... iarăși încă o dată.

CAP. XX. ... pe nimeni la judecată și nu îndepărta pe cel drept (de la ea), cînd porți o haină albă și tu îl respingi (?), pentru că el este murdar îmbrăcat. Nu primi darurile celui puternic și de dragul lui nu asupri (?) pe cel slab. Dreptatea este un mare...⁴⁷ al lui Dumnezeu, el o dă cui vrea. Puterea celui ce i se aseamănă, aceea scapă pe cel nenorocit de pedeapsa lui. Nu-ți face false... ; ele sînt niște ispite (?) care aduc moarte. Ele sînt un mare jurămînt al... ; ele aparțin ascultării refacerii (?). Nu falsifica piinea pe listă și nu păgubi (prin aceasta) cugetul Domnului. Nu căuta să alii puterea Domnului, ca și cum nu ar exista Shai și Renenet. Cedează lucrurile posesorilor (adevărați), iar pentru tine caută (numai) viața. Dacă (însă) inima ta este în casa lor⁴⁸, atunci oasele tale sînt vrednice de judecată.

40. Erman : «să corespundă măsurii ei».

41. Despre baniță ca «ochiul plin», cf. Möller : *Ä. Z.* 48 (1910), pp. 99 sq.

42. Erman : «dacă înșeală mult».

43. Cuvintele «degete» și «pecete» s-au format de la aceeași rădăcină, în limba egipteană.

44. Mot-à-mot : «În mina lui Dumnezeu. Cuvintele «în mina lui», aici, ca și în limba coptă, stau pentru «la».

45. Erman : «Chiar și cel mai bun nu este așa încît Dumnezeu să nu-l mustre uneori».

46. Cel mai înalt for de judecată din Egipt.

47. Erman : «un mare dar».

48. Dacă tu în gîndul tău vezi casa lor, ca și fiind proprietatea ta.

CAP. XXI. Nu spune: «Am găsit un stăpîn puternic și de aceea rănesc un om în orașul tău». Nu spune: «am găsit un... și (de aceea) rănesc pe cel ce-l urăsc». În adevăr (?) tu nu cunoști gîndurile lui Dumnezeu, tu nu vezi (?) ziua de mîine. Lasă-te în brațele Domnului și tăcerea o să-i doboare. Un crocodil care... a cărui putere este ... — Nu-ți dezgoli⁴⁹ trupul tău în fața tuturor oamenilor și nu știrbi (prin aceasta) demnitatea ta. Nu lăsa cuvintele tale să zboare de la unul la altul și nu te asocia cu un flecar. E mai bine de un om, care-și (ascunde) în sinea lui cuvîntul său, decît de cel care-l rostește în dauna sa. Nu alerga pentru a atinge culmea, nu arunca pentru a păgubi.

CAP. XXII. Nu da ascultare (?) prietenului tău care caută ceartă și nu-l (lăsa) să-și spună cuvintele din inimă. Nu alerga pentru a păși înaintea lui, dacă nu vezi (ce) face. Trebuie să prevezi începutul răspunsurilor lui și tu... Pune-i-o în față, atunci o să-și golească trupul⁵⁰. Să știi să domi, și atunci îl vei cunoaște. Ia picioarele lui, nu-l păgubi; teme-te de el, nu-l neglija⁵¹. În adevăr (?) tu nu cunoști gîndurile lui Dumnezeu, tu nu vezi ziua de mîine. Așează-te în brațele lui Dumnezeu și tăcerea ta îi va doborî.

CAP. XXIII. Nu mîncă pîine înaintea unui conducător și... gura ta... contra... Dacă tu te saturești mestecînd ceva pe nedrept cîștigat (?), atunci aceasta este (numai) o plăcere în saliva ta. Privește napul din fața ta și fă-l să-ți fie de folos. Cu cît (?) este mai mare un conducător în slujba sa, cu atît (?) mai multe izvoare de creație are el.

CAP. XXIV.

CAP. XXV. Nu ride de un orb și nu batjocori nici un pitic, și nu vătăma... unui invalid. Nu batjocori pe nu om, care este în mîna Domnului și nu lîi supărat (?) pe el, dacă greșește. Omul este noroi și paie, Dumnezeu este ziditorul lui. El năruie și zidește zilnic. Dacă voește el, face 1000 de oameni de rînd, el face (și) 1000 de oameni supraveghetori, cînd el este în ora de acțiune⁵². Cît de mult se bucură acela care atinge apusul⁵³, deoarece este mîntuit la Dumnezeu.

CAP. XXVI... Într-o cîrciumă ... împrietenește-te cu un bărbat de teapa ta. Binecuvîntarea lui Re este din depărtare⁵⁴. Dacă vezi pe cineva afară, care este mai mare decît tine (?), deoarece urmașii lui..., atunci dă mina bătrînului care este sătul de băutură; stimează-l (ca pe unul) din copiii lui. Un⁵⁵ braț gol se îndoiaie (?), un spate încovoiat nu se frînge. Un om care ne spune ceva plăcut nu păgubește, (ci) unul bogat⁵⁶, al cărui cuvînt este amar. Un pilot care din depărtare este atent, nu lasă să se scufunde corabia lui.

49. O expresie cinică pentru: «a spune totul, dar a nu reține nimic pentru sine», ori: «nouă ne dă povață, dar pe sine nu se nvață».

50. Expresie cinică pentru «a spune totul pentru alții, pentru el nimic».

51. Erman: «Printr-o atitudine politicoasă, îl veți face comunicativ».

52. De obicei, zeii astrali aveau și timpuri de dispariție.

53. Țara morților.

54. Soarele își trimite binecuvîntările sale din depărtare.

55. Textul are: brațul tău.

56. În text avem: bogății.

CAP. XXVII. Nu batjocori pe unul mai bătrîn ca tine — el a văzut pe Re înaintea ta! Dacă tu ești învinovățit înaintea răsăritului soarelui (așa): «un altul, un tînăr a batjocorit pe unul mai bătrîn», atunci faptul este foarte dureros înaintea lui Re... Cînd te vei duce a doua zi înaintea lui, cu siguranță îți va da piîne. Piînea este ciinele stăpînului, ea latră contra celui ce a dat.

CAP. XXVIII. Nu găsi o văduvă... căci tu o... pe cîmp, și... nu ție, ei să-i răspunzi (?). Nu ocoli pe un străin (cu) ulciorul tău, atunci el ⁵⁷ se dublează în ochii slugilor tale. Dumnezeu iubește mai mult pe cel ce face bucurie săracului, decît pe cel ce onorează pe nobil.

CAP. XXIX. Nu împiedica (?) pe nimeni să treacă cu tine apa, dacă ai loc în luntrea ta. Dacă în mijlocul apei ți se aduce o vislă, retrage-ți mîinile și nu o primi. Nu este neplăcut înaintea Domnului, întrucît nu este... a luntrașului. Nu-ți face o luntre pe apă și nu te obosi să cauți venitul ei. Primește (răsplata) numai de la cel care are ceva și cruță pe cel ce n-are nimic.

CAP. XXX. Privește aceste treizeci de capitole: ele te bucură, te învață, ele sînt primele dintre toate cărțile, ce fac pe neștiutor să știe. Dacă sînt citite de un neștiutor, atunci el face... pentru ele. Îmbogățește-te din ele, închide-le în inima ta și să devi omul care le tîlmăcește făcîndu-te învățătorul lor. Un scrib care este îndemînat în funcția lui, acela este găsit vrednic (?) de (a deveni) curtean.

Pr. ATH. NEGOIȚA

57. Urciorul. Cine dă străinaului în suferință, același își dublează avutul său propriu.

GALA GALACTION DESPRE RELAȚIILE DINTRE CULTE

De curînd am înregistrat stingerea din viață a lui Gala Galaction. Muzele și oamenii, la această veste, încearcă să trăiască iluzia prelungită a pelerinajului său la Sfîntul Mormînt sau la Muntele Athos, mit care i se potrivea atît de firesc. Sufletul creatorului de frumos, niciodată ostoit printr-un noi, s-a mutat la Izvorul frumuseții. Prin afundarea în moarte, acest spirit de patriarh din cîmpul literelor romînești nu exprimă aveau gestul de desertăciune universală de la scoala morii lui Căliifar. Dimpotrivă, suptul său exod a atras, raze proiectate într-un singur punct, întreaga noastră luare-aminte asupra vredniciei omului și scriitorului.

Toate aceste evenimente de transfigurare abia perceptibilă le încrustează cu jale cronicarul pe bradul uscat, ca pe niște împliniri de fatală prăvilă pămîntească. Căutările și durerea noastră obștească, în lipsa persoanei unanim apreciată și iubită, se îndreaptă spre opera în care s-a cristalizat, pentru prezent și pentru viitor, «puterea cuvîntului care denunță, mustră, stîrpește și ameliorează»¹. Preluarea moștenirii lui Gala Galaction, semn evident al prețuirii întregului nostru popor, s-a făcut cu ani în urmă. În această operă au fost cercetate astfel următoarele laturi mai de seamă: cultural-teologică², publicistică și militantă³, literară⁴.

1. Gala Galaction, *Labor improbus...*, în culegerea *Oameni și gânduri din veacul meu*, București, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 1955, p. 275.

2. Vezi Prea Fericitul Patriarh Justinian al Bisericii Ortodoxe Romîne, *Un vrednic slujitor al Bisericii: Părintele Gala Galaction*, în «Biserica Ortodoxă Romînă», («B.O.R.»), an. LXXII (1954), nr. 4, pp. 432-435; Redacția, *Un îndreptățit omagiu: la a 80-a aniversare a Părintelui Academician Gala Galaction*, *ibidem*, 1959, nr. 3-4, pp. 273-275; Pr. Victor N. Popescu, *Gala Galaction îndrumător pastoral. Popas la împlinirea vîrstei de 80 de ani*, în «Mitropolia Olteniei», Craiova, an. XI (1959), nr. 9-12, pp. 603-613; Pr. dr. Grigorie T. Marcu, *Părintele profesor dr. Grigorie Pișculescu — Gala Galaction — octogenar*, în «Mitropolia Ardealului», Sibiu, an. IV (1959), nr. 7-8, pp. 514-521; Pr. Constantin Nonea, *Gala Galaction exeget și apologet creștin*, în «Mitropolia Moldovei și Sucevei» («M.M.S.»), Iași, an. XXX (1954), nr. 7-8, pp. 76-84; Teodor N. Manolache, *Sărbătorirea Părintelui Gala Galaction cu prilejul împlinirii vîrstei de 75 de ani*, la Institutul Teologic din București, în «B.O.R.», 1954, nr. 5, pp. 547-559; Redacția, *Acade-*

Semnificația scrierilor suspectate de critica de ieri pare la prima vedere de necatalogat. Aceasta, ca și neliniștea luminătei frunzi, anevoie supuse nivelării unei categorisiri, de uniformitatea și comoditatea straturilor de flori, pun probleme care se cer clarificate, mai ales că pentru Biserica, moștenirea aceasta nu vine direct, profesional, ci în mare parte prin mesajul specific al literaturii. În general, s-a definit țesătura lăuntrică a creației artistice a acestui clasic ca o luptă contemplativă, ca o dualitate la care participă deopotrivă scriitorul și preotul⁵. Caracterizarea exprimă, cu alte cuvinte, distincția pe care teologia o face referitor la scrisul inspirat din realitatea aflată sub acțiunea lucrării dumnezeiești, sau lipsit de această lucrare.

Poporul, cu simțul său innăscut pentru valorile eterne ale frumosului și binelui, și conferit pe deplin acestei opere consacrară paternității, datorită mesajului ei de înaltă semnificație morală și socială: umanitarismul⁶. Înainte și după 23 August 1944, cum se știe, scriitorul a desfășurat cu fermitate un steag în lupta cea mare de ridicare a omului.

Examenul operei lui Gala Galaction a fost sever, dar el a fost trecut cu succes. Acum, aceasta circulă fără opreliște, cu însemnătatea de realizare clasică, reprezentând atit specificul poporului român, cit și însușirea

micianul Gala Galaction: la 75 de ani. Scriitorul, teologul, traducătorul Sfinței Scripturi, *ibidem*, nr. 4, pp. 436-451; Victor N. Popescu, *Gala Galaction — preotul*, în «Raze de Lumină», București, an. IV (1932), nr. 1, pp. 8-14; același, *Gala Galaction: Omul, scriitorul și preotul*, *ibidem*, 1931, nr. 5, pp. 11-20; editorial, *Sărbătorirea Pr. Gr. Pișculescu (Gala Galaction)*, în «Noua revistă bisericească» («N.R.B.»), București, an. XI, nr. 6, pp. 1 și urm.

3. Vezi acad. prof. Iorgu Iordan, *Gala Galaction*, în «România Liberă», București, an. XIX (1961), nr. 5110, p. 2; Dumitru Micu, *Introducere*, la volumul *Opere alese* de Gala Galaction, I, ediție îngrijită de către Teodor Virgolici, București, E.S.P.L.A., 1959, pp. XXXVIII și urm.; Teodor Virgolici, *Gala Galaction, publicist militant*, în «Scrisul bănățean», Timișoara, an. X (62), 1959, nr. 5, pp. 51-54; idem, *Scriitori romini și Marea Revoluție Socialistă din Octombrie*, în «Ținărul scriitor», București, an. VI (1957), nr. 8, pp. 70-72; Geo Șerban, *Omagiu lui Gala Galaction*, în «Viața Românească» («V.R.»), an. XII (1959), nr. 4, pp. 117-118; Savin Bratu, *Publicistica lui Gala Galaction*, în «Gazeta Literară» («G.L.»), București, an. III (1956), nr. 8, p. 2.

4. Dintre multe cercetări care s-au făcut, din acest punct de vedere, cităm: acad. Tudor Vianu, *Gala Galaction*, în «G.L.», 1961, nr. 12 (366), p. 1; S. Damian, *Opera lui Gala Galaction*, *ibidem*, nr. 14 (368), p. 6; Teodor Virgolici, *Gala Galaction*, în «Lucafeărul», revistă a Uniunii Scriitorilor din R.P.R., an. IV (1961), nr. 7 (66), p. 9; idem, *Contribuții la biografia literară a lui Gala Galaction*, în «V.R.», 1961, nr. 2, pp. 172-174; idem, *Gala Galaction*, în «Revue Roumaine» («R.R.»), Bucarest, XI-e annee (1957), nr. 1, pp. 58-65; idem, *Drumul vieții și operei lui Gala Galaction*, în «Studii și cercetări de istorie literară și folclor», București, an. IV (1955), pp. 173-197; Dumitru Micu, *stud. cit.*, pp. I-LXX; Cicerone Theodoresco, *Gala Galaction à 80 ans*, în «R.R.», 1959, nr. 2, pp. 12-15; Gh. Bulgăr, *Gala Galaction și limba noastră artistică*, în «Limba și Literatură», II, București, 1956, pp. 49-60; Pr. Scarlat Porcescu, *Scriitorul Gala Galaction*, în «M.M.S.», cit. supra, pp. 85-95.

5. Teodor Virgolici, *Prefață*, la culegerea *Opere alese* de Gala Galaction, vol. I, București, E.S.P.L.A., 1956, p. 27; Dumitru Micu, *ibidem*, *passim*.

6. Teodor Virgolici, *loc. cit.*, p. 6; același, *Gala Galaction*, în «R.R.», p. 58; Al. Săndulescu, *Intre dogmă religioasă și umanitarism. Pe marginea volumului «Opere» de G. Galaction*, în «V.R.», 1956, nr. 11, p. 225; Cicerone Theodorescu, *Cuvinți înainte*, la volumul *Nuclele* de Gala Galaction, București, E.S.P.L.A., 1954, p. 9.

de universal a sufletului omenesc. De aceea nu ne surprinde că ea a trecut hotarele patriei⁷.

Istoria culturii românești, prin urmare, va menționa totdeauna persoana și opera acestui scriitor, clasic al literaturii profane și totodată ctitor al literaturii bisericești, pentru mesajul lor uman, proiectat atât în artă cât și în teologie. Intuițiile lui Gala Galaction, care vedeau de demult o lume în care să dispară barierele nefirești dintre neamuri și dintre credințe ne apar astăzi, în justetea lor, adevărate profeții.

Toleranța religioasă, coexistența pașnică și ecumenicitatea iubirii însă constituie o temă din opera lui Gala Galaction, asupra căreia există o insuficientă claritate. Ne propunem să discutăm această latură, generată din aparenta inconsecvență a teologului în fața literatului, la rezolvarea problemei de față.

Fructificarea sentimentului generozității și armoniei conviețuirii umane se vedește în cuprinsul oricărei pagini datorită penei acestui maestru al frumosului și purității morale. Așa că dacă adăugăm la înălțate către Dumnezeu, care a făcut pe toți oamenii frați cu menirea de a trăi în pace și a propăși prin muncă, expuse în nuvelele și romanele sale, gândurile ocazionale rămase în cronicile duminicale, în prefețe, în conferințe etc., sintem în stăpînirea întregii concepții de colaborare frățească dintre religii și de asemenea dintre confesiuni, de care a fost însuflețit Gala Galaction.

Demnitatea omului și măsura ei are limită doar limita samarineanului din Sfînta Evanghelie. Lupta pentru ștergerea discriminărilor nefirești dintre oameni însemna, înainte de anul 1944, luptă pentru extinderea hotărului acestei demnități dincolo de barierele unei singure familii din univers. Însemna strigăt, dar de cele mai multe ori ecou de pustiu, dacă nu ignorare, hule și persecuții. Cînd ne amintim de cei ce chemau atunci la căile Domnului, trebuie să avem în fața ochilor icoana pomilor zgîlțiiți și desfrunziți în furtună. Și Gala Galaction este un astfel de luptător împotriva proorocilor mincinoși. Alături de alte suflete cinstite și alături de alți teologi, el s-a împotrivit legării Bisericii de epoca burgheză.

Scriitorul care vorbise în romanul «Roxana» despre «creștinismul viu și închinat durerilor populare», a fost convins neconținut de justetea orientării pentru care milita: «Creștinismul adevărat ne înrățește pe toți oamenii laolaltă și ne ridică neîncetat deasupra separatismelor politice și naționale»⁸. Este aici, formulată mai tîrziu, motivarea simțămîntului său de totdeauna, ramura de măslin a aceluia profetism al scriitorului în societate⁹. O caracteristică a umanitarismului acestui autor este că el depă-

7. Vezi *Gala Galaction (Grigorie Pișculescu)*, în *Die Weltliteratur. Biographisches, literärhistorisches und biographisches Lexikon in Übersichten und Stichworten*, hrsg. von E. Frauwallner etc., 1 Bd., A-G. Wien, Verlag Brüder Hollinek, 1951, p. 561.

8. Gala Galaction, *Din legăturile bisericești romino-ruse altădată și azi*, București, 1946, pp. 13-14.

9. Comp. același, *Preliminarii*, în volumul *La răsîntie de veacuri*, București, 1935, p. XIII: «Și scriitorul — ca să nu cadă în cea mai tristă neguțătorie ce există —, trebuie să aibă de-a pururi în sufletul lui și în opera lui un dram de civism și de profetism».

șeste simpla generozitate a intelectualului prins la răscruce de evenimente. Departe de a fi o latență temperamentală doar, calea talmăcitorului dumnezeieștilor Scripturi se conturează din convingerea superioară despre măreția omului. Catedrala concepției sale prinde tărie din idealurile proslăvite de către cei mai vrednici dintre oameni, începînd de la profetii din vechime și pînă la Anatole France.

Să privim acum mai amănunțit chipul în care erau tratate odinioară organizațiile religioase din țara noastră și protestele pe care le-a ridicat Gala Galaction. «Nu este timpul, scria el¹⁰, să căutăm nuanțe deosebitoare sau puncte de vedere doctorale, între concepție morală și concepție morală. În iubirea binelui, frumosului și adevărului, în servirea aproapelui și în tendința de a înnobila neamul nostru omenesc, toți bunii rîvnitori — oricare ar fi obirșia și denominațiunea lor — sînt bineveniți și vrednici de toată aprobarea obștiilor noastre».

O interpretare a acestor convingeri, convertirea ideilor la circulația în viață o va face autorul și prin scrierile sale, dintre care cea mai reușită este romanul «Papucii lui Mahmud». Aici scriitorul stă în chip evident alături de preot. Merită să relevăm observația că apologia făcută credinței creștine nu înseamnă în această literatură, cum s-ar aștepta o conduită aprinsă și intolerantă, o denigrare a altor crezuri. Dimpotrivă, iubirea, dreptatea socială, pacea, comportarea autentic umană în orice împrejurare pot fi identificate mai mult sau mai puțin în toate religiile, cînd sînt căutate de către un suflet animat de simțire și minte senină. Ele devin tot atitea punți de legătură ale credincioșilor în Divinitate. În capitolul «Îngăduiala este auxiliara teologiei», din cartea citată, ni se arată o asemenea înălțătoare viață sufletească la care participă un creștin, un evreu și un mahomedan. «Fiecare caută la credința celuilalt cu smerenie și cu respect». Savu Pantofaru, Marcu Goldștein și Ibraim poposeau în desfătările raiului, printr-o viață de îngăduință și milostenie reciprocă. Ei nu se întrebau nici cel puțin care dintre cele două pravile de credință este mai bună. Inimile lipsite de meandre și tainite etice presimt încă de pe acum prezența Ierusalimului de dincolo de eoul nostru. Atitudinea omenească din societatea lor deriva din «viața în Hristos», care poate fi înfiripată și de către diadohii Revelației primordiale.

Evident, în privința orientării practice și doctrinare a creștinilor față de iudaism, atitudinea în discuție concordă cu atitudinea altor teologi¹¹. În perspectiva biblică, evreii sînt mai mult decît «îrères séparés», alcătuiind rădăcina trunchiului Bisericii creștine. Rezecția ei n-ar putea evita starea de mutilare a întregului. Pentru Gala Galaction, motivarea nou-testamentară: «prietenia mea pentru poporul din care s-a născut, după trup, Domnul și Mîntuitorul meu Iisus Hristos, dragostea mea pentru

10. Idem, *Cuvînt introductiv*, la scrierea *Însănătoșire socială și spirituală*. Constatări și soluții, de C. Veniamin Lupu, Botoșani, 1933, p. 4.

11. Cităm, dintre altele din aceeași vreme, intervenția cu utile precizări a Pr. prof. I. Popescu-Mălăești, *Valoarea Vechiului Testament pentru creștini*, în «Studii Teologice», an. III (1932), nr. 2, p. 107. Dintre învățații catolici, amintim pe Joseph Bonsirven, S.J., *Juifs et chrétiens*, Paris, 1936, p. 264.

Sionul Regelui-Profeet»¹² constituie cea de a doua coloană a cupolei umanitarismului său. Prima era întrevăzută și motivată astfel: «Este lucru meritoriu să cauți pe această cale (a cunoașterii reciproce, n.n.) să dovedești oamenilor înrădăcirea lor, că fii ai aceluiași Dumnezeu și ca purtători ai aceleiași însulări dumnezeiești»¹³.

Numai printr-o exegeză superficială, vădit tendențioasă, a datului biblic s-a putut vorbi de «fundamentarea» scripturistică a antisemitismului. Dincolo de această denaturare teologică se găseau adevăratele cauze ale fenomenului: politice și sociale.

Autorul proiectatei solii «Debora»¹⁴ infirmă de la început justificarea revelațională a rasismului. În numele ei se reedita robia babilonică, persecutându-se un popor socotit «deicid», miț întreținut cu insistență la nivelul unei concepții populare. Problema este circumscrisă ca fiind de competența teologiei. Adevăratele ei fundamente — insistăm asupra centrării discuției — nu sînt nici politice, nici sociologice. Vocația lui Israel are un rol și un sens religios. «Cu mai multă dreptate, afirmă el¹⁵, cred că trebuie să proclamăm: cine se încumetă să discute problema lui Israel, trebuie să fie teolog — adică să cunoască pe Dumnezeul Revelației, să cunoască elecțiunea lui Israel, să cunoască și să fi studiat adinc problema mintuirii, să creadă și să primească profețiile patriarhilor și ale celorlalți profeți, și să socotească Sfînta Scriptură — ceea ce și este — Cuvîntul lui Dumnezeu».

Devine limpede că orice pornire de antisemitism echivalează cu un sacrilegiu. De aceea, «cu inima cernită pentru suferințele poporului biblic, teologul amintește tuturor creștinilor valorile soteriologice primite din Vechiul Testament. Cei ce se desfată cu psalmii lui David și identifică altarul creștin cu Golgota, nu pot să arunce piatra asupra poporului lui Israel. Mintuitorul însuși și Apostolii Săi, stăruie Gala Galaction, au petre-

12. Gala Galaction, *Piatra din capul unghiului. Scrisori teologice*, București, 1926, p. 110. A se vedea de asemenea și *Scrisori către Simforoza. În pămîntul făgăduinței*, București, i.a., p. 174. «Datorită aripilor amintirii, teologul se simte într-o tainică legătură cu pelerinii din alte veacuri, cu profeții, cu Apostolii și mai ales cu Mintuitorul. De multe ori, el se întreabă cu care eveniment din istoria sfîntă este contemporan, pe plan spiritual. Pentru ochii credinței, epocile distanțate în timp nu pot să despartă pe cei ce se acoperă cu același văl al iubirii de Dumnezeu». De aici, mireasma deosebită a stilului scrierilor sale.

Dar evocarea nu se convertește numai pentru istorie sau numai în contemplarea din preajma florilor și a taințelor codrului. Ea se cristalizează în ortodoxă atitudine creștină, căutînd să tileuiască învățătura Fericitului Augustin († 430): «Novum Testamentum in Vetere latet, Velus in Novo patet». La constelația Taborului și a Parnasului, se adaugă Sionul. Cine recitește *Madona din port*, observă că icoana ei este împodobită nu numai cu flori de măsline, ci și cu flori de finic. Cinstirea Maicii Domnului se motivează deopotrivă la Gala Galaction cu temeuri iudaice și bizantine.

13. Gala Galaction, *Scrisoare*, în volumul *Din folclorul poporului evreu. Credințe, datini și superstiții*, de Sal-Segall, București, 1927, p. 6.

14. Gala Galaction, *Prefață*, la romanul *Samson și noul Dagon*, de A. L. Zissu, București, 1939, p. IX.

15. Idem, *ibidem*, pp. VIII-IX; comp. Robert Amadou, *Sur l'histoire d'Israël*, în «La table ronde», Paris, nr. 123, 1958, p. 158.

cut viața pămîntescă în Palestina. Pentru creștini, trebuie să rămîna de-a pururi neinserată indicația marelui Apostol al Neamurilor (Rom. XI, 28) ¹⁶.

Dar contribuția acestui dascăl de Scriptura Vechiului Testament merge încă mai departe în lămurirea acestei probleme de viață, și în primul rînd de știință. Ea constă nu numai în lumina aruncată asupra întregului proces al istoriei sfinte, ci și în înțelepciunea cu care sîntem îndrumați să privim fiecare etapă a ei, realizată sau încă nerealizată. Miracolul unic al Vechii Alianțe se revelează inteligenței noastre ca două linii de foc: monoteismul și mesianismul. Nădejdea mesianică — «plinirea vremii» — este coronamentul desfășurării treptate a monoteismului ¹⁷. În moștenirea lui Avraam, a lui Isaac și a lui Iacov au intrat credincioșii în Hristos.

O dată consolidate aceste puncte de încadrare, meditația lui Gala Galaction, călăuzită de către Sfîntul Apostol Pavel, părăsește suficiența catafatică. Imbrăcîndu-se întru smerenie, cu ochii la orizontul acestui veac sprijinit pe celălalt veac, el își umple inima de o nețărnută recunoștință pentru poporul iudeu: «Iudaismul credincios așteaptă pe Mesia să vină de aici înainte, crede că Mesia va veni. Să aminăm discuțiile și tot procesul, pînă la ceasul cel mare pe care îl așteptăm și unii și alții. Cel puțin atunci, dacă nu mai devreme, vom cădea de acord» ¹⁸.

Să se observe că și în fundamentarea doctrinară și în fabulația literară descoperim același fir al perspectivei eshatologice în care autorul postulează desăvîrșirea evenimentelor religioase. «Mergem încet și sigur spre aceste mari dezbateri viitoare, dorite și așteptate de (către) toți cei ce se hrănesc din pîinea cea miraculoasă a Revelației creștine» ¹⁹. Pentru epoca în care aceste principii au fost revalorificate, epocă de cumplită dezlănțuire rasistă, confruntarea și acordul înal postulat, ca și originea comună iudeo-creștină, însemnau pe planul realităților practice, îndemn la atitudinii umane. Desigur că universalismul acesta cu realizare desăvîrșită la sfîrșit de eon, îndreptățit de aceeași obîrșie creaturală, este menit să apropie încă de pe acum pe credincioșii oricărei religii sau fără de credință religioasă. În confrerția sufletească a lui Savu Pantofaru și Marcu Goldștein, înțelepciunea și prospețimea caracterului lui Ibraim, credincios al lui Mahomed, aduce cumpănire ziditoare. Nu în zadar, o mare parte a notelor de călătorie și a reveriilor acestui clasic al literaturii noastre este închinată descrierii naturii și locuitorilor Dobrogei. De asemenea, personajele scrierilor sale sînt recrutate aproape exclusiv din bazinul Dunării, locuit de către romîni, greci, sîrbi, bulgari, turci, evrei.

«Domnul Iisus Hristos — afirmă un erou al său — ne învață că frăția și dragostea omenească n-au hotare și trebuie să se întindă și să

16. Gala Galaction, *ibidem*, p. XI.

17. A. Robert, P.S.S., *La notion d'histoire sainte*, în «Nouvelle revue apologétique», Paris, 36-e année (1939), no. 640, p. 127.

18. Gala Galaction, *loc. cit.*, p. X.

19. Idem, *Ziua Domnului*, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune Ortodoxă, 1958, p. 239.

cuprindă pe toți oamenii de orice neam și de orice lege...». Realizarea normei de conduită în cuprinsul Bisericii creștine însă se pare că întâmpină dificultăți. Principiul împărăției universale proclamat de către scriitor are nevoie de nuanțări în fața dezbaterilor interconfesionale existente.

Biserica Ortodoxă continuă «învățătura Bisericii lui Iisus Hristos»²⁰. De ea s-au îndepărtat celelalte confesiuni. Precizările de la dezbaterile prilejuite de ivirea sectei tudoriste, singurul cult de coloratură protestantă zămislit pe pământul românesc, dovedește părerea autorului că între ortodocși și între protestanți, în stadiul actual, nu poate fi vorba de unitate a credinței revelate. Cu aceasta, concepția lui Gala Galaction nu suferă nici o fisură, cum vom vedea. Fără să reediteze discuțiile cunoscute și să stărnească războiul doctrinar, care poate fi prelungit în veci, autorul merge la deosebirea teologică fundamentală: Cauza dezbinării acestor creștini este caracterizată ca «o invazie a trupei și a rațiunii omenești, în regiunea interzisă a celor dumnezeiești și insondabile»²¹. Putem vorbi de o aclamare în afara Bisericii a «Cărții cu poruncile Împăratului», ceea ce nu este tot una cu a aclama «pe însuși *Împăratul nostru Dumnezeu, pe Iisus Hristos euharistic!*». «Protestanții, cu toate ramurile și cu toate neamurile lor, cred că din toată dragostea lui Dumnezeu pentru noi, El nu ne-a lăsat, aici pe pământ, decît o carte. Creștinătatea celor Șapte Taine este convinsă că din înfinita Lui dragoste pentru noi, Dumnezeu ni s-a dăruit nouă și a rămas cu noi, în Biserica nemuritoare, pînă la sfîrșitul veacurilor (...). Protestanții au sfărîmat altarul — adică tronul împărătesc —, au dizolvat Sfînta Liturghie, au șters preoția și au exilat, de pe pământ, pe Iisus Hristos euharistic»²². Iar în altă parte, exegetul și apologetul Ortodoxiei își rezumă astfel părerea despre marile mișcări din teologia apuseană a veacului al XIV-lea: Aceasta este opera de mutilare a reformatorilor. Au tăgăduit întii Prezența Reală și Obiectivă, adică transsubstanțierea, cu alte cuvinte, au lăsat Altarul fără jertfă. Lăsînd Altarul fără jertfă, au făcut din Liturghie un simplu spectacol comemorativ. Dar prin aceasta, au anulat preoția și au făcut din preot — în cazul cel mai bun — un tenor sau un bariton!...

Transsubstanțierea, jertfa liturgică și preoția sînt divin și intim solidare»²³.

O revenire la învățătura neîmpărțitei creștinătăți poate să desființeze cu siguranță exclusivismul moștenit dintre confesiuni. De aceea, nădejdiile autorului au scripuit puternic cu prilejul tratativelor de apropiere și

20. *Ibidem*, p. 102; comp. p. 211.

21. *Ibidem*, p. 237.

22. *Ibidem*, pp. 242-243. Cf. același, *Piatra din capul unghiului*, cap. XIV, *Noi și protestanții, față către față*, p. 62: «Protestanții au lepădat preoția, au tăgăduit Sfînta Euharistie, au pus lacăt celor Șapte Taine, au hulit pe Mîngietorul și, ca odinioară Cain, au fugit din fața Lui (Geneză IV, 16). Și tocmai ei vin și ne spun: Nu mai cereți rugăciunile și intercesiunea Mariei!». Același, *Aspru adevăr!* — *Dar adevăr*, în «B.O.R.», 1934, nr. 1-2, p. 14: «Această credință desparte creștinătatea în două tabere: cei ce au Sfînta Euharistie și cei ce au hulit și au căzut de la Sfînta Euharistie».

23. *Idem*, *Ziua Domnului*, p. 68.

colaborare dintre ramurile creștinismului. Ne referim la întâlnirile anglicano-ortodoxe din anul 1934²⁴, îndeosebi.

Din expunerea de pînă aci reținem următoarele idei de bază ale umanitarismului lui Gala Galaction, proiectat atît în societate cît și în Biserică.

1. Față de confuzia și scepticismul pe care le cauzează felurimea religiilor, el îndreaptă atenția spre Dumnezeu. Toți oamenii sînt făpturile aceluiași Creator. El poate să facă părtași de cămările Ierusalimului ceresc pe toți cei ce se conformează voci Sale. Pilda se impune și credincioșilor, ca o icoană a iubirii care covîrșește toate, față de adepții oricărui cult și de asemenea față de areligioși²⁵. Dovedirea însușirii ei o fac acei credincioși care apreciază totuși ceea ce-i apropie pe oameni, nu ceea ce îi desparte. Pe unii ca aceștia, după părerea scriitorului, «îi primește și îi fericește orice lege, și turcească, și ovreiască și creștinească...». Tot în «Papucii lui Mahmud» citim: «Amîndoi — Savu Pantofaru și Ibrahim — aduceau în aceste întâlniri sufletești o egală bunătate și încredințarea inconștientă că în lucrurile care îl privesc pe Dumnezeu inima este dăscălița cea mai bună»

2. Aplicarea orientării de mai sus în viața creștinismului neunitar este de dorit, cu atît mai mult cu cît oamenii găsesc ușor temeuri pentru colaborarea dintre ei și în alte scopuri decît cele religioase.

Constituie punctul din urmă o contrazicere, o frinare, a celor stabilite la punctul întii? Poziția ferm dogmatică va fi părăsită, pentru ca viziunatul să se lase ademenit de utopie și de compasiunea care rezolvă afectiv? Va inventa oare Gala Galaction purgatoriul ca remediu al dăinuirii veșnice a iadului alături de aceea a raiului? Problema lasă să apară marea întrebare înaintea căreia au stat, în vechime. Origen și alți învățați, iar în actualitate unii dintre teologii ruși de peste graniță: credința sau iubire? Întrebarea o recunoaștem de fiecare dată cînd discutăm fie primatul credinței față de iubire, fie problema Bisericii și aceea a confesiunilor, fie tihna unității în contrast cu încordarea diversificatoare.

Dezlegarea părutei contraziceri, după teologul literat, în parte se întrevede din cele de pînă aici. O dogmă a coexistenței dintre oameni: aplicarea pildei samarineanului, derivă din calitatea tuturor oamenilor de fii ai aceluiași Părinte suprem. Și este posibilă realizarea unui astfel de imperativ al vieții însăși, cînd nu accepți, cum am spus, ca ceea ce desparte să înnegureze tot cerul realităților care apropie și înfrățesc. O mare sursă de neînțelegere și de suferință dintre oameni, dintre popoare și dintre religii își are cauza în ignorare, în insuficiența cunoaștere reciprocă imediată, care întuneacă și iubirea.

În cazul delimitărilor confesionale, iubirea nu poate lipsi, de asemenea. Numai acolo unde sînt cultivate atitudinile cu ascuțisuri neslujite de duhul păcii, ci de spiritul intransigenței, exprimarea adevărului supără.

24. Idem, *Din preliminările unei probleme. Ortodoxie și Anglicanism*, în «B.O.R.», 1934, nr. 9-10, p. 629.

25. Victor N. Popescu, *Universalism religios în literatura lui Gala Galaction*, în «Fîntîna darurilor», București, an. V (1933), nr. 3-4, p. 102.

Ar trebui lămurită pe larg afirmația că între credință și iubire nu poate exista tensiune²⁶. Nu stăruim nici asupra priorității integrității credinței față de porunca iubirii²⁷. Este suficient să subliniem că Gala Galaction nu militează pentru bunăînțelegerea și pacea dintre religii și de asemenea dintre confesiuni, decît cu respectarea desăvîrșită a patrimoniului lor de credință. De aceea, cînd este stabilită explicit incompatibilitatea dintre dogmă și dintre erezie, el este pentru o demarcație categorică.

Concepția sa nu se întemeiază, așadar, pe antagonismul: credință sau iubire, cum se pare că scrie pe frontispiciul templelor ecumeniste²⁸, ci sugerează o stare de armonioasă cultivare a iubirii și credinței, în ce au ele mai aproape de Dumnezeu.

Într-adevăr, omenirea creștină s-a împărțit treptat în înțelegerea Bisericii, una, întemeiată de către Domnul nostru Iisus Hristos, Trăirile în cadrul comunității tale exclusiv, cauzează în multe cazuri căderi de la ecumenicitate. Se stratifică, prin diversificare, forme istorice, care autonomizează și îndepărtează de Dumnezeu. În cumpănă normală, universalul trebuie să fie tot așa de prețuit și de viu ca și particularul. După cum iubirea derivă din credință, la fel iubirea poate să ducă la nașterea credinței unite. Gala Galaction arată în permanență înspre eshatologie. Starea aceluia răs timp poate deveni realitate, ca și celălalt fapt: obîrșia naturală comună a oamenilor, neconținut presupusă de către scriitor. Reunirea creștinilor în Biserica aceleiași credințe adevărate stă în puțința atotștiinței lui Dumnezeu, care are un plan de desăvîrșit relativ la Biserica. Și cînd ne referim la comunitățile îndepărtate de ea, nu se poate să nu valorificăm, în perspectivă creștină, ceea ce avem comun din epoca ecumenică, așa cum se valorifică Revelația primordială, în cazul raporturilor cu religiile universaliste. Credincioșii pot contribui la treptata realizare a împărăției lui Dumnezeu, prin diaconia unei vieți curate, bogată în fapte de pace și dreaptă credință, în duhul iubirii.

Credință sau iubire? Mergînd mai departe pe calea sugerată de către Gala Galaction, vom aminti că doctrina creștină ortodoxă învață că sobornicitatea credinței are la bază sobornicitatea iubirii. Așa se explică faptul că, obiectiv, credința adevărată nu o deține decît Biserica, pe cînd iubirea o poate deține, o poate cultiva și trebuie să o cultive și credin-

26 Vezi Diac. prof. O. Bucevschi, *O datorie izvoită din porunca iubirii creștine*, în «Ortodoxia», an. IX (1957), nr. 1, pp. 180-184.

27 A se vedea: «Irenikon», t. XI (1934), nr. 6, pp. 601 și urm.

28. Încercarea participanților la congresele de unificare confesională de a se apropia reciproc prin compromise doctrinare, ca și tendința de a considera ca adevărat numai ceea ce este folosit din punct de vedere practic, constituie o adevărată ispită pentru ecumenism, în actualitate. Asupra unei asemenea comportări creștine se ridică obiecții severe. Vezi: A. Ведерников, Сдблзны экуменизма, în „Журнал Московской Патриархии”, 1954, nr. 4, pp. 64-72. Comunicările congresului la care se referă autorul au fost publicate de către Heinrich Grüber und Gerhard Brennecke, *Christus — die Hoffnung der Welt. Ein Bericht über die zweite Weltkirchenkonferenz Evanston — August 1954*. Evangelische Verlagsanstalt, Berlin, 1955, 504 pp.

ciosul singurit. Refacerea unității credinței va trebui să recapete aspectul ei lăuntric, care va fi considerat de către Dumnezeu la sorocul deslăinuirilor viitoare. Rămânerea pe pozițiile moștenite, tratarea exterioară denotă o mentalitate de suficiență, de obiectivizare și de fugă în pustiu din fața istoriei.

Biblia, mormîntul Domnului, Muntele Athos și celelalte valori bizantine, acestea din urmă: Tradiția, într-un fel, oferă regăsirea chipului lăuntric, datorită căruia fiecare cult se apropie de adevărata Biserică. Un motiv în plus pentru străduința lui Gala Galaction de a traduce Sfînta Scriptură și de a populariza în scrierile sale tradiția aghioritică.

Mesajul bunelor raporturi dintre oameni rămîne neconținut actual. Se știe că înainte de războiul cu armele sau după el, poate exista războiul duhului, însingerarea produsă prin cuvîntul rostit sau scris, prin prozelitism și resentiment. Vrednicia lui Gala Galaction constă în faptul că s-a identificat cu ideea păcii și a colaborării frățești în întreaga lume. Poziția sa ar putea fi definită, pe scurt, ca iubire lucrătoare față de om, neîmpuținată nici chiar în fața diferențelor doctrinare, a moravurilor sau tradițiilor specifice. Prin intermediul artei, atitudinea a fost pusă în circulație, devenind, după caz, îmbărbătare pentru cei în suferință, sau strigăt dîrz despre nedezeșnitul triumf al adevărului și dreptății. Preotul n-a trecut pana scriitorului, ci împreună au devenit făclierii Domnului.

Datorită limitării epocilor respective, militantismul acestui scriitor-sacerdot a fost, în trecut, dacă nu minimalizat, în tot cazul el a fost insuficient înțeles. S-ar fi cuvenit ca și latura aceasta a gândirii sale să se bucure de înțelegerea de care s-au bucurat celelalte. Astfel, universalismul lui Gala Galaction a fost socotit în unele cazuri ca necanonice²⁹, afirmație care se poate face, întemeiată, numai în cazul unui Gotthold Ephraim Lessing († 1781), sau a unui Caramchand Gandhi († 1948)³⁰. Cînd nu a fost privit ca manifestare «de preot exagerat»³¹, i s-a atribuit poziției «marea confuzie de idei și de forme»³². Toate aceste opinii se restrîng în reproșul că mesianismul lui Gala Galaction ar fi doar rodul simțirii religioase, la care reflecția n-a fost la înălțimea menirii ei. Dar domeniul religios nu motivează unilateralitatea care se ivește în cazul exclusivității de participare a unei singure puteri sufletești, fie aceasta sentimentul, sau voința, sau rațiunea. Trăirea religioasă care cunoaște adevărul numai prin simțire apare de la început viciată, nesănătoasă, ca una care este pîndită de bigotism și fanatism. Tocmai universalismul de frate nu odrăsleşte din această stare.

La prima vedere, minimalizarea justificării doctrinare a lui Gala Galaction pare îndreptățită pentru faptul că opera sa teologică, de specia-

29. G. Călinescu, *Istoria literaturii romîne de la origini pînă în prezent*, București, 1941, p. 602.

30. Despre el și despre alți reprezentanți ai sincretismului din Orientul Îndepărtat, să se consulte lucrarea Diac. prof. Emilian Vasilescu, *Tendințe sincretiste în cugetarea religioasă indiană*, în «Ortodoxia», 1959, nr. 3, pp. 430-457.

31. Recenzia: Gala Galaction, *Roxana*, în «N.R.B.», 1930, nr. 12, p. 3.

32. N. Iorga, *Istoria literaturii romînești*, II. În căutarea fondului, București, 1934, p. 232.

litate, este redusă ca volum și a fost scrisă în perioada de după primul război mondial, când el devine preot. Atunci autorul dezbate problema Bisericii, a izvoarelor Revelației, a Sfintelor Taine (intenționa să scrie o carte de coronament în problema: «Împărăția Sfintei Euharistii»³³, a cinstirii Maicii Domnului și a Sfinților, a Învierii, a convertirii Sfântului Apostol Pavel ș.a. Ceea ce n-a expus însă opera teologică a expus cu rodul talantului înzecit opera literară, pornită din același impuls lăuntric.

Teologia ortodoxă a stabilit că dogmele creștine au și ele o dezvoltare. Noțiunea aceasta, în cazul activității lui Gala Galaction, poate că nu are o motivare tehnică, ci numai una indirectă. Învățăm de la acest caz imboldul pe care îl primește teologia, nu atât de a se confrunța cu alte învățături și astfel a se configura doctrinar, acțiune împlinită uneori cu ignorarea specificului altor religii, ci de a se racorda cu viața în slujba căreia stă orice idee umană înaltă. Există o modalitate de a-ți susține punctul de vedere, trăindu-l în viață. Putem numi această modalitate, configurare doctrinară prin iradiere. Gala Galaction mărturisește apriat că el a avut oroare de teoria abstractă, de teologia care nu se traduce în viață³⁴.

În lumina relațiilor de stimă reciprocă, de colaborare frățească și de iubire creștină dintre culte, statornicite astăzi în țara noastră, el trebuie să fie privit pe bun temei ca un dreptar și călăuză. Și tot ca un dreptar și un prevestitor de bun augur poate fi revendicat și în marea acțiune de pace care unește pe reprezentanții diferitelor religii în jurul aceluiași steag, după propria sa mărturisire: «Nu pot să cred azi, când mă apropii de supremul exod, că mintea omului, că dragostea lui de pace, că munca lui de milenii, că opera și idealul sublimilor profeți ai lui Israel, că moștenirea lui Socrate, a lui Kant, a lui Marx, a lui Lenin — vor pieri, cu toată viața pămîntească, într-un uragan de foc și de urlete... (...).

Cred în pacea a toată lumea. Cred în puterea veșnică a poeziei și a artei. Cred în idealul marilor profeți de ieri și de azi. Cred că lumea noastră își va găsi voința și energia de a se întruni la un suprem areopag al înțelepciunii și al umanității»³⁵.

GHEORGHE DRĂGULIN

33. Gala Galaction, *Ziua Domnului*, p. 310; idem, *Scrisori către Simforoza*, p. 111; comp. p. 43.

34. Idem, *Scrisori către Simforoza*, p. 270.

35. Idem, *Spre supremul areopag al păcii*, în *Oameni și gânduri din veacul meu*, pagina 323.

RABINDRANATH TAGORE, POET ȘI FILOZOF INDIAN CENTENARUL NAȘTERII SALE

S-au împlinit 100 de ani de la nașterea lui R. Tagore (5.V.1861) și două decenii de la plecarea lui dintre noi (7 aug. 1941). Amintirea vieții, prezența și vitalitatea creației lui, creație capabilă să deștepte spiritul și să fecundeze încă gândirea multor generații, puterea cu care a știut el să dea expresie idealurilor omului de pretutindeni, idealuri de iubire și dreptate, știință și înțelepciune, pace, bucurie și puritate sufletească, toate acestea fac din el un reprezentant de seamă al patriei lui, India, dar totodată un poet și gânditor al umanității întregi, un clasic al literaturii universale, vrednic a fi cunoscut, iubit și venerat pretutindeni. «Să citești câteva versuri ale lui Tagore, mărturisirea un indian poetului englez Yeats, înseamnă să uiți toată durerea lumii»¹.

Tagore e «un mare umanist al Indiei. El nu s-a închis într-un turn de fildeș cu versurile și cântecele lui... El a știut să arate poporului, în minunata lui limbă, cum să zidească India»². Așa îl prețuiește premierul J. Nehru. El a contribuit mai mult ca oricare altul dintre indieni la îmbinarea armonioasă a idealurilor Orientului și Occidentului; a dus în celelalte țări ceea ce putea să le dea India, iar în India a adus ceea ce lumea putea să dea propriului său popor. El a silit poporul să iasă, într-o anumită măsură, din făgașul îngust al mentalității lui și să mediteze asupra unor probleme mai largi, care privesc întreaga omenire. El a gândit în cadrul întregii lumi, în ansamblul ei, rămânând în același timp indian³.

De aceea, Prezidiul Consiliului Mondial al Păcii, în ședința de la București din 23 nov. 1960, a hotărât ca alături de Bacon, Lomonosov, Liszt,

1. Cf. Fr. Heiler, *Christlicher Glaube und indisches Geistesleben*, München, 1926, p. 31.

2. Din cuvântarea premierului J. Nehru, ținută în mai 1958 la Universitatea Visva-Bharati, întemeiată de Tagore. Cf. R. Tagore, *Ses conceptions et son activité politiques*, par Vlad. Bănățeanu, *Acta et studia orientalia*, București, 1960, p. 27.

3. J. Nehru, *Descoperirea Indiei*, ed. rom., București, 1956, pp. 378-379.

Sevenco, Nansen, să fie comemorat și poetul indian Tagore, de către oamենii păcii și ai iubirii din toate țările lumii.

*

R. Tagore aparține unei familii din Bengal, foarte cunoscută, care a jucat un rol de seamă în diferitele mișcări pentru reforma din secolul al IX-lea. S-au născut în familia Tagore oameni de o «aleasă factură spirituală, scriitori și artiști minunați» (J. Nehru), dar gloria ei o constituie Rabindranath, fiul lui Debendranath Tagore.

El se naște la 5 mai 1861. Primele cunoștințe le primește în casa părintească, completându-și apoi studiile la Calcutta. Tatăl, ghicind remarcabilul geniu al fiului său de la primele înmuguriri, decide să părăsească marele oraș cosmopolit și-l trimite pe malul Gangelui, dându-i misiunea să conducă un domeniu al familiei. Aci se găsește în cel mai strins contact cu viața rurală din Bengal. În timpul lungilor lui șederi la Shileida, i s-a dezvoltat o profundă iubire pentru patrie, pentru țărani. «El îmi vorbea — spune un biograf al său, C. F. Andrews — în acea dimineață (1912) cu cea mai caldă afecțiune despre țărani din Bengal și despre numeroasele lecții care le datora lor, de răbdare, simplitate, bunătate omenescă și milă»⁴. Adesea, mai ales la bătrânețe, regreta profund că nu le-a fost mai atașat și n-a rămas îndeosebi poet al țărănilor și muncitorilor. El numește poet al viitorului, pe acela al cărui cîntec se va naște la căldura soarelui strămoșesc și va fi adevăratul cîntec, cîntecul mulțimii care rămîne mută, al mulțimii cu sufletul curat și cinstit, care va striga suferințele țării⁵.

Încă de mic iubea nespus natura. Din copilărie păstrează îndeosebi amintirea tatălui său, care deși rar era în mijlocul familiei, dar prezența lui se făcea simțită puternic în toată casa, și mai ales lungile șederi, zi după zi, în fața ferestrei, unde era silit să rămînă, imaginîndu-și ce se petrecea în lumea din afară. «Mă simțeam nebul de bucurie, cînd vedeam norii urcînd în sus, unul cite unul, pe cer. Simțeam în jurul meu, chiar în acești ani tineri, o comuniune foarte intensă și foarte intimă cu natura, deși n-aș putea ști cum să-i zic pe nume... O simțeam ca pe o iubită alături de mine și mereu revelîndu-mi o nouă frumusețe»⁶. «O floare, se va exprima în graiul lui fermecător, mai tîrziu, nu-și are singura ei menire în natură; ea mai are o mare menire în sufletul omului... Floarea e o solie a veșnicei iubiri... De la celălalt țărni, sosește floarea cu solia ei și ne șoptește la ureche: Iată-mă! El m-a trimis. Eu sînt solul celui frumos, celui unic, al cărui suflet e iubirea însăși»⁷.

Altă dată zugrăvește el în chipul următor un moment de inspirație, în mijlocul naturii, tot din anii tinereții: «Intr-o dimineață mă aflam în picioare pe veranda școlii, și priveam. Pe deasupra pomilor, soarele se

4. R. Tagore, *Lettres à un ami*. Introduction et commentaire, C. F. Andrews, traduction Jane Droz-Vigué, Paris, 1931, p. 22.

5. Cf. Vlad Bănățeanu, *loc. cit.*, p. 50.

6. R. Tagore, *Lettres...*, pp. 14-15.

7. R. Tagore, Sadhana, *Calea desăvîrșirii*, ed. rom., București, 1922, pp. 81-82.

Înălța încet, încet, și cum stam atent, deodată ca într-o clipită, mi se păru că un vâl fu smuls din fața ochilor mei. Lumea-mi apăru învăluită într-o slavă de negrăit. Toate lucrurile deveniră luminoase. Casele din stradă, forfota oamenilor, copilașii care se jucau, totul părea o parte dintr-un ansamblu strălucitor, inexprimabil de glorios. Valuri de bucurie și frumusețe își croiau drum din toate părțile. Greul giulgiu de durere care-mi drapa inima cu faldurile lui, fu străpuns dintr-o parte și alta de lumina care se răspindea pretutindenți strălucitoare. Din întreaga priveliște izbucnea o muzică admirabilă, într-un ritm minunat. Chiar în acea zi, poenul cunoscut sub numele de «Fintina trezită din visul ei», curgeau ca un izvor»⁸.

După ce părăsi domeniul tatălui său, întemeie renumita instituție de învățămînt, universitatea «Santiniketan» (Locașul păcii), în Bolpur, localitate situată aproape de Calcutta. Pentru întemeierea și întreținerea ei, și-a cheltuit tot ce a moștenit și agonisit. «Mi-am vîndut, zice el, cărțile, drepturile mele de autor, tot ce aveam, ca să mi-o pot menține. Nu vă puteți închipui ce a însemnat această luptă și ce greutateți am avut de învins. Pe primul plan, obiectivul era pur patriotic, apoi deveni religios»⁹.

La 40 de ani pierduse deja soția și aproape imediat după aceea fiica lui da semne de istovire. Plecă să o îngrijească și să vegheze asupra sănătății ei. Dar după șase luni petrecute între teamă și speranță, îi fu smulsă din brațe. Un al treilea val zdrobitor veni după aceea, cînd fiul mai tînăr fu atins subit de holeră și muri în fața lui¹⁰. Indurerat, își ia toiagul de pelerin și timp de aproape 20 de ani cutreeră țările lumii, din iubire pentru oameni, pentru a-i cunoaște și a le propovădui iubirea și pacea.

A călătorit mult, prin Europa, America, Asia, trecînd și prin țara noastră. În 1930 a cunoscut Uniunea Sovietică. După călătoria în marea Țară a Sovietelor, își publică impresiile de călătorie, și profund impresionat scrie: «Toate problemele care făceau de multă vreme obiectul meditațiilor mele, le-am văzut soluționate în Rusia. De aceea mi-e rușine de situația mea de mare proprietar de pămînt, mi-e rușine că am trăit din copilăria mea din munca celorlalți oameni»¹¹.

A închis ochii în 1941, la cîteva luni după ce împlinise 80 de ani, în toiul celui de al doilea război mondial, venerat de întreaga Indie și de prietenii lui cunoscuți sau necunoscuți din lumea întregă.

8. R. Tagore, *Lettres...*, pp. 18-19.

9. R. Tagore, *ibidem*, p. 23.

10. «Astfel moartea-mi devenise o tovarășă iubită... Știți, îmi spunea el — vestește C. F. Andrews, prietenul poetului —, că această moarte a fost o mare binecuvîntare pentru mine. Eu am dedus din ea, zi după zi, un sens de împlinire, ca și cum nimic nu s-ar sfîrși vreodată. Am simțit că chiar dacă un atom din univers ar părea pierdut, în realitate el n-ar putea pieri niciodată. Nu era vorba aici de o simplă resemnare, ci sensul unei vieți mai complete. Am aflat în sfîrșit atunci ce era moartea: perfecțiunea... Din ce abis de suferință au ieșit triumfătoare această pace și această bucurie, trăsăturile feței sale, mi-au arătat în timp ce vorbeau» (*Lettres...*, p. 25).

11. Cf. V. Bănățeanu, *loc. cit.*, p. 57.

Creația lui Tagore e imensă. A publicat 50 de volume de versuri, câteva zeci de piese de teatru și romane, peste 200 de povestiri și circa 3000 de cîntece¹².

Rîndurile de față nu au pretenția unui studiu vrednic de marele poet național al Indiei, dar încearcă a fi un memorial modest și pios al vieții și mai cu seamă al operei lui. Dorim să ne unim și noi glasul în acest an festiv, cu altele sullete care vibrează entuziast cînd îi gustă cîntecele și poemele. Dorim să atragem atenția preoților și credincioșilor ortodocși asupra unor idei ale poetului, deosebit de sensibile conștiinței religioase creștine. Căci moștenirea spirituală rămasă de la el, e atît de bogată și multilaterală, încît noi găsim în ea multe lumini, răspunsuri, sau cel puțin opinii, în legătură direct cu problemele noastre spirituale și practice.

*

În centrul preocupărilor lui Tagore stă omul. Concepția sa despre om e profundă, dinamică, optimistă. El îl privește în marșul lui către o continuă desăvîrșire, spirituală, morală și materială a vieții. Omul nu e un dat închis în sine, deodată și gata cu desăvîrșire făcut, ci el se zidește mereu. «Fericirea statornică a omului, zice filozoful poet, nu stă în ceea ce i se împlinește, ci în faptul că se dedică unui lucru care e mai mare decît dînsul, unor idei care-l ridică deasupra vieții lui individuale, ca patrie, omenire, Dumnezeu»¹³.

Poate tocmai în aceasta constă esența, firea cea mai adîncă a omului, și care îl distinge și-l înalță deasupra tuturor făpturilor, îl face conducătorul lor. Omul simte că e mai mult decît el însuși, că e înrudit și unit cu toată existența. De altfel, omul nici nu poate fi conceput decît în sinul umanității întregi, iar umanitatea în sinul existenței întregi, și totul în Dumnezeu, după concepția creștină. De aceea el nu se mulțumește cu ce are în prezent, ci caută ceea ce nu are; nu-i liniștit de starea în care se află, ci dorește să devină ceea ce nu este încă. «Idealul adevărului nu e în acest prezent îngust, ci în conștiința întregului care, din ceea ce avem azi, ne face să presimțim ceea ce vom avea mâine»¹⁴.

Și această împlinire continuă, el nu o poate realiza în izolare, de unul singur, ci în comuniune cu întreaga existență. Omul poartă în el, cu alte cuvinte, chemarea infinitului, chipul lui Dumnezeu, al desăvîrșirii fără de hotar. El trebuie să crească neîncetat în cunoaștere prin iubire, ca să-și realizeze plenitudinea ființei lui. Pentru conștiința creștină, în aceasta constă însăși viața și fericirea veșnică, în cunoaștere. «Iar viața veșnică aceasta este să te cunoască pe Tine» (Ioan XVII).

Desigur, e vorba nu de o cunoaștere teoretică abstractă, ci de o iubire-cunoaștere, o cunoaștere vie în care sînt angajate toate funcțiunile noastre, toată ființa, cunoaștere pe care Tagore o exprimă în chipul următor: «Progresul adevărat al omului e sinonim cu extinderea cercului

12. Cf. Diac. prof. Em. Vasilescu, *Tendințe sincretiste în cugetarea religioasă indiană*, în: «Ortodoxia», nr. 3, București, 1959.

13. R. Tagore, *Sadhana*, p. 121.

14. Idem, *ibidem*, p. 57.

de simțire. Toată poezia, filozofia, știința, arta și religia noastră, sînt în slujba acestui lucru : să întindă în sfere mai înalte și mai largi cuprinsul conștiinței noastre. Căci omul nu cîștigă nici un drept prin faptul că ocupă un spațiu mai mare., dreptul lui se întinde numai atît cît adevărul lui..., atît cît se întinde conștiința lui»¹⁵.

Găsim aci un admirabil ideal de știință, de înțelepciune și de viață pe care îl predică poetul ; de aceea și adaugă în altă parte : «Ideea tipică pentru India este că adevărata eliberare este eliberarea de — avidya — neștiință». În această continuă deplasare a granițelor conștiinței noastre spre infinit, spre înțelegerea cît mai limpede și precisă a legilor care călăuzesc existența, stă firea, și totodată cel puțin în parte fericirea omului.

Dar e suficientă oare, pentru om, această întindere neîncetată a cîmpului conștiinței ? Adică — după Tagore — e vorba numai de o creștere neîncetată a cunoștințelor, bunăoară ca «prelungirea interminabilă a unei linii drepte», sau ca o continuă «adăugare la disensiunile incompletului ?»¹⁶. Nicidecum. Asta ar însemna că noi nu sîntem niciodată compleți. Ar însemna că niciodată nu vom ajunge să contăm ca o ființă armonioasă, întregă, deplină. Am rămîne atunci pe veci niște stîrpituri, niște neisprăviți, eterni nevîrstnici. Dar taina frumuseții oricărei făpturi, stă tocmai în armonia, unitatea și integritatea ei. «Copilul, de pildă, zice Tagore, are propria lui perfecțiune»¹⁷, desigur privit ca un copil ; altfel el ar fi urît, dacă s-ar naște ca o ființă incompletă. Și noi știm că perfecțiunea copilului e chiar mult mai clară și mai fermecătoare decît a multor vîrstnici, care la vîrsta lor destul de matură, nu mai reușesc s-o păstreze și s-o dovedească.

Deci după înțelegerea gînditorului indian, ca și după concepția noastră, nu e vorba de o întindere numai în timp și spațiu a ființei, ci, mai curînd de mișcarea unui tot către un tot mai complet..., un continuu proces de sinteze și nu de adăugiri¹⁸, o schimbare neîncetată către o plenitudine mai înaltă, către vîrsta «bărbatului desăvîrșit», cum se exprimă Sf. Pavel. Căci fiecare vîrstă sau stare a făpturilor, toate își au rațiunea lor de a fi, și toate sînt bune la locul și la rostul lor. Copilul, tînărul sau bătrînul ; meșterul în fier, savantul sau artistul, fiecare ne revelează o frumusețe, o integritate și o solie proprie. De asemenea un pom sau o floare, un vultur sau o gîză ca albina, își realizează fiecare propria sa perfecțiune. O floare gingașă poartă în sine tot atîta farmec și minunată taină ca și un astru de pe bolta cerească. Astfel, creșterea nu e simplă extindere în spațiu, adunare și adăugire de elemente și forțe, ci mai curînd o continuă naștere din nou, o continuă primenire și înnoire a lumii.

Această neîncetată înnoire ne-o descoperă eforturile cunoașterii și împreună cu ea, iubirea. Cît de măreț e spectacolul pe care ni-l oferă în sînul existenței, revelațiile iubirii ! Desigur, afirmă filozoful indian, «sco-

15. Idem, *ibidem*, p. 27.

16. R. Tagore, *La Religion du Poète*, traduite par A. Tougaard de Boismilon, Paris, 1924, p. 45.

17. Idem, *ibidem*, p. 45.

18. Idem, *ibidem*, pp. 45-46.

pul suprem al acestei lumi e să trăim în ea, s-o cunoaștem și s-o folosim, dar în același timp trebuie să realizăm propria noastră unitate în ea, prin lărgirea iubirii noastre¹⁹. «Căci omul trebuie să știe că puterea care înfăptuiește minunea creației, strângând în armonia unității, forțe contrare, nu-i pasiunea, ci iubirea, a cărei bogăție nesfârșită se manifestă în sa-crificii continuu»²⁰.

Orice creație se naște din iubire, ca și viața de altfel. Și poetul-filozof are în vedere aci «creația» în cel mai autentic sens al ei, de revelare a unei lumi noi, inedite, și care e posibilă prin taina aceasta a unirii, a iubirii. Fie că e vorba de creația artistului, savantului sau filozofului, fie că ne referim la priveslăta minunată din sinul naturii care se înnoiește mereu, pretutindeni iubirea, jertfa, e aceea care imprimăvărează neincetat existența. Pentru Tagore, chiar «o picătură de apă nu e doar o punere laolaltă de elemente, ci o minune de reciprocitate armonioasă în care cele două elemente, împreună, revelează unitatea».

Nici nu poate fi concepută creația și viața, noutatea și frumusețea, fără dragoste, fără jertfă. E aci una din minunatele taine ale unirii făpturilor și care din unirea lor ne oferă mereu ceva nou. Acest fapt îl sesizează în chip admirabil Tagore, și îl exprimă astfel: «Această împlinire în iubire, care este unirea desăvârșită, ne deschide poarta lumii nemărginirii... Nu este un simplu fapt matematic acela că prin unirea cu ceilalți ajung să fiu mai mult. Ne-am dat seama că, atunci cind mai mulți oameni se leagă între ei prin iubire, care este legătura unirii desăvârșite, nu are loc doar o simplă îmbinare de forțe, ci ceea ce era neîmplinit, își află desăvârșirea în adevăr și deci în bucurie; ceea ce izolat era lipsit de sens, își află un sens deplin în unire. Această împlinire nu este ceva, care să se poată măsura ori analiza, ci un întreg care depășește suma părților sale. Ea ne deschide taina cea mai adincă a tuturor lucrurilor, care totodată se află dincolo de toate lucrurile, așa cum frumusețea unei flori este cu mult mai mult decit toate particularitățile sale botanice; așa cum însuși sensul omenirii nu se epuizează în simpla trăire asociată»²¹.

Din orice iubire izbucnește o lume cu totul nouă, cu însușiri, sensuri, posibilități și frumusețe proprie. Și dacă în lumea neînsuflețită pot apărea atâtea sinteze care primenesc mereu și înobilează existența, dacă lumea florilor și viețuitoarelor ne oferă un spectacol măreț de negrăit, dacă lumea sunetelor, culorilor și literelor, însuflețită de spiritul omului, e capabilă să ne ofere nesfârșite creații, oare unirea milioaneilor de oameni, care ascund înlăuntrul lor posibilități infinite, n-ar fi în stare la un moment dat să ne ofere o lume atit de minunată, cu forțe total înnoite, întinerite, plină de prospețime ca o nouă primăvară a omenirii? Aceasta ar însemna alături de admirabilele cuceriri ale științei contemporane, și o nestăvilită și salvatoare împlinire în ordinea spirituală și morală, a omului propriu zis și a fericirii lui.

19. Idem, *ibidem*, p. 83.

20. Idem, *ibidem*, p. 110.

21. R. Tagore, *Persönlichkeit*, München, 1921, pp. 102-103.

Tagore a îmbrățișat întreaga lume cu o inimă atotcuprinzătoare. Prin aceasta mai ales, este el un poet umanist, și un gânditor al adevărului, căci iubirea lui se revarsă în chip egal pentru toți, fără nici o deosebire.

«A fi bun — zice el — înseamnă a trăi viața tuturor... A fi cu desăvârșire bun, înseamnă a-ți realiza viața în infinit»²².

Rari sînt oamenii care să fi vorbit așa. Atît de adînc, bogat și puternic e cuvîntul lui, încît e capabil să dea expresia cea mai fidelă milioanelor de inimi. Un asemenea grai e în stare să unifice sufletele cele mai deosebite, și aceasta prin forța iubirii. În acest punct mai ales se întîlnește el cu religia iubirii, cu creștinismul pentru care a și fost socotit de mulți teologi «un creștin nebotezat». În toată opera lui străbate setea și conștiința iubirii curate. Pentru el, iubirea ține de esența omului. «Iubirea e desăvîrșirea conștiinței». «Lipsa de iubire e un fel de tîmpenie»²³. «Nu putem cunoaște just pe om, dacă nu-l iubim... Adevărata ființă a omului se poate hrăni numai cu iubire și cu dreptate»²⁴. Iubirea afirmă desăvîrșita libertate. Ea «se desăvîrșește numai în armonia dintre libertate și libertate»²⁵, adică numai ființele libere cu adevărat se pot iubi curat și desăvîrșit. Nu există dialog adevărat și creator decît între egali. Numai cel liber — de propriile lui cătușe — patimi, ca și de cătușele unei robiî impuse din afară, e capabil să-și dezvăluie frumusețea inimii, a iubirii. Cîte valori și genii, cîte frumuseți și posibilități creatoare, au fost strivite în germene, în fașe sau abia răsărite, de robiile seculare, și cîte opere nu au fost retezate de vîful patimilor proprii, iar lumii i s-au aruncat doar resturi sau fragmente. Omul, «după firea lui, nu e sclav nici al lui însuși, nici al lumii, ci unul care iubește»²⁶ — zice Tagore. Cu adevărat gîndirea și simțirea acestui indian sînt pline de duhul creștin, de duhul iubirii.

Și e momentul să amintim aci un fapt foarte semnificativ pentru conștiința creștină. Indianul Tagore, cu spiritul său pătrunzător, a înțeles

22. R. Tagore, *Sadhana*, pp. 55-56.

23. Idem, *ibidem*, p. 89.

24. Idem, *ibidem*, p. 93.

25. Idem, *ibidem*, p. 76.

26. Idem, *ibidem*, p. 24. Această idee, că numai acela e liber de orice robie, fie impusă din afară, fie de propriile patimi, o pune el cu multă finețe și în următorul poem: «Venii de mă cumpărați, strigai eu, cînd ieșii dimineața în stradă.

Cu sabia în mînă venea în trăsura sa, regele. El mă prinse de mînă și-mi zise: te cumpăr cu puterea mea. Dar puterea lui nu prețuia nimic pentru mine. Și regele plecă în trăsura lui.

«În căldura amiezii, casele stăteau cu ușile închise. Eu treceam de-a lungul uliței strîmbe. Un bătrîn ieși cu sacul plin de aur. El stătu pe gînduri, apoi zise: Vreau să te cumpăr cu aurul meu, — și-și cîntărea banii, unul după altul; dar eu trecui înainte.

Inserase. Grădina era toată în floare. O față drăguță veni și-mi spuse: vreau să te cumpăr cu un zîmbet. Zîmbetul ei păli, se topi în lacrimi, iar ea se retrase singură, în întineric.

Soarele selipea pe nisip, iar valurile mării goneau la vale. Un copil sta și se juca cu scoici. El ridică capul, păru a mă cunoaște și-mi zise: eu te cumpăr pe nimic; — mă învoii.

Și învoiala aceasta cu un joc de copil, făcu din mine un om liber» (R. Tagore, *Mama și copilul*, ed. rom., p. 16).

atit de limpede și profund «duhul lui Hristos», încit a putut să dea misiunii creștine într-o anumită împrejurare, o indicație mult mai precisă și sinceră, decit ațiți misionari ai timpurilor moderne. E un lucru îndeobște cunoscut, că misionarismul apusean din vremurile mai noi, de la renaștere și reformă încoace, nu s-a mai adresat, de cele mai multe ori, popoarelor necreștine — unele cotropite de puterile coloniale — în numele iubirii lui Iisus, ci mai ales în numele unei superiorități de cultură, civilizație și rasă, insolent afirmată, sau a slujit setea de cotropire și îmbogățire a ocupanților. Cită tristețe și dezgust a trezit în sufletele celor chemați la religia iubirii, acțiunile unor asemenea misionari, și de aceea cît de substanțială și subtilă totodată e critica filozofului indian la adresa misiunii creștine.

Un preot englez, înainte de a pleca misionar în India, îi ceru slăt poetului-filozof, în acest sens. Iată scrisoarea de răspuns a lui Tagore : «Nu vă străduiți — îi scrie filozoful — să predicați o nouă învățatură, ci dedicați-vă iubirii. Gîndirea voastră apuseană stă prea mult sub influența ideii de cucerire și iluzia voastră tradițională de a forma prozeliți, este numai o formă a acesteia. Hristos nu s-a predicat niciodată pe Sine... El a predicat iubirea lui Dumnezeu Tatăl. Fiecare creștin să fie ca Hristos, și niciodată un mijlocitor de muncă, care caută să recruteze muncitori pentru plantațiile de ceai ale stăpînului său. Dacă predicați învățatura voastră, aceasta nu înseamnă nicidecum un sacrificiu, aceasta înseamnă, dimpotrivă, că urmăriți visul vostru drag, care este cu mult mai periculos decit toate celelalte vise ale lucrurilor temporare. Aceasta creează numai în inimile voastre o iluzie că vă faceți datorія și sînteți mai buni și mai înțelepți decit ceilalți oameni. Predica adevărată constă în a fi perfect, și aceasta se obține prin smerenie, iubire și devotament. Dacă aveți un sentiment puternic de rasă sau mîndria sectei, sau vă bazați pe superioritatea voastră, este absurd să faci bine altora. Ei vor refuza darurile voastre, sau, dacă le primesc, nu vor avea un folos moral din urma lor, ceea ce putem vedea în fiecare zi în India. În domeniul vieții spirituale nu puteți face nimic bun, pînă cînd nu sînteți voi înșivă buni. Nu puteți propovădui creștinismul, dacă n-ați devenit voi înșivă ca Hristos, și atunci propovăduiți nu creștinismul, ci iubirea lui Dumnezeu, pe care El a revelat-o. Dvs. (destinatarul scrisorii prin autor) adesea ați subliniat că întreaga formă de viață a Dvs. (a occidentalilor) nu se deosebește esențial de cea indigenă. Dar eu vă întreb un lucru : dacă Dvs. sînteți dispuși și în stare, nu numai prin obiceiuri de viață, ci și prin iubire, să deveniți una cu aceia pe care-i numiți indigeni ? Este fără margini de înjositor, să primești o binefacere, care nu se oferă în spiritul iubirii, Dumnezeu este iubire, și tot ce primim din mîinile Lui, devine pentru noi o binecuvîntare ; dar cînd un om ia darul lui Dumnezeu în mîinile lui proprii și își dă aere de donator, în loc să vină ca un vestitor al iubirii divine, atunci totul este o aparență deșartă». Arhiepiscopul Söderblom, care a tipărit această scrisoare în cartea sa *Sădhū*, spune foarte fin : «Răspunsul

lui Tagore arată o înțelegere mai adâncă a Evangheliei, decît se vede la majoritatea predicatorilor creștini și a credincioșilor»²⁷.

Nu mai puțin subtil și bogat în semnificații e și următorul poem închinat de poet admirabilei idei: Numai cel ce iubește poate judeca și pedepsi:

«Puteți spune despre dînsul ce vă place. Știu eu cusururile copilului meu. Eu nu-l iubesc fiindcă e bun, ci fiindcă e copilășul meu.

«De unde să știți voi cit de drăguț poate fi el, cînd cîntăriți bună-tățile cu slăbiciunile lui? Cînd îl pedepsesc, el devine și mai mult o parte din sufletul meu. Cînd din vina mea îi vin lacrimi, inima mea plînge cu dînsul.

«Numai eu am dreptul să-l judec și să-l pedepsesc; căci numai acela poate pedepsi, care iubește»²⁸.

E sigur că poemul, așa cum sugeram și mai sus, poartă o solie mult mai ascuțită decît prima lui aparență. Citim în dosul șirurilor negre, nu numai durerea unei mame pentru fiul ei, ci durerea unei inimi de poet capabilă să sufere cu poporul lui, cu India întreagă, personificată aici. Plînsul ei și-l tinguie prin glasul poetului, privindu-și fiij prigonij, judecați și osîndij de asupritorii străini și scoțînd din această tristă stare o lecție atît de adîncă. Într-adevăr, nimeni nu poate înțelege sau judeca pe cineva, nimeni nu poate pune în valoare sau îndrepta pe altul, decît dacă îl iubește. Și cine poate iubi mai mult, cine poate fi simbol al iubirii desăvirșite, decît mama?

Dar Tagore nu-i numai poet al iubirii. Iubirea naște bucurie, pace, sete de muncă, de creație. Cu inima lui atît de caldă și curată, a fost capabil să îmbrățișeze, și mai ales, cu o bucurie greu de exprimat, întreaga făptură. Este aceasta o însușire specifică sufletelor mari, care sînt în stare să simtă deodată cu toți semenii lor, cu durerile și bucuriile lor, cu natura, cu lumea întreagă. Tagore a fost unul dintre aceștia.

«Lasă-mă să simt această lume creată de Tine, ca o icoană a iubirii Tale... Creația e o simfonie minunată, lumea e un flux măreț al sunetelor și armoniilor; viața, o imagine clară a frumuseții divine»²⁹.

«Dă-ne nouă puterea să afirmăm cu totul viața, dă-ne nouă puterea să ținem ochii și urechile deschise pentru lumea Ta, și să lucrăm în ea plini de bucurie»³⁰.

El simte întreaga existență prinsă în lanțurile iubirii și izbucnind în valuri de bucurie prin toate binefacerile ei; în holde sau în rodul pomilor, în parfumul florilor sau jertfa tuturor viețuitoarelor.

«Iubirea e sensul ultim a tot ce ne înconjoară; cine ar putea să respire și să trăiască, dacă spațiul n-ar fi plin de bucurie și de iubire?»³¹.

Tocmai de aceea se simte el înrudit, înfrățit într-o împărășanie sfîntă cu întreaga făptură, ca un Isaac Sirul sau Francisc de Asisi, căci toată

27. Cf. Fr. Heiler, *op. cit.*, p. 36.

28. R. Tagore, *Mama și copilul*, trad. I. Constantinescu de la Baia, p. 26.

29. Cf. Fr. Heiler, *op. cit.*, p. 25.

30. Idem, *ibidem*, p. 26.

31. R. Tagore, *Sadhana*, p. 90.

o simte străbătută de aceeași viață, scăldată de același fluviu de dragoste și bucurie al Creatorului, și simte că, în mic, omul poartă în sine întreaga făptură. «A înțelege un lucru, înseamnă a regăsi în el ceva din propria noastră ființă, și descoperirea e ceva din noi înșine, în afară de noi, e ceea ce ne bucură»³² — zice poetul. Nu-i vorba aici de o simplă identitate sau reducere a omului la natură, ci de o legătură mai profundă, de o conștiință spirituală a unității cu întreaga creație.

Această comuniune cu natura, născută din iubire și dătătoare de bucurie, devine izvor de muncă și creație. Nu se poate să nu fie viu, să nu se simtă mînat ca să muncească și să creeze, acela care se mișcă și el în pulsul viu și ritmic al creației, care simte energie clocotitoare și viață pretutindeni în jur și în el, și care simte că face parte din această viață universală. Nu poate «să nu-și adauge și el propria sa voce, în corul muzicii universale»³³.

«Fă-ne viteji, exclamă Tagore, în ceea ce primim și în ceea ce dăruim. Ajută-ne să alungăm pe veci, din duhul nostru, credința deșartă că bucuria Ta ar fi în afară de muncă, ar fi ceva fără ființă, fără formă, fără reazem. Unde sapă plugul pămîntul cel tare, acolo izbucnește bucuria Ta, în verdeața griului. Unde omul rețează desușul codrilor străvechi, netezește locul pietros și ridică o locuință, acolo se descopere bucuria Ta în ordine și pace»³⁴.

Munca, în concepția gînditorului indian, ca și în cea creștină de altfel, nu-i o silnicie. «Nu-i adevărat că omul nu muncește decît silit»³⁵. Numai în condițiile păcatului, ale robiei, munca e un «blestem», un chin, o necesitate exterioară, impusă cu de-a sila din afară. Dar o asemenea muncă, impusă sau efectuată numai sub imperiul nevoii, nu durează, «se risipește cînd nevoia se abate în altă parte..., pe cînd lucrul care izbucnește din bucurie — din libertate —, se întrupează în forme nemuritoare»³⁶, în creații. Nici recompensa însăși nu-i mobilul unic sau principal al muncii. Aceasta îl exclude pe om din atmosfera iubirii și libertății, și-l plasează în lumea relațiilor pur juridice. «Dumnezeu mă laudă cînd fac binele, dar El mă iubește cînd eu cînt»³⁷. Munca izvorăște din puternicul impuls interior al setei omului de creație, de a scoate ceva din osteneala mîinilor lui; doar viața însăși înseamnă efort, țîșnire de energii și rodire. Prin aceasta mai ales se afirmă chipul lui Dumnezeu în om; omul e creator și el după chipul Creatorului său. «Tatăl meu pînă acum lucrează, și Eu lucrez» — zice Domnul, precizînd prin acest — prezent — un continuu nesfîrșit al creației.

Munca creatoare de valori e mai ales o dezvăluire a puterilor și frumuseților pe care le poartă fiecare în sine. Așa cum creația e o revelație a tainelor și frumuseților divine, la fel orice creație umană e o dezvă-

32. Idem, *ibidem*, p. 33.

33. R. Tagore, *Persönlichkeit*, p. 68.

34. R. Tagore, *Sadhana*, p. 110.

35. Idem, *ibidem*, p. 101.

36. Idem, *ibidem*, p. 72.

37. R. Tagore, *Letters...*, p. 64.

luire a puterilor, concepțiilor și ideilor care constituie fondul personalității, valoarea proprie a fiecărui om. «Cînd omul seacă mocirlele pestilențiale, zice Tagore, și le preface într-o grădină pentru sine, e frumusețea pe care el o liberează din vălul urîțeniei, frumusețea propriului său suflet... Cînd în societate pune legea și ordinea în locul fără-de-legii, e însuși binele pe care îl liberează de tirania răului, binele propriului său suflet... Astfel, omul e preocupat neîncetat ca prin muncă, să-și transforme în libertate puterea, frumusețea, bunătațea, însăși sufletul său»³⁸, să aștearnă pe fața făpturilor frumusețea chipului lui Dumnezeu. De aceea, omul în stare de sănătate spirituală și fizică, nu poate să nu muncească, să nu creeze, să nu-și afirme bunul său propriu.

*

Oare menirea omului se epuizează în singură autodesăvîrșirea lui, fie ea fizică, sau morală, sau spirituală? Oare nu-i chemat să lucreze el deopotrivă atît la transformarea lui, cît și la transformarea lumii înconjurătoare? Negreșit, în munca lui neistovită, pe aceste două planuri îi stă menirea. Acela care neglijează pe unul în dauna celuilalt, greșește profund. Cine vrea și se silește ca totul din juru-i, oameni și natură, să se transforme în bunuri și valori, spre folosul lui, iar el însuși nu se schimbă, ci rămîne egoist, pătimaș, un asemenea om va lucra în viață fără temeii; va reuși în aparență, dar lucrul lui nu durează; e «casă pe nisip», cum zice Min-tuitorul. Dar totodată dacă cineva se izolează într-o exclusivă preocupare de propria sa mîntuire, închizînd ochii la munca multilaterală a semenilor săi și la marile transformări ce se petrec în jur, greșește și mai grav; se rupe de lume, de viață și singur rămas, poate pieri.

Tagore a avut mult de luptat cu această din urmă atitudine, cu ascetismul hinduist, ascetism scheletic ce neagă această viață, neagă știința și realizările ei. Poetul-filozof a militat inteligent pentru o sinteză a două culturi, a Indiei meditative cu a Occidentului practic. El a văzut și a judecat altfel decît pesimismul, ascetismul și fuga de lume a multora din compatrioții săi. El a propovăduit încrederea în capacitatea omului de a zidi la propria lui fericire.

«O, tu, drumetă fanatic, tu sanyasin (ascet, n.n.), beat de vinul în-fumurării, exclamă poetul-filozof, n-auri tu uruitul progresului sufletului omenesc pe drumul mare ce duce spre vastele cîmpii ale omenirii, uruitul de tunet al carului ei de triumf menit s-o poarte peste hotarele ce voiau să-i împiedice expansiunea în univers? Munții înșiși se despică și fac loc alaiului ei de steaguri ce filiiie triumfător în văzduhuri; ca negura din fața răsăritului de soare, dispar beznele haotice ale lumii pămîntești la apropierea ei cotropitoare. Durere, boală, rătăcire, toate se dau în lături din fața iureșului ei, obezile neștiinței sînt azvîrlite, se sfîșie întunericul orbirii și iată: țara lăgăduită a bogăției și a sănătății, a artei și a poeziei, a înțelepciunii și a dreptății, se dezvăluie treptat înaintea ochilor noștri»³⁹.

38. R. Tagore, *Sadhana*, p. 101.

39. Idem, *ibidem*, p. 106.

Și problema separării de lume mai are și un alt aspect. Oare cum ar putea dovedi cineva că iubește cu adevărat, că e bun, când el se retrage în izolarea lui ascetică, se desparte de semenii lui, lăsându-i să asude, iar el, încrezător în mintuirea lui proprie, îi privește de departe cu o inimă incremenită? De ești bun, cu cine ești bun, cu tine însuși? Tu care ai venit pe lume prin semenii tăi, care-i contribuția ta la opera comună? E posibilă însăși mintuirea ta despărțit de frații tăi, când în ei odihnește Dumnezeu? «Văzut-ai pe fratele, ai văzut pe Domnul Dumnezeuul tău» — ziceau Părinții. «De la aproapele e și viața, și moartea». Așa gîndește și Tagore. «Aici e scăunașul Tău; acolo se odihnesc picioarele Tale, unde trăiesc cei mai săraci, cei mai rînd, cei pierduți»⁴⁰. «Unde Te pot găsi eu, dacă nu în casa mea, pe care am făcut-o casa Ta?» (Sadhāna, 128).

Și încă mai sugestiv și mai patetic, pune el această temă, când zugrăvește lupta lăuntrică a unui soț care căutîndu-și neliniștit mintuirea, vrea să fugă de acasă, să-și lase soția, copilul, căminul.

«Într-un miez de noapte își vorbi așa falsul ascet: — Iată, a sosit timpul să părăsesc căminul meu și să caut pe Dumnezeu. Vai, cine m-a ținut atîta timp aici în iluzie? Dumnezeu îi șopti: Eu; dar omului urechile îi erau surde.

Dormind liniștită, pe toată întinderea patului, sta femeia și copilașul ghemuit la sîn. Omul își zise: Cine sînteți voi care m-ați prostit atîta vreme? Vocea tainică îi șopti din nou: În ei e Dumnezeu, dar el n-a auzit.

Copilul țipă în vis și se lipi mai strîns de sînul mamei. Domnul îi porunci: oprește-te, nebune, nu părăsi căminul tău! Omul tot nu auzi.

Atunci Dumnezeu a oftat adînc, și a suspinat: de ce Mă părăsește slujitorul Meu, cînd pleacă să 'Mă caute?»⁴¹.

*

E greu de cuprins într-o viziune de ansamblu opera unui om care a gîndit atît de mult și atît de multilateral ca Tagore, a acestui om socotit de pildă, de un critic literar din Bengal, Gopal Halder, «unul din ultimele genii, suverane în toate cunoștințele omenești»⁴².

Dar, ce e vrednic de subliniat îndeosebi, ceea ce constituie linia dominantă a activităților sale, e înțelepciunea cu care a reușit el «o integrare a viziunii artistice și a gîndirii înalte cu dragostea de patrie și credința față de idealul umanist al colaborării internaționale»⁴³. «Problema de astăzi e mondială, spunea el. Nici un popor nu-și poate făuri mintuirea sa, separîndu-se de celelalte. Sau să se salveze împreună, sau să dispară împreună»⁴⁴.

40. Cf. Fr. Heiler, *op. cit.*, p. 30.

41. R. Tagore, *Der Gärtner*, Leipzig, 1914, pp. 158-159.

42. R. Tagore, articol de Gopal Halder, critic literar din Bengal, secretar adjunct al Comitetului festivalului păcii în cinstea lui Tagore, în rev. *Pentru apărarea păcii*, nr. 4, 1961, p. 26.

43. Idem, *ibidem*.

44. Cf. Vlad Bănățeanu, *op. cit.*, p. 44.

Cele două războaie mondiale, neîncetatele sfișieri între țări, robia poarelor coloniale, suferința propriului său popor, toate au ținut o rană mereu deschisă în inima lui. De aceea, opera lui de-a lungul a șase decenii, a fost mereu închinată eroilor iubirii, libertății și înțelepciunii, «eroilor care s-au jertit pentru pace, în timp ce se cereau mereu vieții pentru zeița războiului»⁴⁵, a distrugerii.

A iubit omul. I-a dăruit tot ce a avut și a plecat din această lume trist că n-a făcut mai mult. Viața și opera lui sînt un monument de înțelepciune și frumusețe, credință și speranță, din care generațiile viitoare se vor inspira mereu.

Un emoționant poem din volumul *Ofrandă lirică*, îi caracterizează mai bine sufletul decît am izbutit s-o facem noi :

«Aceasta e rugăciunea mea către Tine, Domnul meu :

Lovește, lovește la rădăcină această zgircenie în inima mea.

Dă-mi puterea să îndur ușor necazurile și bucuriile mele.

Dă-mi puterea să fac dragostea mea bogată în fapte.

*Dă-mi puterea să nu disprețuiesc săracul și nici să-mi plec genunchiul
[înaintea puterii semețe.*

Dă-mi puterea să-mi înalț spiritul departe, deasupra ușurățăților zilnice.

Și dă-mi puterea să supun puterea mea, voinței Tale, cu dragoste»⁴⁶.

Pr. CONST. GALERIU

45. Motto, la poemul dramatic al lui Tagore, *Jerifa*, ed. rom., București, 1957.

46. R. Tagore, *Gitanjali*, *L'offrande lyrique*, traduction d'André Gide, Paris, 1921, pagina 48.

PLANUL-DEVIZ ICONOGRAFIC

— ISTORIC, PRINCIPII ȘI PRECIZĂRI —

Lucrările de pictură murală se execută în țara noastră pe temeiul unui «deviz», întocmit de un pictor bisericesc autorizat și controlat de alt pictor autorizat; cercetat și aprobat de Comisiunea de Pictură Bisericească a Patriarhiei Române. Devizul înfățișează, în forme rezumate și concise, întâi un «caiet de sarcini», care cuprinde datele privitoare la operațiile de ordin material: întinderea suprafețelor ce urmează să fie zugrăvite, tehnica picturii și prețurile de lucru. În frunte, poartă note de ordin istoric, care precizează hramul, vârsta monumentului și observații complementare. Este completat cu un «program iconografic», în care sînt arătate temele ce trebuie pictate și locul anume pe care trebuie să-l ocupe. Caietul de sarcini este ținut să împlinească un număr de condiții scrise în regulamentul de pictură bisericească și instrucțiunile Patriarhiei.

Cel dintîi este socotit de competența fiecărui pictor «autorizat». În fapt, este întocmit în relație cu două date de temel: iconografia tradițională indicată de «Erminii»; forma și întinderea suprafețelor de pictat. Este de importanță excepțională, fiindcă privește fondul lucrărilor de pictură murală bisericească. Socotit în genere drept o lucrare de ordine secundară, e, cel puțin în liniile lui mari, dacă nu în toate amănunțele, transcris din erminii sau copiat din monumente mai vechi ale țării. De multe ori este alcătuit din elemente împrumutate mai multor ansambluri picturale și îmbogățit sau înnoit cu teme alese din monumente de tradiție bizantină; uneori, și din apusul Europei, mai ales din ansamblurile picturale ale Renașterii. În realitate, programul iconografic trebuie să fie inspirat din izvoare multiple. Formează o problemă care se cuvine să fie rezolvată în chip precis și lămurit pentru fiecare monument destinat să primească un decor mural religios.

Pentru cine urmărește cu luare aminte și înțelegere istoria artei creștine din epoca paleocreștină și de la origini pînă în secolul XVI, apare

limpede formarea iconografiei și desfășurarea ei în timp și la diferite popoare. Ne interesează firește, îndeosebi, formarea și evoluția iconografiei răsăritene, bizantine și orientale. La origini, din cel dintii secol pînă către mijlocul sau sfîrșitul secolului IV, aflăm două serii de teme. Una constă din citații alese din psalmi, inscripții simple la baza bolților, la partea superioară a pereților și deasupra ușii de intrare; ori din simboale, cruci și «chrisme». Aceasta, mai ales în regiunea mediteraneană a Africii. Cealaltă înfățișează compoziții și teme figurale, alese cu deosebire din Vechiul Testament, ori alegorii; în necropolele egiptene, siriene și din răsăritul Europei. În decursul veacurilor, decorurile se îmbogățesc cu un mare număr de teme inspirate din psalmi, apocalipse și Evanghelii; cu subiecte din Vechiul și Noul Testament, rinduite în paralele, portrete de sfinți și de ctitori, și scene de caracter istoric, ilustrînd triumful și învățătura Bisericii creștine. Pictorii medievali înmulțesc în chip cu totul neașteptat repertoriul temelor, făcînd apel la Vechiul și Noul Testament și la Liturghii. Pe măsură ce înaintăm în timp, materia devine mai bogată și mai complexă. Se adaugă izvoare noi: iconografia, literatura dogmatică și cea istorică, hagiografia (viețile sfinților) și istoria Bisericii. Se traduc în imagini ideile și interpretările operelor importante ale Părinților Bisericii și comentatorilor biblici, ori erminiile liturgice. Apar și teme de ordin mistic. Materia este ordonată logic și înțeles, după anumite principii și după planuri limpezi. Temele constituie capitole hotărîte pentru fiecare parte a bisericii (cupolă, abside, naos, pronaos etc.). Se stabilesc relații de ordin istoric și de ordin simbolic între aproape fiecare categorie de subiecte și capitole, pe de o parte; între acestea și între biserică, socotită drept înfăptuire a unei idei și simbol, alături de despărțămintele ei arhitectonice, legate și acestea de funcții liturgice, înțeles istoric și semnificație mistică, de cealaltă parte.

Studiul evolutiv al îmbogățirii și ordonării programelor iconografice ne arată apoi specializarea acestora, legată de destinația monumentelor. Anume programe se văd rezervate paracliselor mînăstirești, împărătești și domnești; altele, necropolelor și bisericilor de cimitire. Un al treilea rînd de programe sînt ilustrate în catedrale și «catholicoane» de mînăstiri. Principala observație privește însă fizionomia și elementele programelor iconografice, legate cel puțin de la o vreme, după sfîrșitul epocii iconoclaste, îndeosebi de un cadru și de un număr de teme comune lumii bizantine și lumii orientale creștine. Caracterizate însă fiecare de teme particulare genului (decor funerar, de mînăstire, de catedrală etc.) epocii, țării unde e înălțat monumentul și poporului dreptcredincios al regiunii.

Această din urmă notă trebuie pusă în lumină deosebită, din două pricini. Întii fiindcă privește însăși interpretarea temelor, în al doilea rînd fiindcă dovedește în chip strălucit viața, ritmul și caracterul artei creștine în genere, al artei bizantine și de tradiție bizantină și orientală în special. Artiștii acestor lumi, călăuziți de Biserică, au fost într-adevăr în stare nu numai să adîncească izvoarele din care s-au inspirat, și să cunoască temeinic înțelesul temelor pe care le-au ilustrat, ci și să imprime în fiecare epocă și la fiecare popor particularități și semne care să lege creațiile

lor artistice de sufletul și viața popoarelor pentru care au pictat. Au format în acest fel tradiții iconografice care se pot numi naționale: grecești, balcanice, rusești, sârbești, transilvănene, ale Țării Românești și Moldovei. Pe teme al dreptei credințe, în cadru bizantin și în cadru istoric.

Fapte și situații de multe ordine nu se pot înțelege decît studiate istoricește; evoluția și caracterul iconografiei în primul rînd. Ne-am ocupat, în studiul temelor iconografice, de aceasta. În legătură cu problema definită mai sus, nu vom reveni asupra epocii paleocreștine și nici asupra iconografiei Bizanțului și țărilor de tradiție bizantină ori orientală. Vom să stăruim însă asupra evoluției programelor iconografice în țara noastră. Și sintem îndatorați să ne îndreptăm către regiunile transilvănene, care păstrează ansambluri sau fragmente iconografice de mai multe genuri. Cele mai vechi picturi murale ale țării noastre se află în Transilvania. În Maramureș, bisericile de lemn formează un grup destul de omogen. Au fost reconstruite, în parte sau în totul, în epoci relativ apropiate; în secolele XVII și XVIII, mai ales. Înălțesează însă fundații cu mult mai vechi. Tradiția, caractere arhitectonice și îndeosebi caractere iconografice, datează unele monumente din secolele XIV și XV. Decorul pictural, executat pe pînză «maruflată» (încleiată și lipită pe trupul de lemn al bisericii), studiat de noi într-o altă publicație, arată legătura cu o iconografie locală mai veche și cu una medievală, îndepărtată în timp. Biserici de «piatră», înălțate în sud-vestul, centrul și sud-estul Transilvaniei, în vechiul Zarand, în regiunea Albei-lulii și în țara zisă Secu-iască, reprezintă monumente restaurate și datate (aceste restaurații) din secolele XIV și XV. Cîteva, — bisericile din Streiu, Sîntă Mărie-Orlea, Ghe-lințe, Ilienii, Dirjiu, Mugeni, Rîmeț, Remetea etc., înlocuiesc clădiri rui-nate de marea invazie a tătarilor din secolul XIII. Cercetat temeinic din punct de vedere iconografic, și istoricește comparat cu picturile răsăritene ortodoxe din țările de tradiție bizantină și orientală ori din Italia bazili-catelor, decorul lor pictural pune în lumină relația cu tipuri iconografice cu mult mai vechi decît data de construcție sau reconstrucție a zidurilor care îl poartă. Aceasta în privința vechimii. Monumentele păstrate în Ar-deal sînt felurite pe de altă parte, ca gen. Ne întîmpină astfel biserici-paraclise de cetăți, cum este — alături de cel saxon (săsesc) din Hărman, lângă Brașov —, cel românesc din Cetatea Colțului (Rîul de Mori), al că-rui altar este încununat de un turn fortificat, destinat — la origine — să vegheze și să apere trecătoarea unde se înalță monumentul. Aflăm paraclise mînăstirești, ca cel din Rîmeț; biserici fortificate de mari dimen-siuni și slujind unor aglomerații importante de credincioși, cum sînt acelea din Dirjiu și Mugeni și din alte centre secuiești (biserici ortodoxe romînești, mai toate, la origine); fundații de importanța bisericii celei mari din Deva (numită «biserica reformată»), după ce a fost luată în stăpinire de calvini și dărîmată în 1906; Sînt-Imbru și Sîntă Mărie-Orlea. Transilvania numără încă biserici cum sînt acelea din Streiu și Sînt-Ana-pe-Mureș, biserici «de curte», capele funerare. Și interesantele biserici de lemn ale Maramureșului, printre care deosebim monumente destinate să

fiie folosite de o comunitate numeroasă de țărani liberi și înstăriți, cum sînt bisericile din Ieud, Budești etc.

Am citat numai monumentele care păstrează picturi murale.

Distingem mai multe tipuri iconografice, ordonate logic și istoric și caracteristice. Nu e locul să intrăm în amănunte. Amintim că cel mai caracteristic din Maramureș înfățișează pantocratorul, încadrat de cetele îngerești și evangheliști. Printre cele dintii, se dă importanță deosebită virtuților, stăpîniilor și Scaunelor, după pilda basilicii San Marco din Veneția (iconografie bizantină din secolul XIII). În absida principală, tema sfinților episcopi dobîndește o largă dezvoltare. Iar aceștia sînt aleși anume dintre Părinții Bisericii și marii cărturari ai lumii bizantine. Pereții naosului sînt, la rîndul lor, împodobiți cu scene din Vechiul Testament. Sînt ilustrate, în amănute și în ordine, facerea și psalmii. În toată pictura apare subliniată intenția moralizatoare, iminența și însemnătatea Judecării din urmă, alături de aceasta. În vechiul Zarand, în sud-vestul Transilvaniei, sfinții episcopi sînt înlocuiți, pe perețele absidei principale, cu Sfinți Apostoli și portretul ctitorului; Judecata din urmă e zugrăvită pe perețele de miază-zi al naosului, într-un chip care amintește de aproape picturile bizantine din Italia, din veacurile XI, XII și XIII (Sant-Angelo în Formis, de pildă). Intr-un al treilea grup iconografic, în naos, se pictează copilăria Mariei și a lui Iisus, după evangheliile apocrife. Așa se petrec lucrurile în biserici, din veacul XIV, romînești, din preajma orașelor Brașov și Sf. Gheorghe (Ghelința, de pildă). Un al patrulea tip iconografic face loc vieții regilor maghiari, canonizați de Biserica Romano-Catolică. Le vedem portretele pe perețele absidei principale la Remetea, Deva (aceasta legată de familia Corvinilor romîni) și aiurea. Cel de al cincilea tip, reprezentat prin decorurile bine păstrate din Dirjui și Mugeni (datate din secolul XV), decorează monumente reconstruite, după cum arată clar inscripțiile. Cuprinde scene dezvoltate, de ordin istoric (bătălii etc.), și social. Acoperă pe mari suprafețe pereții naosului, alături de portrete de mult caracter. Ne arată unguri și cumani (printre aceștia socotim că trebuie să vedem și romîni), în costume și în cadre arhitectonice ale epocii; ca atare, adevărate documente. Un nou tip, acesta de ordin liturgic, și alte tradiții iconografice, asupra cărora nu întirziem, împlinesc tabloul bogat și extrem de interesant al iconografiei transilvănene, în a cărei prezentare și evoluție descoperim orientări felurite: Constantinopolul, Orientul, Italia bizantină, Salonicul, Italia lombardă, Muntele Athos etc. Orientări și tradiții ordonate, legate de monumente și epoci anume, precum și de regiuni anume. Caracteristice, fiindcă ne ajută între altele să ne dăm seama de multe evenimente și de istoria poporului romînesc din Transilvania.

În Țara Romînească (Oltenia și Muntenia), majoritatea monumentelor vechi se înfățișează restaurate sau ruinate. Puține păstrează decorul original. Sîntem lipsiți astfel de picturi murale interesante. Din secolul XIV ne-au rămas scene și portrete în biserica Domnească de la Argeș, alături de lucrări murale din vremi cu mult mai noi. Deslușim tradiția iconografică a Constantinopolului. În biserica rupestră Corbii de Piatră ne în-

timpină fragmente de decor, din aceeași vreme sau mai vechi cu treizeci sau patruzeci de ani. Sînt concepute și ordonate după iconografia Tesalonicului. Din secolul XV nu mai avem decoruri originale; din secolul XVI se pătrează picturile murale din biserica bolniței de la Cozia, acelea date la iveală în ultimii ani și aflate pe pereții Minăstirii Tismana și ansamblul mural din Minăstirea Căluului, repictat culoare peste culoare (și prezentînd ca atare iconografia originală). Cele dintîi sînt inspirate de școala macedonică a Serbiei vechi și Tesalonicului; cele din urmă sînt de tip constantinopolitan-atonit. În secolul XVII strălucesc monumentele oltenești din Vilcea, în frunte cu Minăstirea Hurezi. Ordinea și caracterul lor iconografic ne duc către Erminia de la Athos, așa cum se prezintă lucrurile și cu majoritatea monumentelor picturale brîncovenești originale sau restaurate de echipele de meșteri zugravi ai epocii. Au dispărut monumente de valoare excepțională: picturile originale din biserica cea mare a Minăstirii Cozia, executate în secolul XIV și înlocuite de picturi brîncovenești; cele din biserica Domnească din Tîrgoviște, date din a doua jumătate a secolului XVI și puternic restaurate la sfîrșitul secolului XVII. Trecînd peste multe decoruri picturale din Oltenia și Muntenia, interesante și posedînd particularități iconografice de care să ne ocupăm aci, vom cita numai picturile murale din Minăstirea Snagovului, din preajma Bucureștiului repictate și restaurate în secolele XVI, XVII, XVIII și XIX. Snagovul este una din cele mai vechi fundații minăstirești ale Țării Românești. Studiul iconografic a descoperit elemente din secolul XIV (în absida principală). Din nefericire, în cuprinsul monumentului nu se mai deslușește clar decît inspirația atonită. Tabloul general înscrie în Oltenia și Muntenia mai multe tipuri și tradiții iconografice: constantinopolitan, tesalonician, macedonic-sîrbesc și atonit. Aflăm și elemente apusene vădite la Snagov, Brădeștii-Bătrîni și Minăstirea Dintr-un Lemn. Toate acestea dovedesc o vie și bogată activitate artistică. Ne ajută în același timp să descoperim fapte istorice, orientări culturale și relații de mai multe ordine.

Rezervînd pentru alte cercetări caracteristicile fiecăruia din tipurile iconografice folosite de meșterii străini ori romîni care au decorat monumentele din Oltenia și Muntenia, vom cita numai cîteva particularități dintre cele mai remarcabile. În Oltenia și Muntenia apar Papi ai Romei (din primele veacuri) în locul sfinților episcopi răsăriteni, și anume în decorul cupolei. Temele evanghelice pictate în naos și pronaos ilustrează învățătura Mîntuitorului și Patimile, în zone separate. Intervin «liguri» inspirate din opere religioase ale creștinătății primitive, alături de scene care traduc epistolele Sfîntului Apostol Pavel.

Lipsește rar cortul mărturieii, inspirat din Epistola către Evrei. Apostolii sînt puși în lumină deosebită și la locuri în vedere; în cele mai multe monumente, străjuiesc intrarea bisericii. La Dobrușca (Oltenia) se înfățișează moartea lor de mucenici. În epoca brîncovenească aflăm scene istorice și paralele, de ordin simbolic (Constantin Brîncoveanu și împăratul Constantin cel Mare, în pronaosul de la Hurezi).

Portretele de ctitori ocupă un loc important în arta oltenească și muntenescă. Domnitorii și boierii sînt pictați în costume de ceremonie, cu soțiile și familiile lor. Îi vedem pe pereți așa cum prezidau, la curtea domnească ori de sărbătorile Paștilor, la închinarea protocolară de la sfîrșitul Liturghiei. Portretele lor ajung să formeze galerii ori «teorii» întregi, așa cum sînt cele din Brădeștii-Bătrîni, Căluș, Surpatele și Minăstirea Hurezi. În biserica cîmîtirului din Stănești (Vilcea), ctitorii zugrăviți de un pictor de chemare deosebită, reprezintă opere de excepțională valoare artistică și istorică. În picturile bisericilor din Oltenia și Muntenia, Fecioara Maria inspiră, în sfîrșit, nu numai portrete impunătoare, ci și ilustrații dezvoltate de innee, acatistul Bunei Vestiri în primul rînd. O notă de ordin excepțional: în Oltenia și Muntenia apar portrete de artiști, arhitecți, sculptori și pictori bisericești. Cele din Minăstirea Hurezi sînt cunoscute. Amintim însă autoportretele pictorului Pîrvu Mutul, cel mai de seamă din epoca brîncovenească, și relevăm faptul că acest element iconografic (portretele de meșteri) e un lucru extrem de rar. Excepțînd chipul lui Eulalios, celebru pictor medieval, nu aflăm alt portret de seamă decît tirziu, în arta bizantină. Prețuirea artiștilor, dovedită de încadrarea portretelor lor în iconografia unui monument religios, arată cîntea de care se bucurau la curțile domnești, boierești și în ochii poporului. În Oltenia s-a ajuns în secolul XVIII și în prima jumătate a secolului XIX să se zugrăvească numeroase portrete de zugravi, de țărani și de țărănci în costume naționale, aceștia din urmă fiind pomeniți pentru ajutorul dat înălțării ori decorării monumentului. Și în apusul Europei, portretele de meșteri se văd rar și numai începînd din epoca Renașterii, sub înriurirea Italiei.

În Moldova, picturi murale din secolul XIV, ori mai vechi, nu se mai păstrează. Din secolul XV avem decoruri care ne îngăduie să studiem iconografia epocii: Lujenii, biserică cuprinsă în teritoriul Uniunii Sovietice; Pătrăuții, Sf. Nicolae Domnesc din Dorohoi, Popăuți, Sf. Ilie (restaurat în secolul XVII, dar păstrînd mare parte din iconografia originală), Sf. Gheorghe din Hirău, Dobrovăț etc. Note caracteristice: absida principală rezervată Mariei, scenelor liturgice și episcopilor Sfinți Părinți ai Bisericii, care au lămurit învățătura Mîntuitorului; în naos, Patimile lui Iisus Hristos, zugrăvite într-o zonă paralelă cu praznicele sau singure; în pronaos, viața sîntului căruia îi este închinat monumentul (mai des Nicolae, Gheorghe sau Ilie). Biserica Minăstirii Pătrăuți are hramul Sfintei Cruci: în legătură cu acesta, ia loc pe peretele pronaosului o friză impunătoare, inspirată din istoria lui Constantin cel Mare. Arată pe împărat în fruntea unei cavalerii strălucite și pătrunzînd în locurile unde a pătimit Mîntuitorul și unde cercetările Sfintei Elena au dus la aflarea Sfintei Cruci. Un înțeles simbolic se ascunde sub ceea ce vedem. Este vorba de aluzia vădită la luptele în contra turcilor, vrăjmașii creștinismului. Mai discretă este a doua aluzie privitoare la Ștefan cel Mare, luptător și erou al creștinătății. Portretele ctitorilor, domnitori ori boieri, deosebit de îngrijit pictate, se disting prin două note de ordin excepțional. Cea dintîi privește concepția. Ctitorii sînt înfățișați în fața lui Iisus Hristos și sînt

prezențați de sfântul, hram al monumentului, ori de Fecioara Maria. Nu mai e vorba ca în Transilvania și în Țara Românească de o ceremonie de Curte, și de o înfățișare sărbătorească. Ctitorii, în epoca lui Ștefan cel Mare, sînt în fața lui Dumnezeu. Această concepție străbate în secolul XVI. Cea de a doua notă se referă la caracterul discret realist al portretelor, care apar observate, mai vii, mai puțin oficiale și mai adevărate.

În secolul XVI, monumentele bisericești dobîndesc proporții din ce în ce mai mari. Mai înalte și mai spațioase, primesc o cameră a mormintelor și un al doilea nartex. Se zugrăvește apoi exteriorul, de la partea superioară a cilindrului cupolei pînă jos deasupra soclului. Programul iconografic e alcătuit din numeroase elemente. Caracterul liturgic devine pronunțat și întîlnim «figuri» care explică scenele. Maica Domnului ea însăși, tronînd ori rugătoare, pe bolta absidei principale, este interpretată drept o «figură» a euharistiei și numită ca la Dobrovăț și aiurea, masa sfîntă, adică altarul, pe care se coboară pîinea cea cerească (Iisus Hristos, jertfa a euharistiei). Scene evanghelice, ca «Învierea» și «Înălțarea Domnului», iau locul Maicii Domnului, către sfîrșitul secolului XVI, pe bolta absidei principale. Și apare cortul mărturiei, «introducere» sau «paralelă» a împărțirii Apostolilor. În naos, bolțile absidelor laterale sînt decorate cu ilustrații de imne religioase sau psalmi. În camera mormintelor și în pronaos se pictează în amănunte «calendarul» liturgic, rezumat din mineie și sinaxare și format din scene și portrete. Nu lipsesc sinoadele ecumenice la partea superioară a pereților din aceleași încăperi ale bisericii. Pictorii ilustrează apoi viața ori acatiste de sfinți, pe zone întregi, ca la Arborea și biserica episcopală din Roman. Se inspiră din Vechiul Testament și din opere de caracter liturgic ori mistic, cum sînt «Ierarhia cerească» a lui Dionisie Pseudo-Areopagitul, «Scara dreptilor» a lui Ioan Scărarul (Climax) etc. Din Noul Testament se introduce opera atribuită Evanghelistului Luca și numită Faptele Apostolilor. În secolele XVII și XVIII, iconografia moldovenească, îmbogățită din a doua jumătate a secolului XVI cu note rusești și cu anume teme de origine apuseană, primește din erminii picturale un număr de compoziții de ordin mistic și de origine atonită.

O particularitate a iconografiei moldovenești trebuie pusă în lumină. Voim să amintim anume introducerea în programele iconografice a portretelor și vieții Sfîntului Ioan cel Nou, ale cărui moaște sînt păstrate la Suceava, și ale Sfintei Parascheva (moaștele sînt la Iași, în catedrala mitropolitană). Sfîntul Ioan de la Suceava și Sfînta Parascheva au devenit, din osîrdia și evlavia trecutului, și datorită venerației cu care se închină la ei credincioșii, de atîtea sute de ani, adevărați sfinți naționali. La Arborea, pe zidul de la apus, sînt înfățișate în zone paralele, mai multe vieți de sfinți. Printre aceștia deosebim un Sfînt Nichita, care poate nu e fără legătură cu unul din sfinții creștinătății primitive dunărene, Nichita de la Remesiana. Din punct de vedere iconografic și istoric, apariția unor sfinți «naționali», fie și în cel mai larg sens socotiți, e de mare însemnătate. Deschide calea reprezentării portretelor și vieții sfinților mai

vechi din trecutul țărilor noastre ; după Sfânta Filoteia de la Argeș, al cărei portret și viață apar în biserica Domnească, și Grigore Decapolițul de la Bistrița (în Oltenia) etc., aceea a sfinților români canonizați în ultimii ani de Biserica noastră.

Am stăruit asupra evoluției și notelor particulare, caracteristice iconografiei transilvănene, Țării Românești și Moldovei. Am arătat cum apar aceste note și se înscriu în cadrul și tradiția iconografiei bizantine și orientale creștine, care rămân hotărâtoare și neatînse. Socotim aceasta drept o dovadă de viață bogată, proprie lumii creștine ; drept o mărturie în același timp de viață și de cugetare artistică a pictorilor decoratori din țările noastre. În lumea creștină a Răsăritului și în iconografia bizantină și balcanică, bătrână și hotărâită după veacuri de evoluție, așa cum era cînd a pătruns în Țările Românești, fenomenul e de o deosebită însemnătate. Ne-ar fi cu mult mai ușor să-l urmărim în Apus, unde sfinții «naționali», portretele și viața lor abundă în sculptura și pictura monumentelor (în vitrouri, în special). Mai interesantă este o analiză de acest gen, întreprinsă în istoria picturii religioase rusești, sîrbești și balcanice. Nu întîziem în aceasta, fiindcă am voit să punem în lumină o realitate istorică și o idee de ordin fundamental. Se poate formula în chipul următor : Programele iconografice ale lumii orientale, bizantine, balcanice și românești s-au întemeiat, începînd din vremi îndepărtate, pe idei și izvoare de inspirație alese de Biserică și impuse de aceasta. În limite, determinate cu precizie de la o vreme, distingem teme fundamentale și comune, care vădesc unitatea de cugetare și caracterul acesteia. Iconografia a evoluat apoi, în relație cu istoria și teologia lumii creștine răsăritene ; în legătură cu evoluția arhitectonică a monumentelor și cu istoria popoarelor grec, sîrb, bulgar, rus și român. Au fost, de asemenea, definite teme noi, acestea de un al doilea ordin, subordonate ideilor fundamentale ; inspirate din acestea sau întru totul acordate cu ele. Elemente de al treilea ordin au venit să îmbogățească programul, în secolele de înflorire artistică și culturală, dăruind iconografiei religioase a fiecărui popor din Răsărit o discretă pecete națională, a cărei importanță trebuie judecată și stabilită cu luare aminte și în nici un chip exagerată. Fiindcă iconografia Țărilor Românești, de pildă, apare — de la origini pînă aproape de vremile noastre — temeinic bizantină ori orientală creștină, în ciuda notelor particulare și alunecărilor care se pot observa într-unul sau altul din diferitele monumente, ori într-una sau alta din epocile istorice.

Ideea pe care am voit s-o întemeiem și s-o luminăm, ne indică calea care trebuie urmată de acela ce își propune să stabilească planul de decor al unui monument bisericesc. Cu studiul directivelor privitoare la aceasta, ne ocupăm în rîndurile care urmează.

*

Înainte de toate, trebuie analizată ideea unui program iconografic tip, același pentru decorurile murale bisericesti din Oltenia, Muntenia, Moldova și Transilvania. De mai mulți ani, și pe temeiul erminiiilor picturale pe care le consultă artiștii, un program iconografic unic stă în-

tr-adevăr la origine și formează ansamblurile, în orice fel de monumente, religioase și în orice parte a țării. Este considerat intangibil, fiindcă în chip greșit apare împus de «ortodoxia creștinismului răsăritean și de tradiție». În fapt, pictorii introduc în acesta modificări cerute mai ales de dispoziția arhitectonică a monumentului; de forma și întinderea suprafețelor de pictat. Mai rar se ține seama de destinația cuprinsului, tolosându-se câteva teme particulare în bisericile și paraclisele de cimitire. Des, am aflat nedumeriri și neînțelegeri ivite din stăruința localnicilor și a clerului de a vedea zăgrăvite teme și portrete de sfinți la care au «evlavie». În unele cazuri, intervine și o a doua pricină, aceasta de ordin «estetic». Reproduseri frumoase, în negru sau în culori, de picturi murale din domeniul bizantin sau apusean, atrag atenția decoratorilor și inspire teme noi sau «prezentări» modificate. Asemenea lucru ne întâmpină foarte rar, chiar în secolul XVI. Amintim, drept pildă, compozițiile de inspirație și stil italian al Renașterii în biserica mănăstirească Sf. Gheorghe din Suceava. În vremi mai apropiate, compoziții interesante și frumoase se văd, fără legătură cu ansamblul, și executate numai de dragul artei.

Programele iconografice sînt lucrări complexe. Prezintă două laturi de ordine egal de importantă: iconografică și artistică-tehnică. Trebuie alcătuite și ordonate în relație cu două serii de date: conținutul de idei și suprafețele de pictat pe care le oferă monumentul.

Conținutul de idei cuprinde un număr de teme care nu pot lipsi din nici un cuprins religios și pentru care, în genere, este hotărît și un loc anume. Cupola sau calota sferică (pe care o aăăm în unele biserici în locul acesteia), trebuie să înfățișeze pe Iisus Hristos, împăratul cerurilor, «stăpîn al cerului și al pămîntului», înconjurat de puterile cerești. Biserica, întemeiată de Mîntuitorul, și reprezentată de proroci, Apostoli, sfinții episcopi și Sfinții Evangheliști, constituie cea de a doua temă, strîns legată de cea dintîi. Cea de a treia temă, de ordin esențial, este Fecioara Maria, purtînd în brațe pe Iisus, ori înfățișînd Biserica, în chip simbolic, trebuie să apară pe bolta absidei principale. Cea de a patra temă (de fapt o serie de teme) se leagă de viața, învățătura și Patimile Mîntuitorului. Este rezervată naosului. Riturile liturgice inspiră o a cincea temă, care nu poate lipsi. Urmează portretele de sfinți episcopi, mucenici, mărturisitori și cuvioși; în absida principală, naos și pronaos. Scene din Vechiul Testament, sinoadele ecumenice, portretele ctitorilor și chiriarhului eparhiei împlinesc datele fundamentale.

O a doua categorie de teme sînt la îndemăna decoratorului, tezaur din care poate alege și îmbogăți programul, atunci cînd cuprinsul îngăduie. Cităm «figurile» liturgice (jertfele lui Avraam și Melchisedec, alături de aceea a lui Abel; cortul mărturie; troparul proscomidiei (În mormînt cu trupul, în iad cu sufletul, în rai cu filharul...); «ligurile» legate de Mîntuitorul și Maica Domnului (rugul lui Moise, bunul păstor). Cea de a treia categorie numără ilustrațiile inspirate din mineie și sinaxare (calendarul); din psalmi, imnele liturgice și cele închinat Maicii Domnului (acatistul Bunei Vestiri în primul rînd). Cea de a patra categorie este formată din vieți de sfinți și ilustrațiile acatistelor închinat lor; parabole

ilustrate, interpretări de învățătură creștină, didactică ori mistică etc. Pietatea credincioșilor și tradiția bizantină au impus, începînd din secolul VII, scene inspirate din evangheliile apocrife și privitoare mai ales la viața Mariei, în frunte cu Adormirea Maicii Domnului, scenă care a trecut printre cele de ordine esențială. Intinderea și forma suprafețelor de pictat sînt judecate de decorator. Inscriind dintru început temele de categoria întâia, care nu pot lipsi, acesta alege din cele următoare și completează planul, ținînd seama de ierarhia arătată. În cel mai puțin încăpător cuprins, Mîntuitorul trebuie să apară încadrat de Sfinții Evangheliști (pe bolta naosului); pe pereții naosului se vor înfățișa praznicele și atîtea portrete de sfinți mucenici cîte se pot zugrăvi. În absida principală, Maica Domnului va împodobi bolta; peretele hemiciclului, decorat cu împărțășirea Apostolilor sau cu Iisus (copil) pe sfîntul disc, încadrat de portretele Sfinților Episcopi Vasile cel Mare și Ioan Gură de Aur, satisface cerința iconografică. În pronaos, Maica Domnului (pe boltă) și sfinți mucenici (pe pereți); ctitorul și chiriarchul eparhiei răspund principiului enunțat. Îndată ce îngăduie spațiul, se face loc praznicelor, pe pereții de miază-zi, miază-noapte și apus ai naosului, precum și Adormirii Maicii Domnului (de preferință la partea superioară a peretelui de apus). Cînd suprafețele de zugrăvit sînt mai întinse, programul înscrie două zone paralele, suprapuse de scene evanghelice, în naos; cea dintîi este rezervată învățurii Mîntuitorului și minunilor; cea de a doua, Patimilor. În pronaos se așează sinoadele ecumenice, în zona superioară a pereților și, dedesubtul acestora, scene evanghelice, în conținutarea celor din naos, sau ilustrații de imne închinare Mariei. Crește apoi numărul portretelor de mucenici. Dacă monumentul este deosebit de încăpător, planul iconografic primește teme din ultimele două categorii arătate.

Am indicat temele care nu pot lipsi din nici un cuprins bisericesc. Cînd e vorba de a îmbogăți acest cel mai redus program, intervine un principiu de care am pomenit. Acesta hotărăște criteriul de alegere, în relație totdeauna cu destinația monumentului. Într-o biserică sau paraclis de cimitir, criptă funerară, mausoleu etc., scenele evanghelice sînt alese dintre minunile Mîntuitorului (scenele de înviere a morților, Învierea lui Iisus Hristos). Într-o biserică sau paraclis mînăstiresc, se va face loc în primul rînd portretelor de sfinți și sfinite călugări și pustnici, în frunte cu Antonie cel Mare și Pahomie, alături de viețile lor. Într-o biserică de enorie, se vor prefera temele care ilustrează învățătura creștină, parabolele cu deosebire, și scenele liturgice. O catedrală (numim catedrală, potrivit tradiției primelor veacuri, biserica cu «cathedra»), aceea în care episcopul sau cel însărcinat de dînsul explică învățătura creștină (dogma) episcopală sau mitropolitană va fi împodobită cu ilustrații de ordin liturgic lămuritor al înțelesului riturilor (cortul mărturiei, liturghia îngerească, Cina cea de Taină, cina de la Emaus, împărțășirea Apostolilor, Ilie hrănit de corb, liturghia lui Melchisedec etc.). Ilustrații care lămuresc îndoita fire a lui Iisus Hristos (troparul proscomidiei), «Nașterea» Fiului din Tatăl (vedenia lui Petre din Alexandria), Nașterea fără prihană a Mîntuitorului (rugul lui Moise), Maica Domnului, simbol al Bisericii și euha-

ristiei ; «preoția» lui Iisus Hristos. Elementele prezentate în capitoul istoric al iconografiei și analiza principalelor teme rămân la îndemâna aceluia ce alcătuiește programul, pentru a putea alege și forma ansamblul. Acesta poate fi îmbogățit cu teme istorice din Vechiul Testament, vieți dezvoltate de sfinți, ilustrații de imne și psalmi, expuneri și interpretări de opere ale Sfinților Părinți.

Un alt factor trebuie avut în vedere, și anume tradiția iconografică a țării și epocii. Am stăruit îndeajuns asupra importanței acestuia și abia e nevoie să subliniem obligația de a ține seama de el. În Transilvania, amintim predilecția pentru temele Vechiului Testament și interpretările moralizatoare ; ideea veche creștină a paralelismului Vechiului și Noului Testament ; importanța dată Judecării din urmă ; evlavie pentru anume sfinți și sante. În Oltenia și în Țara Românească, programul iconografic va avea să țină seama de lumina în care vede și dorește poporul să fie pusă Maica Domnului ; de figurile Sfintului Grigorie Decapolitul și Sfintei Filoftea ; de predilecția pentru portrete, în care se numără, alături de ctitorii cei mari, artiștii și ostenitorii (ispravnici de lucrări, și muncitori cu brațele). Bisericile moldovenești se cuvine, la rîndul lor, să cuprindă în picturile murale, alături de scene liturgice importante, Patimile Mîntuitorului ; teme de liturghii funerare (care încadrează portretele ctitorilor), figurile Sfinților Nicolae, Ioan de la Suceava și Sfintei Parascheva, și scene din viața ori acatistele lor etc.

Un program iconografic se organizează numai pe temeiul cunoștințelor iconografice înțelese și stăpînite și pe acela al judecării și experienței artistului pictor. Cea din urmă operație este organizarea logică și estetică a temelor și motivelor într-un ansamblu viu. Distingem două acte de cugetare. Cel dintîi, de ordin iconografic pur, este deosebit de important și de multă vreme lăsat în umbră. Privește o condiție esențială. Temele trebuie așa fel alese, încît să se lege istoricește și logic una de alta. Lămurim : programul are un caracter impus de destinația monumentului (biserică ori paraclis funerar, biserică de enorie, catedrală etc.). În cazul unui monument funerar, biserică ori paraclis de cimitir, criptă, mausoleu, Mîntuitorul va fi înfățișat cu chipul Său bun, blînd și iertător (acela din Cefalu—Sicilia —, de pildă), și în veșmintul pe care-l poartă în scenele de Înviere și vindecări. Inscripția din jurul portretului Său pe calota cupolei sau bolții va fi aleasă dintre textele amintind cuvintele Mîntuitorului privitoare la viața de veci, și la răsplata făgăduită celor ce au urmat calea arătată de Evanghelie. Într-o biserică de enorie, Mîntuitorul va apare în veșmintul «Învățătorului», cu cartea în mînă și cu inscripții privitoare la ideile capitale ale «mîntuirii» (cuvintele de început din psalmul 53 : sau «Iubiți-vă unii pe alții, precum v-am iubit Eu pe voi...», «Eu sînt lumina lumii...» etc.). Într-o biserică în care decorul e mai ales de ordin liturgic, într-o catedrală de pildă, Mîntuitorul poate fi zugrăvit în veșminte episcopale (cu saccos) : inscripția să se ia din Liturghii («Doamne, Doamne, caută din cer și vezi...», sau alta).

Precizările pe care le dăm sînt indicații, nu limite. Subliniem nevoia de a lega și învoi portretul Mîntuitorului din cupola sau calota bolții

naosului cu majoritatea temelor din care se compune ansamblul sau cu principalele teme ale acestuia. Fiindcă Mintuitorul din cupolă vestește caracterul monumentului, formează «pecetea» decorului și principiul lui. Temele, la rîndul lor, alese potrivit principiilor enunțate, urmează să fie rînduite în așa fel, încît să se deslușească limpede legătura dintre ele. Deoarece pictura murală a unei biserici cu nimic nu se poate asemena mai exact decît cu o carte. Ca și aceasta, ea se citește. Iar «citițorul» (cre-dinciosul care o contemplă) trebuie să vadă planul lucrării, liniile mari ale ansamblului și legătura dintre ideile ilustrate care-l formează. Pereții unei biserici nu sînt nici săli de muzeu, nici galerii de tablouri. Numai în acestea criteriul de bază este valoarea artistică a operelor; peisaje stau alături de portrete și «naturi moarte»; interioruri de case lingă scene de bătălie ori vederi marine etc. Această din urmă condiție, împlinită cu înțelegere, conferă decorurilor unitare și luminează ideile și faptele ilustrate. Iar preocuparea estetică și sentimentul artistic nu-și pierd întru nimic drepturile. În cadrul programului, ordinea compozițiilor, desenul arhitecturilor, peisajului și figurilor, alături de culori și armonizarea lor, rămîn la dispoziția artistului, hotărâsc caracterul operei și dau viață cuprinsului.

Planul iconografic apare în analiza noastră complex. Izvorăște din colaborarea iconografului și artistului pictor. Nu recomandă, dar nici nu exclude un plan tip. Planul tip sau un număr de cîteva planuri tip pot fi de ajutor numai în cazul unor decoruri de serie și fără pretenție. Decorurile picturale religioase, executate după un program tip, în monumente de oarecare importanță, reprezintă pagube importante. Cea dintîi rezultă din întunecarea tradiției istorice, care arată evoluție și viață caracterizată. Nesocotește în al doilea rînd aspirații populare, care trebuie respectate.

Unul sau mai multe planuri iconografice-tip, diferind numai din pricina proporțiilor monumentului și suprafețelor de pictat, se pot firește concepe pentru a răspunde directivelor enunțate. Am indicat în lămuririle noastre elementele de teme, fiindcă am arătat care sînt temele ce nu pot lipsi din nici un decor mural bisericesc, precum și înțelesul în care trebuie concepute. La îndemîna celui ce organizează programele, stau temele de a doua, a treia și a patra categorie, din care poate alege ceea ce are loc pe pereții cuprinsului, și poate fi legat de teme. Potrivit regulamentelor și dispozițiilor lămuritoare ale acestora, devizul se întocmește de un pictor și lucrarea se execută de un altul, cel dintîi neavînd acest din urmă drept. Programele-deviz iconografice se organizează la fața locului, după o judicioasă dispoziție regulamentară. Artistul îndatorat cu aceasta se călăuzește de dispoziția monumentului și are nevoie de libertate pentru a stabili cel mai potrivit plan de decor.

I. D. ȘTEFĂNESCU

DATE ARHEOLOGICE ASUPRA MAHALALEI POPEI STOICA ȘI STEJARU DIN BUCUREȘTI

Literatura istorică referitoare la mahalaua Popei Stoica Sterpu din secolul XVII, mai târziu cunoscută sub numele Brezoianu și la mahalaua Stejaru este aproape inexistentă. Cu excepția celor câteva articole publicate de D. Caselli în Gazeta Municipală și cu referirile tangențiale din lucrările monografice ale istoriei Bucureștilor, nu există aproape nimic. Întriparte în a doua jumătate a secolului XVII, în mijlocul unor întinse vie și livezi, proprietăți ale mănăstirilor Văcărești, Snagov, Sărindaru, aceste două mahalale reprezentau la începutul veacului XVIII limita nordică a Bucureștilor¹.

Primele dovezi scrise despre existența lor datează din ultimul deceniu al secolului XVII. Astfel, într-un document din 20 decembrie 1691, apare amintită mahalaua Stejar², iar la 27 martie 1693, mahalaua Popa Stoica Sterpu³. Ca și în celelalte margini ale orașului, cele două mahalale din nordul lacului lui Dura — Cișmigiul de azi — au fost constituite la început din locuințele modeste ale unor orașeni de rînd. În ultimii ani ai secolului XVII, ca urmare a sporirii numărului boierilor din țară, antrenată pe lângă Curtea Domnească, are loc și aici un susținut proces de depozitare a mahalagiilor. La 11 octombrie 1693 (7202), Vergo, mare portar, își mărește suprafața proprietăților sale din mahalaua «bisericii ci se chiamă Sterpul», cu 25 de stînjeni, în urma dărîmării caselor lui Stoica ceauș de sarageli și Tudor sarageaoa⁴. La 8 martie 1703, Pătrașco Brezoianu, mare șătrar, «neavînd loc ca să-și facă case aici în București», primește din partea lui Constantin Brîncoveanu voievod o întinsă supra-

1. G. D. Florescu, *Vechi proprietăți în București*, Buc., 1934—Planul lucrării.

2. Arh. Stat. Buc., *mănăstirea Zlătari XVI*|89.

3. Arh. Stat. Buc., *A N. CLXXVII*|9 și Studii an. XII, [1959] n. 5 p. 107, nota 1.

4. *Documente privind Istoria orașului București*. S. P. C., 1960, p. 53-54.

față de pământ «în mahalaoa Popei Stoicăi ce se zice den vale, însă în lungu den uliță ce iaste despre jupănul Radul, care merge spre casele lui Mănăilă căpitanul până în ulița ce scoboară de la Sărindariu și merge pre denainte bisericii Popei Stoicăi stângenii 40 și în latu stângenii 25»⁵. Stabilirea proprietăților familiei Brezoianu în această parte a orașului s-a făcut pe baza deposedării locuitorilor de rînd, fapt dovedit de însuși hrisovul domnesc care menționează că «cei ce s-ar afla cu niscare case făcute pre acestu locu, pentru aceia am datu domnia mea voe boiarinului domnii mele ce scrie mai sus, să aibă a se tocmi cu acei oameni și să le plătească numai lemnele cu prețul lor pre dreptate». Exceptînd marile proprietăți ale Brezoienilor, ale lui Oprea, mare șătrar, și pe acelea ale unor feudali mărunți ca Mănăilă căpitanul, ș. a. aceste mahalale erau populate de meșteșugari, mici negustori⁶, ostași, populație de rînd, la care se adaugă în primele decenii ale secolului XIX sacagii și vizitii⁷. Deși relativ întinsă, mahalaua Brezoianu se compunea în 1789 din 25 case⁸, iar pe la 1810, în cele 29 de locuințe catagrafiate trăiau 64 bărbați și 77 femei⁹, pe cînd mahalaua Stejaru număra la începutul secolului XIX, 43 case cu 326 locuitori¹⁰.

Impunătoarele lucrări de construcții întreprinse în cursul anilor 1959 și 1960 pe terenul ce aparținuse cu decenii în urmă celor două mahalale au prilejuit efectuarea unor cercetări arheologice, care au adus noi date referitoare la cunoașterea trecutului acestui sector bucureștean. Urmărirea escavațiilor făcute pentru fundația modernelor blocuri din Piața Sălii Palatului R. P. R. și ale numeroaselor săpături urbanistice, a confirmat că începuturile vieții orașenești, pe această suprafață, datează din secolul XVII. Pretutindeni sub stratul de umplutură modernă a fost semnalat un nivel de pământ negru, gros de cca. 0,80 m., în care erau antrenate fragmente de vase de lut (secolele XVII-XVIII), resturi de obiecte de uz casnic, chirpic, bucăți de cărămidă, etc. Este de menționat faptul că resturile culturii materiale din secolul XVII au fost destul de puține, cele din veacul următor avînd o frecvență mult mai mare. Solul viu, un strat de pământ castaniu de pădure, a fost găsit în special în porțiunea de est a altarului bisericii Brezoianu, la 0,95 m. de la nivelul actual. Spre strada Brezoianu, pămîntul păstrează încă urmele depunerilor de ml purtate de apele lacului Cișmigiu.

Ctitorie din primul deceniu al secolului XVIII, biserica Brezoianu a construit unul din punctele importante ale observațiilor arheologice întreprinse în acest sector. Din textul pisaniei aflată la dreapta ușii de intrare, reiese că biserica a fost terminată în octombrie 1710, de către vel clucerul Mănăilă Mărăcineanu și vel vistierul Șerban Bujoreanu, pe locul dăruit

5. *Ibidem*, p. 66-68.

6. *Idem*, p. 80.

7. Arh. Stat. Buc., *Ad. vechi 1388/1830*, f. 4.

8. «Gazeta Municipală», an. IV [1935], n. 187.

9. «Biserica Ortodoxă Romînă», 1907, XXXI/5, p. 602.

10. *Ibidem*, p. 602-603.

de Pătrașcu Brezoianu¹¹. Pe acest teren, este foarte probabil că se aflase și bisericuța de lemn a popei Stoica Sterpu, existentă încă la sfârșitul secolului XVII, dar menționată în documentele vremii în anul 1701¹².

Biserica ce prăznuia hramul Sf. Troiță, cunoscută după 1740 sub numele de Brezoianu, reprezenta în secolele XVIII-XIX, unul dintre importantele edificii ale acestei mahalale. Deși ridicată pe un teren destul de mlăștinos, ea a păstrat încă masivitatea și tehnica construcțiilor din secolul XVII. Zidurile sale laterale, afundate cu cca. 1,50 m. sub nivelul actual, au o grosime de 1,40 m. Ele au fost așternute pe un pat de mortar gros de 3-4 cm., sub care erau bătuți țaruși de lemn, ale căror diametre variau între 8-10 cm.

Deasupra patului de mortar au fost așezate în zid, în lungul acestuia, două birne de stejar — tiranți — cu dimensiunile de 20/20 cm. Cărămida, bine arsă, a fost prinsă într-un mortar rezistent, care a dat zidului o puternică trănicie.

Trecându-se la cercetarea tindei lăcașului și terenului înconjurător acesteia, au fost semnalate câteva morminte din secolele XVIII-XIX. Sub podeaua tindei, a fost găsit un pământ deranjat, amestecat cu bucăți de cărămidă, cărbune, oseminte, ș. a. Deși suprafața acestei încăperi era destul de mică, numărul celor înhumați sau reînhumați aici a fost de 9, fapt ce a făcut ca unele din morminte să fie puternic deranjate. Inventarul arheologic, descoperit atît la mormintele din biserică, cît și la cele din cimitirul de afară, este format din obiecte de podoabă — inele, cercei, mărgelile — resturi vestimentare — bucăți de stofe, fluturași de iie, nasturi — monede, diverse obiecte, ș. a. În ordinea descoperirii lor, mormintele au fost numerotate de la 1-17, după cum urmează :

M. 1 : descoperit la cca. 5 m. de la zidul de nord al bisericii ; oseminte de matur, orientate vest-est. Nu a păstrat nici un obiect.

M. 2 : alături de M. 1, matur, purta la falange o aceea (monedă turcească) din secolul XVIII.

M. 3 : găsit în interiorul tindei, alături de zidul de nord. Mormînt vechi, cu oasele calcinate, deranjate.

M. 4 : înhumare mai recentă, cu coșciugul relativ bine conservat, prins în cuie lucrate de fierar. La una din falange, purta un inel-sigiliu, cu pecetea mare, avînd incizată stema unei familii boierești și literele HK.

M. 5 : mormînt deranjat.

M. 6 : reînhumare în tînda bisericii. În sicriu au fost găsite bucăți de pinză galbenă și verde, cîteva fragmente de oseminte și o aceea din secolul XVIII.

M. 7 : mormînt aflat în tîndă, foarte deranjat.

M. 8 : oseminte de matur, aflate lîngă peretele de sud al bisericii, în tîndă, cu resturi de țesătură și o monedă foarte friabilă (probabil tot o aceea).

11. N. Iorga, *Inscripții din Bis. Romîniei*, fasc. I, Buc., 1905, p. 293.

12. G. Ionescu Gion, *Istoria Bucureștilor*, p. 210, ap. Cond Brîncov, 1697.

M. 9: aflat mai jos decît celelalte, păstrînd resturi de îmbrăcăminte, bumbi, aplică de sicriu, ș. a. La mîna stîngă purta un inel-pecete, din argint, cu bara masivă. Pecetea elipsoidală avea gravată o cruce, un steag strîns, altul desfășurat și literele **ННКА**.

M. 10: Mormînt de femeie, la care s-a găsit un inel de alamă aurie, avînd în montură o piatră verde inferioară. La urechi, purta cercei din alamă aurie, compuși dintr-un corp central patrat și cîte trei pedunculii terminați cu cîte o piatră rotundă verde. Monedă, kreuzer din 1816.

M. 11: aflat în afara bisericii, lîngă peretele de nord. Purta la mîna dreaptă inel-pecete, din argint. Pe pecete a fost incizat numele **ПАНКО** și anul 1857. La capătul sicriului au fost găsite osemintele lui.

M. 12: reînhumare.

M. 13: oseminte foarte calcinate, reînhumate în colțul de sud-vest al bisericii. Cele cîteva resturi de îmbrăcăminte găsite par a aparține unui veșmînt preoțesc.

M. 14: descoperit la 1,50 m. de zidul de nord al bisericii, spre colțul de nord-vest. Păstrea încă urme de îmbrăcăminte, iar la falange s-a găsit un inel-pecete dintr-un aliaj argintat. Pe pecete sînt incizate mai multe linii întretăiate în unghiuri drepte și ascuțite și literele **Г М 1857**.

M. 15: în tinda bisericii. Din veșmîntul exterior au mai rămas 21 bumbi din bronz, iar alături de oasele abdominale, o foarfecă de mărime mijlocie.

M. 16: găsit sub sicriul lui M. 2, sub formă de oseminte reînhumate. Alături de aceste resturi, au fost descoperite un șir de mărgele mici albastre, fluturași de iie și o monedă (patrona maghiară).

M. 17: înmormîntare din a doua jumătate a secolului XIX, la colțul de sud-vest al lăcașului. La falange a fost găsit un inel din argint, cu bara lată, puțin bombată, pe care a fost lipită o inimioară din argint, pe suprafața căreia erau incizate literele **MP**.

În colțul sud-est al tindei au fost descoperite în pămîntul de umplutură 22 monede turcești, bătute în timpul sultanilor Mahmud I, Mustafa III și Hamid I¹³. Majoritatea mormintelor din interiorul lăcașului datează din prima jumătate a secolului XIX, cele mai vechi fiind reînhumate. În general, inventarul descoperit confirmă faptul că cei mai mulți dintre înmormîntații în tinda bisericii sau în vecinătatea acesteia erau proveniți din rîndul meșteșugarilor și negustorilor mahalalei. Prefacerile continue ce au avut loc în a doua jumătate a secolului XIX și în primele decenii ale veacului XX au făcut ca urmele modestelor așezări ale locuințelor din fosta mahala a Popei Stoica să dispară aproape cu desăvîrșire. Deși lucrările de escavații au afectat suprafețe apreciabile, nu s-a putut identifica decît pivnița unei locuințe din secolul XVIII, aflată la sud-est de lăcașul bisericesc.

13. 10 monede din argint (acele) bătute la Constantinopol în 1730; 4 acele bătute la Istanbul în 1757; 4 acele emise la Constantinopol în 1774; 4 acele bătute în Egipt în 1774. Identificările sînt făcute de H. Dj. Siruni.

Ocupind o suprafață de cca. 125 m. p., această construcție avea șapte încăperi și trei culcuare. Zidurile ei, groase de 0,50-0,60 m., erau făcute din cărămidă bine arsă, legată cu un mortar slab cu mult nisip. La două din încăperi, bolta a fost încheiată într-un mod armonios și trainic, în formă de coadă de rândunică. În secolul XIX, deasupra pivniței, au fost ridicate ziduri noi, păstrate în parte pînă la ultimele lucrări de sistematizare a acestui sector.

Unele rezultate arheologice au fost semnalate și în mahalaua Stejaru. Este de subliniat faptul că majoritatea monedelor găsite la înhumările din jurul bisericii Stejaru datează din anul 1816 și sînt emisiuni austriace. De o reală importanță pentru studierea dezvoltării economice a orașului București a fost descoperirea în altarul bisericii a unui tezaur monetar. Depus sub pardoseala altarului, la 0,40 m., tezaurul se compune din 315 taleri de argint turcești, emiși între anii 1789-1806, în timpul sultanului Selim III, 2 ruble rusești și 2 monede austriace, de la Maria Tereza, 18 monede de aur turcești, din perioada 1730-1808¹⁴ și 7 napoleoni belgieni (1808 și 1809). Ceea ce constituie o caracteristică a pieselor de argint este faptul că ele au avut o circulație redusă, fiind foarte bine conservate. Acest fapt întărește ipoteza datării teaurizării acestor monede în perioada războiului ruso-turc din anii 1806-1812.

În apropierea bisericii a fost descoperită o placă de marmură albă, cu dimensiunile de 64,5×55×2,5 cm., pe a cărei suprafață exterioară a fost săpat un pomelnic al familiilor Lenș și Balotescu. Condițiile provenienței acestui pomelnic în mahalaua Stejaru sînt încă neelucidate. În bogatul său conținut sînt trecute o serie de persoane aflate în anul întocmirii lui, 1841, în viață, precum și cei decedați, — fapt care aduce noi precizări genealogice asupra clasei dominante muntene de la jumătatea secolului XIX. Reflectînd stadiul scrierii de tranziție de la semnele chirilice la cele latine, pietrarul a folosit și în această situație litere amestecate. Conținutul acestui document epigrafic este :

1841

NUMELE ФАМИИЕИ
ЛЕНЧЮ ШИ БАЛОТЕСКУ
ЕИ

Філіп, Констандін, Євѣтана Александрѣс Іоан, Ніколає, Георге, Акі-
відіє, Констандін, Єлена, Єлісавєта

ALEKSANDRU. ELISAVETA.
MARIEA. ATANASIE. IOAN.
GEORGE. DUMITRU.

МТ: KIRIȚĂ MARIEA.
MARIEA KOSTANDIN.
MARIEA. FRUSINA. IOAN;

Морци

Іоан, Марія Єлісавєта Єманойл КС ТОТ НЕАМСА Шефан, Міхаїл Георге КС
ТОТ НЕАМСА. Марія Ніколає Марія КС ТОТ НЕАМСА, Нікіта Боїка Радє,

14. Identificări făcute de H. Dj. Siruni.

РАДС Станка Неделеа, Єлїсавета, Зоїца, Єлена, Марїка, Іоан, Іанакє, Грї-
горе, Дєспа, Іоана, Нїколає, Добра, Марїка КС ТОТ НЕАМСА Матеїс, Зоїца
Мїхаїл, ДСМїТРАНА ЯНЄСЦА Яндронїк, Іоан, Замфір, Констандїн, Іоан,
Георге, ТСДОР Марїка Марїа Добра Єманоїл, Мїхаїл Янастасє Єлена
КС НЕАМСА ЛОР¹⁵.

Rîndurile 7-9 se vădesc, după caracterul scrierii, a fi adăugate ulterior.

Un sfeșnic de piatră, cu baza în formă de patruleter, și corpul octogonal, a fost găsit în interiorul bisericii Stejaru. Pe laturile sale a fost săpat cu litere înalte de 3 cm. următorul cuprins :

ЯИЧЕ ВДИ[X]НЕЩЕ	Аci odi(h)nește
РОКС ЛСИ ДС[М]НЕЗ[Е]С	Robu lui Du(m)nez(eu)
НИКЯ ЛТ. ДСАГ	Nica leat 7233 (1725).

Proveniența acestui obiect interesant prin forma și prin frumusețea literelor textului său este necunoscută. Ținînd seama de faptul că acest lăcaș a funcționat ca o construcție din lemn încă din 1717¹⁶, edificiul inițial de patră datorîndu-se lui Thănase căpitanul și altora, pe la 1763¹⁷, s-ar putea ca la căpățiul vreunui Nica, înmormîntat în cimitirul din jur să se fi pus și acest sfeșnic. Trăsăturile precise ale laturilor, precum și caracterul uniform al literelor denotă executarea lui de către un pietrar destul de priceput.

Un ultim vestigiu epigrafic a fost descoperit în cimitirul din jurul bisericii luterane. El constă dintr-un fragment de cruce, lung de 1 m. și lat de 27 cm. Pe una din fețe a fost săpat un text, din care s-au mai păstrat cuvintele :

...	...
ARMEE,	Armată
GESTLLT	Așezat
VONSEINER	de către
GEMAHLIN	soție
1812 DEN	1812 la
28 FEBR	28 febr(uarie)

După resturile de uniformă găsite în groapa de mormînt, rezultă că această piatră a fost pusă la căpățiul unui ofițer neamț din armata rusă mort în București în anul 1812.

Observațiile arheologice efectuate cu ocazia lucrărilor de construcții pe terenurile ce au aparținut cu trei secole în urmă mahalalei Popei Stoica și Stejaru, deși sporadice, au adus unele contribuții la cunoașterea acestui sector bucureștean, precum și a edificiilor sale civile și religioase.

P. I. PANAIT

15. Din însemnările genealogice ale lui G. D. Florescu rezultă că Filip Lenș (1777-1853) a avut drept fii pe Constantin († 1853) căsătorit cu Sultana, Alexandru († 1874), Alcipiade († după 1841). Ioan († 1865), Nicolae, George, (1806+1882) și Elena. Părinții săi au fost Ioan și Maria trecuți primii în pomelnicul celor decedați.

16. N. Iorga, *Istoria Bucureștilor*; Buc., 1939, p. 128 și G. Ionescu Gion, *op. cit.*, p. 221.

17. N. Iorga, *Inscripții*, II, p. 337.

PSALTIREA INSEMNĂRI BIBLIOGRAFICE

Cărțile își au destinul lor, ca și oamenii; viața de o clipă, de o generație, sau peste secole, a unora. Valoarea lor ca monument de artă, sau pentru altele însemnătatea științifică, atrage atenția și le impune. Cartea își are rolul său bine definit în societate. Sînt bibliofili, posesori de biblioteci de muzeu, care au preferințe pentru cartea statică, valoroasă ca obiect de artă. Firește, că și aceste cărți au de îndeplinit un țel: acela de a rafina gusturile; dar ele se adresează unui cerc restrîns. Așa au fost în trecutul îndepărtat, minunatele evangheliare ieșite de sub p. n. a lui Gavril Uric sau Merișescu. Erau exemplare ce rămîneau ascunse în biblioteca voevodului sau mitropolitului. Ele se deschideau la zile mari, de aceea s-au și păstrat cele mai multe pînă azi. Sînt altele, pe care cititorul le învăluiește cu dragostea sa pentru binele practic ce i l-a adus sau pentru cîtă mulțămîntă i-a procurat clipită de clipită în toată ființa sa. Sînt cărți care contribuie vizibil la transformarea societății. Revoluțiile s-au dezvoltat și prin lumina și dinamismul cuprins între scoarțele unei cărți, Retrograzii le-au ars în piețele publice, pe aceleași ruguri care au mistuit pe un Savonarola, Hus sau Galilei.

Fiecare generație, fiecare epocă își are cărțile sale. Werther al lui Goethe a fascinat întregul tineret, nu numai al Germaniei; Graziella lui Lamartine a făcut ca mii de mame să-și boteze fiicele cu acest nume romantic; însemnările unui credincios, ale lui Lammenais, a adus un anumit colorit pașoptismului francez, avînd ecouri pînă și la noi.

Pentru a stabili care e autorul, care e cartea cea mai citită, cea mai cerută pretutindeni în zilele noastre, U.N.E.S.C.O. alcătuiește anual statistici în acest sens. Astfel, în 1958 — pe plan literar — cei mai citați autori au fost: Shakespeare, Jules Verne, Tolstoi, Dostoievski, Gorki și Balzac¹. Pe la 1908, în Germania cei mai citați autori erau Goethe și

1. Cele mai citite cărți. «Veac Nou», XVI (1960), nr. 28 (15 iulie), p. 2.

Tolstoi²; pe la 1900, literatura europeană era dominată de tripleta franceză: Balzac, Maupassant și Zola, de Turgheniev și Tolstoi, de Shakespeare și Ibsen. Așisderea, pretutindenii, Biblia și Imitația lui Iisus au atins ediții și tiraje impresionante pe care le înregistrează și statisticile recente ale U.N.E.S.C.O.

Urmăriți de atari preocupări, dar coborînd mai adînc în cultura romînească veche, se poate constata că Psaltirea a fost cartea cea mai răspîndită, urmată în de aproape de Evanghelia. În adevăr, întocmind statistica operelor ce au ieșit din teascurile romînești între 1508-1830, adică cercetînd cele 2113 cărți, Psaltirea este aceea care are cele mai multe ediții, adică 91³. Faptul își are însemnătatea sa, dacă ne gîndim că tipografia a fost pusă în slujba necesităților bisericești, adică de a lucra cu prioritate cărțile de ritual. Evanghelia, Octoihul, Liturghierul ș.a. trebuiau tipărite fiindcă tipografia era a Bisericii și Biserica avea trebuință pentru slujbă de atari cărți. O carte se tipărește numai dacă i se simte lipsa: o cer împrejurările politice, nevoile sociale, mișcările culturale, obligațiile educației prin școală, sau o impune un curent literar, ba chiar un capriciu.

Dar Psaltirea are o largă circulație nu numai prin teascurile bisericești. Înaintea slovelor lui Macarie am avut cartea scrisă de mînă, care depășește numeric cu mult cartea tipărită. Printre manuscrise, aflăm numeroase Psaltiri, dintre care două atrag atenția pînă în secolul XVI. Carte socotită cea mai veche, cu dată certă, din cuprinsul țării noastre, este Psaltirea lui Branco Mladenovici din 1346, aflată de Odobescu în biblioteca de la Bistrița-Vilcea, dar scrisă în Serbia, țară cu care aveam în acele timpuri întinse relații culturale⁴. Primele traduceri făcute din slavonă în romînește sînt faimoasele Psaltiri: Scheiană, Voronețiană și Hurmuzachi. Se poate afirma deci, că limba literară romînă începe cu psalmii lui David, încă din secolul XV.

Primul care a pus în circulație cărți «pre romînie», cu ajutorul tipografiei, trecînd peste cazul izolat al Catechismului calvinesc din 1544, este Coresi. El a dat numeroase Psaltiri, atît în romînește, cît și în slavonește, ori în slavo-romînă, asupra cărora s-au oprit Odobescu, Hașdeu, Picot, Iorga, Candrea, etc. Coresi reprezintă inițiativa particulară, el nefiind patronat sau plătit de Biserică, încît numeroasele ediții din Psaltire ieșite din teascurile sale, reprezintă o cerere a masei de cititori. Psaltirea era cerută de popor, ea fiind mai întîi o carte de literatură, — posibil singura operă literară citită înaintea romanului popular. De altfel, numeroasele ediții denotă că era mai adînc răspîndită în popor decît toate aceste romane luate în bloc. Spiritul vremii permitea acest primat al Psaltirii, sprijinit de necesitățile didactice, de școala care era în mînă-

2. La începutul secolului nostru, Tolstoi e prezent în toate literaturile europene, precum și în literatura noastră.

3. Barbu Theodorescu, *Cartea veche romînească*, «Mitropolia Olteniei», XI (1959), nr. 9-12) septembrie-decembrie), p. 601.

4. Al. Odobescu, *Despre unele manuscrise și cărți tipărite și aflate în mînăstirea Bistrița*, «Revista romînă», 1861, p. 807-830.

stire, iar dascălul fiind numai călugărul. Biserica a fost factorul motor al societății feudale, al clasei dominante, fiind deținătoarea «monopolului asupra pregătirii intelectuale», ca o «consecință necesară a poziției Bisericii ca chintesență și consfințire a dominației feudale existente»⁵. Pe secole, Biserica a avut monopolul culturii, pentru a cărei dezvoltare a creat școli în minăstiri⁶.

Fenomenul expus mai sus a avut loc și la alte popoare, mai ales la cele protestante, care aveau un cult special pentru Psaltire. Explicația largii circulații a Psaltirii stă în triplul rol pe care l-a jucat în epoca feudală a culturii românești și a altor literaturi. Psaltirea este cartea poetică a credinței, una din puținele cărți ale epocii feudale. Structura sa internă permitea ca versul să fie cîntat; versul se psalmodia. Omul aflat în restriște recurgea la psalmodierea imnurilor lui David. Cînd un «poet» bisericesc, cum a fost mitropolitul Dosoftei, a vrut să dea neamului său o operă literară de seamă, a tradus Psalmii lui David, introducînd din belșug metrica și poezia populară românească. Efuziunile sale lirice, avîntul spre beatitudine, imaginile colorate și mlădioase, măiestria jocului de imagini și cuvinte, gradate, ritmice, au fost tot atitea elemente de pătrundere sufletească pe care credinciosul le afla aici și nu în Evanghelie. Se găsească profeții, norme de viață, poezie, mit, credință. Se potrivește tot atît de bine tînarului setos de viață, cît și îndureratului. N. Iorga afirmă⁷ că din tot cuprinsul așa de feburit al Vechiului Testament, nu e nici o carte a culturii feudale care să se poată mai mult potrivi pentru nevoile, pentru durerile și nădejtile, pentru mentalitatea de atunci a fiecăruia, ca Psalmii; nici una nu poate sluji mai bine, cu toată împărăteasca-i strălucire, ca veșmint pentru orice simțire umilă care nu e în stare să-și găsească însăși vorbele. În cele 150 de mărturisiri, de rugăciuni, de imnuri, de tînguiri, se află tot sufletul omenesc în întoarcere asupra lui însuși și în avîntul plin de slăvă și de temere către puteri mai mari decît dînsul. Aici rezidă înțelesul largii circulații a Psaltirii în secolii trecuți, dominați de spritul creștin.

Psaltirea e și manual școlar. Prin cînt și poezie, se învață cu ușurință primele noțiuni de citire și scriere. O bună perioadă de timp, școala s-a redus la învățarea Ceaslovului și Psaltirii. Le învăța modestul călugăr-caligraf, artistul care copia și înflorește cartea de cult, cît și fiul de boier și domn. Ștefan, fiul lui Petru Schiopul, învăța carte cu Teodosie Barbovschi, începînd cu citirea Psaltirii. *Psaltirea era și manual de muzică bisericească*, după ea învățîndu-se și cele «opt glasuri» ale cîntărilor bisericești. De la «psalt» pornește și noțiunea de a «psaltichia».

5. Fr. Engels, *Războiul țărănesc german*, Buc. 1958, p. 48-49.

6. *Din istoria Transilvaniei*, Buc. 1960, p. 85. Pentru alte popoare, de ex. la ruși, a se consulta: N. C. Gudzi, *Istoria drevnei ruoskai literaturi*, Moscova 1953, de unde se constată că fenomenul era general la toate popoarele ortodoxe.

7. N. Iorga, *Istoria literaturii religioase a romînilor pînă la 1688*, Buc. 1904, p. 184. A se vedea și Pr. T. Negoiaș, *Psaltirea în cultul Bisericii Ortodoxe*, Buc. 1940, p. 165.

Pentru a ne da seama cât de adânc pătrunsese Psaltirea în vechea societate feudală, dominată de puterea bisericească și domnească, narăm mai jos basmul cules de Ion Pop Reteganul, pe la 1890, intitulat chiar «Psaltirea»⁸ și în care se vede clar perfecta înțelegere între cele două puteri care au dominat societatea feudală :

La nașterea fiului de împărat, una din cele trei ursitoare îi prezise că la vârsta de 20 de ani, va pieri prin trăznet, iar alta, că dacă va scăpa de moartea fulgerului, va aduce în lume legi «cum nu mai sint». Spre a-l feri de moartea prezisă, împăratul se apucă să înalțe o casă mare de fier, la care se lucră 19 ani. Dar împărăteasa, sfătuită de un călugăr, îi încredință acestuia pe fiul său «să-l învețe psaltirea», iar când va împlini 20 de ani, fiul de împărat să se preumbe prin ploaie singur, citind Psaltirea, dar în casa de fier să nu intre, «pentru cât bine e în lume». Și-l învătă monahul slovă de slovă, pînă știu copilul Ceaslovul și Psaltirea cum se cade. Cele două cărți formară temeiul culturii sale.

La timpul prezis de ursitoare, se ridică un nor groaznic dinspre miază-noapte, așa cum e posibil în basme, iar feciorul e trimis de împărat în casa solidă de fier, spre a-l apăra de moarte. Dar odrasla împărătească, sub îndrumarea mamei, ocolește casade fier și intră în grădina palatului, umblind prin ploaie și citind Psaltirea. Fulgerele căzură pe casa de fier, făcînd-o «ferferită», iar fiul de împărat scăpă teafăr. Minunea — atît de explicabilă astăzi, oțelul atrăgînd electricitatea fulgerului — își avu efectul său : mai întîi, feciorul ajunse împărat și dădu poruncă să se facă școală în tot satul, unde tot omul să învețe a citi în Ceaslov și în Psaltire. Și prindea lumea a se îndeletnici cu Ceaslovul și cu Psaltirea și bine era în lume. Astăzi, te surprinde cât de puțină era educația chiar a fiului de domn, de vreme ce îl putea satisface conținutul numai a două cărți.

În epoca feudală, Biserica a contribuit la întărirea orînduirii feudale și a monarhiei. Biserica apare ca un mare feudal, devenind o armă ideologică puternică și un sprijinitor al puterii domnești. Basmul de mai sus ilustrează legătura dintre Biserică și monarhie. Prin școala monahală patronată de domnie, Psaltirea devine cartea de bază a școlii epocii feudale și astfel, se răspîndi în masă. Aici, ea apare îndeplinind și rolul de carte protectoare ca și, bunăoară, Visul Maicii Domnului.

Prin aceste numeroase folosințe, era firesc ca Psaltirea să devină cea mai răspîndită carte a epocii și cum ea a fost prima carte tradusă în romînește, a devenit astfel un mijloc progresist de unificarea culturii Țării Romînești.

Cronologia cărților liturgice. Pînă la Evangheliarul lui Nicodim, din 1405, nu avem în cultura noastră nici o carte datată. Cercetătorii slavisti⁹ presupun că anumite cărți scrise în slavonește în primele secole ale mileniului nostru, ar fi fost copiate undeva, pe pămînt românesc, fi-

8. «Gazeta Transilvaniei», 1890.

9. Damian Bogdan, *Din paleografia slavo-romînă în Documente privind istoria Romîniei*, Introducere, vol. I, Buc. 1956, p. 79-170.

încă ar conține greșeli de transcriere făcute de un necunosător al limbii slavone, adică de caligraful român. Nu este o siguranță că aceste cărți ne aparțin, de vreme ce chiar și unii slaviști, de pildă St. Kul'bakin¹⁰, pun la îndoială faptul, din cauza lipsei unei documentări mai riguroase. N. Iorga¹¹ e de părere că fondul de cărți liturgice ale secolelor XI-XIV, crezute ca românești, vin din sudul Dunării. În acest chip, noi am avea cărți liturgice în slavă, îndată ce a luat ființă mitropolia Țării Românești și se pun bazele monahismului athonit în Biserica țării, adică după 1359, sau mai exact, o dată cu descălecatul lui Nicodim în Oltenia.

În cazul primei ipoteze, întâia carte scrisă în cuprinsul țării ar fi Savina Kniga, de la începutul secolului XI, fiind o Evangheliie. Este urmată de Evangheliia Evseniev de la 1282, azi în biblioteca Lenin din Moscova. Biblioteca Academiei are o Evangheliie din secolul XIII, numită: de la Rîșnov. Urmează un Minei, Octoih, Apocalipsul și un fragment din Vechiul Testament¹².

După cum se vede, toate sînt cărți de ritual, absolut necesare slujbei bisericești. Cam aceleași cărți le tipărește și Macarie la 1508. Psaltirea n-o aflăm printre ele.

În ipoteza cealaltă, Evangheliia e de asemenea prima carte cunoscută. Cînd Nicodim înalță Vodița, domnitorul o înzestrează din plin, printre altele și cu un Tetraevanghel ferecat cu argint aurit¹³. Dania aceasta crează o tradiție, de vreme ce o aflăm în actele lui Ștefan cel Mare. Evangheliarul Vodiței e greu de precizat unde a fost scris. Admițînd că s-au scris cărți slave la noi și înainte de Nicodim, apoi aceasta ne aparține. Mai repede e de presupus că vine din Serbia, ca și Psaltirea lui Branco Mladenovici din 1346, găsită de Odobescu la Bistrița. Destinul a făcut ca prima carte citată de documente să nu ajungă pînă în zilele noastre.

Evangheliarului Vodiței îi urmează Tetraevanghelul lui Nicodim din 1405, socotit pînă astăzi prima carte sigură ce ne aparține și a ajuns pînă la noi, în ciuda vicisitudinilor istorice¹⁴.

În Ardeal se află cîteva cărți foarte vechi¹⁵, începînd cu Evangheliarul din Lorsch, de la începutul veacului IX, păstrat în biblioteca eparhiei catolice din Alba-Iulia. Mai aflăm un Liturghier din 1337, altul din 1394 și un altul din 1430, două Breviare din secolul XIV și cîteva cărți teologice copiate de Christiannus Medicus prin 1417-1418.

Printre aceste resturi ale unui trecut cultural, cu siguranță mai bogat decît apare prin ce cunoaștem astăzi, nu găsim decît Psaltirea din 1346. Aceasta ar fi încă o dovadă că Psaltirea este o carte de literatură destinată poporului, care în acele timpuri nu-și avea decît cîntecul său,

10. St. Kul'bakin, *Les vieux slaves*, Paris, 1929, p. 361.

11. «Revista istorică», XXVIII (1942), nr. 11-12 (ianuarie-decembrie) p. 66.

12. P. P. Panaistescu, *Manuscrisele slave din biblioteca Academiei R. P. R.*, vol. I, Buc. 1959, p. VII.

13. Idem, *Documentele Țării Românești*, Buc. 1938, p. 37.

14. Descrisă în: *Studii asupra tezaurului restituit de U.R.S.S.*, Buc. 1958, p. 230.

15. V. Vătășianu, *Istoria artei feudale în Țările Române*, Buc. 1959, p. 460-462.

versul său popular. Poporul nu era bilingv; el nu cunoștea nici latina, nici slava, iar a traduce Psaltirea în limba sa pe care o rostea, încă nu-i venise sorocul. Biserica nu o folosise în aceste veacuri, de vreme ce nici unul din călugării săi nu o copiază în atelierile de caligrafie ale epocii.

Secolul XV e mai bogat în cărți, mai cu seamă în timpul domniei lui Alexandru cel Bun și Ștefan cel Mare. Moldova e acum aceea care ia inițiativa și conduce cultura românească. În îndelungata ocîrmuire a lui Alexandru, cultura slavă s-a întărit în Biserică și în toată viața socială a țării, răspîndindu-se prin noile școli de la Neamțu și Bistrița, prin numeroșii cărturari, chiar și grămătici, la loc de mare cinste figurînd numele lui Grigore Țamblac și al vestitului caligraf-pictor Gavril Uricovici. Voievodul moldovean a așezat țara pe temelii definitive, ținînd seama în primul rînd de organizarea Bisericii. Întări mitropolia Sucevei, prin recunoașterea de către Constantinopol a mitropolitului romîn Iosif, întemeie două episcopii — la Roman și Rădăuți — întări și înzestră din belșug Neamțul și Bistrița, pe care le uni într-o singură administrație, ridică și alte locașuri de închinăcune, toate fiind în același timp școli de înalte cultură.

Pentru înzestrarea atîtor biserici și mînăstiri, s-a simțit trebuința a numeroase cărți liturgice. De aici, acei diaci, grămătici, caligrafi, mai toți purtînd frumoase nume romînești, ca: Mihail Oțel, Radu, Oancea, Onța, Neagoe. Cartea manuscrisă slavă se impune însă cu un larg avînt prin Gavril Uric, caligraful de la mînăstirea Neamțu. De sub pana acestuia au ieșit zeci de cărți, scrise pe pergament și bogat ilustrate. El a creat cartea artistică, cartea de zile mari a domnitorului, a marilor ierarhi bisericești, cartea de danie pentru instituțiile de cultură ale Orientului ortodox. Cea mai cunoscută dintre cărțile sale, fiind de o mare valoare artistică, este Evanghelia slavo-greacă din 1429, scrisă la Neamțu și aflată astăzi în biblioteca Bodleiană din Oxford¹⁶. De remarcat că arta picturală o ia înaintea literaturii.

Aici, ne interesează să scoatem în evidență că marele Gavril de la Neamțu a folosit ca model pentru arta sa caligrafică și miniaturistică izvoare venite direct din Bizanț și că printre numeroasele sale cărți, nu se află nici o Psaltire. Se afirmă că Evangheliarul din 1429, alături de epitaful mitropolitului Macarie și de patrahirul cu chipul lui Alexandru cel Bun și al doamnei Marina, toate sînt «un produs al marelui val de influență bizantină, care se revarsă din Constantinopol în Moldova după moartea mitropolitului Iosif și stingerea conflictului religios prin acceptarea unui prelat grec». «Valul» cel nou, de origină pur bizantină în ce privește cartea, aduce Evangheliare, Octoihuri, Minee, Sbornice, și, repetăm, nici o Psaltire. Înseamnă că epoca lui Alexandru cel Bun e preocupată de organizarea și întărirea Bisericii, pentru care operă,

16. Reprodus de: Ioan Bianu, *Evanghelia slavo-greacă scrisă în Mînăstirea Neamțului din Moldova*, Buc. 1922.

aveau trebuință numai de cărțile legate direct de slujbă, adică de cărți liturgice.

Ctitor de țară, neegalat de nici un alt voievod, domnia lui Ștefan cel Mare a fost prielnică, cu toate războaiele purtate, și unei mari dezvoltări culturale, caracterizată prin înălțarea a numeroase minăstiri în jurul cărora se desfășura o bogată activitate culturală. Arta caligrafică și miniaturistică începută de Gavril Uric prin Evangheliarul din 1429, este continuată și se desăvârșește prin caligrafii de mare vază, care scriau la Neamțu și Putna, ca: Paladie, Casian, Ioanichie, Merișescu, Filip, Nicodim, etc. Merișescu scrie Evangheliare și Apostol. În literatura aceasta religioasă, Evangheliarele domină. Într-o lucrare recent apărută și în care e cercetat întregul fond cărturăresc al domniei lui Ștefan cel Mare, aflăm 58 de lucrări, între care apar și două Psaltiri. Cele mai multe sînt Tetraevanghelele (18) și Mineele (15), apoi 3 Apostoli, 2 Octoihuri, 1 Liturghier, 1 Ceaslov, 1 Biblie, alte cîteva cărți, și 2 Psaltiri¹⁸. După cum se constată, caligrafii depun un efort spre a da minăstirilor cărțile de bază ale slujbei. Faptul e general, cuprinzînd toate minăstirile care aveau atari îndeletniciri.

Primele Psaltiri ale secolului XV. Pentru prima dată cînd întîlnim în literatura liturgică la noi o Psaltire, este în anul 1470, adică Psaltirea scrisă din porunca lui Ștefan cel Mare la Putna, de către călugărul Casian¹⁹, păstrată astăzi în biblioteca Salticovo Scedrin din Leningrad. Cartea e un exemplar de lux, de «o frumusețe rară», cu titluri de capitole caligrafiate în aur și în verde, cu vignete geometrice în aceleași culori. De remarcat că la Putna s-au scris mai întîi cărți de ritual, iar, începînd cu Psaltirea de față, se continuă cu alte trei culegeri de lecturi morale, opere de învățătură creștinească, de literatură patristică. Aceasta ne-ar indica faptul că Psaltirea îndeplinește aici rolul de operă literară și nicidecum pe acela al necesității sîntei slujbe. Cartea, prin luxul ei extern, ne arată că trebuie să fi fost scrisă pentru vreo față mare bisericească sau pentru necesitățile curții voievodului. Călugării nu citeau pe astfel de exemplare.

În episcopia ortodoxă din Munkács se află o Psaltire scrisă în Moldova, în secolul XV, care conține pe dosul primei pagini, o miniatură²⁰. În general, Tetraevanghelele sînt acele cărți care au miniaturi celebre, adică portretele celor patru evangheliști. Portretistica aceasta a celor patru evangheliști e împămîntenită la noi de către Gavril Uric. Paralel cu această portretistică biblică, se desfășoară cealaltă, laică, a ctitorilor: Ștefan cel Mare și logofătul Ion (Tăutu?). Tetraevanghelul minăstirii Homor, scris în 1473, conține pe prima față celebrul portret al lui Ștefan cel Mare. Iorga crede că descoperă în figura lui Ștefan, în acel gest de

18. *Repertoriul monumentelor și obiectelor de artă din timpul lui Ștefan cel Mare*, Buc. 1958, p. 361-445.

19. *Ibidem*, p. 378, precum și Șt. Ciobanu, *Din bibliotecile rusești*, «Anuarul Comisiunii Mon. Istorice», 1924, p. 78-79; Em. Turdeanu, *Manuscrisele slave din timpul lui Ștefan cel Mare*, «Cercetări literare», V (1942), p. 118-119.

20. *Repertoriul monumentelor...* p. 435.

prosternare, o atitudine nebizantină, fiindcă «prosternarea» e obișnuită în Apus, precum tot Apusul, în locul unei stilizări vagi, caută să dea asemănare picturii cu modelul. În Psaltirea de la Munkács, pictura cuprinde întreaga pagină. Iisus e reprezentat șezînd pe tron; în mîna stîngă ține o carte și cu dreapta binecuvîntează două persoane, care stau la picioarele Lui. Una, în genunchi, în mantie lungă de blană cafenie, oferă Mintuitorului cartea închisă. Alături de acest credincios, stă regele David, cu lira pe umăr. În mîna dreaptă, el ține un rulou pe care e scris începutul primului psalm, iar cu mîna stîngă arată spre purtătorul cărții, recomandîndu-l — pare-se lui Iisus. Deasupra Mintuitorului și a regelui David sînt scrise numele lor. Al treilea personaj nu e numit. Sub această imagine, e scris de aceeași mîna care a copiat Psaltirea: «Primește, Doamne, ofranda robului tău, Ion Logofătul». S-ar părea că e vorba de Ion Tăutul, logofătul cărturar și sfetnic credincios al lui Ștefan. Dacă am admite părerea lui Iorga că prosternarea își are originea în arta apuseană, apoi și la logofătul Ion de pe Psaltire aflăm același filon occidental și nu bizantin.

În afară de aceste două Psaltiri, Ecaterina Piscupescu²¹ mai indică altele două ca aparținînd aceluiași veac — XV — pe care alții slavisti, printre care și profesorul P. P. Panaitescu, le atribuie secolului următor.

O a treia Psaltire, care e de la finele secolului, aparține Țării Romînești și a fost scrisă la Bistrița-Vîlcea, după cum ar reieși dintr-o însemnare făcută pe manuscris: «Din mila lui Dumnezeu Ion Mircea Voievod. Dă domnia mea această poruncă a domniei sale părintelui egumen dela sînta mănăstire numită Bistrița»²².

Cartea conține cei 151 psalmi, apoi sinaxarele, troparele și Ceaslovul, etc. Face parte din fondul de cărți strîns de Gr. Tocilescu și adus la Muzeul de antichități transferat în Biblioteca Academiei²³.

Primele texte de limbă romînească: Psaltirea Scheiană; Psaltirea Voronețiană și Psaltirea Hurmuzachi. Cercetînd întregul fond romînesc de cărți, atît pe cele sigure ca origine cît și pe cele incerte, s-a desprins o idee clară: Biserica romînească, pînă la 1470, n-a avut nici o Psaltire, întregul său tezaur fiind alcătuit de cărțile necesare slujbei: Evanghelia, Liturghierul, Mineele, Octoihul. Cărțile acestea sînt copii scrise în slavonește, după modele venite din sudul Dunării: Serbia, Athos, sau chiar direct din Constantinopol. De ce apar atît de tîrziu cele cîteva exemplare din Psaltire și mai cu seamă în nordul Moldovei? Înainte de a căuta să dăm un răspuns, faptul e acesta: primul, sau unul din primele exemplare ale Psaltirii pe care ne este dat a-l cunoaște astăzi, este acela din 1470, scris la Putna de Casian. Firește, este o Psaltire scrisă în slavonește.

21. Ec. Piscupescu, *Literatura slavă din Principatele Romîne în veacul XV*, Buc. 1959, p. 50.

22. P. P. Panaitescu, *Manuscrisele slave...* ms. 87 și 414 și Ecat. Piscupescu, *op. cit.*, p. 54.

23. Gr. G. Tocilescu, *Raporturi asupra citoroa mănăstiri, schituri și biserici din țară*, Buc. 1887. p. 90.

În jurul acestei date, mai înainte sau mai târziu, apare și prima Psaltire în românește, adică aceea denumită Scheiană²⁴. După cum se știe prea bine, cartea a făcut parte din biblioteca lui D. C. Sturdza-Scheianu, după ce fusese în proprietatea lui Gh. Asachi. Manuscrisul are 365 foi și cuprinde, pe lângă toți psalmii lui David, și cântările lui Moise, Avacum, Isaia, Ioan, Zaharia, etc. Cartea nu e un exemplar de lux, ca Psaltirea din 1470, ci unul obișnuit și scris de mai mulți copişti. El nu reprezintă traducerea originală, ci o copie târzie a acesteia. Traducătorul se pare că avea o limbă simplă (nu a folosit decît 1400 cuvinte) și nu cunoștea prea bine slavonește. Limba e cea rotacizantă, iar traducerea s-ar părea că a fost făcută după o versiune a Psaltirii lui Branco Mladenovici de la 1346.

A doua Psaltire e cea Voronețiană²⁵, denumită astfel fiindcă a aparținut acestei minăstiri. Ca și prima, și aceasta e o copie târzie, iar limba se caracterizează prin rotacism.

A treia Psaltire, numită Hurmuzachi²⁶, după numele donatorului cărții Bibliotecii Academiei. Psaltirea aceasta nu mai e o copie, ci chiar originalul.

Asupra acestor prime documente de limbă românească s-au țesut, cum era și firesc, numeroase teorii, dominînd aceea a lui Iorga, adică: Psaltirea s-a tradus în Maramureș, în a doua jumătate a secolului XV, sub influența husită²⁷. Datorită predicilor lui Hus, cehii au avut patru Psaltiri în limba lor. Polonezii au prefăcut din slavă, la 1450, o parte din povestirile biblice. La noi, fenomenul a avut loc «într-un unghiu sălbatic din Maramureș sau din Ardealul vecin cu înălțimile maramureșene»²⁸, unde paza învățăturii slavone putea fi călcată mai ușor. În ultimele luni ale vieții sale, Iorga reconfirmă vechea sa teorie din 1904, spunînd că Psaltirea Scheiană reprezintă un impuls husit, iar traducerea nu a putut avea loc în Moldova aservită slavonismului și cu totul fără mișcări populare, cu atît mai puțin cele revoluționare, pentru o traducere care nu putea fi menită Bisericii, de limbă slavă și nici unei lecturi a cărei nevoie nu se simțea în acea vreme. În ce privește rotacismul, Iorga constată că el se află ca fenomen de limbă și aiurea decît în Maramureș, dar aici e permanent și literar²⁹. Aici, iarăși există, cum nu e aiurea, o tradiție de scris romînesc continuă pînă la 1600. În concluzie, husitismul a creat un îmbold spre folosirea limbii materne în Biserica maramureșană în a doua jumătate a secolului XV.

Teoria lui Iorga e confirmată și într-o lucrare recentă, apărută în acest an, unde se repetă cele expuse în Istoria literaturii religioase din

24. I. A. Candrea, *Psaltirea Scheiană comparată cu celelalte psaltiri din sec. XVI și XVII*, traduse din slavonește, Buc. 1916.

25. S-au publicat ediții de: G. Giuglea în «Revista pentru istorie și arheologie», 1911 și G. Gălușcă, *Slavisch-rumänisches Psalter bruchstück*, Halle 1913.

26. Gorge Pascu, *Istoria literaturii și limbii romîne*, Buc. 1921, p. 63-69.

27. *Istoria literaturii religioase*, Buc. 1904, p. 15-41.

28. *Ibidem*, p. 19.

29. «Revista istorică», XXVIII (1942), nr. 1-12 (ianuarie-decembrie) p. 67-69.

1904: «o schimbare de o însemnătate deosebită, o adevărată revoluție în cultură, este apariția, în această vreme, a scrierilor (la început cu caracter religios) în limbile materne. Pe la finele secolului XV, ca o consecință a activității micii noblimes române maramureșene, dar și a influenței husitismului, se traduce cele dintâi scrieri în limba română din limba slavonă. Aceste cărți s-au răspândit apoi, în secolul XVI, și în Moldova și în Țara Românească, contribuind și mai mult la făurirea unității culturale între cele trei țări românești. Tot sub influența husitismului, apare la 1430 traducerea Bibliei și în limba maghiară, în Moldova, datorită husiților refugiați acolo din Ungaria și Transilvania»³⁰.

Nu e cazul a insista asupra celorlalte teorii, care — mai mult sau mai puțin — se referă la schimbarea datei cu cca. un secol și înlocuirea îmboldului husit cu cel lutheran³¹, sau la enunțarea părerii că primele texte de limbă română izvorăsc dintr-o reacțiune internă a poporului român³².

Biserica noastră, înainte de a intra sub egida organizației athonite, adică înainte de a căpăta forme slavo-bizantine, a avut un caracter local și popular. Am cunoscut o biserică de sat, cu «popa» care trăia de-a valma cu credincioșii săi, cărora le predica în limba strămoșească. Dovada ne-o atestă vocabularul latin, aproape în întregime, al ortodoxismului românesc.

Cînd Nicodim cobori de la Athos la Vodița și Tismana, acesta a creat Biserica statală, rigidă și autocrată, cu forme, ierarhie. Domnitorul o înzestrează, legînd satele libere de mînăstire. Mînăstirea devine o cetate, înconjurată de ziduri, un centru de cultură slavonă, rupîndu-se astfel de cultura autohtonă. Averile pe care le primi și le acumulează prin timp, o transformă într-un despot care se rupe de mase. Între unii și alții, s-au iscat atagonisme atestate de actele istorice.

În afara acestei Biserici, a trăit cea veche, în simplitatea ei, și a cărei viață nu s-a reflectat în documentele țării, Biserica slavo-bizantină ajungînd o putere statală, care sprijinea politica voievodală, istoria ei s-a păstrat în cronicile în documente, dar ea nu are suflul și aspirațiile culturii autohtone. Cele mai multe din cărțile slavone ce s-au copiat în chiliile mînăstirilor, nu reprezintă decît literatura de cult neînțeleasă și deci nedorită de mase în haina străină care o învăluia.

Biserica aceasta e apărută de domn și mitropolit și condusă de patriarhul de Constantinopol. Ei apărau tradiția și oricine ar fi îndrăznit să calce tradiția era socotit eretic și deci, era scos din societate. Față de formalismul bizantin, autocrat și închis în carapacea slavismului, incapabil de a mai evolua și fiindcă factorul motor — Bizanțul — fusese

30. Din istoria Transilvaniei, Buc. 1960, p. 115, cit și S. Jakó, *Inceputurile scrisurii în păturile laice din Transilvania medievală*, «Studii și cercetări de istorie», Cluj, 1958, p. 81-99; Iosif Naghiu, «Biserica Ortodoxă Română», LVIII (1940), nr. 9-10, p. 744.

31. Toate teoriile privind primele texte de limbă română sînt expuse în Al. Rosetti, *Limba română în secolele XIII-XVI*. Buc. 1956, p. 191-208.

32. Dr. Milan P. Šesan, *Originea și timpul primelor traduceri românești ale Sf. Scripturi*, 1939, p. 155.

zdrobit de otomani, Biserica își căuta forma de viață după structura sa proprie.

Fenomenul e general, dar reacțiunea are loc mai întâi în țările apusene, unde se pornește lupta împotriva latinei «celei sfinte». Fiecare popor își are cărțile în limba strămoșească. Revoluția literară are loc în Polonia, la cehi, la unguri, la germani, ca să vorbim de popoarele cu care veneam în atingere. Mai mult, cea dintâi carte în limba maghiară, care e o traducere a Bibliei, s-a făcut la Trotuș, în țara noastră, sub influența husită, la 1466³³.

În țările noastre, slavonismul religios era mai puternic în Țara Românească și în Moldova. Tradiția slavă era păstrată aci cu stințenie. În Ardealul atîtor reforme, «tradiția» era mai slabă. «Popa» de sat putea rîvni la slova rostită pe limba neamului, după impulsul luat de la vecini. După cum arată limba rotacizantă, actul de curaj a avut loc sus, în nordul țării, în Maramureșul cu tradiții strămoșești, cum spune Iorga. Moldova lui Ștefan cel Mare cunoștea pe atunci o strălucită înflorire a culturii slavo-bizantine. O mărturisesc zecile de cărți copiate la Putna, la Neamțu, sau aiurea, care erau modele de cărți artistice, confirmînd puternica legătură cu sudul dunărean, deoarece multe din aceste cărți erau scrise special în Moldova, pentru bisericile fruntașe ale Orientului.

Fiindcă gîndul de a traduce a venit de jos, din vechea Biserică populară, s-a ales cîrtea care se adresa direct maselor, adică Psaltirea. În primul rînd, era o carte de literatură și «păcătosul» care îndrăznise a o da pre romînie, încă nu greșise prea mult, de vreme ce muncă sa nu era folosită și propovăduită din altar.

De remarcat și faptul că paralel — dacă am putea admite această ipoteză — au circulat deodată două Psaltiri: una în slavă, în clasele de sus, luxos și pretențios împodobită, după modelul Psaltirii logolățului Ion Tăutu, — cealaltă, scrisă de o mină prea puțin îndeminatică fără vignete și titluri bicolore, pe hîrtie de pergament, dar cu o circulație mare în poporul credincios de jos. Prima s-a păstrat fiindcă era mai mult un obiect de muzeu, și la primejdie, i se putea afla un loc care s-o protejeze. Cealaltă s-a citit trecînd din mină în mină și deci, prin folosință, s-a uzat repede și a dispărut. Că aceste Psaltiri romînești au avut o largă circulație, o dovedește faptul că ni s-au păstrat trei exemplare diferite, care au fost scrise cam în același timp. Dacă aceste traduceri ar fi fost lipsite de interes, îndrăzneala primului traducător n-ar fi servit drept pildă și pentru alții, rămînînd un caz cu totul izolat.

Folosind constatările filologice ale lui I. A. Candrea³³, luăm cunoștință că traducătorul avea o limbă foarte săracă — în total, 1400 cuvinte. Cunoștințele sale de slavă lăsau de dorit, ca și cultura sa. Sînt atîtea dovezi în plus că traducerea venea din vechea Biserică de sat. Ea nu e creația laborioasă a «înaltei» școli domnești din marile minăstiri ale timpului, unde s-ar fi putut folosi material de primul rang: perga-

33. I. A. Candrea, *op. cit.*, p. CX.

ment, talente artistice care s-o ilustreze, o limbă mai «fină», izvorită din cunoașterea adincă a slavonismului și a disciplinei bizantine.

S-a remarcat, pe bună dreptate, că între limba românească din scrisoarea lui Neacșu, de la 1521, și aceea din Psaltirea Scheiană, e o mare diferență, care duce la fixarea datei acesteia cu zeci de ani în urmă. Adică, intrăm în perioada când Biserica populară a veacului XV o lua pe drumul cel nou, de folosirea în slujbă a limbii naționale.

Psaltirile diaconului Coresi. Fapta primului traducător român de a căuta un colț de țară unde poate lucra fără a-și pierde capul, o repetă Coresi. Diaconul țirgoviștean își alege Brașovul ca loc de răspindire a cărții românești în Biserică, prin ajutorul artei grafice. Brașovul era lângă Țara Românească, cu care avea întinse legături de tot felul. În plus, Biserica Ortodoxă de aci scăpa de forța tutelară a vlădiciei sau domnului din Țirgoviște. Pilda sașilor era un imbold; fabrica de hirtie a acestora îl ajuta în tipărirea cărților. Românii brașoveni cunoșteau vechile texte de limbă românească și aveau o tradiție de a scrie în românește. Așa că diaconul Coresi dispune de toate condițiile optime de a începe însemnata sa operă de răspindire în popor și în Biserică a lucrărilor în limba strămoșească. Și cum el avea o tipografie nepatronată de stat sau Biserică, adică nu era subvenționat, a trebuit să publice când cărți în slavonește, de a căror vânzare era sigur, când cărți în românește, îndoielnice din punct de vedere comercial, când cărți slavo-române, pornite cu scopul să arate credincioșilor că tipăriturile sale nu sînt eretice; că ce se spune în slavonește este aida dat și în românește. Mai mult, preotul putea citi în biserică textul slavon, iar credincioșilor, în afara bisericii, le putea aduce la cunoștință cuprinsul sîntelor cărți în limba lor, sau fiecare preot citea ce dorea sau ce-i cereau credincioșii.

Astăzi, cunoaștem mai bine, dar încă nu definitiv, activitatea lui Coresi. De aci credința generației lui Alexandru Odobescu că prima carte tipărită în limba românească este Psaltirea lui Coresi, din 1570: «rămîne, fără tăgăduială, cea dintîi carte în care limba romînă s-a pus sub teascurile tipografice». În realitate, a pus mai întîi în circulație cărți de ritual: *Evangelhia*, *Apostolul*, *Liturghierul* și *Molitvenicul* și numai la urmă Psaltirea, prima editie fiind nu din 1570, ci 1568, dată încă neconfirmată pe deplin.

Cartea e descrisă de Odobescu, după exemplarul aflat în bogata bibliotecă a Bistriței: un volum gros, de format mic, fără paginatură, tipărită în două culori și cu inițiale ornate, ca cele din *Liturghierul* lui Macarie din 1508.

Psaltirea începe cu minunatele cuvinte ale lui Coresi, în care se vede clar că imboldul de a tipări cărți în românește vine de aiurea: «Cu mila lui Dumnezeu eu diaconul Coresi, dacă văzui că mai toate limbile au cuvîntul lui Dumnezeu în limba lor, numai noi Rumîinii n-avem,... că întru beserică mai virtos cincîi cuvinte cu înțelesul meu să grăesc ca și alaltîi să învăț, de cit întunerec de cuvinte neînțelese într-alte limbi»³⁴.

34. Bibliografia coresiană la Barbu Theodorescu, *Personalitatea diaconului Coresi*

Odobescu se întreba dacă limba din Psaltirea lui Coresi e «chiar limba românească, astfel cum o vorbeau păminteni, într-unul oare care din ținuturile românești, cu vreo doi secolii și jumătate înapoi?». Răspunsul la întrebare l-a dat filologul I. A. Candrea.

Coresi a tipărit nouă ediții de Psaltire ajunse pînă la noi, în românește, slavonește și slavo-romînă. Cărțile au avut o largă circulație și s-au bucurat de o studiere amănunțită în istoriografia românească. Prima Psaltire e cea din 1570, în limba romînă. Teodor Codrescu publică în «Buciumul romîn»³⁵ un glosar întocmit de bine cunoscutul colecționar de cărți vechi românești, G. Săulescu, pe baza unei Psaltiri românești din 1568. Nu se cunoaște nici un exemplar din această ediție, iar glosarul întocmit pare a fi un fals. E greu de admis ca diaconul Coresi să fi tipărit două ediții în intervalul de doi ani și apoi să nu mai apară nici una. Înclinăm să credem deci că ediția din 1568 n-a existat. Ediția din 1570 e cunoscută prin mai multe exemplare aflate la București, Brașov, Sibiu, Cluj. De remarcat că, în afară de Bistrița-Vilcea, toate celelalte exemplare ajunse pînă la noi din prima Psaltire în românește, se află în Ardeal. Exemplarul Academiei e donat de V. Mangra și are proveniență ardeleană³⁶. Al doilea exemplar, aflat în Biblioteca Universității din Cluj, a fost cumpărat de la Gr. Crețu³⁷. Al treilea exemplar aparține profesorului G. Giuglea din Sibiu³⁸. N-ar fi exclus ca Psaltirea românească din 1570 să fi fost interzisă în Țara Românească. În schimb, în Ardeal a circulat din plin și sînt dovezi în acest sens. Astfel, chiar în anul tipăririi cărții, episcopul romîno-calvin, Pavel Tordași anunță, la 9 decembrie 1570, pe preoții romîni ce mergeau la soborul care avea să se țină în ziua Crăciunului Mic la Cluj: «să-și aducă și bani de cheltuială ca să cumpere cărți românești: Psaltirea, pe care s-o plătească cu 1 florin, altă carte, Liturghia, pe care s-o plătească cu 32 de dinari»³⁹.

De remarcat că tot în 1570 apărea la Cluj o tipăritură intitulată «Carte de cîntări»⁴⁰, socotită prima carte românească cu litere latine, dar

și rolul lui în cultura românească, «B. O. R.», LXXVII (1959) nr. 3-4 (martie-aprilie), p. 287-306. În ce privește Psaltirea romînă a lui Coresi, în Al. Odobescu, *Psaltirea*, «Revista Romînă», 1861, reproducă în Opere, Minerva, Buc. 1908, p. 102-118.

35. George Săulescu, *Glosariul Psaltirii lui Coresi din 7076*. (1568), «Buciumul romîn», I (1875), p. 289-304; 97-112, 145-160, 1993-208, 241-250.

36. Exemplarul e descris de N. Drăgan, *Despre ce Psaltire și Liturghie vorbește Pavel Tordași la 1570?* «Daco romanica», IV (1927), p. 913-915 și V. Mangra, *Psaltirea românească a diaconului Coresi, publicate la 1570 în Brașov*, «Tribuna», 1890, nr. 268 (24 noiembrie).

37. Eugen Barbu, *Biblioteca Universității din Cluj*, Cluj 1935, p. 96.

38. Drăganu, *op. cit.*, p. 914.

39. N. Iorga, *Ștefan cel Mare, Mihai Viteazul și Mitropolia Ardealului*, Buc. 1904, p. 29-30; N. Iorga, *Acte și scrisori din arhivele orașelor ardelene (Bistrița, Brașov și Sibiu)*, Buc. 1911, p. 645-646; Augustin Bunea, *Vechile episcopii românești a Vadului, Geoagului, Silvașului și Bălgradului*, Blaj, 1902, p. 41. Tot aici se adaogă părerea timpului, că Pavel Tordași noul episcop calvin, trebuie ajutat «pentru a propaga cuvîntul lui Dumnezeu în bisericile Romînilor pe romînește».

40. N. Drăganu, *Mihai Halici, Dacoromania*, IV (1927), p. 77-168.

«Cartea de cîntece» a avut o largă circulație prin numeroase copii. Astfel, pe la

în ortografie maghiară. Cartea cuprinde cîntări din psalmi, versificate, traduse din Cartea de cîntece a lui Francisc David. Exemplarul acesta aparține cunoscutului bibliofil român stabilit la Budapesta, Iuliu Todorescu. Între Psaltirea lui Coresi și Cartea de cîntări, remarcă N. Drăganu, nu este nici o legătură: «Cartea de cîntece, care cuprinde psalmii pe care-i cîntau laici reformati în biserică, nu este propriu zis o Psaltire, cum nu este nici așa numitul gradual, care era scris pentru preoții (predicatori) ca să-l întrebuițeze în biserică»⁴¹.

Rezultă din cele expuse mai sus, că Psaltirea romînească reprezenta un fenomen popular în Ardeal, întemeiat, pe ideile reformate ce preocupau atît pe sași cit și pe unguri. Moldova și Țara Romînească a respins-o în începuturi. Pentru aceste ținuturi, Coresi a tipărit mai multe ediții în slavonește, în anii 1574, 1576, 1577 și 1580. Prima ediție slavă din 1574 are și stema Țării Rominești⁴², urmată de numele voievodului țării, ceea ce nu aflăm pe exemplarul românesc al Psaltirii din 1570. De aici, siguranța că prima era o comandă plătită de Biserica muntenească, iar cealaltă, după cum am spus, se adresa preoțimii ardelene. Ediția din 1577 e tipărită din porunca voievodului Alexandru și a fiului său Mihnea, iar exemplare din lucrare se păstrează în biserică Sf. Nicolae din Schei, apoi la Praga, Smirna și Hilandar⁴³. Cunoscutul bibliograf rus Karataev descrie o Psaltire coresiană, nedatată și pe care o crede tipărită aproximativ la 1580, după un exemplar aflat în biblioteca Muzeului public din Moscova⁴⁴. Cartea, incompletă, are 41 de caiete cu cite 8 foi și 18 rînduri pe pagină. O altă Psaltire o găsește Karataev în Biblioteca publică din Petersburg⁴⁵, de asemenea defectuoasă. Are 36 caiete a cite 16 rînduri pe pagină. Și aceasta e socotită a fi apărut pe la 1580. Preotul Ursăchescu⁴⁶ posedă în muzeul său din satul Curteni, din Fălciu, o Psaltire slavă, incompletă, socotită a fi din anii 1577-1580. Cartea a fost a mînăstirii Adam, din vestitul codru al Tigheciului-Tutova.

Aceste Psaltiri slave, toate trei incomplete, au o datare incertă. E greu de adușis că în trei ani consecutivi, Coresi a putut tipări trei ediții din aceeași carte. Sau datările sînt eronate, sau Psaltirea aflată de Ursăchescu este una și aceeași cu exemplarul de la Moscova sau Petrograd. Pentru moment, subliniem harta geografică a Psaltirilor slave coresiene: Brașov (locul de tipărire), Bistrița, Tutova, Moscova, Petrograd, Praga, Smirna și Hilandar. Coresi a tipărit și două ediții de Psaltiri în slavoromînă. Prima e din 1577 și a fost socotită mult timp ca prima carte romînească. Biblioteca Academiei posedă două exemplare din această carte. Ediția din 1588 e repetarea celei din 1577.

1640, se cîntau în regiunea Caransebeșului psalmii romînești după o traducere mai veche. Drăganu dă și bibliografia problemei.

41. N. Drăganu, *op. cit.*, nota 36, p. 915.

42. Cu reproduceri în Ion Bianu, *Bibliografia romînească veche*, vol. I, p. 56-60.

43. *Ibidem*, p. 60.

44. *Ibidem*, p. 81.

45. *Ibidem*.

46. *Psaltirea slavonă (1577-1580)*, prezentată de Ion Bianu, Academia Romînă, «Memoriile secțiunii literare», seria III, tom. III, Buc. 1927, p. 179-194.

Filologul Candrea demonstrează că textul românesc al Psaltirii de la 1570 e identic cu al ediției din 1577, adică Psaltirea slavo-română, afară de mici divergențe care se observă în ortografie, fonetism și morfologie, rareori în ce privește lexicul. Ediția din 1588 e o retipărire modificată a celei din 1577, cu o limbă mai puțin arhaică. În schimb, nici una din aceste ediții coresiene n-a avut ca model direct vechile Psaltiri în manuscrise. Cu toate deosebirile ce există între ele, Candrea ajunge la concluzia că totuși, între Psaltirea Scheiană, Psaltirea Voronețiană și Psaltirea Coresi este o «identitate» de text «mai presus de orice îndoială». Concluzia trasă de filolog e că nici una din Psaltirile amintite nu e o copie făcută de-a dreptul de pe manuscrisul traducătorului, ci derivă din copii de pe alte copii ale manuscrisului original. Singurul fapt cert e că manuscrisul primitiv a fost adesea copiat și că alte copii s-au făcut de pe primele copii. Cu cât copiele acestea se înmulțeau, cu atât se strecurau în ele mai multe forme diferite de ale textului primitiv. Acolo unde copiii întâlneau vreo formă mai învechită, câte un termen mai învechit de grai, ei îndreptau, schimbau, înlocuiau⁴⁷. Cu alte cuvinte, Coresi a pus în circulație vechile manuscrise românești, pe care însă le-a mai modernizat, dar între textul său tipărit și cele anterioare — cunoscute astăzi — au mai fost în circulație și alte copii care au dispărut. Aceasta denotă o largă circulație a primelor texte românești.

Alte Psaltiri slavone ale secolului XVI. După 1470, adică de la Psaltirea slavonă copiată de Casian, Psaltirile au o largă circulație. Primul volum din Catalogul manuscriselor slave aflate în Biblioteca Academiei descrie mai multe ediții. Cea mai veche e din 1531 și a fost scrisă la Bistrița-Vilcea, de către ierodiaconul Theolif⁴⁸. E scrisă în semi-uncială aleasă, cu ornamente în culori, pe hîrtie care are marcă de fabrică «ancora». Încă o dovadă în plus că acest centru de caligrafii și de cultură folosea, prin legăturile pe care le avea, hîrtie venetiană, ca și tipograful Macarie, presupunînd că acesta aici și-a avut sediul.

Cel mai vechi exemplar din Psaltire aparține Bistriței; adică lucrarea sirbească a lui Mladenovici din 1346, donată desigur de frații Craiovești o dată cu întemeierea locașului⁴⁹. După acest exemplar s-au făcut numeroase copii, dintre care unele s-au păstrat pînă la noi. Mă întreb dacă nu tot aici a fost scrisă și Psaltirea din 1565, care are tot 19 rînduri pe pagină, cu titlurile în roșu, ornamente în culori, etc.⁵⁰.

Țara Românească a mai dat alte trei cărți-manuscrise din Psaltire, tot în slavonește: unul datat și scris de călugărul Macarie⁵¹ la 1573, în schitul Cioclovina și alte două fără a se ști cui au aparținut⁵². Din Moldova cunoaștem șapte Psaltiri⁵³: un exemplar fără dată, luxos, cu

47. I. A. Candrea, *op. cit.*

48. P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 319, ms. nr. 221.

49. «Revista română», I (1861), p. 709-715 și P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 300, ms. 205.

50. P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 5-6, ms. 3.

51. *Ibidem*, p. 314, ms. 218.

52. *Ibidem*, p. 6, ms. 2 și p. 311, ms. 216.

53. *Ibidem*, ms. 1, 87, 103, 104, 173, 174, 217.

litere ornate și cu ornamente geometrice; un altul aflat la Neamțu și care exemplar conține o însemnare a lui «Petru Voievod»; un altul din 1579, tot de la Neamțu, unde a scris-o monahul Mișail; un altul, nedatat și aparținând lui Barnovschi Măghilă și un altul din 1583, scris de «mult păcătosul monah Selevestru», pentru «fratele» său monahul Evloghie; ultimele două probabil că aparțin tot minăstirii Neamțu.

În același prim volum al Catalogului de manuscrise slave din colecția Academiei, se dă o singură Psaltire slavă din secolul XVI și care a fost scrisă în Transilvania⁵⁴.

Dacă secolul XV a pus în circulație primele Psaltiri în românește, secolul următor cunoaște o înflorire a acestei literaturi, atît în slavonă, cît și în românește. Pe baza unor date — trebuie recunoscut, destul de sumare — se poate stabili harta circulației Psaltirii în secolul XVI. Atîi Moldova cît și Țara Românească păstrează pînă astăzi numeroase copii slave ale Psaltirii, scrise aproape exclusiv la Bistrița-Vilcea și Neamțu. Ardealul, mai că nu are Psaltiri slave. Coresi a tipărit Psaltiri în românește pentru Ardeal și în slavonește pentru Țara Românească și Moldova. Se pare deci, că aceste două ținuturi de țară au respins în secolul XVI cartea — adică Psaltirea în limba romînă.

Ar fi încă o dovadă în plus, nefolosită pînă astăzi, că primele texte de limbă românească n-au putut fi scrise decît în părțile ardelenе, deoarece cordonul slavo-bizantin în Principatele Romîne era de nepătruns în această epocă, nici măcar prin exemplare venite de aiurea.

Psaltirea în secolul XVII. Confirmarea constatărilor de mai sus o aduce activitatea tipografiilor din Țara Românească în secolul XVII, care dau aproape în unanimitate numai Psaltire în limba slavonă. Tipografia muntenescă reînvie abia în 1635, la Cimpulung. După doi ani, se tipărește la Govora, în 1637, o Psaltire slavonească⁵⁵, din porunca lui Matei Basarab. Exemplarul a fost cunoscut mai întîi în Biblioteca Academiei din Petersburg și a fost descris de bibliograful rus Karataev. Cartea se începe cu un cuvînt al domnitorului Matei Basarab, recomandînd credincioșilor s-o primească «cu dragoste și cu osîrdie și cu mulțumire». Un alt exemplar e și în biblioteca Academiei. O altă Psaltire slavonă, cu Ceaslov, e tipărită tot la Govora⁵⁶, de ieromonahul Silvestru din Ohrida, între 1638-1641, iar exemplare din ea se află în Biblioteca publică din Moscova, la Hilandar și la Biblioteca Academiei Romîne. Pe carte stă scris că «din porunca și cu cheltuiala prea luminatului și piosului Domn Ion Matei Basarab, Domn și Voievod al Ungro-Vlahiei, s-a tipărit această carte numită Psaltire, a doua oară, prin prea păcătosul între ieromonahi Ștefan din Ohrida. Au început a se tipări în anul 7146 în Aprilie și s-au isprăvit în anul 7146 în Iunie». La sfîrșitul Sinaxarului, se află o notiță în care se arată că a fost tipărit de ieromonahul și egumenul Govorei, Silvestru Taha, în 1641.

54. *Ibidem*, p. 258. ms. 172.

55. Ion Bîanu, *op. cit.*, vol. I, p. 106.

56. *Ibidem*, p. 106-107.

La aceste două Psaltiri se mai adaugă o a treia ediție, aflată la Neamțu, nedatată, dar care trebuie să se fi tipărit cam în același timp cu celelalte. Același Karataev cunoaște o Psaltire slavonă din 1650, tipărită la Cimpulung, din ordinul lui Matei Basarab, în atelierul «prea cuviosului părinte Kyr Melchisedec», corector fiind «smeritul ieromonah Dionisie Eclesiarhul», iar «cel mai mic în tipografie Preda Stancevici din Cimpulung». Un exemplar al Psaltirii din 1650 se păstrează în Biblioteca publică din Petersburg⁵⁷.

De remarcat că majoritatea acestor Psaltiri slave, ajunse pînă la noi incomplete, — din care cauză nu pot fi date, — se tipăresc în mai multe ediții ce se succed la intervale foarte scurte, iar cele mai multe se găsesc, în primul rînd, în biblioteci sau în locașuri de cultură slavă din afara țării noastre. Mă întreb dacă faptul acesta nu poate fi grăitor în sensul următor: prima ediție era destinată nevoilor interne, apoi alinându-se și aiurea de apariția cărții, ele erău cerute și mai departe, adică în întreaga sferă a credinței ortodoxe, unde erau trimise prin dărnicia voievozilor romîni. Evenimentele istorice au contribuit la pierderea a multor cărți, dar s-au păstat din ele exemplare în mînăstirile Rusiei sau ale Orientului Apropiat, cît și la Athos sau Serbia. De asemenea, soarta acestor cărți slave a fost hotărîtă și de răul obicei al secolelor trecute de a se distruge cărțile vechi care nu mai foloseau slujbei, deoarece fuseseră înlocuite cu cele noi, apărute în limba țării. Sototite ca inutile, gestul barbar de a le arde, îngropa sau distruge prin alte mijloace face ca astăzi să cunoaștem incomplet bogatul tezaur al culturii noastre de odinioară.

Deși se tipăreau numeroase ediții din Psaltire, totuși obiceiul de a se și copia, se continuă. Alături de cărți tipărite, circulă și cărțile manuscrise. În Moldova, Matei diacul⁵⁸ scrie în 1612 o frumoasă Psaltire, împodobind-o cu inițiale și ornamente în culori. Călugărul caligraf adaugă și blestemul înstrăinării cărții: «Din cărțile cele bune și cu toate sint 6 cărți și să nu aibă voe nimeni să le ia de la această slîntă mănăstire și cine va încerca să le ia sau să le vîndă sau să le ducă cu vreo înșelăciune de la acest sfînt loc în altă mînăstire, sau în sate mirenești, fără știrea sfîntului sobor, să fie blestemat și de trei ori blestemat de Domnul Dumnezeu făcătorul cerului și al pămîntului și de precurata lui Maică și de 318 slînți părinți cei de la Niceea și de toți slînții și de noi să fie neiertat și în acest veac și în cele viitoare și să aibă parte cu Arie cel de trei ori blestemat și cu Evnomie și cu Siver cel fără cap și cu alți eretici și cu Iuda trădătorul lui Hristos și să putrezească trupul său cît timp va fi încă viu, care va fi întocmai ca și mine, care cu multă sărăcie am fost pus să umblu în alte mînăstiri, cu multe supărări și mi-am pus nădejdea mea în Maica noastră Născătoare de Dumnezeu, căreia nu i se micșorează mila ei niciodată în veci». Tot în Moldova se scrie o Psaltire împodobită cu inițiale și ornamente în culori, precum și cu o frumoasă miniatură în

57. *Ibidem*, p. 177.

58. P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 322, ms. 222.

cutori, a regelui David, pictată pe pagina întregă, precum și alte două Psaltiri toate nedatate. Una din ele (ms. nr. 225) fiind proprietatea lui Barnovschi Movilă⁵⁹.

Monahul Mardarie scrie în 1617, la Bistrița-Vilcea, o Psaltire avînd inițiale și ornamente în mai multe culori, cu vulturi și coroane. Caligraful imploră cu umilînță a fi iertat «dacă va fi ceva greșit din cauza minții mele nedesăvîrșite sau din vina izvodului, sau așezarea materiei nu va fi plăcut dragostei voastre, dacă chiar dojeniți cu dreptate pe micimea noastră, însă nu blestemați, ci binecuvîntați, amintindu-vă că nimîni între oameni nu are desăvîrșirea, căci nu a scris Duhul Sfînt, nici înger, ci un om cu patimi și păcătos și mîna de lut și pieritoare și duh sărac sau nenorocit».

În afara Psaltirilor slavonești, circulau și altele, în romînește, dar tot manuscrise. În biserica Mediia din Mehadia, Iorga a găsit un vechi manuscript de psalmi romîno-slavi, datat în jurul anului 1600, care derivă din textul Psaltirii Scheiane⁶⁰. Aceeași sursă o au și alte trei Psaltiri slavo-romîne din biblioteca Academiei. În biserica din Icușești-Roman, episcopul Melchisedec a ridicat o Psaltire romînească frumos scrisă și care a fost donată bibliotecii Academiei. Bibliotecii din Blaj i-a aparținut o Psaltire romînească nedatată. Astfel de manuscrise-psaltiri în romînește vor mai fi fost multe, plecînd din vechea Psaltire Scheiană, iar altele din Psaltirea lui Dosoftei.

Prima Psaltire tipărită în romînește, în veacul XVII aparține de Alba-Iulia. În biblioteca mînăstirii Neamțu, Iosif Naghiu⁶¹ semnalează o ediție din 1649, asupra căreia urma să întocmească un studiu prof. I. Minea. Ediția de largă circulație și bine cunoscută este deci cea din 1651, tipărită tot la Bălgrad, în timpul lui Gheorghe Racoți și a mitropolitului Simion Ștefan. În «predoslovia către Măria Sa Craiul Ardealului», se insistă asupra însemnătății tipăririi cărților sînte «între limba lor ca să înțeleagă»: «știm că credința este pentru auzit, iar auzitul este den cuvîntul lui Dumnezeu, cuvîntului de propovăduire, iar propovedania trebuie să fie în limbă, să o poată înțelege și să o știe ascultătorii. Frumos dar al lui Dumnezeu este a ști în limbi, numai să viază cu dînsule, ca să înțeleagă și alții ce zice, că aminterea nime nu va putea lua întrămare den cuvîntul sînt». În continuare, făcîndu-se apel la Apostolul Pavel, se arată că cine grăiește în limbi străine, nu grăiește oamenilor, spre înțelesul lor, etc., etc.⁶².

Psaltirea romînească în versuri a lui Dosoftei. La Uniev, în 1673, Dosoftei tipărește faimoasa sa Psaltire în versuri, care a avut o largă

59. *Ibidem*, ms. 224, 225, 226.

60. N. Iorga, *Observații și probleme bănățene*, Buc. 1940, p. 81. Întregul manuscris a fost reproduș în planșele X-XVII.

61. «Mitropolia Moldovei», 1941, p. 83 (cf. *Bibliografia romînească veche*, VI, p. 24).

62. I. Bianu, *Bibliografia*, vol. I, p. 184-190. A se vedea și *O carte romînească veche (Psaltirea, 1651, aflată în comuna Ilteu)*, «Foia pentru toți», I (1897), nr. 10 (26 februarie), p. 76 și nr. 12 (12 martie), p. 90-91.

circulație, pătrunzind prin forma populară a versurilor în păturile de jos ale poporului. De remarcat că a circulat și prin numeroase copii scrise de mână de credincioși. Alegerea lui Dosoftei de a da Psaltirea în românește veni din ideea Reformei de a se tălmăci psalmii pe înțelesul tuturor, așa cum făcuse și poetul polon Kochanovschi. Se făcu mai întâi o traducere în proză, pe care o publică în «psaltirea slavo-romină» din 1680; apoi începu «cu lungă osteneală, în mulți ani», refacerea prozei în versuri, fără a urmări o versificație exactă, fiindcă scurtimea stilului Psaltirii — observă Iorga — face cu neputință o prefacere a ei în poezii, fără adaosuri și schimbări. Pentru aceasta: «Dosoftei avu îndrăzneala să caute poezia aiurea, acolo unde floarea ei se înalță de veacuri, bucurind un șir de oameni după altul, îmbălsămînd viața grea a bietului om de la țară. El nu se cobori în grădina îngustă a cărturarilor, ci, călugăr cu mintea deschisă pentru frumusețea ce nu stă în cărți, el luă drumul deschis prin mijlocul ogoarelor. Ce spuneau lăutarii și flăcăii la horă și la șezătoare, nu era întru toate pe înțelesul lui, dar el prinse ceva din această frumusețe nesilită care nu suferă nicio piedică, ci se desfășoară limpede și cutezător. Astfel, Psaltirea lui în versuri se desface în două părți: una în care scriitorul nu vrea să se coboare, ci-și înșiră solemn silabele după datina celor învățați, și alta, partea cea mai întinsă, în care el uită mîndria volumelor rășfoite și se lasă furat de ritmul ușor, săltăreț, voiau al cîntecului popular. De multe ori, el a nimerit tonul așa de bine, încît de aci înainte băeții ce străbat stradele încremenite de ger purtînd steaua soliei vesele a nașterii lui Hristos au făcut războaie în recele aier de noapte cîntări de psalmi pe care nu le știau, săracii, din ce slîntă gură de om învățat și de cucernic Mitropolit au izvorit într-un ceas fericit!»⁶³.

Minunata caracterizare a lui Iorga arată marele merit al lui Dosoftei de a da Psaltirea în versuri, folosind ca izvor folclorul și astfel a izbutit a face din această carte slîntă una din cele mai populare opere din vechea cultură romînească. Dosoftei a sesizat că poezia cultă, care pe acele vremuri nu putea ieși din cadrul religios, trebuia înrățită cu poezia poporului. De aci imensa circulație pe care a avut-o. Tot Iorga remarcă și faptul că Psaltirea tradusă în proză de Dosoftei a intrat în marea Biblie a lui Șerban de la 1688, cît și în Biblia de la Petersburg din 1819.

Dosoftei, de multe ori, ia numai inspirația din originalul psalmilor — motivul dominant, — pe care apoi îl amplifică cu elemente din viața locală, cu cite o glumă, «floare sălbatecă adusă de vînt și pe care ți-i milă s-o arunci de pe straturile îngrijite ale grădinii»: «Nu căuta că li-i gura plină / Că poțea pepeni și slănină» (psalmul 77). Sau: «Să vă părăsiți colacii / Și să judecați săracii» (psalmul 8) care ajunge în Biblia de la Petersburg: «judecați smeritului și săracului».

Evenimente din trecutul istoric plin de jale se amestecă în versurile psaltice, legîndu-i de viața țării:

63. N. Iorga, *Istoria literaturii religioase*, Buc. 1904, p. 186.

«Doamne, auzit-am din părinți poveste» / Ce-ai lucrat cu dinșii,
de tot ni-i la veste, / C-ai pierdut păgînii din sfînta ta țară. / Să nu
mai jertfească idolilor șiară. Și moșilor noștri li-ai dat să petreacă / În
sfînta ta țară și zisa să-ți faciă / Că ei, moșii noștri, n-au mers cu
săgeata / Cînd au luat țara, îngrozind cu spăta. / Și-mpingînd pizmașii
cu sulița-n mațe, / Să faciă izbîndă cu a sale brațe; / Ce tu, Doamne
Sfînte, cu brațele tale / Li-ai făcut izbîndă și li-ai deschis cale. Și sfînta-ți
direaptă le făcea lumină, / Din sfînta ta față-n lucrare senină / Alt îm-
părat n-avea, Doamne, fără tine. / Tu purtai războiul oștii cum vine. / Cu
tine da chiot și ridica-n coarne, / Nu putea pizmașii să nu se răstoar-
ne. / Și ei, moșii noștri, nu se-ncredea într-arce, / Nici căuta să aibă
izbîndă din lance. / Ce tu, Doamne, singur li-ai dat mîntuiește, / Căci avea
tare spre bine-credință / Și tu i-ai scos singur din greutate, / Și li-ai dat cu
sațiu dar cu bunătate».

Cartea era socotită a se tipări în 400 exemplare și se adresa «po-
porului care nu știa slavonește». Cu adevărat, Psaltirea în versuri devine,
prin pana lui Dosoftei, o operă literară, prima carte de literatură care se
tipărește spre a fi citită de întregul popor românesc, fiind făcută pe înțe-
lesul său. Așa se explică de ce Psaltirea a pătruns atît de adînc în popor.
Am putea afirma că pînă acum, primatul îl avusese Evanghelia. În
Biserică, Evanghelia stăpînise, iar poporului, deși n-o citea, îi era cea
mai cunoscută dintre cărțile sfînte. Psaltirea se răspîndise în limba țării
în primul rînd în Ardeal și Banat, prin Psaltirea cu textul rotacizant.
Prin Coresi, pătrunde și în Moldova, cît și în Țara Romînească, dar nu în
măsura de a ajunge o carte citită de popor. Psaltirea lui Dosoftei înde-
plinește acest rol, de carte de masă, pătrunderea fiindu-i ușurată de
forma versificată și de elementele folclorice. Pentru trebuințele bisericești,
stă ediția cealaltă, în proză, cu text în slavonește și în romînește.

Cele două Psaltiri ale lui Dosoftei îmi sugerează următoarea expli-
cație privind mai cu seamă textele bilingve. Am spus mai sus că noi
am avut două Biserici: una slavonă, adică acele mari minăstiri conduse
de ierarhi veniți de la Ațhos, bisericile domnești, unde slujba trebuia
făcută numai în limba sfîntă, în slavă. Jos, în sate, în biserică modestă
de pretutîndeni, «tradiția» putea fi călcată cu ușurință, atît de preot, care
nu știa slavonește, cît și de credincioși, care — cu atît mai mult — n-au
înțeles niciodată ce predica preotul în altar. Textele liturgice bilingve
prezintă cele două Biserici: dascălul athonit citea slujba la zile mari,
în fața patriarhului, a marilor arhieriei, după textul slavon; dascălul
modest de sat folosea slova dată pe limba lui și a enoriașilor săi. A crede
că, astfel de texte foloseau scopurile didactice, nu văd sensul.

Ștefan Ciobanu este acela care susține teoria didacticismului⁶⁴ în
privința textelor bilingve: «scopul acestor traduceri era de a înlesni
învățarea limbii slave bisericești pentru clerul român, în special pentru
acel din satele rutenești, și a limbii romînești pentru preoții ruteni din
Maramureș și din părțile vecine ale Rusiei subcarpatice. Cărțile, atît cele

64. *Inceputurile scrisului în limba romînească*, Buc. 1941, p. 41.

în două limbi, cit și cele numai cu text românesc, erau întrebuințate și în școala pentru pregătirea clericilor români și ruteni»⁶⁵.

Dacă aceasta ar fi explicația, atunci tipografiile muntenești care tipăreau, în primul rând, pentru ținuturi pur românești, nu aveau trebuința de cărți bilingve. Cam greu s-ar găsi explicația ca domnitorul muntean să patroneze și să plătească tipăriții pentru elementul rutean din nordul unei țări care nu-i aparținea. De remarcat și un alt fapt: cele mai multe cărți bilingve nu le-au dat tipografiile moldovene, ci acelea din Țara Românească, unde tradiția slavo-bizantină era mai puternică decât în oricare alt loc de pe aria românească. Astfel, tipografia din Rădăuți a tipărit în doi ani, cinci cărți în românește, iar sfera de întindere a acestor cărți era pur bilingvă, mai cu seamă cu locuitori ruteni. În schimb, tipografia din Buzău, tipărea cam tot în aceeași perioadă de ani cărți și în slavonește și în slavo-română. În 1745, se tipărea la Rădăuți un Ceaslov în românește, iar în 1743, tipografia din Buzău publica un Ceaslov slavo-romin. Care era clientela rutenească a Buzăului?

Dar primele texte bilingve le-a dat Coresi. Acest diacon tipograf a tipărit «Intrebarea creștinească», prin influența direct a sașilor lutherani; a dat Psaltirea românească pentru preoțimea subordonată episcopului romano-calvin Pavel Tordași; a publicat cărți în slavonește, patronate și plătite de domnitorul Țării Românești. Coresi se afla cu teascul său în Brașov, în inima țării, și de aci a tipărit pentru nevoile de orice natură ale românilor de pretutindeni. Dar el a tipărit și pentru întreaga creștinătate ortodoxă, de vreme ce operele sale se găsesc și azi la Rila, Hilandar, Belgrad, Praga, Moscova și Peirograd. Rezultă de aici că diaconul Coresi nu era aservit nici unei concepții, de vreme ce avea legături cu luteranii, calvinii și ortodocșii cei mai hotărâți. Se ridică acum o întrebare: dar cărțile slavo-române pentru cine le-a tipărit? Psaltirea românească și Liturghierul românesc, după cum am văzut, le-au cumpărat preoții lui Tordași. Psaltirea slavo-română se adresa atît preoților care doreau să citească slujba după uzanță, cit și acelor care nu puteau citi în slavonește. Temeiul acestei cărți l-am putea afla într-o logică dublă: Coresi era sigur că așa, cartea lui se putea vinde mai repede și mai ușor; în același timp, putea oricine să se convingă că traducerea românească nu falsifica, nu modifica, nu cuprindea adaosuri față de textul slav socotit sfînt și intangibil.

Psaltirea românească a lui Antim Ivireanu. Țara Românească, pînă la Antim, n-a avut nici o Psaltire în românește, ci numai pe cele slave de la Govora și Cimpulung, cit și manuscrisele de la Bistrița. Dintre cele trei țări românești, pe acest tărîm, e cea din urmă. Firește că s-au citit și aici Psaltiri în românește; o dovedește exemplarul aflat de Odorescu în bogatul tezaur cultural al Bistriței. Antim Ivireanu, ajungînd la conducerea Bisericii românești, pornește la drum cu un vast plan de romînzare a cărților de ritual. După eforturile lui Coresi în acest domeniu, după biruințele cîștigate de Varlaam, prin Cazania sa, și ale lui Dosoftei

65. *Ibidem*, p. 65.

prin Psaltirea în versuri, acum e rindul Țării Românești să-și aducă tributul cultural în crearea unui spirit românesc peste hotarele trecătoare ale neamului românesc. Incepînd cu tipărirea Bibliei lui Șerban, de acum cărțile românești vin toate din Țara Românească, cu toate că sub domnia «luminatului și ambițiosului» Constantin Brîncoveanu, cultura grecească a avut și ea de spus un cuvînt. Găsind un teren propice de dezvoltare în acest colț de țară, Patriarhia de Constantinopol a pornit de aici la lupta de întărire a ortodoxismului, încît Iorga subliniază faptul că «atita teologie greoaie nu pornise niciodată din țările noastre, ca să zdrobească întăriturile celor de altă lege».

În fața acestui val de cultură grecească, trecător ca și cel slavon de mai înainte, se ridică nesăbuita sete a culturii originale, înțeleasă pe atunci mai cu seamă în a da cărți în românește, adică de a crea o limbă literară. Acum, momentul era propice, fiindcă decăderea culturilor de împrumut n-o mai putea opri nimeni, neîntemeindu-se «pe nimic esențial și durabil, care nu-și au rădăcinile în viața intimă a unui popor, nu pot produce floarea deplină a originalității și se vestejesc repede».

Printre primele lucrări traduse și publicate de Antim Ivireanu, este Psaltirea din 1694, publicată la București⁶⁶. Cartea s-a tipărit din porunca și cu cheltuiala domnitorului Constantin Brîncoveanu, cu scopul «ca să se împartă în har pravoslavnicilor creștini». După dedicația de laudă adusă «prea luminatului și preaslăvitului Domn și oblăduitoriu a toată pravoslavnică Țara Românească», Antim dă sfaturi de cum «să cade a începe a ceti psaltirea ... încet și cu minte și cu socoteală, și nu te grăbi, ca și cu mintea să înțelegi ceale ce cetestești».

Psaltirea lui Antim nu-i o traducere nouă. Picot crede că s-a mulțumit să revadă un text mai vechi și să adauge citeva rugăciuni. De fapt, Psaltirea lui Antim reproduce pe cea cuprinsă în Biblia lui Șerban de la 1688, «în care Psalmii sînt întovărășiți pentru întia oară de «cathizmele cu tropare și cu molitve de rugăciune».

Circulația Psaltirii în secolul XVIII. De acum, Psaltirea are o largă circulație printre cărțile românești ale epocii. Apar nu mai puțin de 41 ediții, dintre care 35 în românește, 2 slave, 2 slavo-romine, 1 în grecește, 1 în arăbește. Cele mai multe se tipăresc la Iași, București și Rîmnic. În cadrul susținerii culturii grecești, și din ordinul lui Brîncoveanu, Antim Ivireanu tipărește la Snagov, în 1700, o Psaltire în grecește, «spre obșteasca întrebuițare a bisericilor lui Hristos și spre folosul Ortodoxilor». Cartea a avut o largă circulație, mai cu seamă «spre folosul Ortodoxilor» din afara țării. Un exemplar al lucrării se află și în muzeul britanic din Londra. Ediția arabă s-a lucrat în 1706, la Alep, și a apărut cu stema minunată a lui Constantin Brîncoveanu.

Psaltiri în slavonește sînt numai două. Cea aflată la Neamțu s-a tipărit în 1731, la Iași, avînd predoslovia adresată de către mitropolitul Antonie lui Grigore Ghica, domnitorul Moldovei. Ultima aparține teascului din București și e din 1745. Ambele Psaltiri au textul în slavonește, iar

66. *Bibliografia*, vol. I, p. 335-337.

titlul e dat în românește. În slavă-romină s-au tipărit de asemenea două ediții. Una la Buzău, în 1703, de către episcopul Damaschin, care mărturisește în prefață că «m-am îndemnat de am tipărit această de suflet folositoare Psaltire a Proorocului și împăratului David, pre limba cea obicinuită a să citi prin bisericile românești slovenească». A doua e din 1735 și a fost tipărită la București, de către «popa» Stoica Iacovici. Textul Psaltirii e în slavonește, iar «Polieleul» în românește.

Prima Psaltire în românește cu care începe secolul XVIII a fost lu-crată în 1701, la Buzău, de către tipograful și episcopul Mitrofan. Cartea e tipărită din nou în 1703 de către ierodiaconul Grigore Rîmniceanul. Iorga constată că aceste două ediții de Psaltire, nu sînt tot una cu cea din 1694 a lui Antim, avînd adaosuri «cărțile lui Moise, Paraclisul Maicii Domnului și Pascaliile; psalmii sînt în slavonește»⁶⁷. În prefața ediției din 1701 se spune tot așa, că se dă Psaltirea pre limba slavonească, după obiceiul de a se citi în bisericile românești în această limbă. Cartea s-a tipărit fiindcă era «lipsă», atît în Biserică, precum «și pre la Școala pentru învățatura copiilor»⁶⁸. Cele trei ediții apărute la Buzău între 1701-1703, arată cît de mult se simțea lipsa acestei lucrări, folosită — după cum se spune — atît în biserică, cît și în școală.

În 1709 și 1710 au apărut două noi ediții românești în Țara Romî-nească, nici una cunoscută direct. Bănuiesc că ambele ediții sînt una și aceeași, adică Psaltirea din 1710, tipărită la Tîrgoviște de către Gheorghe Radovici. Exemplarul acesta se află în Biblioteca Lenin din Moscova, după care Academia are numai copie fotografică, incompletă. Psaltirea din 1709 a fost văzută de Iorga⁶⁹ în biserica unită din Apoldul de Jos. Dar Iorga chiar trece: «Psaltirea din 1710 (sic)». Cum data e îndoelnică, și cum între 1703-1725 nu se cunoaște nici o altă Psaltire în românește decît cea de la Tîrgoviște din 1710, înclin să cred că anul 1709 trebuie citit 1710, adică în satul ardelean se află nu o Psaltire nouă, ci ediția cunoscută din fosta capitală a Țării Romînești.

În bogata activitate a Rîmnicului, pe tărîmul tipăriturilor romînești se cuprind și cele nouă ediții publicate în cursul veacului acestuia. Din Bibliografia romînească veche rezultă că prima Psaltire apărută la Rîmnice e din 1725 și a fost tipărită de Ilie Cernăvodeanul. Din titlul cărții reiese că Psaltirea din 1725 este ediția II: «Psaltirea proorocului și împăratului David. Acum intracest chip a doua oară tipărită. În Sfînta Episcopie a Rîmnicului». Urmează Psaltirea din 1746, datorită cunoscutului tipograf Mihail Athanasievici Rîmniceanul. Peste cinci ani, apare o nouă ediție care repetă pe cea precedeantă. Ediția din 1764 e diortosită de bine cunoscutul monah Rafail de la Hurezi și e dată în versuri: «că pentru aceasta ne-am nevoit de am tipărit noi chiar pre limba noastră romînească și tot în stiluri, pentru mai lesne cititorului și înțelegere deplină». Psaltirea din 1779 e o retipărire a celei din 1764, însoțită de o prefață a episcopului

67. N. Iorga, *op. cit.*, p. 215.

68. *Bibliografia*, vol. I, p. 414-416.

69. N. Iorga, *Scrisori și inscripții ardelene și maramureșene* vol. II, Buc. 1906, p. 40.

Chesarie și lucrată de tipograful Ioachim din Sfânta Mitropolie. Pe ultima pagină se citește următoarele versuri, în care se îndeamnă la citirea Psaltirii: «Această carte ce se numește Psaltire / Iastă bine tocmită întru tipărire. / Care dela Duhul sfânt David o au grăit / Și face pre suflet bine umilit. / Cetiți-o dar cu bună înțelegere / Ca să aflați la ceruri lesne mergere. / Că are cuvinte pline de umilință, / Numai de o veți ceti cu bună credință. / La calea pocăinței pre toți povățuește, / Carii cu înțelegere negrăbindu-se cetește»⁷⁰.

În Biblioteca Astra din Sibiu s-ar afla o ediție a Psaltirii, cu data de 1783. Mă întreb dacă nu e o citire greșită, care ar duce la anul 1784, lucrare tipărită de ierodiaconul Grigore Rîmniceanul. Dacă ar exista aceste două ediții, ar fi unicul caz cînd Rîmnicul publică în doi ani consecutivi două Psaltiri. De altfel, nici nu puteau fi cereri atît de numeroase, cînd în jurul acestor date mai erau ediții chiar de la Rîmniceanul, urmate de altele aparținînd tipografiilor din Blaj, București și Iași. Ediția din 1787 e lucrată tot de Grigore Rîmniceanul, care dă și ultima ediție din 1793, ce a ieșit din teaururile Rîmnicului.

În București s-au tipărit șapte ediții, prima fiind cea pomenită mai sus, din 1735. Urmează o a doua, din 1745, în slavonește, și o a treia, în aceeași limbă, din 1754. Prima Psaltire în romînește apare la București în 1756, fiind tipărită de Barbu Bucureșteanul. În predoslavia cărții se stăruie asupra însemnătății Psaltirii, arătîndu-se că: «mai bine soarele să stea din călătoria sa, decît Psaltirea din biserică să lipsească», sau «lauda Psaltirei sufletul și gîndul luminează, turburarea, lenea și grija gonește și se mingăie cu dinsa locuitorii în pustiu»; sau: «în psalmi se află stăpînirea împăraților, buna cuviință a Arhierilor, îndreptarea preoților, întărirea ostașilor și biruința; virtutea bătrînilor, înfrumusețarea tinerilor, întreaga înțelepciune păzitorilor de fecorie și călugărilor veselie desăvîrșită și tuturor de bună nădejde de cîștigarea bunătăților celor cerești». Psaltirea din 1758 s-a tipărit în 510 exemplare, costînd 165 lei: «Psaltiri s-au tipărit 510, cheltuiala lor s-a făcut lei 165, am hotărît să se vîndă deslegate cu 33 parale, din care să ia Ecclesiarhul 5 parale și diaconul Neofit 3 parale și să rămînă în Mitropolie 25 parale»⁷¹.

Rezultă de aci că o carte veche bisericească se vindea fără a se pierde la ea. Ediția Psaltirii din 1780, lucrată de tipograful Stanciu, nu este altceva decît reproducerea Psaltirii rîmniceane din 1779. De asemenea, și ultima ediție bucureșteană, a anului 1796, tipărită de Dimitrie Mihail, pornește din aceeași lucrare de la Rîmniceanul. În Moldova au ieșit de sub teaururile ieșene în veacul XVIII opt Psaltiri față de cele 22 date de Țara Romînească în aceeași perioadă. Prima are textul în slavonește și a fost tipărită în 1731. La 1743 apare o ediție în romînește, tipărită și tradusă de Duca Sotirovici de la Thasos. Era prima lucrare a noii tipografii ieșene făcută de Duca Sotirovici, care era și un om învățat, știind elinește și latinește. În prefața Psaltirii, traducătorul are cuvinte calde

70. *Bibliografia*, vol. II, p. 245.

71. *Erbiceanu, Documente privitoare la istoria bisericească și politică a Romînilor*, B. O. R., 1899-1900, p. 126.

de mulțumire pentru noua sa patrie, demne de a fi cunoscute și astăzi: «Are datoria fieștecarele veri cu ce mijloc ar putea să facă folos patriei lui, pentru că ea îl prieste și-l hrănește, ea îl cinstește și-l păzește. Drept aceea dar și eu mai micul tuturor, măcar că nu-mi este patria țara Moldovei, iar pentru că am ciștiștigat întru acest pământ (străin fiind) și cinste și priință, cunosc că am aceeași datorie ce au și locuitorii cei adevărați. Deci, pentru ca să dau către dinsa un semn de mulțămîtă, și neavînd cu alt ce, am pus nevoință de am tipărit această Psaltire spre folosul acestei patrii. Că văzînd folosul suiletesc ce este ascuns întrînsa, și măcar că au fost și de alții de mai înainte în multe feluri tipărită, iar acum cu multă osîrdie o am scos la lumină și o am împodobită mai virtos de cît alții, adică tălmăcită chiar în limba moldovenească și la fieștecare psalm am pus și tilcurile lui, care tilcuri s-au tălmăcit de pre limba iudaică și elinească, și pentru toate cathizmele cu tropare și cu molitve de rugăciune, pentru mai mult folos și înțelesul celor ce vor ceti adăogîndu-se cu prepelele, cu puținică istorie de numele iudaice de pre limba grecească, întru care arată pentru ce prorocul David au pomenit în Psalmii lui acest nume, și cu pashalii de 197 ani, împreună cu stilpii evangheliei și cu văscresne, pentru mai multă îndreptare ceti bisericești»⁷². După ediția rominească a lui Dosoftei, Moldova avea acum o nouă traducere, datorită acestui inimos și cult tipograf.

O nouă ediție a acestei Psaltiri s-a tipărit în 1748, tot de Sotirovici^{72 bis} reproducînd textul psalmilor de la 1743, numai cu mici schimbări de limbă și de ortografie, dar omite cu desăvîrșire orice tilc. Sînt și unele mici modilicări de limbă, datorite lui Cosma Ieromonahul Valahul «diorthositoriu slovelor». Psaltirea din 1748 a fost descoperită în 1940, de savantul italian Carlo Tagliavini, în Biblioteca Universității din Bologna, unde poartă cota «A.M.O.VII 27», avînd următoarea descriere: «Salterio Valacco diviso in Sessioni con varj Cantici Scritturali secondo il Rito greco. In Caratteri Cirilliani». Cartea provine din donația papei Benedict XIV, fostul cardinal bolognez Prospero Lambertini. Același papă a mai donat și Biblia lui Șerban de la 1688. «Știm că papa Benedict XIV — afirmă Tagliavini — s-a ocupat de chestiunea unirii Bisericilor răsăritene și de codificarea dreptului bisericesc. Interesului pentru bisericile răsăritene se datorește desigur prezența în biblioteca lui particulară a cîtorva scrieri biblice și bisericești în limbile Europei Orientale».

Tipograful Grigore Stanovici publică o Psaltire în 1757, precum și o altă ediție din 1766. Toate Psaltirile au stema țării, sub care se dau — ca o explicație la aceasta — «stihuri poetice». Iată ce se scrie pe ediția din 1757: «Buorul, care stema țării adevărat însemnează, / Și Domnia Moldovei luminat o adeverează, / Mării Sale lui Grigorie Domnul cel slăvit, / Carele din fericitul Alexandru Ghica au odrăslit, / Domnînd acum cu putere și cu nădejde bună / Strămoșeasca sa patria, în pace

72. *Bibliografia*, vol. II, p. 78-79.

72 bis. Carlo Tagliavini, *O psaltire rominească necunoscută din 1748*, «Analele Academiei Romine, Memoriile secțiunii literare», seria III, tom. XI, Buc. 1942, p. 173.

și dreptate plină, / Și arată spre toți de obște mare milostivere, / De care să-l știe Domnul cu întemeiată stăpînire. /⁷³.

Psaltirea din 1782 e tipărită de cunoscutul gravor și tipograf Mihail Strilbițchi și cu ajutorul a trei zețari pomeniți pe carte: Gherasim Monahul, Ierei Costandin și Anton Monahul. O nouă ediție a acesteia e din 1790, iar următoarele stihuri arată cum e folosită Psaltirea în cîntarea bisericească: «Vei ajunge cîntărețul psalmilor, / Cu adevărat vei ajunge, / De vei cînta în psalmi ca David, / Dar bine este a cînta ca să înțelegi, / Ca pe toate glasurile strunelor lui să mergi, / Să cînti cu mintea prin lucrarea gurii, / Ca în puterea psalmilor să te dai deprinderii / Că gura minții poruncește să fie întru o unire, / Aducînd sufletului și trupului izbăvire. / Dar mintea gurii ce-i poruncește? / Să urmează psalmilor lui David îi hotărăște. / Ne părăsit să ne rugăm în psalmi și în cîntări, / Ca să cîștigăm dela Hs. dar și răsplătiri»⁷⁴.

Ultima ediție ieșană a Psaltirii în secolul XVIII e din 1794, lucrată de ieromonahul Gherasim și de popa Mihalache. Cartea are imprimat stema ambelor țări (bourul și corbul cu cruce în plise), însoțite de aceste două versuri: «Seamnele Romînilor cele dintru început fericite / Cu adevărat dela Roma zburînd în Dacia sînt venite»⁷⁵. Stema aceasta dublă se repetă pe multe cărți, încît ne permitem a observa că ea formează unul din primele mijloace folosit în lupta de Unirea Principatelor. Cartea cuprinde, după psalmi: Paraclisul Născătoarei, o «înscurtă învățătură creștinească», psalmii la vreme de primejdie și Pascalia. În plus, pentru prima dată se trece și o cronologie a domnilor Moldovei, intitulată: «Insemnare de Domnii Moldovei, care au domnit și la ce ani au fost domni și cîți ani au domnit și cite luni, cum arăt în jos anume, dela Domnul Dragoș Voevod ce au descălecat Țara Moldoviei».

În Ardeal, în secolul XVIII, s-au tipărit șase ediții, și anume: 3 la Blaj, 2 la Sibiu, 1 la Viena. Prima Psaltire e tipărită la Blaj, în 1764, avînd ca titlu: «Psaltirea proorocului și împăratului David acum a treia oară tipărit cu blagoslovenia Prea Sfințitului Kiriu Kir P. Pavel Aaron Vlădicei Făgărașului. În Sfînta Mitropolie a Blajului. Anii dela Hs 1764». Ca și în Psaltirea de la Rîmnice din 1725, unde se spune că s-a tipărit a doua oară, deși noi o socotim ca prima ediție a Rîmniceului, și aici se menționează că «acum a treia oară tipărit». Înseamnă aceasta că la Blaj s-au mai tipărit înainte încă două ediții necunoscute? Ar fi posibil să se fi imprimat aici încă două ediții, între 1747-1764, mai ales că în Ardeal, de la Psaltirea din 1651, de la Alba-Iulia, nu mai apăruse nici o altă ediție. Și că numai așa poate fi explicat titlul Psaltirii din 1764, o dovedește ediția următoare, apărută la Blaj în 1775, în care se specifică: «acum a patra oară tipărită». E cazul a reflecta asupra atîtor lipsuri din Bibliografia veche romînească, de vreme ce numai dintr-o singură carte a trecutului încă nu cunoaștem o ediție mai veche de 1725, ce s-a tipărit la Rîmnice și alte două premergătoare lui 1764 de la Blaj.

73. *Bibliografia*, vol. II, p. 77.

74. *Ibidem*, p. 339.

75. *Ibidem*, p. 371.

În biblioteca canonicului I. M. Moldovanu, se află ediția a cincea, din 1780, iar în biblioteca V. A. Urechia din Galați se păstrează «acum a șasea oară tipărită», din 1786, care ar fi ultima Psaltire blăjană a veacului XVIII.

Ca o concluzie a celor expuse mai sus, reiese clar că Blajul și-a numerotat edițiile tipărite, ultima fiind a opta din 1809. Prin urmare, între 1750 — cînd se pare că începe să lucreze teascul blăjan — și 1764 — data apariției primei Psaltiri cunoscută de noi — s-au mai imprimat altele două, sigure, de care nu știm nimic pînă astăzi. Șirul tipăriturilor românești la Sibiu se reia destul de tîrziu și aveau un triplu caracter: cărți care priveau administrația țării, cărți de școală și cărți necesare Bisericii. Prima Psaltire tipărită aici este ediția din 1791, iar în prefață se dau anumite lămuriri demne de reținut. Pentru acest fapt, avînd în vedere și scurtimea ei, o dăm mai jos: «Către pravoslavnicii cetitori Pravoslavnice cetitoriu! Dă laudă lui Dumnezeu, că prin mila prea înălțatului și prea milostivului nostru împărat Iosif al doilea, am dobîndit atîta slobozenie ca să poci la legea grecească neunită de tot felul de cărți a tipări; însă pe lingă alte cărți, ce spre trebuința Școalelor Normalicești neunite am tipărit, m-am îndemnat și această psaltire a da în tipariu. Pre care primiți-o cu drag, că după izvodul cel de la Rîmnic s-a făcut, mai îmbogățind-o la paraclis cu o molitvă a Preacestei foarte de folos». Negustorul-tipograf era Petru Bart, iar lucrătorii care au zețuit-o au fost «Mihail din vestita Cetate Sibiu și Radul din Sînta Episcopie a Rîmnicului»⁷⁶.

Mă întreb, care sînt cărțile tipărite de Bart pentru «trebuința Școalelor Normalicești»? S-ar părea că nu prea le cunoaștem. Dar cum această problemă nu se încadrează în prezentele noastre preocupări, ne oprim asupra Psaltirii sibiene. Din citatul de mai sus, reiese că Psaltirea a fost tipărită și de un lucrător de la Rîmnic, iar pentru text, s-a folosit «izvodul», adică Psaltirea de la Rîmnic, din 1779. Dacă diaconul Coresi a dat și Țării Românești o Psaltire la 1570, acum vine rîndul ca Țara Romînească să dea prin Rîmnic o altă Psaltire Ardealului. Așa s-a creat limba literară romînească, cu eforturile tuturor, de la un colț la altul al țării. De altă parte, reiese în evidență și prestigiul de care se bucurau tipăriturile rîmnice în lumea ortodoxă a Ardealului, precum și legăturile de tot felul ce se țineau între cele două țări românești pe valea Oltului. O altă ediție e din 1799, iar cu trei ani mai înainte se tipărise o ediție prescurtată: Alegere din toată Psaltirea, 1796. În afară de țară, s-au tipărit două Psaltiri. Renumitul tipograf Mihail Striblițchi, «protoereu al Moldoviei, al Valahiei», a dat o Psaltire în 1796, la Movîlau. Biblioteca din Galați are o Psaltire tipărită la Viena, în 1793.

Circulația Psaltirii în primii 30 de ani ai secolului XIX. S-au tipărit 30 ediții în tipografiile din București, Rîmnic, Iași, Neamțu, Brașov, Sibiu, Blaj și Buda. La începutul secolului, Rîmnicul are un cuvînt hotărîtor de spus. Edițiile de la Sibiu din 1801, 1804, 1805, 1806, 1811 și 1826 duc

76. *Ibidem*, p. 342.

mai departe, cu mici modificări și adaosuri, ediția rimnicească din 1779. Psaltirea din 1806, tipărită la București, are ca prefață cuvîntul episcopului Chesarie de Rîmnic, publicată mai înainte, la 1779, în Psaltirea de Rîmnic. În schimb, în acest interval de timp, episcopia Rîmnicului nu mai publică decît o Psaltire în 1819 și, nesigur, ar mai fi una din 1817. La București apar ediții în 1806, 1820, 1827, 1829 și 1830. Psaltirea din 1806 repetă stema ambelor țări, publicată mai întii în Liturghia din 1747. În 1820 se dau trei ediții: una în romînește, «scurtată de sîntul August», de 31 pagini; alta, tot în romînește, ediție obișnuită, dar bogat și frumos ilustrată, cu portrete de sîinți, chenare, inițiale, vignete. Cele mai multe gravuri sînt semnate de Ieromonahul Costantie și monahul Ghervasie. Cartea e una din frumoasele tipăriri ale vechii culturi romînești. «Elorii» tipografiei: Caracaș, Răducanu și Clinceanu, explică în introducere rostul acestei noi ediții. «Măcar că de multe ori și în multe chipuri s-au tipărit psalmii proorocului și împăratului David, prin osirdia a multor bărbați, care au voit să fie folositori celor de aproape și cu folosul ce izvorăște dintrînșii spre mîntuirea sufletului. Pentru că decît toate cărțile Dumnezeestii Scripturi cei vechi, cea mai umilicioasă este psaltirea, precum și decît toate cele ale Dumnezeestii Scripturi cea nouă, sînta și Dumnezeiasca Evanghelie. Dar fiind ca cele bune ca să nu se stingă de vreme, ceea ce pre toate le mistuește, trebuie adeseori a se înnoi, pentru aceasta și noi am pus silința șa să se tipărească acum, însă duple chipul carele se vede, cu slova adecă mare și cu tipărirea curată: privind întii spre podoaba Sîntelor Biserici, la care socotim că sînt foarte potrivite; iară după aceea și spre ușurarea celor ce s-au însărcinat cu povara bătrînelor, a căror vedere, precum are trebuință de ajutorul sticlelor, așa și de al slovelor»⁷⁷. Într-adevăr, ediția psalmilor din 1820 reprezintă o «înoire», dar nu de text, ci de înflățișare grafică, demnă de a fi remarcată.

Tot în 1820 apare la București o a treia ediție, dar în grecește, după cea scurtată de Sîntul Augustin. Alte două ediții romînești apar la 1827 și 1829, iar în 1830 se dă ultima, în limba rusă: «s-a tipărit această carte Psaltire și acum a doua oară se editează, întocmai după traducerea din Moscova, prin îndreptarea, cheltuiala și oboseala lui Atanasie Hadjio Gheorghe Polizov și a lui Ștefan Popovici». Dacă aceasta e «a doua oară» tipărită, ne întrebăm care e prima Psaltire rusească tipărită la noi, numai dacă se socotește ca primă ediție cea de la Movilău. La Iași s-au publicat trei ediții: prima tipărită de Vasile și Dimitrie Popovici, la 1802; a doua, la 1807, de către ieromonahul Stratonie și monahul Antonie, avînd și lista de «Domnii Moldoviei», între 1352-1812, iar ultima din 1818.

Neamțul are numai două Psaltiri: una din 1807, pomenită de Iorga, iar a doua e din 1817, cu inițiale ornate, ornamente și gravuri, din acelea care fac cinste tipografiei nemțene.

În Ardeal, cele mai multe Psaltiri publică *Sibiul*: nu mai puțin de șase ediții: 1801, 1804, 1805, 1806, 1811 și 1826. Edițiile se repetă, repro-

77. *Ibidem*, vol. III, p. 344-345.

ducându-se, schimbându-se uneori formatul. Interesantă e ediția din 1805, deoarece aduce unele lămuriri editoriale. Murind tipograful Petru Bart, fiul înțelege să continue opera de «tipărirea cărților românești la legea grecească neunită», începînd cu Psaltirea «cea mare», pe care o recomandă să fie primită cu drag, «căci după izvodul dela Rîmnîc iaste tăcută. Această recomandare folosea și pentru cititorii din Țara Romînească, aceștia fiind convinși că citesc o carte de-a lor, cit și în Ardeal, unde prestigiul Rîmnîcului era imens, chiar și pe tărîm tipografic, fiindcă de aici porniseră și renumiții topografi, care au slujit cu cinste în atelierele ardelen. De altfel, cele două centre grafice : Sibiu și Rîmnîcul, se întregesc unul pe altul. Cînd Sibiu nu avea cărți pentru cult, le primea de la Rîmnîc și, invers, cînd Rîmnîcul decade, întreaga Oltenie folosește tipărirea sibiană.

De la Brașov cunoaștem trei ediții : 1806, 1810 și 1820. Interesant de subliniat că Psaltirea brașoveană apare sub îngrijirea aceluși scriitor și răspînditor de cărți populare, Ion Barac. Edițiile se repetă una pe alta.

Blajul, pînă la 1830, publică numai ediția din 1809, care e «acum a șaptea oară tipărită». Fiindcă ediția a șasea e cea din 1786, reiese cu certitudine în evidență că nu s-a mai tipărit vreuna în 1808. De aci, rezultă că Psaltirea blăjeană din 1808, citată în Bibliografia romînească veche, după semnalarea eronată a dr. Gh. Bran în Graiul Maramureșului, nu s-a tipărit nicînd, urmind a se face cuvenita amendare.

Psaltirile de la *Buda*, din 1802, 1808, 1817 și 1818, după modelul Sibiului, pun în circulație ediția rîmniceană.

Concluzii. Mă opresc aici cu enumerarea Psaltirilor tipărite și a celor care au circulat scrise de mînă. Sub o formă sau alta, numărul lor e mai mare decît cele pomenite mai sus. Astiel, pînă la 1860, cînd alfabetul cirilic este înlocuit cu cel latin, mai apar 23 ediții, dintre care cele mai multe la Sibiu, apoi la București, Buzău, Iași, Brașov și Blaj. Numărul Psaltirilor manuscrise care lipsesc aici e mare și e greu de a le îmbrățișa pe toate și din cauza lipsei instrumentelor de lucru. Astfel, într-o lucrare recent apărută privind copiștii de manuscrise romînești, aflăm aici 26 Psaltiri scrise de mînă, cele mai multe din secolul XVIII, aparținînd în egală măsură celor trei țări romînești. Spre a ne da seama de cită prețuire se bucura Psaltirea, reproduc cele scrise de monahul Rafail de la Hurezi pe Istoria Rusiei și Viața lui Petru cel Mare, la 1755 : «Ci o, iobitorule de citanie oricării vă veți întîmpla a ceti pe această carte și oriunde veți găsi cuvinte cu anevoe de înțeles, au din nealegerea soroacelor, au din neașezarea oxiiilor, au din neînțelegerea cuvintelor, cu duhul dragostei și al blîndețelor, să îndreptați ; că și eu pe cum am găsit așa am și scris ; iară mai mult nu. Că nici din scriptură învățat nu sînt — că altă dascălie n-am învățat fără numai Psaltirea, rumînește —, nici la cărți istoricești sau de alt fel n-am citit, ca să-mi fie mîntea mai deschisă, ca să poci îndrepta greșalele altora»⁷⁸.

78. G. Strempeț *Copiști de manuscrise romînești pînă la 1800*, vol. I, Buc. 1959, p. 197-198.

Această rostire a monahului Rafail e mai mult o înflorire stilistică, pornită din modestie, fiindcă persoana e prea bine cunoscută prin cultura sa, numeroasele și valoroasele cărți pe care s-a învrednicit a le stringe, pentru ca apoi să îmbogățească cu ele faimoasa bibliotecă a Hurezului. Totuși, ele arată odată mai mult că în trecut, temelii educației era Psaltirea, cu ea începându-se desfacerea tainelor cititului și scrisului. Din miile de manuscrise puse în circulație de copiii români, cele mai multe au fost opere religioase, fiindcă — după cum arată F. Engels — peste civilizația, filozofia, politica și jurisprudența antică, moștenirea cea mai mare a fost creștinismul: «urmarea a fost că popii au obținut, ca pe toate treptele primitive de dezvoltare a societății, monopolul asupra pregătirii intelectuale, și că prin aceasta cultura însăși a căpătat un caracter esențialmente teologic»⁷⁹.

Cultura română era firesc dar, să înceapă prin literatura de cult. Bisericele au fost singurul focar de cultură — după cum arată Engels — iar lipsa de cultură în popor și chiar printre slujbașii Bisericii, a făcut ca pe secole, pînă după 1400, să se citească numai Evanghelia, Liturghia, Octoihul și Mineiul. Cartea de cult am cunoscut-o la început, Evanghelia avind primatul în epoca feudală a țărilor noastre. Îndată ce s-a simțit nevoia de a se răspîndi cultura și în popor, dar tot pe calea creștinismului, de atunci apare și Psaltirea. Fenomenul e creat de marile reforme ce străbat Biserica creștină, aduse de acei luminați care au propovăduit scrierea cărților în limba fiecărui popor, zdruncinînd astfel suveranitatea «limbilor sfînte».

La poporul român, Psaltirea apare oarecum tîrziu, primele cunoscute fiind cele scrise în slavonă. Din cîte știm pînă în prezent, afirmăm că prima Psaltire cunoscută e aceea scrisă de monahul Casian, în 1470, la Putna. Această Psaltire, cit și cea contemporană, cu portretul logofătului Ion Tăutu, sînt opere de mare artă caligrafică, care au adus prestigiu domniei lui Ștefan cel Mare. În același timp, ele nu se adresau poporului, nu reprezentau o operă de circulație în mase, fiindcă limba în care erau scrise o făceau inaccesibilă. Aceste Psaltiri erau destinate amvonului; erau și ele tot cărți de cult.

Cînd ideile care frămîntau țările și popoarele de rit catolic sau protestant din jurul nostru pătrund și la noi, cînd de ideile husite iau cunoștință și monahii noștri, acolo sus, în mînăstirea Peri din Maramureș, se traduce Psaltirea în romînește. Limba e dură, zgrunțuroasă, fără înfloriri de stil și fără ascunzișuri, simplă și sinceră, ca și omul care o folosea. Scrisul e așîderea simplu, fără înflorituri caligrafice și artistice. Aceste texte de limbă romînească pînă pe la 1600 aparțin Ardealului. În Țara Romînească și în Moldova, tradiția slavo-bizantină întemeiată de Nicodim nu îngăduie erezii și erezie era atunci să se slujească în altar sau să citească acasă în romînește chiar cartea sfîntă după modelul celei sîrbești a lui Branco Mladenovici din 1346, care e cea mai veche Psaltire cunoscută la noi.

79. Fr. Engels, *Războiul...* Buc. 1958, p. 48.

Coresi — apărat de Biserica mai revoluționară a Ardealului, el însuși fiind un «diacon» nelegat de tradiție — dă prima Psaltire în românește, la 1568 sau 1570, pe care Pavel Tordași o impune în Biserica pendinte de el. Coresi nu face altceva decât să răspîndească prin tipar Psaltirea Scheiană, căreia îi înnoiește uneori limba. Psaltirea Scheiană, Psaltirea Voronețiană și Psaltirea Hurmuzachi, toate formind o familie, al căror model mai îndepărtat nu-l cunoaștem, nu se știe dacă au pătruns și peste munți, în Moldova și Țara Românească. Dacă nu greșim, nici chiar Coresi nu ia atingere cu aceste ținuturi. Cu totul relativ se poate reconstitui aria primelor noastre cărți, prin ceea ce s-a găsit la Bistrița-Vilcea și la Neamțu-Moldova. Pînă la Cazania lui Varlaam și Psaltirea în versuri a lui Dosoftei, Țara Românească și Moldova au numai cărți în slavonește. În limita cunoștințelor mele, singurul și primul exemplar de limbă românească este Psaltirea lui Coresi, descrisă de Odobescu și descoperită de el la Bistrița. Și aceasta ar indica cu prisosință că Ardealului îi aprătin primele texte de limbă românească. De acolo de sus, de unde a pornit și «descălecatul» de țară, pornesc și primele slove românești așternute în scris. Acea regiune, pînă la descoperirea lor, a fost singura păstrătoare a textelor și cărților prime în limba țării. Și la Coresi aflăm același fenomen. Cărțile sale în limba românească se găsesc în primul rînd în Ardeal, iar cărțile sale în slavonește se aflau cu prioritate în Țara Românească, în Moldova și la celelalte popoare ortodoxe.

Nu știm cît s-a citit Psaltirea românească a lui Coresi în afară de Biserică; în schimb, Psaltirea în versuri a lui Dosoftei își deschide larg drumul de penetrație în popor. Pînă acum, cea mai răspîdită carte fusese Evanghelia⁸⁰; de acum înainte, întietatea aparține Psaltirii. Explicațiile sînt mai multe, și anume: Dosoftei a avut intuiția să îmbine forma populară cu psalmii lui David, care — înainte de a fi o carte de cult — era una de literatură. Prin acest filon, Psaltirea pătrunde în popor. De altă parte, cititul și scrisul își lărgesc raza, școlile se înmulțesc, iar «abecedarul» după care se învață, era Psaltirea. Psaltirea e și o carte didactică. Nu sîntem însă de părere că acesta a dus la traducerea Psaltirii în românește și deci Psaltirea Scheiană e transcrisă după un original mai vechi, care a fost o Psaltire slavo-romină. Dacă facem o cronologie, constatăm că primele texte au fost, la noi, în limba slavonă; apar apoi cele în românește, iar textele bilingve apar în perioada de declin a culturii slave în Țările Romine. Cele mai multe cărți slavo-romine aparțin secolelor XVII și XVIII, atunci cînd preoții nu mai știu slavonește. Un ofițer imperial, vizitînd Oltenia imediat după anexare, constată: «la olteni, cine a învățat latinește e o rara avis, deși nu li se poate tăgădui o oare-

80. Un început de inițiere în circulația Evangheliilor la noi: Tit Simedrea, *Evanghelia, carte liturgică în limba romină*, «B. O. R.» LXXVI (1958), nr. 12 (decembrie), p. 112-119.

care destoinicie firească, ci, dimpotrivă, sînt dibaciu la orice... Toată învățătura preoților nu stă în alta decît în a citi și scrie puțin, și anume cu slove romînești în limba slavonă, din care mai adesea, ba mai totdeauna nu înțelege nici o boabă. Chiar și călugării din mînăstiri nu știu alta, cei mai mulți, decît ceva elinește, iar cine rupe latinește, trece drept un monstrum eruditionis»⁸¹.

Revenind la circulația Psaltirii, e dificilă stabilirea filiațiunii între cele 91 ediții tipărite între 1508-1830. Potrivit tipicului și lipsei de varietate în cultura rominească veche, cele mai multe Psaltiri se repetă. Psaltirea în proză a lui Dosoftei intră în Biblia de la 1688. Textul lui Coresi, mereu înnoit, pătrunde și e respectat în multe ediții, aparținînd celor trei țări romînești. Psaltirea de la Rîmnic devine prototip pentru Sibiu și Buda. Buzăul crează și el o variantă a sa. Fiecare ținut românesc aduce contribuția sa de limbă, prin cizelare, înnoirea de lexic, contaminarea de imagini. Imitînd cartea tipărită, multe Psaltiri se scriu de mină, avînd ca model o tipăritură. Se pare că Psaltirea tipărită aparține Bisericii, iar cutare monah face pentru sine sau i se cere chiar de un laic, o copie scrisă cu îngrijire și credință.

Ca tehnică grafică, impresionează Psaltirea lui Caracaș, Răducanu și Clineanu. Deși tipărite într-un număr impresionat, prea puține Psaltiri s-au păstrat pînă la noi. Explicația ar fi că s-au distrus prin folosirea prea mare. Circulația cea mai intensă o cunoaștem între 1735-1820. Cele mai multe ediții apar în romînește. Psaltirea a fost și o carte ilustrată și nu e lipsit de interes a urmări dezvoltarea iconografică rominească și prin filiera psalmilor lui David, ceea ce vom face cu alt prilej. Cele mai multe Psaltiri slavone ieșite de sub teacurile romînești, s-ar părea că se păstrează în afara hotarelor, la celelalte popoare ortodoxe de limbă slavă⁸². Chiar multe din unicatele ei lipsesc tezaurului autohton.

Fiind o carte de cult, citită mai cu seamă de Paști, păstrată ca talisman și citită cu anumite prilejuri, în primejdii mai cu seamă, de restriște sau întristare, folosită în școală timpului ca manual, citită pe secole ca operă literară, — toate acestea au făcut din Psaltire cartea cea mai răspîdită și cea mai căutată în epoca feudală a culturii romînești. Pentru oamenii de știință, Psaltirea rămîne primul document de limbă rominească cunoscut nouă, adică prima carte din care pornește limba literară a poporului român, în jurul căreia mai sînt încă probleme de rezolvat.

BARBU TEODORESCU

81. N. Iorga, *Istoria literaturii romine în sec. XVIII*, vol. I, Buc. 1901, p. 516.

82. Manuscise de psaltiri necitate în acest articol se mai găsesc în cataloagele Academiei, publicate de I. Bianu; P. P. Panaitescu, *Manuscisele slave*; lucrarea lui Nic. Comșa privind manuscisele romînești din Blaj, etc.

PAGINI DE ISTORIE RELIGIOASĂ REPREZENTATE ÎN CARTOGRAFIE ȘI SIGILOGRAFIE

Contribuția culturală a Bisericii în evul mediu se dovedește binefăcătoare, atît în cartografie, cît și în sigilografie.

În această epocă, necesitatea unei hărți cît mai precise, au simțit-o în primul rînd misionarii propagandei catolice și protestante, în vederea cunoașterii țărilor unde trebuiau să-și comunice cugetările și sentimentele lor religioase, pentru ca, mai tîrziu, în timpul expedițiilor cruciadelor, să se simtă mai imperios nevoia cunoașterii drumurilor ce urmau a fi parcurse.

O dată cu găsirea longitudinii, prin noi mijloace (în primele decenii ale secolului al XVII-lea), pentru a se putea arăta pe hărți pozițiile adevărate, cu două dimensiuni, ale locurilor, se poate afirma că harta ajunge la forma sa definitivă.

În urma războaielor religioase, cartografia redă drumul parcurs de învingătorii musulmanilor, unele marcînd și punctele strategice ale acestora, iar altele indicînd prin steme țările biruitoare sau supuse.

I. CAMPANIA DIN ȚARA ROMINEASCA ÎN ANUL 1595 ȘI HARTA LUI HULSIUS

Strălucita victorie repurtată în urma campaniei de la Giurgiu din anul 1595, dovedește un moment epocal, pe care occidentalii îl fixează și îl mențin decenii pe hărți.

Astfel, avem prilejul să înfățișăm harta «Novus opus Geographicum», care cuprinde și Țările Romînești; ea este una din hărțile lui Levinus Hulsius, pe care le lucrează în anul 1596, după operele lui Iacobo Castaldo, Gerard Mercator și Abraham Ortelius.

Harta «Novus opus Geographicum» este publicată în anul 1630 și are următoarele particularități ce însoțesc fapte de seamă: în dreptul ce-

Planșa 1. Porțiune din harta lui Levinus Hulsius tipărită în 1630.

tății Giurgiului sînt înfățișate niște «corturi», sub care se află data «1595», — apoi «Zorza Giorgio»; totodată, Țării Romînești i se atribuie stema «capetelor de negri», simbolul victoriei contra musulmanilor (vezi pl. I și pl. IV, fig. 1).

În prezentul studiu vom arăta evenimentele care au determinat pe cartograful să treacă în textul hărții această dată, iar Țării Romînești să i se atribuie stema amintită.

La această campanie a luat parte «Sigismund Băthory, principele Ardealului, din a cărui oaste făc parte mulți polonezi, cazaci, nemți, unguri și transilvăneni, de asemenea italieni, sub comanda lui Silvio Piccolomini», apoi «voievodul Țării Romînești, Mihai, cu oamenii săi, cu tunurile și obuzele sale frumoase, cu ostași frumoși, mulți romini buni, care au fost cu Mihai Vodă, cel puțin 8.000 de călărași și pedestri», precum și «Ștefan vodă alias Răzvan, care e acum Măria Sa Domnul Moldovei, soși și el cu pedestrași minunat de frumoși, la 2300, călărași 700, împreună cu 22 tunuri mari».

«Au hotărit după aceea că numai e lipsă să meargă la București, ci îl lasă Măria Sa (Sigismund Băthory) în grija lui Mihai Vodă, să trimită boieri acolo, iar Măria Sa (Mihai Viteazul) cu oastea sa va merge după Sinan spre Giurgiu. Acest slăt l-a urmat Măria Sa Domnul nostru (Sigismund Băthory) și cu ajutorul lui Dumnezeu a purces după el».

«Chiar în ziua de 28 octombrie, cînd dimineața au voit să pornim din tabără, — care a fost într-o cîmpie —, au adus un turc înaintea Domnului nostru (Sigismund), care a spus că Sinan Pașa a trecut încă ieri dincolo de Dunăre cu grosul oastei..., lăsînd dincoace cam 8000 de turci...».

«...în ziua de 30 octombrie, s-a început asaltul — asalt destul de greu —, iar Dumnezeu ne-a dat în mîinile noastre și această (cetatea Giurgiului). Erau în ea 800 de turci...».

«...Sinan Pașa se uita la noi de pe malul celălalt al Dunării...».

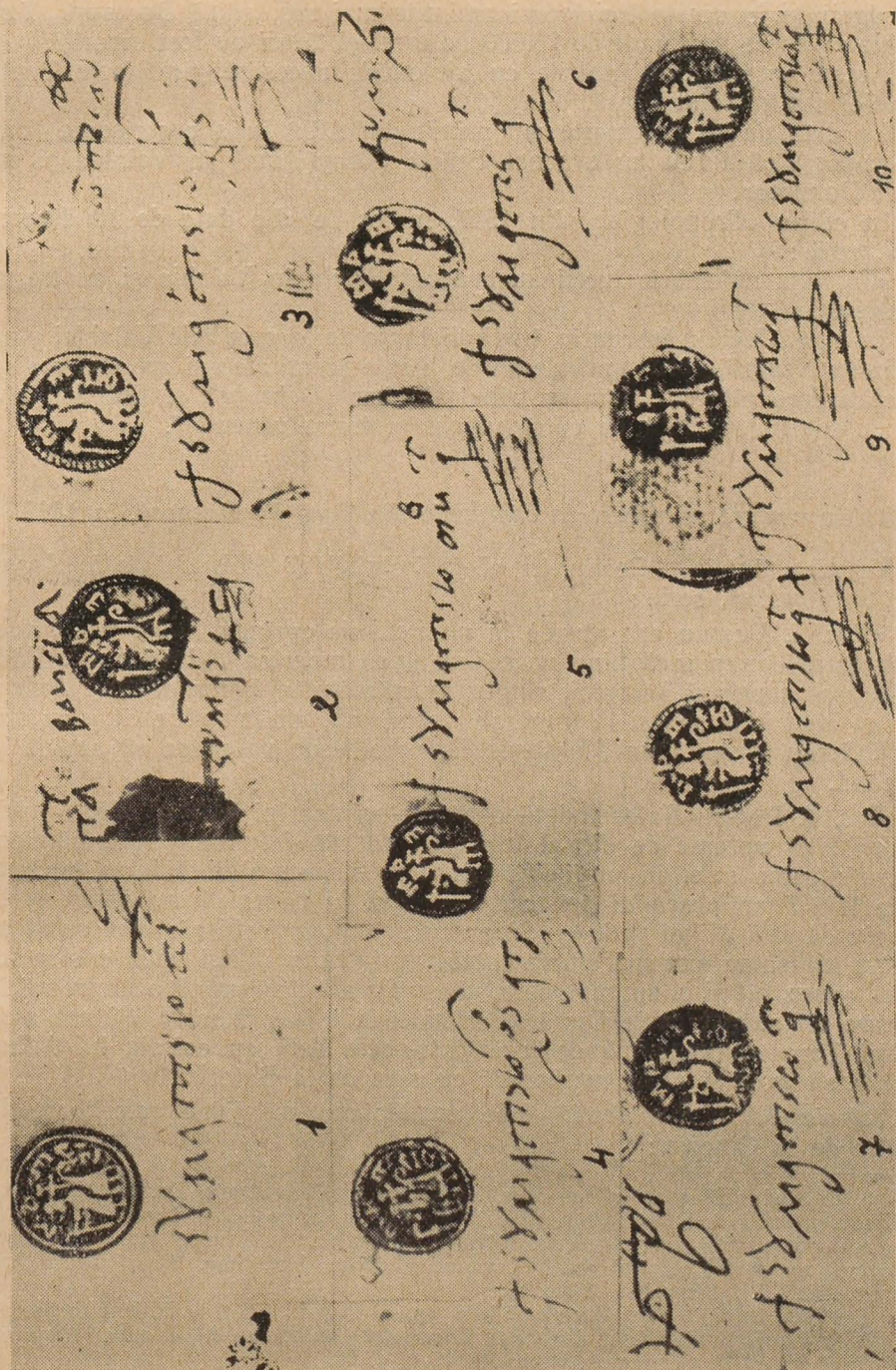
«Am scîfis această scrisoare sub cetatea Giurgiului, prima die 9-bris, Anno 1595, și iscălitura manu propria a lui Petru Pellérđi»¹.

Levinus Hulsius, autorul hărții «*Novus opus Geographicum*», publicată în 1630, — care în urma informațiilor primite din Transilvania, după cum ne asigură chiar el în «*Cronologia*» sa din anul 1596, «Alba Iulia scriptum accepimus», — ne relatează în «*Cronologiile*» tipărite în anii 1596 și 1597, numai știri din sursă locală². Astfel:

«În ziua de 27 octombrie (1595), Transilvanul a sfărîmat cu mașini de aruncat săgeți («*tormentis*») și cu armele a cucerit cetatea Giurgiu sau Zorza, în care de asemenea au fost 39 de mașini mai mari de arun-

1. Citatele din scrisoarea lui Petru Pellerdi (martor ocular al evenimentelor). Vezi I. Crăciun, *Scrisoarea lui Pellerdi privitoare la ajutorul dat de Sigismund Băthori lui Mihai Viteazul în campania din 1595*, în «Anuarul Institutului de istorie națională», Cluj, VI, 1936, pp. 494-502.

2. Numai așa se explică faptul că participarea celorlalte «oști» care iau parte la această campanie, este ținută sub tăcere, însă locală.

Planșa 2. Sigiliile lui Matei Basarab înainte de domnie.

cat săgeți, și în aceste trei locuri amintite mai sus, adică București, Tirgoviște și Zorza mai mult de 26.000 de turci și tătari au fost omoriți.

Aceste locuri fiind întărite cu ajutoarele necesare, principele Transilvaniei s-a înapoiat acasă.

La data de 10 decembrie am primit din Alba Iulia o scrisoare (din care aflăm) că turcii au evacuat Brăila (Bray(1)am) în Valahia și au trecut Dunărea».

În ediția «Cronologiei» din 1597, în loc de «La data de 10 decembrie», scrie :

«În luna noiembrie turcii au evacuat Brăila în Valahia și au trecut Dunărea.

În anul 1596, în februarie, toată distanța de la granițele Valahiei pînă la Marea Neagră, care cuprinde 28 de județe (comitate) și are multe sate și cetăți care plătesc un uriaș tribut turcilor (Dobrogea și Bulgaria), a fost cu totul devastată de către valahi și transilvăneni»³.

Alte documente privitoare la campania din Țara Românească, în 1595.

Cronicarul Miron Costin, în «*Letopisețul Țării Moldovei de la Aaror vodă încoace...*»⁴, scrie :

«*Zac. 3.* Domnu era atuncè la munteni de curîndu Mihai vodă, acel vestit între domni încă bine neaședzat după moartea Mihnei vodă. Vădzîndu țara cuprinsă de turci, singur au năzuîtu la Bator domnul Ardealului și au trimis soli și la împăratul nemțescū, dîndu-i știre că, cuprîndzîndu Sinan pașea Țara Muntenească, prea lesne va putea să supuie și Ardealul.

Zac. 4. Dat-au Bator îndată oști într-agiutor lui Mihai vodă, // vădzîndu că să apropie de dinsul focul. Și durîndu-i inima și pre munténi pentru moșiiie sale, în puține vréme s-au strînsū și întăiū au împînsū oștile lui Sinan pașea di pen orașe și apoi la Giurgiuū au stătut și la războiu de față Mihai vodă cu Sinan pașea. Și au fostū războiul cu mare vărsare de sînge și după cităva luptă, au înrîntu Mihai vodă oastea lui Sinan pașea, cit și el singur pașea, să nu fie aflat îndemină o luntre mică, cu care au scăpat peste Dunăre, ar hi cădzut la prinsoare. Și așe s-au curățit Țara Muntenească de turci într-acéia dată cu osirdia lui Mihai vodă, însă avea și oaste nemțescă cu sine de la Batorū».

*Istoria Țării Românești*⁵ face următoarea mențiune referitoare la bătălia de la Giurgiu :

3. În anul 1597 apare și într-o ediție germană: «Chronologia. Das ist ein Kurtze beschreibung was sich in den Ländern so in dieser hier, zu gehörigen Landtafel begriffen «biss auf dieses 1597 Jahr (gedenkt würdigs verlauffen. Aus vielen glaubwürh disen Authoribus zusammen Collgiert durch Levinum Hulsium, Not. Imp. Typis Christophori Lochneri, MDXCVII Sumptibus Authoris».

4. Miron, Costin, *Opere*, București, 1958, pp. 47-48 (ed. critică de P. P. Panaitescu).

5. *Istoria Țării Românești, 1290-1690, Letopisețul Cantacuzinesc*, ed. critică întocmită de C. Grecescu și D. Simonescu, București, 1960, p. 56.

«Deci cînd fu după război a tréia zi, purcése Mihai vodă cu munténii și cu ungunii la Giurgiu și ocolînd cetatea Giurgiovolui, începură a o bate cu tunurile cîtăva vréme. Văzînd Mihai vodă că nu poate să o dobîndească, căci că venea turcilor ajutor arme și bucate de la cetatea de la Rușciuc, o năpusti și iarăși s-au întors în scaun în București».

Analistul turc contemporan Șeak-Uddin încheie descrierea pe care o face acestei bătălii (de la Giurgiu), așa de nenorocită pentru ai săi, prin aceste cuvînte :

«Covîrșirea amestecului și spaima fu așa de mare, încît puteau zice că niciodată nu se văzu o asemenea desăvîrșită învingere»⁶.

«Sinan, — zice *Sagredo* —, ostaș deprins în războaie și învechit în arme, nu avu atîta putere de suflet spre a suferi nenorocirea sa și, obișnuit a birui, el se plînsé amar că norocul la bătrînețe, își lua înapoi favorurile sale»⁷.

Nicolae Bălcescu, în urma cercetărilor documentelor aflate la Paris, ne relatează evenimentele petrecute, după luarea castelului Sin-Giorgiu, aflat în insula Dunării :

«În acea bucurie generală, italienii numai se arătau foarte mîhniți căci ungunii, năvălînd în castel tocmai cînd turcii erau gata a capitula, le răpiseră gloria acelei cuprinderi»⁸.

După ce am văzut motivele care au determinat pe heraldist să atribuie Țării Romînești stema «capetelor de negri», și pe cartograf să însemneze în dreptul Giurgiului «1595», amintînd victorioasa campanie contra musulmanilor, vom arăta și cauzele care au contribuit la dezastrul armatei turcești.

Aceste cauze sînt cu atît mai interesante, cu cît ele ne sînt transmise de însuși marele vizir Sinan Pașa :

Fugînd de la București, «am trecut prin foc și flacără toate casele, bisericile, grădinile și palatele lor, și am scăpat artileria noastră și am condus-o cu armata musulmană în fortăreața Giurgiu».

Dumnezeu cel prea înalt să mă apere în veci că n-aș mai fi putut să mai rămîn în acele locuri.

În timp ce m-aș fi aflat acolo s-ar fi stricat atît de mult drumurile și ar fi devenit impracticabile, și apele ar fi crescut, încît în nici un chip nu s-ar mai fi putut salva nici armata și nici artileria ; dar cu siguranță putea să se întîmple vreo mare dezordine.

Intr-adevăr, prin grația prea înaltului Dumnezeu, s-ar fi putut dobindi multă glorie și s-ar fi obținut multe avantaje, dacă lipsa de prevedere și neglijența făcută în trecut n-ar fi cauzat întîrzierea armatei tătarilor ca să ajungă în aceste părți, și dacă iarna n-ar fi surprins armata musulmană.

Acum noi întărim astfel armata cu tot ce este necesar pe acest mal (drept al Dunării), dar în ori și ce chip în iarna aceasta va fi putea fi ata-

6. Nicolae Bălcescu, *Istoria romînilor sub Mihai Vodă Viteazul*, ed. Al. I. Odobescu, fără an, București, p. 212.

7. *Ibidem*, p. 222.

8. *Ibidem*, p. 220.

cată Valahia, pentru care deja s-a dat ordin și voie mercenarilor și celorlalți soldați ca să treacă prin foc și sabie populația, să ia și să facă sclavi pe copii și pe familiile lor, pentru că pînă nu vor fi pedepsiți acei blestemați nu se va putea dobîndi stăpînirea țării»⁹.

Concluzii. În anul 1630 este publicată harta «Novus opus Geographicum», întocmită de Levinus Hulsius Gandensis (născut la Borsluut în Gand — Flandra, actualmente Belgia).

Această hartă, care este executată la 1596, completează «Cronologiile» lui Levinus Hulsius, după cum se constată din însuși titlul acestor lucrări :

«Cronologia în care se descriu pe scurt provinciile denumite pe pagina următoare, și care sint cuprinse în harta topografică alăturată, adunată din diferiți autori demni de încredere, de Lev. Hulsius, Gandensis Not. Imp. La Nürnberg : Tip. Christofori Lochneri, 1596», — iar următoarea ediție :

«Cronologia. Adică descrierea pe scurt a faptelor memorabile care s-au petrecut în provinciile cuprinse în harta topografică alăturată, pînă la anul 1597 : adunată din diferiți autori demni de încredere, de Levinus Hulsius, Gandensis. Not. Imp. : La Nürnberg...».

Aceste «Cronologii» au fost dedicate episcopului din Spira, care desigur le-a tipărit, avînd și calitatea de «conducător al vistieriei imperiale» :

«Prea ilustrului și prea cucernicului principe și stăpînului, stăpînului Eberhard Episcop din Spira, căpetenia de la Weisenburg, celui mai mare judecător și conducător al vistieriei imperiale și președintelui și prea iertătorului stăpîn al său.

Prea respectate și vestit principe, stăpîn prea iertător, această hartă topografică fiind terminată : fiindcă n-am putut să termin Cronologia care este în legătură cu ea, așa cum am dorit : am fost silit s-o redactez în rezumat și (nici n-aș fi vrut să scot la lumină o operă neterminată în numele și sub patronajul strălucirii voastre), să adun cel puțin această descriere renumită și să-i adaug niște hărți amintite mai înainte.

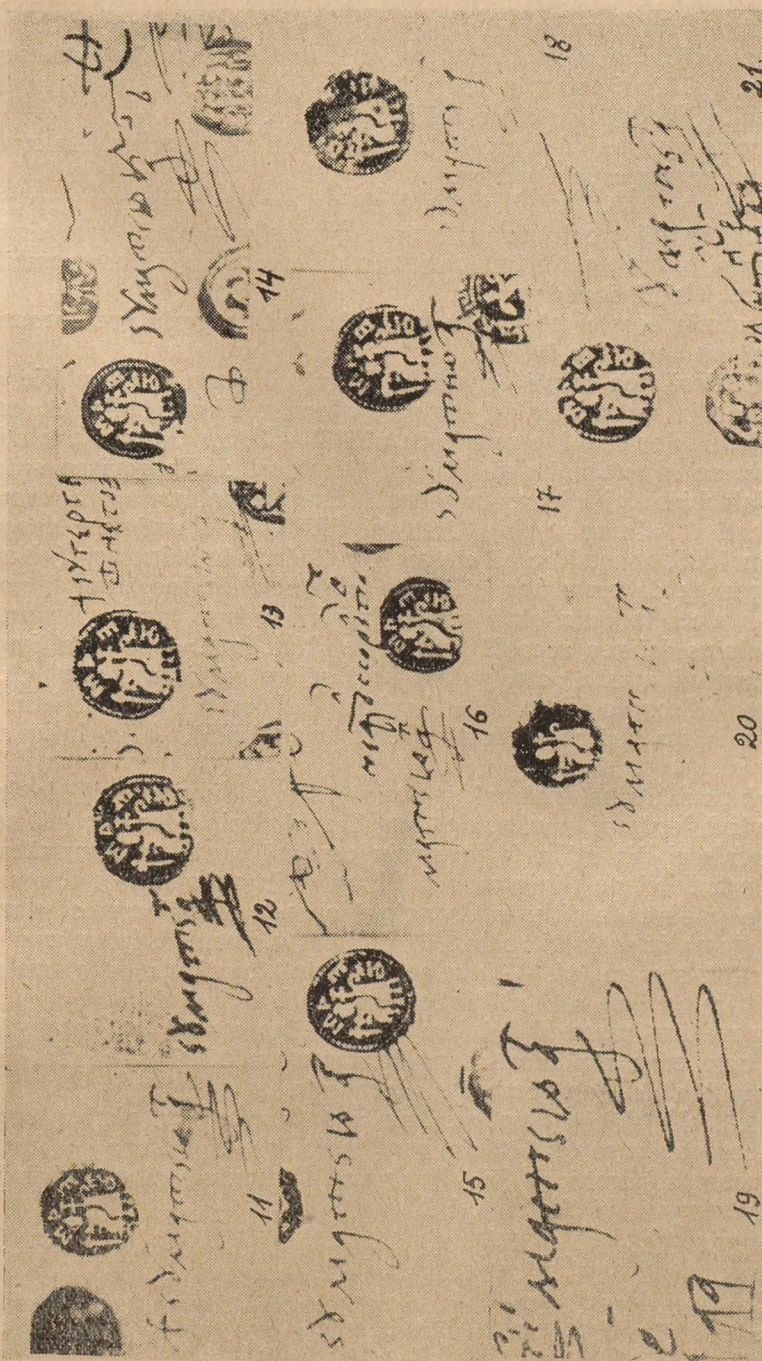
Rugînd cu supunere cuvenită ca strălucirea voastră să nu disprețuiască a primi cu înfruntă senină chiar și această lucrare slabă și o muncă desigur plină de osteneală : fiindcă îmi propun ca să termin în scurt timp Cronologia începută.

Cu aceasta mă recomand cu supunere umilă împreună cu opera mea strălucirii voastre. Foarte supus și foarte devotat Levinus Hulsius Gandensis».

În ediția «Cronologiei» din anul 1597, «dedicația» are în plus următoarele :

«Prea onorate și vestit principe, fiindcă compendiul Cronologiei mele pe care am dedicat-o cu supunere în anul trecut înălțimii tale, a fost cerut atît de mult încît din 1600 de exemplare, abia a mai rămas unul după

9. *Lettera di Sinan Bassa Generale scritta al Nessangi Bassi*, — R. Archivio di Stato Venezia. Dispacci di Constantinopoli. Filza 42 (cf. A. Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, vol. IV, București, 1932, pp. 297-301, în care transcrie întreaga scrisoare în limba italiană, din care am extras. Are titlul *Octombrie 1595: Sinan Pașa vizir către cancelarul Porții*).

Plaușa 3. Sigiliile lui Matei Basarab înainte de domnie.

modelul căruia se tipăresc altele din nou, mi-a plăcut să-l refac : căruia chiar acum îi dau amploare adăugînd în *hartă geografică gradele de longitudini și latitudini ale localităților*, și îl dau la lumină de asemenea sub oblăduirea înălțimii tale ; în această speranță și încredere că va fi primit cu obișnuita blîndețe de către înălțimea ta...».

Se poate susține că majoritatea lucrărilor cartografice din evul mediu au la bază propunerile Bisericii.

Importanța hărții lui Levinus Hulsius are ca temei nu numai înțelegerea noii situații create de înaintarea armatelor turcești spre centrul Europei, dar și orientarea cît mai justă în vederea creării unor posibilități de a opune rezistență invadatorilor.

Toponimia acestei hărți este luată de «autor» de la predecesorii săi și transcrisă cu caractere latine.

Particularitatea hărții constă în faptul că pune în circulație anumite fapte de ordin istoric, fixînd date cu răsunset mondial. Astfel, campania contra otomanilor este însemnată cu «1595 — Zorza Giorgio» ; totodată, vedem unde se aflau capitalele Țărilor Romînești : «Tergovisco sedes Waiwoda Walachiae» și «Soczowa sedes Waiwoda Moldawia» (Suceava).

Cercetînd «Cronologiile» (1596 și 1597), care amintesc despre campania din 1595, constatăm că ele au fost tipărite la Nürnberg («Not. Imp. : Noribergae») ; de asemenea încă din 1594, îl aflăm pe autor, notar tot la Nürnberg, deci la data cînd aceste lucrări vedeau lumina tiparului, Levinus Hulsius deținea această funcție de «Not. Imp.» = notar al imperiului.

Cunoscînd aceste date, putem ușor să ne explicăm faptul că, pentru întocmirea «Cronologiilor» sale, Levinus Hulsius folosea «scrisori primite din Alba Iulia» («Sub data 10 Decembris (1595), Alba Iulia scriptum accepimus...»).

Levinus Hulsius, notarul imperial (sau al imperiului) de la Nürnberg, avînd legături «culturale» cu Transilvania, desigur că nu putea primi «scrisori din Alba Iulia», prin care să arate ca învingător al lui Sinan Pașa decît pe Sigismund Băthory («Transilvanul»). Reprezentarea aflată pe pagina de titlu a Cronologiilor este următoarea : la mijloc se găsește stema imperiului roman de națiune germanică, înconjurată de stemele țărilor supuse lui, — iar acestea sînt încadrate de stemele țărilor vecine, între care se află și Țările Romînești.

Dar meritul mare al lui Levinus Hulsius constă în faptul că el știa stemele care erau atribuite învingătorilor musulmanilor, o știa din publicațiile occidentale, după cum o și dovedește.

Astfel, «Valahiei» i se atribuie stema avînd ca simbol «capete de negri», care apăruse cu 113 ani mai înainte în tipăritura lui Anton Sorg (reproducere a «Cronicii» lui Ulrich von Richental) și era atribuită Moldovei din timpul lui Ștefan cel Mare¹⁰.

10. Stelian Metzulescu, *Un document heraldic*, în rev. «Glasul Bisericii», an. XIX, nr. 1-2, 1960 ; idem, *Pe marginea tematicii «Heraldica»*, în rev. «Filatelia», an. IX, nr. 4 (46), septembrie 1960 ; pentru stema atribuită Moldovei de Levinus Hulsius, vezi Stelian Metzulescu, *Crucea Sf. Apostol Andrei, simbol heraldic*, în rev. «Glasul Bisericii», an. XIX, nr. 11-12, 1960.

La întocmirea «Cronologiilor» lui Levinus Hulsius Gandensis, victoriile lui Mihai Viteazul erau de mult cunoscute de occidentali și nu puteau fi trecute cu vederea.

Faptul că harta «Novus opus Geographicum» a fost publicată după treizeci și patru de ani de la executarea ei, ne-a surprins curiozitatea.

Se propune următoarea ipoteză referitoare la întârzierea publicării hărții lui Levinus Hulsius, care se raportează la «Cronologiile» sale, unde sînt lăudați Báthoreștii, principii Transilvaniei: imperialii (austriacii) urmăreau anexarea Transilvaniei și nu aveau interes să fie lăudați principii autonomi ai Transilvaniei¹¹.

II. UN SIMBOL DE LUPTĂ ȘI CREDINȚA

Campaniile împotriva turcilor și politica imperială creștină, cu toată inconsecvența ei, nu a rămas fără ecou în viața contemporanilor. Chiar cînd nu au fost posibile acțiuni de aceeași intensitate ca în vremea lui Mihai Viteazul, avîntul de luptă au căutat mulți să-l manifeste într-un fel sau altul.

Imaginile unor sigilii boierești din prima jumătate a secolului al XVII-lea sînt o dovadă în această privință. Ele nu au fost studiate îndeajuns ca să putem vedea întregul tablou al acestei rezistențe pasive.

Putem aduce acum însă unul dintre cele mai reprezentative sigilii de acest fel.

Este vorba de sigiliile lui Matei Basarab, pe cînd era boier, în care se vede cum personajul reprezentat ține cu amîndouă mîinile un paloș, care reprezintă lupta, iar *deasupra domină crucea ortodoxă, care reprezintă credința*.

Dăm lista întregă a documentelor, cele mai multe fiind inedite, în care apare Matei Basarab și sigiliile sale¹².

1598 (7106) februarie 12. În zăpisiul urmașilor lui Danciu, fost mare vornic, prin care dăruiesc pe Alexia cu jumătate din ocina din Hărvătești, apare «Matei Postelnic» în text¹³.

1598 (7106). mai 23. În hrisovul lui Mihai Viteazul, prin care se întărește lui Alexia, ocina din Hărvătești, dăruită lui de urmașii lui Danciu, fost mare vornic, apare «Matei» în text¹⁴.

1598 (7106) iunie 6. În hrisovul lui Mihai Viteazul, pentru Calotă biv vel ban, să țină Coteana, apare «Mateiu» în text¹⁵.

11. Comunicat nouă de profesorul P. P. Panaitescu, 10 februarie 1961.

12. Vezi Stelian Metzulescu, *Stema lui Matei Basarab în cărțile bisericești*, în «Biserica Ortodoxă Română», an. LXXVII, nr. 3-4, 1959.

13. Orig. slavon, Arhivele Statului, S. I., nr. 1627, Documente.

14. Idem, nr. 1630, Documente.

15. Traducere, N. Iorga, *Studii și Documente*, vol. V, pp. 174-175 (Arhiva Basarab Brincoveanu).

1603 (7111) mai 24. În hrisovul lui Radu Șerban, prin care dă satul Băilești lui David Postelnic, Barbu Postelnic și Matei Postelnic, apare «Mateiu postelnic» în text¹⁶.

1603 (7111) iunie 25. În hrisovul lui Radu Șerban, prin care întărește satul Băilești lui David Postelnic, soției lui, Maria Barbului și lui Matei Postelnic, care pe nedrept ajunsese sub stăpânirea Episcopiei Rîmnicului, apare «Matei Post(elnic) în text¹⁷.

1603 (7111) iunie 26. În hrisovul lui Radu Șerban, prin care întărește Mînăstirii Motru stăpânire peste satele Scăești și Slătincul, apare «jupanul Matei» în text¹⁸.

1606 (7114). În zăpîsul lui Dragomir, prin care vinde ocină la Hoțărani, iar Drăgușin banul vinde aceluiași partea sa de ocină din Murgeni apare «Matheiu de Brâncoveani» în text¹⁹.

1607 (7115) ianuarie 10. În hrisovul lui Radu Șerban, prin care întărește lui Stanciu, mare paharnic, și soției lui Calea, mai multe sate, după înțelegerea ce au făcut Barbu și Matei cu sora lor Calea, apare «boierul Mateiu» în text²⁰.

1608 (7116) mai 19. În hrisovul lui Radu Șerban Voievod, prin care întărește lui Preda, mare ban al Craiovei, mai multe sate, printre care și Doiceștii, cumpărat de la «Barbul și de la fratele lui Matei paharnic, fiul lui DanciuI vornic din Brîncoveni...»²¹.

1612 (7120). În zăpîsul ieromonahului Ion egumenul Mînăstirii Tismana, prin care mărturisește că satul Plosca este al Mînăstirii Hoțărani, apare «Matei peh.» în text²².

1612 (7121) decembrie 1. În hrisovul lui Radu Mihnea, pentru Ivan postelnicul, ca să țină moșie în Ștefănești, apare «Matheiu paharnicul» în text²¹.

1614 (7122) mai 9. În hrisovul lui Radu Mihnea Voievod, prin care întărește lui Stanciu și altora, ocine la Chisăroaia, apare «Matei paharnic» în text²⁴.

1615 (7123) august 18. În hrisovul lui Radu Mihnea Voievod, prin care întărește Mînăstirii Sf. Troiță stăpânire asupra unor țigani fugiți la boierii din Brîncoveni, apare «Matei» în text²⁵.

16. După orig. slăvon, N. Iorga, *op. cit.*, pp. 292-294 (Arhiva Barbu Știrbei).

17. Copie românească, Academia R.P.R., Fond. «Credib». Condica moșiei Băilești, jud. Dolj, pp. 4-5, CCCCLXXXVI. Documente.

18. Traducere românească, Arhivele Statului, Condica Mînăstirii Motrului, nr. 252, ff. 124-125, Documente.

19. Orig. romînesc, Academia R.P.R., XC/22, Documente.

20. Orig. slavon, Arhivele Statului, Mînăstirea Brîncoveni, XXV/36, Documente.

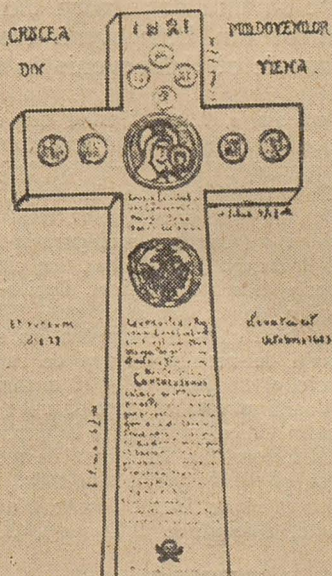
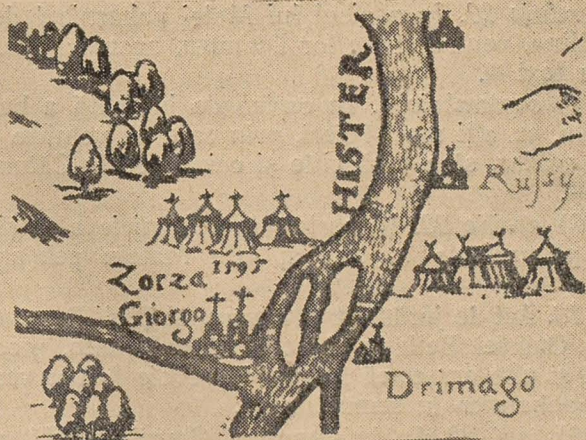
21. Orig. slavon, Academia R.P.R., LXXIV/187.

22. Orig. romînesc, Arhivele Statului, București, Mînăstirea Tismana, XI/44, Documente.

23. Orig. slavon, Arhivele Statului, Mînăstirea Radu Vodă, XXV/6, în «Documente»: 8 octombrie.

24. Orig. slavon, Academia R.P.R., XLI/42, Documente.

25. Orig. slavon, Arhivele Statului, București, Mînăstirea Radu Vodă, XXXIX/4, Documente.

WALACHIA MOLDAVIA

Planșa 4. Fig. 1: Detaliu din harta lui L. Hulsius; Fig. 2: Crucea lui Șerban Cantacuzino de la Viena — 1683; Fig. 3: Stemă atribuită T. Rom. pe o hartă din 1688, și Fig. 4: Stemă atribuită Moldovei pe aceeași hartă.

f. an, octombrie 20. În zăpisiul lui Matei paharnicul de Brîncoveni și jupîneasă sa Elîna, pentru sluga lor Dumitru, apare «Matei paharnicul de Brîncoveni» în text²⁶.

1616 (7125) septembrie 6. În cartea de judecată a banului Craiovei, Enachi Catargiu, cu alți mari boieri, prin care dă volnicie jupînesei Grajdanei, a Lecăi spătar, să-și țină viile și ocinile de la Cătun, apare în text «Mateiu peh»²⁷.

1618 (7126) aprilie 20. În cartea de hotărnicie a moșiei Marmurilor, apare «Matii păharnicul» în text și «Eu Mateiu peh(arnic)» în semnătură²⁸.

1618 iulie 18. Act de jurămint al Divanului Țării Romînești, către principele «craiu» Gabriel Bethlen și nemeșii Ardealului, precum și față de cetățile săsești și alte orașe, că la caz de nevoie le vor veni întru ajutor, apare «Mateiu peharnic» în semnătură²⁹.

1620 (7128) mai 22. În hrisovul lui Gavril Movilă, prin care întărește lui Dumitru postelnic să țină două părți din Pirăia (Piria), cumpărată de la Matei Paharnicul din Brîncoveni. Apoi să-i fie moșie satul Ciorani, apare «Matei paharnic ot Brîncoveni» în text³⁰.

26. Documentul din 20 octombrie, f. an, lipsind din colecția de documente a Institutului de Istorie al Academiei R.P.R. și datorită importanței lui, îl reproducem aci:

«Scris-am eu Matei paharnicul de Brîncoveni și jupîneasă mea Elina aceasta a noastră carte feciorului nostru Dumitru și jupînesei lui Lupa, ca să-i fie un țigan anume Ion feciorul lui Hasan, pîntru că au fost furat Hasan tatal lui Ion niște cai. Deci domnul cailor au venit la mine de m-au întreat scumpara-m-voi țiganul au spînzura-l-va. Deci eu am zis că mie nu-mi trebuie scumpă de cai, iar cine se va afla să-l scumpere să-i fie feciorul lui țigan de moșie de nimea clîtinat. Deci s-au aflat Dumitru sluga mea de l-au plătit de la domnul cailor, de au dat aspri gata 2000, de l-au scumpărat de la furci. Deci mie încă mi-au părut bine că l-au scumpărat ca să ne fie și pomană și nouă și părinților, iar cine se va ispiți de neamul meu și de rudenia mea a sparge aceasta tocmeală și carte a noastră, acela să fie proclat și anatima de 318 oteți. Și mărturii încă am pus: popa Cînda și Vasiliu pîrcălabul nepotul meu Predii post(elnicul) și Drăgan pîrcălabul și Marcea și Radul Ghiceii și Danciul lu Șerban, cum să știe toți că l-am lăsat el de l-au plătit și să-i fii feciorul lui Ion țigan de moșie lui și feciorilor și nepoților și strănepoților. Și aimintea să nu fie preste zisa mea.

Și am scris eu Vilcul logofătul de Birza. Mesita (luna) Ohtomvri 20 dni (zile). Orig. romînesc, Arhivele Statului, Mînăstirea Brîncoveni, XXII/21 (comunicat nouă de prof. A. Sacerdoțeanu).

27. Biblioteca Ureche, Galați, XXVIII/561, orig. romînesc — surete, manuscris (cf. Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade* (documente slavo-romîne), vol. IX, Iași, 1914, pp. 253-254).

28. Orig. romînesc, Arhivele Statului, Mînăstirea Hurezi, XIII/1 (vezi planșa II, fig. 1), Documente.

29. Arh. r. Hung. Budapești. *Miscellanea cista*, 1, fasc. 1, nr. 50. Defect (cf. A. Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Romînești*, vol. IX, *Acte și scrisori (1614-1636)*, București, 1937).

30. Orig. slavon, Arhivele Statului, Episcopia Rimnic, CIV/2, Documente. Această vînzare este confirmată și întărită de Matei Basarab Voievod prin hrisovul din 1646 (7154), ianuarie 4: «Moșia și rumîinii au fost ai domniei mele dela părinții domniei mele, iar la anul 7128 pe cînd eram domnia mea boier, am vîndut domnia mea aceste două părți boierului domniei mele Dumitru Filișanu...». Arhivele Statului, Mînăstirea Dintr-un Lemn, XVIII/3.

1621 (7129) *martie 17*. În zăpisiul jupînesei Dragna, prin care lasă bucatele și țigani ei nepoților săi Stroe, Pătrașco și Giurgi, apare «Matei peh(arnicul) în text³¹.

1622 (7130) *iunie 20*. În hrisovul lui Radu Mihnea pentru Mateiu paharnic și Preda postelnic... pentru Epotești din Olt, apare «Mateiu paharnic» în text³².

1622 (7130) *iunie 26*. În zăpisiul lui Mușat vistierul cu fiii săi, prin care face schimb de moșii cu Mihai elucer și frații săi, dînd satul Negoiești pentru parte din satul Izvorani, apare «Aga Matei» în text și «Eu Mati aga» în semnătură³³.

1628 (7136) *mai 8*. În zăpisiul lui Stroe, feciorul lui Oprea logofătul din Sirineasca, prin care vinde părțile sale de moșie din Folești, apare «Mateiu vel agă» și «† Eu Mateiu vel agă» în semnătură³⁴.

1628 (7136) *mai 21*. În zăpisiul lui Dona și al lui Mihai, nepoții lui Voda banul, dat în mîinile lui Ștefan logofăt, pentru moșiile ce au rămas de la Voda banul și jupăneasa sa Velica, apare «Matei vel agă» în text și «† Eu Mateiu vel agă» în semnătură³⁵.

1628 (7137) *noiembrie 8*. În actul de vînzare al moșnenilor din Zorlești apare «† Eu Mateiu biv agă» în semnătură, iar în text este șters³⁶.

1628 (7137) *noiembrie 17*. În zăpisiul lui jupan Preda către jupan Necula, prin care-i vinde satul Cacaletți, apare «jupan Mateiu biv vel agă» în text și «† Eu mati aga» în semnătură³⁷.

1628 (7137) *noiembrie 30*. În zăpisiul sătenilor din Siliștioara, apare «jupan Mateiu biv vel agă» în text, și «† Eu Matei ag(a)» în semnătură³⁸.

1628 (7137) *decembrie 14*. În actul moșnenilor din Studina, apare «jupan Mateiu biv vel agă» în text, și «† Eu Mateiu aga» în semnătură³⁹.

1628 (7137) *decembrie 15*. În zăpisiul moșnenilor din satul Siliștioara pentru jupan Necula vistier, apare «jupan aga Mateiu» în text, și «† Eu Mateiu aga» în semnătură⁴⁰.

1628 (7137) *decembrie 15*. În zăpisiul moșnenilor din Polovinele, apare «jupan Mateiu bivșe vel agă» în text, și «† Eu Matei aga» în semnătură⁴¹.

1628 (7137) *decembrie 17*. În Zăpisiul moșnenilor din Comanca, apare «jupan aga Mateiu» în text și «† Eu Mateiu aga» în semnătură⁴².

31. Orig. romînesc, Arhivele Statului, Minăstirea Brîncoveni-Mamul, XXI/1, Documente.

32. N. Iorga, *op. cit.*, p. 179, și note explicative, p. 641. După orig. slavon.

33. Orig. romînesc, Arhivele Statului, Minăstirea Cîmpulung, XLVI/1, Documente (vezi planșa II, fig. 2).

34. Orig. romînesc, Arhivele Statului, Minăstirea Hurezi, XVIII/7 (vezi planșa II, fig. 3).

35. Orig. romînesc, Academia R.P.R., CXXIV/82 (vezi planșa II, fig. 4).

36. Idem, Arhivele Statului, Minăstirea Dintr-un Lemn, XVII/3 (vezi planșa II, fig. 5).

37. Idem, Mitropolia București — Netrebnice, LXXXIII/1 (vezi planșa II, fig. 6).

38. Idem, Minăstirea Dintr-un Lemn, XVI/2 (vezi planșa II, fig. 7).

39. Idem, Minăstirea Bistrița, XXIV/11 (vezi planșa II, fig. 8).

40. Idem, Minăstirea Dintr-un Lemn, XVI/3 (vezi planșa II, fig. 9).

41. Idem, Academia R.P.R., XXXI/140 (vezi planșa II, fig. 10).

42. Idem, C/139 (vezi planșa III, fig. 11).

1629 (7137) *ianuarie 16*. În zăpisiul lui Ignat din Siliștioara apare «Aga Mateiu» în text, și «Eu Mati aga» în semnătură⁴³.

1629 (7137) *februarie 27*. În zăpisiul sătenilor din Studina de Jos, prin care se vînd rumîni jupanului Nicula vistier, între martori apare «Mateiu biv vel agă» în text, și lipsește semnătura⁴⁴.

1629 (7137) *martie 20*. În zăpisiul lui Udriște, feciorul lui Oprea logofătul, apare «Eu Mateiu aga» în semnătură, iar în text nu este amintit⁴⁵.

1629 (7137) *aprilie 27*. În zăpisiul moșnenilor din Scărișoara, apare «jupan Mateiu biv vel agă» în text, și «Eu Mateiu agă» în semnătură⁴⁶.

1629 (7137) *mai 14*. În zăpisiul moșnenilor din satul Devesel, apare «jupan Mateiu biv vel agă» în text, și «Eu Mateiu aga» în semnătură⁴⁷.

1629 (7137) *iulie 14*. În zăpisiul moșnenilor din satul Polovinele, prin care se vînd rumîni lui Necula vistierul, apare «jupan Mateiu biv vel agă» în text, și «Mateiu ag(ă)» în semnătură⁴⁸.

1629 (7138) *octombrie 15*. În zăpisiul moșnenilor din satul Sularul, prin care se vînd rumîni cu moșie cu tot, apare «Matheiu aga» în text, și lipsește semnătura⁴⁹.

1629 (7138) *decembrie 5*. În zăpisiul megieșilor din Lazul, apare «jupan Matei ce au fost mare agă» în text, și «Eu Mateiu aga» în semnătură⁵⁰.

1629 (7138) *decembrie 12*. În zăpisiul lui Drăghici al Rădicei din Lazul, apare «Eu Mati aga» în semnătură, iar în text nu este amintit⁵¹.

1630 (7138) *aprilie 24*. În zăpisiul lui Vruțul cu fiii, din Scărișoara, apare «Matei ag(a)» în semnătură, iar în text nu este amintit⁵².

1630 (7138) *aprilie 24*. În zăpisiul lui Stroe, al fiului său Neagoe și alții din Comanca, apare «Mateiu aga» în semnătură, iar în text nu este amintit⁵³.

1630 (7138) *mai 14*. În zăpisiul lui David, egumenul Mînăstirii Tismana, prin care se răscumpără Mînăstirea Strîmba de la logofătul Miloș, apare «jupan M(at)eiu biv vel agă» în text și «Eu Mateiu aga» în semnătură⁵⁴.

43. Idem, Arhivele Statului, Mînăstirea Bistrița, LIII/4 (vezi planșa III, fig. 12).

44. Idem, XXIV/10 și copia Arhivele Statului. Condica nr. 2 a Mînăstirii Bistrița, p. 245 (857). Condica nr. 193.

45. Idem, Mînăstirea Hurezi, XVIII/10 (vezi planșa III, fig. 13).

46. Idem, Academia R.P.R., CLXXXI/151 (vezi planșa III, fig. 14).

47. Idem, C/140 (vezi planșa III, fig. 15).

48. Idem, XXXI/137 (vezi planșa III, fig. 16).

49. Idem, neexpediat. Acad. R.P.R., XLII/54.

50. Idem, Arhivele Statului, Mînăstirea Brîncoveni-Mamul, XVIII/13 (vezi pl. III, fig. 17.).

51. Idem, Mînăstirea Brîncoveni-Mamul, XVIII/14 (vezi pl. III, fig. 18).

52. După orig. rom., N. Iorga: *Studii și Documente*, vol. V, pp. 440-441 (Arhiva Em. Bibescu).

53. Orig. rom., Acad. R.P.R., CLXXXIII/105 (vezi pl. III, fig. 19).

54. Idem, Arhivele Statului, Mitropolia București — Netrebnice. CXXIV/2 (vezi pl. III, fig. 20).

1630 (7138) mai 22. În cartea Divanului, dată la mina Simei vistierul, ca să țină satul Ciinești, apare «Matei aga» în text, și «Eu Mati aga» în semnătură⁵⁵.

Trebuie să precizăm că Matei (viitorul domn Matei Basarab), în anul 1628 (7137), o dată cu încetarea deținerii dregătoriei de «vel agă», în documentul din noiembrie 8⁵⁶, semnează «† Eu Mateiu biv agă», iar de la această dată face parte «din foștii dregători, care știm că purtau și după ieșirea din slujbă titlul demnității pe care o avuseseră»⁵⁷. De asemenea, sigiliul ce-i aparținea va fi aplicat lângă semnătură, pînă la suirea sa în scaunul Țării Românești.

Pentru susținerea acestei teze, vom aminti și trei scrisori din timpul peregrinărilor sale în Transilvania.

1631 — fără loc și lună. În scrisoarea lui Matei aga și alții mai mulți «boierii Țării Românești mari și mici», fugari în Transilvania, «ca să fie de mare credință la mina jupanului Cristeș», apare «Mateiu aga» în text⁵⁸, care aplică și sigiliul său.

1632 august 15 (Alba Iulia). Scrisoarea boierilor munteni pribegi în Transilvania, către principele George Rakoczy I, prin care îi arată recunoștință și-l asigură că i se vor restitui toate avuturile mobile și imobile furate de dușmanii lor, din Muntenia, unde se vor întoarce «... în întărirea făgăduielii noastre... cu minile noastre semnăm și cu sigiliul nostru întărim scrisoarea noastră de credință...». În text apare «Matei aga»⁵⁹.

1632 august 18 (Iași). Scrisoarea domnului Moldovei, Alexandru Iliăș, care scrie lui Matei aga și celorlalți boieri din Transilvania, pentru a obține permisiunea de la George Rakoczy I de a strămuta în Moldova pe «toți rominii de în țara Ardealului», apare «Mateiu aga» în text⁶⁰.

III. ÎN LEGATURA CU DESPRESURAREA VIENEI

Anul 1688 reprezintă un moment de mare cumpănă pentru Țările Românești: lupta pentru sfărîmarea jugului otoman și prădarea Moldovei prin dese incursiuni turco-tătare și poloneze.

În Țara Românească se împlineau zece ani de cînd Șerban Cantacuzino îmbrăcase caltanul de domn la Adrianopole (19/29 noiembrie 1678), în timp ce în scaunul Moldovei, Constantin Cantemir (fiul răzeșului din satul Silișteni-Fălcui), primise de trei ani numirea la Babadag (15 iunie 1685).

55. Idem, *Mînăstirea Dintr-un Lemn*, IV/12 (vezi pl. III, fig. 21).

56. Idem, XVII/3 (vezi pl. II, fig. 5).

57. C. Giurescu, *Despre boieri*, p. 30, ed. «Cartea Românească», București, 1920.

58. Orig. rom. B. P. Hasdeu, *Câte-va acte romine inedite din biblioteca Batthyaniă din Alba-Iulia, 1631-1635*. Fondul Codex authenticorum, t. I, p. 67, în rev. «Columna lui Traian», mai 1876, an. VII, noua serie, pp. 230-231. Azi documentul se află la Budapesta.

59. Traducere ungurească. Bibl. documentară Batthyaneum din Alba-Iulia. Fondul Arhivum Capitulare. Lada (cutia) 9, nr. 1281, inedit.

60. Orig. rom. B. P. Hasdeu, *loc. cit.*, pp. 232-233.

În Țara Românească era ctitorul Mănăstirii Cotroceni, sub a cărui domnie mitropolitul Varlaam face să apară din teascurile «primei tipografii bucureștene», traducerea din rusește a lucrării «Cheia Înțeleșului» (1678), precum și «Liturghia Sfinților Vasile, Grigorie și Ioan» (1680), iar «den porunca și cu toată cheltuiala prea luminatului și prea înălțatului domn Io Șerban Cantacuzino, Evanghelia» (1682) și «Apostolul» (1683). Menționăm că în anul 1688 se tipărește «Biblia» denumită «Biblia lui Șerban», la aceeași tipografie.

Acest mare sprijinitor al culturii, la 1679 pune temelia unei «Academii» de studii superioare în limba greacă, susținută de vistierie.

În urma succesivelor victorii austro-polone cu ajutorul Țărilor Românești în contra Turcilor, atât în expediția din anul 1683 (14 iulie—13 septembrie) împotriva Vienei, urmată de cucerirea Budei (2 septembrie 1686), precum și înfrîngerea armatei turcești la Mohács (11 august 1687) —, politica expansionistă a lui Leopold devine un pericol chiar pentru Țara Românească.

«Istoria Țării Românești, 1290-1690, Letopisețul cantacuzinesc» ne relatează :

«De acolo au ridicat o seamă de oști nemțești, fiindu-le cap Viteranie ghenăralesul, de au trecut în Țara Rumânească și s-au tăbărit la Turnul Severinului.

Atuncea Șarban vodă de aceasta înțelegînd, degrab trimise pre nepotă-său, Costandin Brîncoveanul vel logofătul, cu cărți la Viteranie ghenăralesul, cu multă rugăciune și cu multe daruri scumpe, ca să se întoarcă înapoi iar, ca nu cumva, simțînd turcii, vor zice că iaste țara haină / și vor porunci tătarilor de vor veni aici în țară să o robească.

Atunci Viteranie ghenăralesul înțelegînd de aceasta, numaidecît s-au rădicat de acolo cu toată oastea lui, de au venit pre supt munte pînă la Cîmpul Lung. Șarban vodă iar au trimis pe frate-său, Mihai Cantacuzino biv vel spătarul și pe gineri-său, Costandin Bălăceanul vel agă, de s-au întîmpinat cu dînșii la Cîmpul Lung, fiind și Brîncoveanul acolo, tot cu ei, făcînd multă rugăciune, pînă s-au rădicat de acolo, de au trecut la Brașov și s-au așăzat acolo cu toate oștile, să ernéze.

Deci întorcîndu-se acești boiari înapoi, spuseră lui Șarban vodă de toate cite sînt mai sus scrise...».

«După aceasta temăndu-se Șarban vodă ca nu care cumva în zilele lui să cază țara la vreo nevoe sau la vreo robie, au de cătră turci au de cătră nēmți, ci să lupte cu dînșii cu multe meșesuguri în tot felul și făcu sfat cu toți boiarii, alegînd boiari., pe acești 4 boiari i-au trimis soli la împăratul creștin Leopold de la cetatea cea mare ce să chiamă Beciul, cu cărți și cu daruri scumpe, făcînd Șerban vodă înaintea fătii lui mare rugăciune ca să tînză porunca lui asupra tuturor ghegeneralesilor cîți sînt capete, asupra puternicilor oști ale împărăției sale cite sânt trimise asupra păgînilor turci, ca, dînd Dumnezeu izbîndă, să păzească și această

Țară Ruminească ca să o scoată din gura lupilor turci și a leilor tătari...»⁶¹.

Planșa 5. Porțiune din harta executată în 1688.

În această situație, singurul sprijin pe care-l află Șerban Cantacuzino este Rusia, unde trimite pe arhimandritul Isaia de la Muntele Athos.

61. Ed. critică, întocmită de C. Grecescu și D. Simonescu, București, 1960, pp. 187-189.

Cu toate sentimentele pe care le poartă voievodul român față de austriaci, dovedite prin ajutorul efectiv dat încă de la asediul Vienei, și datorită căruia a fost cîștigată victoria, Șerban Cantacuzino nu cutează să se alătore pe față de aceștia.

Pregătirea invaziei austriace în Țările Românești era bine organizată, fapt dovedit și printr-o lucrare.

În anul 1688, la Nürnberg, apare o carte cu următorul titlu :

«Die Donau, der Fürst aller Europaeischen Flüsse. Das ist: eine genaue Darstellung, aller der um und an der Donau gelegenen Königreiche, Fürstenthümer, Länder und Städten daneben von einem Liebhaber» (Dunărea, principele tuturor rîurilor europene. Adică : o descriere exactă a tuturor regatelor, principatelor, țărilor și orașelor situate în apropierea Dunării..., de un amator).

În prezentarea acestei cărți (p. 3), autorul «amator» scrie : «...vrem să descriem pe scurt numai Ungaria, pe lângă alte țări și principate învecinate, care stau împotriva turcilor, și aceasta din cauza războiului actual și anume ca să se poată vedea ce victorii au avut armele creștine și cît de fericit i-a binecuvîntat cerul».

Din cele relatate mai sus se desprinde clar că : «un amator face o descriere exactă a tuturor țărilor și orașelor situate în apropierea Dunării și care stau împotriva turcilor, și aceasta din cauza războiului actual și anume ca să se poată vedea ce victorii au avut armele creștine».

În cuprinsul ei, cartea prezintă și o hartă în care Țările Românești sînt marcate cu cîte o stemă (vezi pl. V).

Astfel, Țării Românești i se atribuie o stemă reprezentînd un scut în al cărui cîmp de argint sînt înscrise trei capete de negri cu bandă. Deasupra stemei, inscripția «Walachia» (vezi pl. IV, fig. 3).

Știm că aceasă stemă este atribuită de heraldica occidentală numai învingătorilor musulmanilor, iar cronicile vremii confirmă aceasta ⁶².

Moldovei i se atribuie o stemă reprezentînd un scut în al cărui cîmp de argint se află înscrise două crengi heraldice încrucișate (crucea Sfîntului Apostol Andrei), și terminate fiecare cu cîte un cap de negru. Deasupra stemei, inscripția «Moldavia» (vezi pl. 4, fig. 4).

Am arătat, într-un studiu al nostru ⁶³), că această stemă, care are un temei istoric îmbinat cu înfățișarea unor Canoane, indică țările subjugate sau invadate de tătari.

Pentru întărirea susținerilor noastre, vom arăta faptele și evenimentele istorice care au determinat pe heraldistul «amator» să atribuie Țărilor Românești aceste steme, la data cînd a fost tipărită cartea.

Crucea lui Șerban Cantacuzino de la Viena. La Stadt-Bibliothek din Viena se află o broșură avînd următorul titlu :

62. Stelian Metzulescu, *Un document heraldic*, în rev. «Glasul Bisericii», an. XIX, nr. 1-2, 1960.

63. Idem, *Crucea Sf. Apostol Andrei simbol heraldic*, în rev. «Glasul Bisericii», an. XIX, nr. 11-12, 1960.

«Curiöse Denkwürdigkeiten des Österreichischen triumphierenden Adlers: Das ist, ausführliche Beschreibung aller in während der Belagerung und Entsatz der Kaiserlichen Residenz — Wien vorgelaufenen, Denkwürdigsten Begebenheiten... Zusammt des Klugen und Heldenmütigen Kolttschitzky wohlgelungenen Überwinden, seiner aus der Stadt Wien glücklich verrich(te)ten Reise in das Lager zu dem Herrn Herzog von Lothringen, der Türkischverlustigen Hauptfahne, dem wieder eroberten Wallachischen Kreuz...»⁶⁴ (Memorii curioase (interesante) ale pajurei austriace biruitoare. Adică: Descrierea detaliată a tuturor întâmplărilor celor mai memorabile din timpul asedierii și despresurării reședinței imperiale Viena, dimpreună cu izbînda de tot deplină a înțeleptului și viteazului Kolczychi, călătoria sa norocoasă din Viena spre tabără, la Ducele de Lorena, pierderea steagului principal al turcilor, *aflarea crucii valahe...*).

Descrierea crucii. «Pe această cruce (de stejar) însă, deasupra și sub o pajură mare cu două capete (stema Cantacuzinilor), între această pajură și între icoana Maicii Domnului, ambele încadrate în cununi romboidale, se putea citi următorul cuprins în limba latină: «Înălțarea crucii este conservarea lumii; crucea este podoaba bisericilor creștine; crucea este semnul și adevărarea credințioșilor; crucea este gloria îngerilor și o rană a diavolilor».

Iar de-a lungul, sub pajura cea mare, se află următoarea inscripție: «Noi, Cantacuzino, din grația lui Dumnezeu Principe, Domn și Moștenitor confirmat al Valahiei și al Munților de dincolo, am poruncit să se ridice această cruce pe locul acesta, pentru rugăciunea de toate zilele a poporului la Sf. Liturghie; apoi spre pomenirea continuu a Noastră și a neamului Nostru, din timpul asedierii mahomedane a Vienei, în Austria de Jos, sub vizirul turcesc Karâ-Mustafâ-Pașa, în ziua de 1 septembrie anul 1683».

Apoi, sub imaginea unui cap de mort, se mai puteau citi următoarele cuvinte: «Iar tu, călătorule, adu-ți aminte că ai să mori».

Într-o ediție a broșurii, apărută la Nürnberg, 1683, este scris pe stampa crucii: Et rursum elevata est Octobris 1683» (vezi pl. IV, fig. 2).

Această cruce a fost așezată în pădurea Gatterhölzel lângă Schönbrunn.

Domnii Țărilor Românești trebuiră să plece în război contra Austriei, alături de turci. Trebuiau să facă și o politică pozitivă, de risc și îndrăzneală, făcînd foarte puțin pentru turci și împiedicîndu-i să învingă, iar pe sub mînă favorizînd cît puteau pe creștini⁶⁵.

Creștinii din armata turcă minară cît putură întreprinderea lui Karâ-Mustafâ-Pașa împotriva Vienei creștine. Și cel mai activ în această acțiune a fost Șerban Cantacuzino.

64. Viena, 1683, citată de Simion Reli, *Crucea moldovenilor din Viena*, în rev. «Codrul Cosminului», an. VI (1929-1930), pp. 465-480; mai înainte dr. M. Vancza, *Gesch. d. St.*, Wien, IV/I, pp. 46-47.

65. Virgil Zaborovschi, *Politica externă a celor trei Principate*, București, 1925, p. 31.

Despre ajutorul efectiv pe care Șerban Cantacuzino l-a dat pentru scăparea înconjurării Vienei la 1683, miniștrii Curții vieneze amintesc și în anul 1688, atunci cînd i se adresează în scris voievodul român.

Astfel, groful de Valștein îi scrie :

«Prințul Mieu! Mărirea Ta ai vrut prin scrisoarea ce m-ai cinstit a-mi trimite, ca să cercetezi pentru aplecarea și osirdia ce o am spre Mărirea Ta; această osirdie nu-mi este particulară, ci este aceea ce toți cei buni creștini o au, încă de cînd noi am auzit de acele frumoase fapte ce Măria Ta ai făcut în vremea înconjurării Vienei, de cînd ai întors a lor slobozire. Măria Ta ești vrednic de ai cîștigat dragostea de obște prin lucrările ce ai și făcut pentru folosința creștinătății, prin bunele cugete ce hrănești în inima ta. Am răzimat cît am putut pe acel foarte — respectabil dumnealui Antonie Episcopul de la Nicopol, la Curtea Augustului nostru Împărat, după cum de la el te vei plîroforisi cu amăruntul. Eu sînt totdeauna gata a aduce slujbe, așa de des, pe cît prilejul îmi va da, nepoftind nimic alt mai mult decît ca să pociu, ori-cum se va întîmpla, să descopăr a mea osirdie ce o am către Mărirea Ta, pe care eu o puii sub protecția cerească. Eu poflesc Măriei Tale tot felii de norociri. Și sînt al Măriei Tale cel mai cu osirdie slugă. În Viena, Februarie 29, anul 1688.

Grof de Valștein ⁶⁶

Se constată că voievodul Țării Rominești era văzut de occidentali ca unul dintre învingătorii musulmanilor, încă de la asediul Vienei.

Această faimă pe care și-a creat-o «prin lucrările ce a făcut pentru folosința creștinătății», dăinuia și în anul 1688.

Era chiar proiectată o cruciadă sub conducerea sa. Astfel, cronicarul Ion Neculce, în «*Letopisețul Țării Moldovei*», scrie despre aceste țeluri care încă n-au putut fi realizate :

«Șerban-vodă făcuse gătire mare de oști în Țara Muntenească, și făcuse cîteva vasă, șeici la Argeș, cu zahară, de sta gata să scoboare pe Dunăre. Și s-agiunsesă cu toate capeteli sîrbimei pe di cîea parte de Dunăre și triimisesă și la nemți pe frate-său Iordachi spătarul și pe gine-re-său aga Bălăceanul, ca să vie cu o samă de oaste nemțască. Agiunsesă și la Moscu (1688) să scoboare la Crîm...».

«Agiunsesă și cu craiul Sobețchi, ca să scoboare în gios la Bugaeag. Și așe și el să purceagă cu această gătiri, să apuce Țarigradul, cînd or hi turcii la Beligrad, la nemți» ⁶⁷.

Moldova. Ctitorul Minăstirii Mera de pe valea Milcovului, Constantin Cantemir, «care la 1683, ca serdar, ia parte la asediul Vienei, alături de Gheorghe Duca vodă și de turci», — «a domnit în împrejurări grele, războiul ligii creștine împotriva turcilor și în special al Poloniei se dădea pe teritoriul Moldovei; în tot timpul domniei lui, o parte a Moldovei de

66. *Genealogia Cantacuzinilor*, de banul Mihai Cantacuzino, publicată și adnotată de N. Iorga, 1902, București, pp. 248-249.

67. Ed. Iorgu Iordan, București, 1955, p. 178.

nord a fost ocupată de poloni, care făceau incursiuni în restul țării. Mereu se dau lupte...»⁶⁸.

Desigur că numai evenimentele din Moldova au determinat pe heraldistul «amator», la data când s-a tipărit cartea sa, să atribuie acestei țări stema avînd ca simbol «crucea Sf. Apostol Andrei» (vezi pl. IV, fig. 4).

Cronici. Despre incursiunile tătare în țara Moldovei, desigur cunoscute și de occidentali, se fac mențiuni în «Cronici», încă din timpul lui Duca Vodă. Astfel, Ion Neculce, în «*Letopisețul Țării Moldovei*», ne relatează :

«Iar la anul, la vleoato 7190, gătitu-s-au vizirul de oaste, să margă asupra nemților.

Venit-au poruncă și la Duca-vodă să margă în oaste... Ș-au purces cu toată oastea sa de aice din Iași în 20 dzile a lui aprilū...

Mergē încetū și făcē oturace, cite 5-6 dzile și mai mult, la un locū pentru tătari, trecîndu hanul cu tătărimea pre la Fălciiu.

Atunce multe jacuri au făcut pen țară, slobodzindu-să tătarii prin sate și pre la casăle boierești, păn-au trecut în Țara Muntenească, măr-gîndū la oaste. Și dacă s-au strecurat tătărimea di prin țară, ș-apoi au trecut și Duca-vodă, pe la Focșeni cu toată oastea lui. N-ar hi făcut tătarii atîta stricăciune în țară trecînd, de-r hi dat Duca-vodă poclon deplin, pe cum cerē. Numai Duca-vodă n-au vrut să-i dē»⁶⁹.

Aceeași «Cronică», atunci cînd înseamnă evenimentele petrecute sub «Domnia lui Constantin Cantemir vevoda», spune :

«Și avē doi feciori, beizadele, pre Antiohii și pe Dumitrașco, și era zălog la Poartă și cu alți feciori».

Iar mai departe :

«Coborîtu-s-au și doi hatmani leșești cu oști pe Prut în gios, pîn'la sat la Boian. Ieșitu-le-u Suleman-pașe saracherul înainte și cu Cantemir-vodă și le-au dat leșilor războiu pré tare și frumos. Care leșii n-au pututū ținē războiul și peste noapte pe-ntreg-au tăiat lunca ș-au trecut peste Prut. Iar Suleman-pașe și cu tătarii și cu Cantemir-vodă s-au întorsu înapoi. Care Cantemir-vodă de atunce au dobîndit de la turci mare cinste și laudă și credință, căce mergē pré bine și frumôs la războiu. C-așē mergē în frunte, de nu să putē ținē cei tineri de dînsul».

Și mai departe, cronica scrie :

«Iar în al doile anū a domniei lui Cantemir, scoborîtu-s-au craiul So-beșchie cu toată puterea sa... Ș-au luat Siretul în sus ș-au lovitū pe la Cernăuți la Sletin în țara lui. Iară Cantemir-vodă l-au gonit cu tătarii pîn'la Siret, la Hărmănești.

Atunce au arsu leșii și tătarii multe curți boierești la țară și la Iași... Tot curți șendilite boierești au ars atunce, fiînd oameni închiși pen mănăstiri de frica leșilor ș-a tătărilor»⁷⁰.

68. *Vita Costantini Cantemyrii*, ed. N. Iorga, București, 1923, pp. 25, 27, 36.

69. Ed. Iorgu Iordan, București, 1955, pp. 155, 156.

70. Idem, pp. 173 și urm.

În «*Jurnalul* principelui Iacob Sobieski, fiul regelui Ioan, — asupra campaniei polone în Moldova la 1686»⁷¹, de asemenea se relatează faptele ce au impresionat pe heraldistul «amator» contemporan și pe care le-a concretizat în stema atribuită Moldovei :

«Sobieski și oștile lui «căutară să răzvrătească țara împotriva domnului, — asupra tratativelor ce s-au purtat între regele Poloniei și Cantemir vodă pentru atragerea acestuia de partea creștinilor și pentru crucețarea țării de oștile invadatoare, — asupra necesității în care se găsea părintele său de a merge în tabăra păgînă, pentru a nu-și periclita fiul ostatec la Poartă și pentru a împiedica executarea ordinului dat tătarilor (lui Nuradin (Nuredin), fiul hanului din Crîm) de a intra și prăda Moldova ca pe o țară vrăjmașă, pe dată ce domnul ar fi trecut de partea polonilor».

Iar mai departe :

De la Țuțora înainte, marșul (polonilor) devine din ce în ce mai dificil. Neconținut hărțuiți de tătarii lui Nuradin, care le distrugea totul în cale —, hrana pentru trupe și nutrețul pentru animale...».

«Kazi Mirza venise Marți (6 august) la Cantemir, trimis fiind de Nuradin (care se găsea la Sărata) cu patru mii de oameni, pe care-i lăsase însă într-un sat la cîteva mîle numai departe de Iași. Fusese trimis aici ca să ia și să aducă vești despre oastea polonă. Domnul i-ar fi spus că ea nu este departe. El plecă imediat (miercuri 7 august) la Nuradin. Și cum turcii trecuseră și ei Dunărea, Cantemir însuși părăsi capitala, apucînd în jos, spre Birlad».

«În continuarea drumului, la Giuleșteni, regele (polon) primește noi vești din Țara Romînească. Și anume : că domnul păstrează prietenie polonilor și făgăduiește a priveghia ca tătarii să nu treacă nici în Ungaria, nici la poloni. La Coicani, alte știri : că nemții au bătut pe sultanul Galga (al doilea fiu al hanului din Crîm), că puțini din tătarii săi au scăpat, că Nuradin (îratele său care se găsea în Moldova) a primit ordin să plece imediat în Ungaria, în ajutor turcilor, că vizirul nu mai merge asupra Budei, ci se retrage, căci nemții atacă puternic cetatea».

Regele polon «la 17 august, se întoarse la Țuțora, la oaste. Aci veni un trimis al domnului Moldovei să-i dea de știre că el fusese chemat de Nuradin, că acesta înaintează și că pașa — Serascherul — merge cu dînsul în toată viteza. Alți tătari se găsesc numai la trei mîle depărtare de poloni».

De asemenea, într-o «*scrisoare*» adresată regelui Sobieski⁷², Constantin Cantemir spune acestuia :

«Sforțările măriei tale pentru eliberarea acestei nenorocite țări de sub jugul cel greu ne sînt cunoscute tuturor, precum și aceia că întotdeauna

71. *Memoriile secțiunii istorice*, seria III, tom. XIII, București, 1932-1933, pp. 279-314; vezi și I. Moga, *Rivalitatea polono-austriacă și orientarea politică a Țărilor Romine la sfîrșitul secolului XVII*, în «Anuarul Institutului de istorie națională, Cluj, VI, 1936, pp. 175-400.

72. Manuscrisul Bibliotecii Ossolinski din Liov, nr. 404, p. 375, și 379 (cf. P. P. Panaiteșcu, *Dimitrie Cantemir, viața și opera*, București, 1959, p. 29).

măria ta ai privit cu ochi de părinte pe toți cei ce s-au adăpostit sub ocrotirea măriei tale... Cine ar fi acela care nu ar dori libertatea?... Dar supunem înțeleptei judecăți a măriei tale greutățile noastre: afară de fiul pe care-l am la Stambul, doi fii, toată casa și casele boerilor au fost duse cu firman mai jos de Fălciu; toți locuitorii ar trebui să cadă în robie, eu însumi sînt în mijlocul oardei tătărești.

Concluzii. Contribuția Țării Românești la luptele victorioase în contra musulmanilor este dovedită prin atribuirea de heraldica occidentală a stemei capetelor de negri.

În timpul lui Șerban Cantacuzino, colaborarea la aceste lupte începe cu ocazia despresurării Vienei din 1683, cînd voievodul valah marchează acest moment prin înfigerea unei cruci la porțile Vienei, ca dovadă a aportului său.

Însă în urma succesivelor biruințe ale armatelor austro-poloneze, Țările Românești sînt expuse unei anexări. Acest proiect este bine dovedit și printr-o carte apărută la Nürnberg, în anul 1688, autor fiind un «amator», care face o «descriere exactă a tuturor țărilor și orașelor situate în apropierea Dunării, — care stau împotriva turcilor... ca să se poată vedea ce victorii au avut armele creștine.

Numai acesta poate fi rostul întocmirii acestei lucrări, completată cu hărți geografice detaliate și «dată la lumina zilei de un amator la Nürnberg, în 1688».

Dar această carte, care cuprinde date amănunțite și despre Moldova, — prin atribuirea stemei care are ca simbol «crucea Sf. Apostol Andrei» —, dovedește că heraldistul «amator» cunoștea tot atît de bine situația de fapt în care se afla, și această țară: supusă și invadată de oștile turco-tătare și poloneze.

Am arătat cum evenimentele istorice concretizate prin steme, au fost confirmate de cronici și documente contemporane.

IV. CE SPUNE ISTORIOGRAFIA ROMINEASCA ȘI STRĂINĂ DESPRE STEMĂ CARE ARE CA SIMBOL CAPETE DE NEGRI

Rebusul heraldic al stemei «capetelor de negri» se constată că a fost unul din preocupările de căpetenie ale istoriografiei balcanice și occidentale.

Voi reproduce din lucrările istoricilor și cercetătorilor romîni și străini «care au scris spre a povesti, nu spre a dovedi», iar alții «care au povestit lucruri mai înainte povestite».

B. P. Hasdeu, în anul 1873, relatează că a descoperit stema Țării Românești în «Cronologia» lui Hulsius, sub forma a «trei capete de negri», ajungînd la următoarele concluzii: «Această stemă nu aparține nici Munteniei și nici Moldovei, ci exclusiv neamului Basarabilor».

«Ceea ce nu e mai puțin caracteristic, este că străinii confundă familia princiară cu însăși țara; puneau acele *arabitați* proprii neamului basarabesc, în locul vulturului muntean și al zimbrului moldovean».

Și luînd de bază această ipoteză, Hasdeu afirmă: «Ceiace-i comun tuturor variantelor rebusului heraldic al Basarabilor, constituind simburile lor partea cea fundamentală, este negreața de Arab»⁷³.

D. A. Sturdza face următoarea afirmație: «Fiindcă Ulric de Richental ne înfățișează și ne descrie lucruri văzute de dînsul, rămîne un fapt real că trimișii din țările romîne purtau pe la începutul secolului XV ca steme ale Principatelor, Arapi. Din cîmpul îndoielilor am intrat în al realității».

Și termină studiul său astfel:

«Un lucru numai Academia e în drept să ceară de la istorici: să nu scrie fără a cerceta, să nu cerceteze cu ochii închiși, să nu închidă ochii pentru a nu vedea lumina, să nu-și deschidă ochii pentru a întuneca faptele evidente...»⁷⁴.

Isidor Ieșean, în studiul său «Despre originea cuvîntului «Bosnia», ajunge la următoarele concluzii:

«E foarte natural să ne alăturăm cu totul ideii lui Hasdeu, care aduce în legătură toată această mulțime de nomenclaturi a Țărilor Romînești atît cu marca Basarabilor, care conține ca insigne trei, respectiv două capete negre de Arapi, cît și cu numirea specială (etnografică) a Munteniei și a Moldovei...».

«Existența acestei mărci a Basarabilor, constatată prin diferite izvoare posterioare, e sprijinită și printr-un document numismatic, și anume prin două monede ungurești din anul 1368, care reprezenită tot un cap de Arap încununat cu lauri»⁷⁵.

A. D. Xenopol, în «Istoria romînilor din Dacia Traiană», relatează:

«Marca de familie a Băsarăbeștilor era trei capete de Arab, provenită fără îndoială din finala numelui Bas-arab (arap în popor înseamnă om negru), iar aceea a Mușăteștilor, care nu mai avea acelaș temei de a purta în ea asemenea figuri, era cu toate acestea două capete de Arab»⁷⁶.

Într-un studiu apărut în «Revista Istorică», se fac următoarele constatări:

«Hasdeu hărăzise întiilor domni munteni faimoasa stemă a «capetelor de negri», după Cronologia lui Levin Hulsius, și o serie de bani ungurești din vremea lui Ludovic de Anjou, pe care se poate vedea acest semn⁷⁷. Arheologii unguri găsiseră mai multe ipoteze ca să-l explice: pentru unii era capul lui Carol de Durazzo, ucis din ordinul regelui, alții credeau că reprezintă Sicilia; era chiar o părere că ar înfățișa Muntenia adusă la ascultare și supunere⁷⁸. Rupp îl atribuie însă contelui

73. B. P. Hasdeu, *Istoria critică a romînilor*, vol. I, 1873, București; idem, *Etymologicum Magnum Romaniae*, cap. «Basarabii».

74. D. A. Sturdza, *Cronica lui Ulric de Richental. Asupra Conciliului de la Constanța (1414-1418)*. Relațiune analitică, în «Analele Acad. Rom.», seria I, Dezbateri, tom. XVI, 1893-1894, București, pp. 97-106.

75. «Rev. pentru ist., arh. și filolog.», vol. XII, cartea II, 1911, p. 456.

76. Vol. III, București, 1914, p. 152.

77. *Etym. Mag. Rom.*, III, art. «Basarabă», p. 2570; cf. *Negru Vodă*, p. CCXXII, și Gherghel, *Zur Frage der Urheimat der Rumänen* (Viena, 1910), pp. 20, 42.

78. Schönvisner, *Notitia Hungaricae Rei Nummariae*, Buda, 1801, p. 206.

de Szereesen, însărcinat cu baterea monedei, — *praelectus monetalis*. Printr-un joc de cuvinte: «*monetae Saracheni*» s-a ajuns la reprezentarea heraldică a unui cap de negru, de Arab (caput Mauri, Saraceni)⁷⁹. Ar fi de văzut dacă în prima lui formă, pe întiiu groși de argint ai regelui Ludovic, care poartă însemnarea «*Dei gratia rex Hungariae, Dalmacie, Croacie*» și unde acest cap apare la picioarele regelui⁸⁰, nu-i o aluzie la Dalmația cedată de venețieni la 1358. Stema acestei țări cuprinde într-adevăr trei capete încoronate⁸¹, și amintirea izbuzilor și a împlărilor politice mai importante se întilnește des în numismatica medievală. Dar în orice caz, n-are nimic a face cu voievozii Basarabi din Țara Românească⁸².

Iar într-un studiu apărut în «*Revista istorică română*», se menționează:

«Respingînd încă o dată ipoteza stemei «capetelor de negri», atribuită domnilor Munteniei de unii numismați unguri și de B. P. Hasdeu, socotisem că rămînea ca figură heraldică proprie a acestora vulturul așezat pe coifi, așa cum ne apare încă de pe banul de argint al lui Vladislav I»⁸³.

D. C. Petrescu, în articolul «*Rostul capetelor de Arapi în stema Bășăreștilor*», ajunge la următoarea concluzie:

«Astfel constatăm ființa castei Sarabilor de la Deceneu, înainte de anul 100 după Hristos, pînă la Liciniu, la anul 307, și urmașilor Basarabi de la 1240 pînă azi. Este învederat dar că această castă, sub orice nume voia, a existat ca pătură conducătoare a poporului Daco-Romîn și în intervalul intermediar de opt veacuri, pentru care nu avem dovezi istorice.

Astfel s-a putut păstra la Basarabi tradiția cuvîntului arab ca nume al țării de origine al neamului lor, și numai așa se explică ființa capetelor de arapi în stema acestei familii»⁸⁴.

G. M. Ionescu, în volumul «*Etiopienii în Dacia preistorică*», ajunge la următoarele concluzii:

«Dar Etiopienii, numiți în urmă Arabi, de către streini și puțin ceva de către Munteni, au mai rămas la ei urme indelibile de acea negreață atavică, pe ici coala, un calificativ etnic în heralrica noastră...». «Dar pentru intervalul dintre sec. III-XIII, ne lipsesc nume proprii, ne lipsesc amănunte, dar perspectiva istorică nu ne mai lipsește de astă dată». «Între mai multe steme copiate de Richenthal (sic) la 1417, de pe steagul celor veniți la Constanța, se află și 2 steme princiare pe care le aduseră reprezentanții oficiali ai Romîniei, «*Die Valachie*»⁸⁵.

79. *Op. cit.*, II, pp. 35 și urm.

80. *Ibidem*, pp. 28-29, tab. XIV, nr. 398.

81. Du Cange, *Illyricum vetus et novum*, Pressburg, 1746, p. 165, pl. Arma et insignia.

82. «*Revista Istorică*», an. VII, nr. 4-6 (aprilie-iunie), 1921, pp. 120-128.

83. «*Revista Istorică Română*», 1931, vol. I, fasc. I, p. 51.

84. *Revista «Convorbiri Literare»*, an. XLVII, oct. 1925, pp. 782-789.

85. București (1925), p. 70.

Mihai Popescu, în studiul «Capetele de arabi din stema Basarabilor», face următoarele relații :

«În nici o stemă rămasă de la Basarabi nu sînt reprezentate capetele de Arabi ; acestea au fost introduse de occidentali, pentru care Orientul a fost pînă tîrziu «terra incognita» și neștiința acestora a indus în eroare și a dat de lucru filologilor și istoricilor noștri, care au luat drept adevăr neștiința celor dintîi, fără să cerceteze cu documente adevărul».

«Din cercetarea manuscriselor heraldice ce se află în Biblioteca Națională din Viena, rezultă că heraldiștii occidentali n-au fost lămuriți asupra stemelor romîne»⁸⁶.

Andrei Veress, în studiul «Originea stemelor Țărilor Romîne», scrie :

«În ce privește stema Basarabilor cu capetele de negri, care figurează prin diferite cărți latinești ale autorilor unguri și străini din veacul al XVIII-lea, lucru primit de altfel de B. P. Hasdeu, ea pare să fi avut de bază acele cîteva monede ale regelui Ungariei, Ludovic (mort 1382), pe reversul cărora se văd cîte două capete de mauri față în față»⁸⁷.

I. C. Filitti, în studiul «Despre Negru Vodă», ne relatează următoarele :

«Raporturile dintre Basarab și Ungaria erau bune cînd, de la anul 1345, începe cu tătarii comandați de Otlamas sau Atlamos, o serie de lupte în Muntenia și chiar Moldova, la care participă unguri, secui și romîni, aceștia conduși de Alexandru Basarab. În timpul acestor lupte muri la 1351-2 la Cîmpulung, bătrînul Basarab...».

«Alexandru (fiul său) desăvîrși numai între 1352-4 izgonirea tătarilor. La luptele contra acestora, în ultimul an, a luat parte însuși regele Ludovic (al Ungariei)...».

«Țara Neagră (județele Dîmbovița, Prahova, Buzău și Muntenia sudică pînă la Dunăre), cucerită de la Negri Tătari, el a considerat-o, ca și Transalpina de mai înainte, ca și Cumania de altădată, ca dependență a coroanei sale. Ca simbol al cuceririi a pus pe monedele sale un cap de arap, figurînd cînd singur pe revers, cînd pe față alături de efigia în picioare a regelui, sau la picioarele lui.

Astfel îmi explic și de ce s-a atribuit Valahiei, în cartea lui Ulrich de Richenthal (sic) (păstrată în ediție de la 1536) și chiar amîndoror Principatelor de olandezul (sic) Levin Hulsius (1597) drept stemă, capete de arapi. *Este simbolul țărilor negre și nici de cum stema familiilor domnitoare*»⁸⁸.

Tot *I. C. Filitti*, în capitolul «Despre primele steme ale principatelor romîne», din broșura «Cercetări și documente privitoare la istoria principatelor romîne», precizează :

«Stema cu capetele de negri atribuită Valahiei, de aceeași cronică și chiar amîndoror principatelor de Levin Hulsius (1597), rămîn la părerea exprimată în lucrarea «Despre Negru Vodă» (pp. 15-16) : este o simbolizare de origine ungurească și răspîndită apoi în Occident a «Țării

86. «Revista Arhivelor», vol. II, nr. 4-5, 1927-1929, pp. 150-155.

87. «Revista Istorică Romînă», vol. I, fasc. III, 1931, p. 225.

88. «Memoriile secș. istorice, Acad. Rom.», seria III, tom. IV, 1925.

Negre», liberate de sub stăpînirea «Negriilor Tătari» de regii Ungariei, cu concursul voievozilor romîni, la mijlocul sec. XIV»⁸⁹.

Constantin I. Karadja, în articolul «Portretul și stema lui Grigorie Țamblac și misiunea sa la Conciliul din Constanța», — inspirîndu-se dintr-un pasaj pe care-l găsește în tipăritura lui Anton Sorg din 1483 (f. 18 rev.), care este una din reproducerea «Cronicii» lui Ulrich von Richental —, ne relatează :

«Deși stema cu cele trei capete de negri n-a fost niciodată folosită în Principatele Romîne, armoariile date de cronicar nu sînt închipuite, fiind așezate de fapt ca semn de recunoaștere pe casele unde erau găzduiți delegații noștri în timpul Consiliului»⁹⁰.

Emil Virtosu, în volmul «Titulatura domnilor și asocierea lor la domnie în sec. al XVI-lea», face următoarea constatare :

«În 1873, B. P. Hasdeu admite, după olandezul Hulsius Levinus (1597), prezența a trei capete de arabi în stemă, dar nu în stema propriu zisă a Țării Romînești — cum afirmase Hulsius —, ci în stema Basarabilor».

«În ceea ce privește părerea lui Hasdeu despre prezența în stema Basarabilor și apoi în stema Țării Romînești a trei capete de arabi, cercetarea tuturilor sigiliilor domnești, începînd cu sigiliul cel mare al lui Vladislav voievod, din 20 ianuarie 1368, ne arată hotărît că acest simbol n-a fost niciodată prezent sub nici o formă, nici în stema Basarabilor, nici în stema țării ; astfel că stema amintită, înregistrată întîi de Ulrich von Richental (1418), apoi de Hulsius (1597) și de alții, n-a aparținut niciodată, nici Țării Romînești, nici Moldovei și nici Basarabilor, nici la datele arătate și nici la alte date»⁹¹.

Franța. H. Gourdon de Genouillac, în volumul «Les mystères du blason», scrie :

«Căpetele de mauri arată vechea nobleță, ele reprezintă prizonierii păgîni luați în timpul cruciadelor»⁹².

M. Bachelin-Deflarence, în volumul «Les sciences des armoiries», scrie :

«Căpetele de mauri sînt piese heraldice foarte frecvente în blazon și care, în general, sînt amintiri ale cruciadelor»⁹³.

R. F. Jugoslavă. I. Djuricic, vicepreședintele Academiei de Științe, fiind rugat de noi să ne comunice semnificația simbolică a celor două crengi heraldice încrucișate și terminate fiecare cu cite un cap de negru, — aflate în armoariile lui Ștefan Dușan, și pe care le-am găsit în lucrările lui Stanislau Rubcic și Asbóth —, prin scrisoarea din 10 februarie 1960, a bineviot să ne răspundă :

89. București, 1935, p. 3.

90. «Anal. Acad. Rom.», seria III, tom. XXVI, 1943-1944. Mai înainte, Const. I. Karadja, *Delegații din țara noastră la Conciliul din Constanța (în Baden), în anul 1415*, în «Anal. Acad. Rom.», secția istorică, seria III, tom. 7, București, 1927.

91. București, 1960, pp. 235, 240-241.

92. Paris, 1863, p. 40.

93. Paris, 1880, p. 234.

«Pe blazonul țarului Dușan nu există nici un cap de maur, iar lucrările lui Rubcic și Asbóth sînt considerate de multă vreme ca învechite».

Germania. Paul Ritter, în lucrarea «Stemmatographia sive armorum Illyricorum delineatio, descriptio et restitutio», ne relatează :

«Basarabii, numiți de obicei astfel (odinioară geți), voiesc să fie numiți *Bozjirabi*, ceea ce înseamnă slujitori lui Dumnezeu; ei cred că acel nume a fost desfigurat de către greci mai puțin obișnuiți cu pronunțarea mai aspră a cuvîntului. Din care cauza ei ar fi numiți, de către latini, slujitorii Furiei sau Urei sau chiar ai Demonilor.

Acestora li s-au atribuit trei capete etiopiene, legate cu benzi roșii deasupra cefeii, pe un scut auriu, uneori alb»⁹⁴.

Maximilian Gritzner, în volumul «Grundsätze der Wappenkunst verbunden mit einem Handbuch der heraldischen terminologie», observăm pentru prima dată că simbolul capului de negru este redat cu bust, legat la cap cu o bandă, — totuși nu arată semnificația acestei steme⁹⁵ și nici nu spune cui aparține (vezi pl. VI, fig. 1 și 2).

Ungaria Ivánfi Ede, în lucrarea «A Magyar birodalom vágy Magyarorszáგ a Reszeinek cimere», face următoarea observație atunci cînd redă rebusurile heraldice Țării Romînești și Moldovei :

«Steme atribuite, nu sînt stemele adevărate ale acestor țări»⁹⁶.

Dr. Rethy Laszlo, în volumul «Az Oláh nyelv és nemzet megalakulása», menționează :

«În Europa, începînd cu cruciadele, pe tablouri și în practica heraldică, noțiunea de mahomedani (saraceni), simbolic era exprimată printr-un cap de negru (maur)»⁹⁷.

Adevărata semnificație a stemei avînd ca simbol «capete de negri».

Această stemă era folosită, atribuită, sau însușită de acei regi, cavaleri, orașe și țări, care luaseră parte la cruciade, la războaiele contra musulmanilor.

Stemele care au fost atribuite domnilor Țărilor Romînești, în publicațiile balcanice și occidentale au fost întocmite de istorici și heraldiști de seamă, numai sub influența spiritului vremii, cît și a renumelui de luptători contra musulmanilor, pe care această stemă îi reprezenta (Ștefan cel Mare, Ștefan Vodă cel Tânăr (Ștefăniță), Ion Vodă cel Cumplit, Mihai Viteazul, Șerban Cantacuzino).

Stema capetelor de negri concretizează fapte, fenomene, epoci, pe care cronicile, documentele, textele vin și le confirmă⁹⁸.

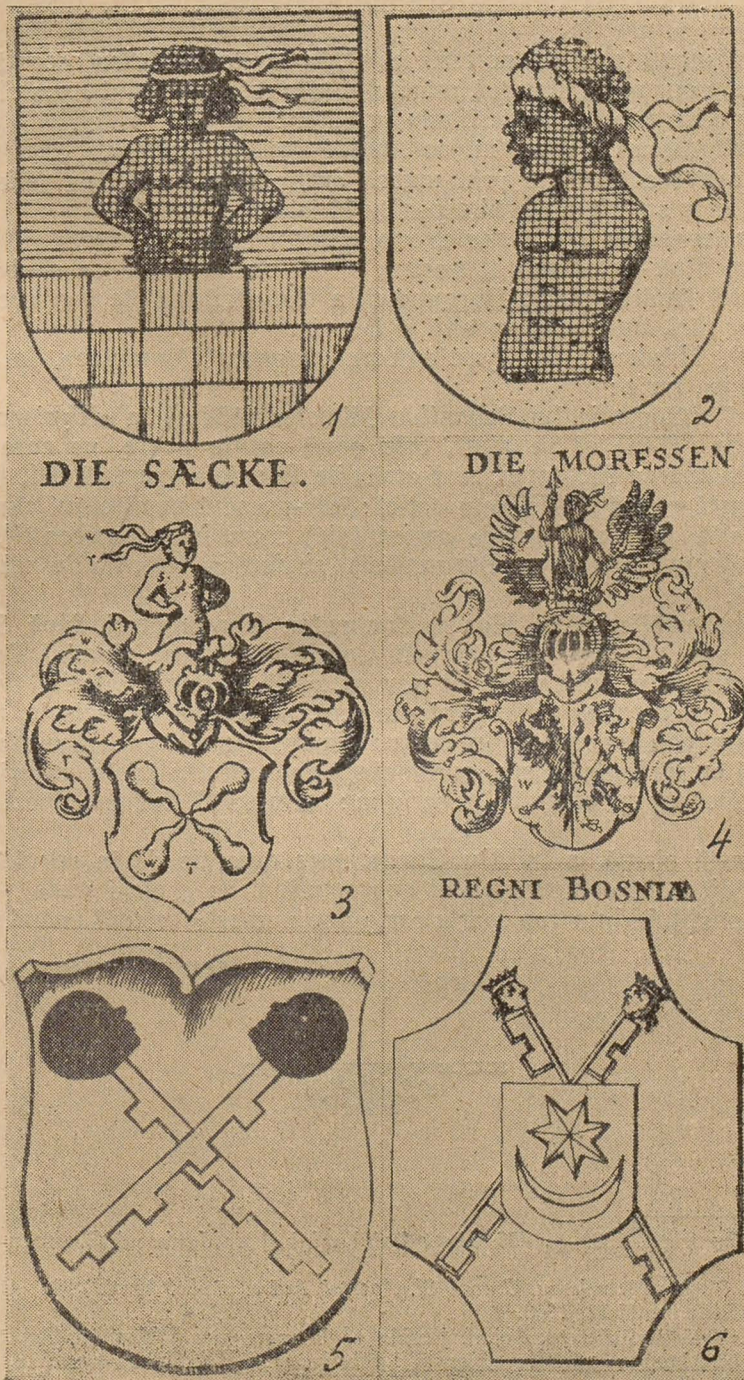
94. Viennae, 27 aprilie 1701.

95. Nürnberg, 1889, p. 77, și tabela XIV: «Bust de maur» (vezi pl. VI, fig. 1 și 2). De asemenea în «Deutschen Wappenbuchs (aufgelegt von Submacher (1609), vermehrt und wieder aufgelegt von Paulus Fürst), Nürnberg, partea III, 1657, p. 166 (vezi pl. VI, fig. 3), și 1655, partea IV, p. 47 (vezi pl. VI, fig 4), regretăm că nu arată și semnificația acestor steme.

96. Pest, 1869, pl. F, fig. 2 și 4, iar explicațiile la p. 98.

97. Budapesta, 1887, p. 167.

98. Stelian Metzulescu, *Un document heraldic*, în «Glasul Bisericii», nr. 1-2, 1960; idem, *Pe marginea tematicii «Heraldica»*, în rev. «Filatelia», nr. 4, 1960; idem, *Crucea Sf. Apostol Andrei, simbol heraldic*, în «Glasul Bisericii», nr. 11-12, 1960.

Planșa 6. — Fig. 1, 2, 3, 4 — Steme germane ;
Fig. 5 și 6 — Steme atribuite Bosniei.

V. IN LEGĂTURĂ CU STIHURILE AFLATE INTR-UN MINEI

În «Mineiul lunei lui noiembrie»⁹⁹, la capitolul «Intru această lună în 30 de zile, pomenirea sîntului, măritului și a tot lăudatului Apostol Andreiu cel întiiul chemat», aflăm «Stihul» următor :

«Răstignirea cu capul în jos Andrei apostolul suferă,

Cu adevărat iară nu prin umbră arătîndu-se asemenea pătimire.

Andrei a suferit răstignire pentru Hristos,

În a trei-zecea zi noembrie, cu capul în jos».

Știm, dintr-un studiu al nostru,¹⁰⁰ că stema avînd ca simbol crucea Sf. Apostol Andrei, sau a Burgundiei, a fost atribuită de heraldica medievală unor țări, între care se află și Bosnia.

B. P. Hasdeu, în «Etymologicum Magnum Romaniae», la capitolul «Basarabă», scrie :

«În Cosmografia lui Sebastian Münster (1541), în «Illyricum» al lui Du Cange (1746) și pe aiuri, cele două capete negre, pe care Hulsius le pune în marca Moldovei, sînt atribuite Bosniei» (vezi pl. VI, fig. 5).

Această stemă o descriem astfel : într-un scut în al cărui cîmp de argint se află două chei tot de argint (sic) încrucișate (crucea Sf. Apostol Andrei, denumită crucea Burgundiei) și terminate cu cite un cap de negru¹⁰¹.

Stema publicată de Hasdeu, ar putea fi reproducă după Sebastian Münster sau alt heraldist, întrucît Caroli du Fresne, domini Du Cange, în volumul «Illyricum vetus et novum...» dă o stemă diferită de aceasta și pe care o descriem astfel : într-un scut, două chei încrucișate, terminate cu cite un cap încoronat, în centru scutișor în cîmpul căruia se află o semilună cu virfurile în sus, surmontată cu o stea în șapte colțuri, totul în argint. Deasupra scutului inscripția : «Regni Bosniae» (vezi pl. VI, fig. 6).

Această stemă, a lui Du Cange, face excepție de la regulile stricte ale heraldicei, în compunerea ei suprapunîndu-se același metal — argintul —, constituind un caz foarte rar, și se numește «stemă enquerir».

STELIAN METZULESCU

99. București, 1892, p. 456 (după textul original de Arhiepiscopul Gherasim Timuș Piteșteanu).

100. Stelian Metzulescu, *Crucea Sf. Apostol Andrei simbol heraldic*, în «Glasul Bisericii», an. XIX, nr. 11-12, 1960.

101. Vezi studiul nostru citat. Bosnia ar însemna țara răzbnării. Astfel, în limba albaneză, bez, beza = răzbnare, iar în limba germană, böse, böse = minios, supărat.

C R O N I C Ă

† PREOTUL PROF. GRIGORIE CRISTESCU

În ziua de 28 martie 1961 s-a stins din viață, la locuința sa din București, după o scurtă și grea suferință, Preotul Grigorie Cristescu, profesor onorar al Institutului Teologic din Capitală. Trupul neînsuflețit a fost depus în biserica Sfânta Ecaterina, paraclis al Institutului Teologic, unde, în ziua de joi, 30 martie, orele 14, s-a făcut slujba înmormântării de către un numeros sobor de preoți și diaconi, în frunte cu P.C. Pr. Alexandru Ionescu, vicar al Arhiepiscopiei Bucureștilor, P.C. prof. I. Coman, rectorul Institutului Teologic, P.C. Pr. I. Gagi, directorul Administrației Patriarhale, P.C. Pr. St. Dimancea, consilier arhiepiscopal, Pr. I. C. Petrescu, profesori și preoți din Capitală. Răspunsurile au fost date de Corala Institutului, condusă de prof. N. Lungu. Au fost de față, pe lângă familia ilustrului dispărut, profesorii și studenții Institutului Teologic, numeroși preoți din Capitală, prieteni și cunoscuți. Cuvîntul funebru a fost rostit de Preotul profesor Ene Braniște de la Institutul Teologic.

Trupul neînsuflețit al Preotului prof. Grigorie Cristescu a fost apoi transportat la cimitirul «Reînvierea»-Colentina, unde a fost înmormintat, alături de acela al soției sale, decedată încă din anul 1957.

Amănunțele asupra vieții și activității mult regretatului răposat sînt incluse în cuvîntarea funebă rostită de Pr. prof. Ene Braniște, al cărei text îl reproducem mai departe, în întregime :

«Pentru a doua oară în primăvara acestui an, Institutul nostru arborescă flămură cernită. Nu s-a scurs nici o lună de cînd am petrecut la locul de veșnică odihnă pe ilustrul profesor de teologie și scriitor, Părintele Gala Galaction ; astăzi, chemarea morții ne-a adunat din nou lângă sicriul unui alt ostenitor pe același tărîm al Sînteii Teologii : Părintele profesor Grigorie Cristescu, pornit astăzi pe drumul fără de întoarcere, al eternității. S-a stins o făclie care s-a consumat pe altarul sacrei științe despre Dumnezeu, încălzind și luminînd, cu strălucirea ei jertfelnică și generoasă, atîtea suflete tinere de ucenici, zeci de ani de-a rîndul.

Zăbovind deci o clipă în jurul rămășițelor pămîntești ce vor coborî în curînd din dulcea lumină a soarelui în întunericul rece al mormîntului,

aici, la hotarul dintre viață și moarte, să aducem cuvenitul și îndătinatul omagiu pe care cei rămași îl aduc celor plecați pentru totdeauna.

Firul vieții Părintelui profesor Grigorie Cristescu a început să se toarcă între cele două veșnicii — cea a neființei dinainte de naștere și cea a veșniciei de după moarte —, la 24 aprilie 1895, în orașul Craiova, din părinții Ioan Cristescu, de profesiune grefier, și Paraschiva, casnică, de la care a moștenit, între alte multe daruri naturale, o puternică religiozitate și dragoste față de Biserică. Copilul Grigorie și-a început învățătura de carte într-o școală elementară din orașul natal, pentru a o continua la Seminarul Central din București. Înzestrat cu o minte ageră și cu o excepțională pasiune pentru lectură și sete de a cunoaște cât mai mult, tânărul Grigorie s-a înscris apoi la cursurile Facultății de Teologie din București, urmînd, totodată, și pe cele ale Facultății de litere și filozofie de pe atunci; luîndu-și licența și la una și la cealaltă, a fost hirotonit diacon la Sfînta Episcopie a Buzăului în anul 1919, împlinind totodată și funcția de pedagog la Seminarul aceleii Episcopii și pe cea de profesor de limbile clasice (greaca și latina) la liceul de fete din localitate. Distingîndu-se prin cunoștințele sale multilaterale și prin rîvna de a studia mai departe, a dobîndit o busă de studii și a plecat la Paris, unde, între anii 1921 și 1923 și-a trecut doctoratul în teologie. Întors în țară, a fost numit, pe data de 1 septembrie 1924, profesor la fosta Academie Teologică din Sibiu, unde a îndeplinit o vreme și sarcina de predicator al catedralei mitropolitane și unde a funcționat pînă la 1 octombrie 1929, cînd a fost transferat, prin concurs, la catedra de Catehetică și Omiletică de la Facultatea de Teologie din București. A fost numit totodată preot la biserica Sf. Spiridon-Nou din Capitală (azi catedrală a Patriarhiei), de unde a fost mai tirziu transferat la biserica Pitar-Moș. Cu mici întreruperi, a funcționat ca profesor la fosta Facultate de Teologie din București și apoi la actualul Institut Teologic, unde, pe lîngă cursurile de Catehetică și de Omiletică, a predat, în ultimii ani, și pe cele de Pastorală, activînd în același timp și la cursurile de Indrumare misionară a clerului. La 1 octombrie 1955 a fost trecut la pensie pentru limită de vîrstă. După doi ani (oct. 1957) a încercat marea durere de a pierde pe devotata și vrednica sa soție, d-na Eleonora, care a fost nu numai o distinsă soție și mamă, ci și o bună tovarășă, sfătuitoare și sprijinitoare morală a soțului ei. Simțindu-se din ce în ce mai stingher după această ireparabilă pierdere, anii din urmă i-au fost umbriți de durerea încercată și de o boală necruțătoare de inimă, care s-a agravat brusc din vara trecută, curmîndu-i acum firul vieții pămîntești, la vîrsta nu prea înaintată de 66 de ani neîmpliniți.

Astfel, numărul celor înscriși în pomelnicul permanent al Institutului nostru scade cu unul la cei vii și crește cu încă unul la cei morți. Rîndurile noastre se răresc și, îndurerăți, ne uităm cu grijă în jur, să vedem dacă, în locul luminilor ce se sting din timp în timp, se vor aprinde altele tot atît de strălucitoare și de vii. Căci cele cîteva sumare date biografice înșirate pînă aici nu epuizează și nu contabilizează întreaga viață care a clocotit în ele și bogata zestre duhovnicească și culturală, cu care ilustrul dispărut a îmbogățit patrimoniul Bisericii și al teologiei noastre.

Să încercăm a contura, în câteva linii chipul sufletesc al celui ce pășește acum pragul veșniciei.

Părintele profesor Grigorie Cristescu lasă în urmă amintirea unui om de omenie și de nobilă atitudine creștină. Sub aparențele înșelătoare ale chipului sever și rece, care speria pe unii, se ascundea un suflet plin de bunătate, de largă înțelegere și de iertare pentru slăbiciunile și păcatele oamenilor. Ajuta, fără alegele, cu povața sau cu osteneala, pe toți cei ce apelau la ajutorul său. Mi-a povestit, nu o dată, cum dădea celor care-l solicitau, ultimul ban pe care îl avea în buzunar, pentru ca după aceea să facă pe jos drumul de la Institut către casă, sau invers.

În ciuda micilor și trecătoarelor inconsecvențe, a fost și a rămas pînă la urmă un om de caracter și cu un simț al demnității, care îl făcea să deteste pe slugarnici și lingușitori și să nu-și plece capul nici chiar atunci cînd îl știa amenințat de sabie. Spirit activ, combativ și polemic, a iubit adevărul și a denunțat totdeauna, cu curaj și sinceritate, minciuna, prefăcătoria și scăderile oamenilor, din dorința de a-i îndrepta, atrăgîndu-și prin aceasta, nu de puține ori, neprietenia lor și neplăceri. A prețuit, în schimb, prietenia adevărată și nefățarnică, cinstind cu prietenia sa statornică și credincioasă pe mulți dintre noi.

Ca preot, Părintele Grigorie a cinstit, ca puțini, preoția, aducînd în serviciul ei luminile unei agonisite culturale puțin obișnuite și punînd-o în slujba fără greș a lui Dumnezeu și a oamenilor. Dispunînd de un remarcabil talent literar și oratoric, a desfășurat, la cele două biserici bucu-reștene, la care a slujit mai mult, o bogată și rodnică activitate omiletică și catehetică; răposatul a fost nu numai un iscusit dascăl de știința predicării, ci și unul dintre cei mai reputați predicatori ai vremii sale. Stăpînind, ca un adevărat maestru al retoricii sfinte, meșteșugul cuvîntului, vorbea rar și răspicat, cu o dicțiune exemplară, avîntat și entuziast ca un misionar, cu o rară siguranță de sine și un simț deosebit al sensului și al valorii fiecărui cuvînt pe care îl rostea; de aceea, din cuvîntările sale iradia o mare forță de convingere, care, din nefericire, nu se poate transmite și cuvîntului tipărit. Ca slujitor de cele sfinte, Părintele Grigorie a fost unul dintre puținii preoți care simțeau cu adevărat focul sacru al misterelor dumnezeiești, săvîrșite la sfintele altare; cei care l-au văzut slujind sau au slujit împreună cu dînsul păstrează vie în minte amintirea profunde concentrări interioare, cu care sfinția sa se apropia de Sfînta Masă, cînd slujea Sf. Liturghie, desprins aproape cu totul de cele pămîntești și rostînd ecteniile și rugăciunile rar și impresionant.

Dar Părintele Grigorie va trăi durabil în amintirea noastră și a celor care vor veni după noi, mai ales ca profesor de teologie. A fost unul din plelada strălucită a dascălilor care au ilustrat, cu marea lor știință și înțelepciune, templul teologiei rominești în vremea studenției mele și dintre care puțini mai sînt astăzi în viață. Mulți dintre cei de aici i-am fost studenți și ca noi mulți preoți răspîndiți pe tot întinsul patriei, care l-au audiat la cursurile de la Facultate și de la Institut, sau la cele pentru îndrumarea misionară a clerului. Pe toți ne-a luminat și ne-a încă'zit, nu numai prin erudiția vastă și prin talentul oratoric pe care le aducea în

slujba specialității sale, ci și prin sufletul și căldura pe care le împrumuta ideilor și convingerilor sale. În afară de cunoașterea profundă a specialității sale (Catehetica și Omiletica), ca licențiat al unei Facultăți de litere și filozofie, dispunea de întinse cunoștințe de literatură, filologie și filozofie; în plus, poseda o cultură generală multilaterală, cu cunoștințe bogate și variate din toate domeniile. Pe lângă limbile clasice, pe care le învățase în Facultate, cunoștea și folosea cîteva limbi moderne (franceza, germana, italiana și engleza). Era un pasionat bibliofil și colecționar de cărți: și-a agonisit, cu mari sacrificii materiale, o vastă bibliotecă personală, din care și-a făurit un prețios auxiliar și instrument de lucru în activitatea sa profesională. Era înzestrat cu o minte vioaie, o inteligență ascuțită și spontană, o memorie fidelă și un spirit critic deosebit. Cuvîntul vorbit îi era înaripat și tumultuos, expresie a temperamentului său vulcanic, iar cuvîntul scris împrumuta calitățile sale orale: concis, pregnant, sobru și lapidar. A înzestrat specialitatea cu studii și lucrări de valoare, tipărite în volume separate, sau în revista «Studii Teologice», a fostei Facultăți de Teologie din București, ca *Activitatea omiletică, teoretică și practică, a Fericitului Augustin*; *Un capitol de Pimenică ortodoxă*; *Opera «De catechizandibus rudibus» a Fer. Augustin*; *Un catehet din veacul al XV-lea (Jean Gerson)*; *Sfîntul Grigorie Teologul*; *Ilustrația în predică ș.a.* Numeroase sînt însă scrierile din tinerețe, de teologie practică, scrise mai ales la Sibiu și menite să învioreze duhul și entuziasmul pastoral al preoțimii noastre, ca de exemplu: *Teologie și Sacerdoțiu*; *Pentru înviiorarea entuziasmului pastoral*; *Fă lucrul evanghelistului*; *Mie a vieții este Hristos*; *Imperativul creștin*; *Propovăduiți Evanghelia!*; *Perspective sociale și culturale în lumina Evanghелиei ș.a.* A excelat mai ales în domeniul meditației și al scrisorilor pastorale, lăsîndu-ne cele două cărți minunate: *Vino și vezi!* și *Mai aproape de Tine, Doamne!* — *Meditațiile unui pelerin*. A scris apoi o multime de articole, cronici, recenzii și note bibliografice, risipite prin revistele noastre bisericești («Re-nașterea», «Revista Teologică», «Biserica Ortodoxă Română», «Studii Teologice», «Glasul Bisericii» ș.a.), precum și o seamă de lucrări netipărite, rămase în manuscris, dintre care un *Manual complet de Omiletică* pentru Institutele Teologice și mai multe volume de predici nepublicate.

Cu un cuvînt, Părintele profesor Grigorie Cristescu a fost un om de adevărată cultură creștină, în sensul cel mai bun al cuvîntului. Un eminent profesor la catedră, un neîntrecut predicator la amvon și un abil mînuitor al condeiului, iar în intimitate un admirabil interlocutor, care știa să-și etaleze erudiția-i vastă și variată, în chip natural, fără efort, fără ostentație și fără să plictisească vreodată.

În plus, a fost unul dintre dascălii noștri cei mai apropiați suletește de ucenici; iar cînd unii dintre foștii săi studenți am avut cîntea și norocul să promovăm și noi la treapta cînstită a dascăliei, fostul profesor s-a bucurat sincer și ne-a primit alături de sine cu neprefăcută dragoste, ca un adevărat coleg. Este și aceasta dovada unei mărinimii suletești la care nu toți pot să se ridice, și care l-a înălțat și mai sus în stîmă, dragostea și prețuirea noastră.

Acesta a fost Părintele Grigorie Cristescu, omul, preotul și profesorul; așa l-au cunoscut toți aceia care au izbutit să se apropie de sufletul său cald și nobil. Văzut mai de departe, poate că răposatul va fi avut, ca oricare dintre noi, și unele părți de umbră. Dar, în fața misterului indescifrabil și înfricoșător al morții, măruntele patimi și scăderi, în chip fatal legate de pumnul de țărână care sîntem, se sting, se iartă și se uită și la Dumnezeu, și la oameni. Pentru puținul care i-a lipsit, răposatul a compensat prin aceea ce a avut cu prisosință.

Astăzi, sufletul aprig și incontinuu frământat al celui ce pînă mai ieri vorbea cu noi și-a aflat odihna și împăcarea statornică și netulburată cu sine însuși și cu toate, iar trupul se va da pămîntului în care toți vom merge, întru așteptarea învierii și a Judecării celei de pe urmă. Toți aceia care l-am cunoscut, l-am ascultat, l-am prețuit și l-am iubit, — rude, prieteni, colegi, studenți și cunoscuți —, îl regretăm și îl plîngem.

Intristați pentru plecarea timpurie dintre noi a celui care pornește acum pe drumul său cel din urmă, ne mîngîiem doar cu nădejdea creștină că toți cei ce murim în Hristos, vom și învia o dată cu El, Cel care este Stăpînul vieții și al morții și Care s-a făcut cu Sine începătură și chează-șie tare a învierii celor adormiți. Pe Acela să-L rugăm pentru iertarea și odihna veșnică a celui care ne părăsește acum.

În numele foștilor săi studenți, al colegilor și al tuturor ostenitorilor de la Institutul Teologic, unde adormitul în Domnul și-a desfășurat ultimii ani de activitate, prezentăm îndureratei familii sincere condoleanțe și asigurarea că vom păstra ilustrului dispărut o trainică și frumoasă amintire și că îl vom pomeni necurmat în rugăciunile noastre.

Și acum, scumpe Părinte Grigorie, profesorul nostru iubit de altădată și colegul respectat de mai tirziu, înainte de a ne despărți pentru totdeauna, foștii studenți îți mulțumesc, prin glasul meu, pentru lumina, credința și convingerile creștine pe care le-ai semănat în sufletele noastre. Îți cerem iertare pentru tot ceea ce îți vom fi greșit ca oameni. Ți-a fost dorința să nu vorbească nimeni lîngă sicriu; și pentru aceasta îți cerem iertare dacă, împlinindu-ne această slîntă datorie, ți-am călcat dorința, fără ca, totuși, cuvîntul nostru să fie la înălțimea celui despre care am vorbit.

Vei trăi în sufletele noastre cît vom fi și noi, iar cei care vor veni de aici înainte, te vor găsi în filele paginilor din cărțile pe care le-ai scris. Și peste secole, oricînd se va face o istorie a învățămîntului nostru teologic, numele sfinției tale va fi pomenit cu cinste, alături de al marilor înaintași și iluștri dascăli de teologie, din ceata cărora ai făcut parte în viață, și pe care îi urmezi acum, prin moarte. Cel care ai venit odinioară aici, încărcat de belșugul darurilor tinereții harnice și generoase, te întorci acum, împăcat, în împărăția eternei liniști, unde nu este nici întristare, nici durere, nici suspin. În umbra florilor ce vor crește pe mormîntul proaspăt deschis și sub scutul crucii ce-ți va străjui la căpății, dormi în pace!

Pr. prof. ENE BRANIȘTE

† PREOTUL MIHAIL ȘERBĂNESCU

În ziua de 17 mai 1961 a încetat din viață, la spitalul unificat de adulți nr. 1 din Ploești, preotul Mihail Șerbănescu, parohul bisericii din comuna Călinești, Raionul Cimpina, răpus fulgerător în urma unei grele suferințe.

Preotul Mihail Șerbănescu s-a născut în comuna Filipeștii de Pădure, la anul 1904, 14 aprilie, ca fiu al cîntărețului bisericesc Teodor Șerbănescu și al Mariei Șerbănescu. La vremea cuvenită, a urmat cursurile Seminarului Teologic din Buzău, timp de 4 ani, luîndu-și diploma la Seminarul din Edineț. Numit preot în anul 1927, pe seama parohiei Dițești-Prahova, păstorește, ca paroh, timp de 18 ani. Bun gospodar, a ridicat în locul bisericii vechi o capelă nouă, o casă parohială, și a pus în rînduială un nou cimitir, frumos împrejmuît. De la Dițești este transferat preot paroh în parohia Cerașu, protopopiatul Vălenii de Munte, Regiunea Ploești, unde păstorește 10 ani. Și la Cerașu, cu aceeași rîvnă de bun chivernisitor a reparat locașul sfintei biserici, și clopotnița. De aci este transferat la parohia Călinești, Regiunea Ploești, unde a lucrat pînă în ziua morții sale.

Preot cu dragoste de Biserică și de slujire preoțească, a fost iubit și apreciat de enoriașii săi și de autoritatea bisericească.

Moare în vîrstă de 57 de ani, în plină putere de muncă. Un bun chivernisitor, un bun frate în preoție, un excelent liturghisitor. A lăsat urme adînci de regret pe unde a păstorit timp de 34 de ani.

Slujba prohodirii a avut loc în ziua de sîmbătă 20 mai a.c., la capela cimitirului Viișoara din Ploești, la care a oficiat un sobor de preoți, rostindu-se cuvîntări despre viața și faptele sale preoțești.

Pe o ploaie mărunță și deasă, corpul neînsuflețit al Părintelui Mișu — cum îi spuneau toți — purtat pe brațele preoților care l-au iubit, a fost depus în mormîntul proaspăt al cimitirului Viișoara din Ploești.

Veșnică să-i fie pomenirea !

Pr. VICTOR RĂDULESCU-PLOIEȘTI

REVISTA REVISTELOR

I. «*JURNAL MOSKOVSKOI PATRIARHII*» («Revista Patriarhiei din Moscova»), nr. 1, 1961.

În «Partea Oficială», revista publică Pastorală de Anul Nou a Sanctității Sale Patriarhul Alexei către arhipăstori, păstori și liii credincioși ai Bisericii Ortodoxe Ruse, precum și textul felicitării adresate de Sanctitatea Sa, de Sfintele Sărbători, tuturor Intâistătorilor Bisericilor Ortodoxe. Din aceeași «Parte Oficială» aflăm că:

— La 5 noiembrie 1960, Sanctitatea Sa Patriarhul Alexei a primit în audiență pe dl. G. Hristopoulos, ambasadorul Greciei în U.R.S.S., iar la 24 noiembrie, pe dl. Eduard Horra, ambasadorul Libanului în U.R.S.S.

— La 9 decembrie 1960, delegația «Mișcării fraților germane pentru pace», în frunte cu H. Kloppenburg, Oberkirchenrat al Bisericii Evanghelice din ținutul Rhein-Westfalia, care a vizitat Moscova, a fost primită la reședința patriarhală. Primirea a avut loc într-o atmosferă cordială, frățească.

— La 30 decembrie 1960, s-a înapoiat la Moscova, din călătoria de pelerinaj în Orientul Mijlociu și Apropiat, Sanctitatea Sa Patriarhul Alexei și persoanele care l-au însoțit. Înaltul ierarh a vizitat regiunile Egiptului și Siriei, Libanul, Iordania, Turcia și Grecia, unde s-a întâlnit cu Patriarhul Hristofoar al Alexandriei, cu Patriarhul Theodosie al Antiohiei, cu Patriarhul Benedict al Ierusalimului, cu Patriarhul Ecumenic Athenagoras și cu Arhiepiscopul Theoclitos al Atenei. Aceste vizite au contribuit la întărirea legăturilor frățești existente de-a lungul veacurilor, între Biserica Ortodoxă Rusă și Bisericile Ortodoxe ale Răsăritului.

— La tradiționala reuniune din noaptea de Anul Nou 1961, organizată de guvernul Uniunii Republicilor Sovietice Socialiste, în palatul mare de la Kremlin, a participat, printre oaspeți, Patriarhul Moscovei și al întregii Rusii, Alexei, însoțit de Mitropolitul Pitirim al Crutifei și Colonnei, Arhiepiscopul Pimen al Dmitrovskului și Episcopul Nikodim al Iaroslavlului și Rostovului.

— La rubrica «Viața bisericească», articolul «Biserica Ortodoxă Rusă în 1960» este un fel de dare de seamă asupra activității acestei Biserici în cursul anului care a trecut. Viața Bisericii Ortodoxe Ruse în cursul anului 1960 — se spune în această dare de seamă — s-a scurs într-o intensă trăire duhovnicească și sub semnul adâncirii și lărgirii strădaniilor pentru unitatea creștină. Anul s-a început cu întărirea colaborării cu Consiliul Mondial al Bisericilor. În centrul acestei vieți, în anul care a trecut, s-a aflat, ca și în ceilalți ani, căutarea împărăției lui Dumnezeu și a dreptății Lui. Rugându-se pentru pace și luptând pentru ea, Biserica Rusă cheamă pe fiii ei să păzească unitatea duhului, întru legătura păcii (Efeseni IV, 3).

— În următoarele trei articole de la aceeași rubrică, — primul semnat de Protoiereul F. Kovalciuk (S.U.A.), al doilea de V. Raevski (Paris), iar al treilea de A. Groznaia, episcop al parohiei ortodoxe din Rotterdam și de E. Leagusheva, delegată a parohiei din Haarlem (Olanda) —, autorii descriu cu entuziasm frumoasele impresii din timpul vizitelor făcute în U.R.S.S.

— În paginile consacrate «Predicii bisericești», Mitropolitul Pîțirim al Crutiței și Colomnei semnează o scurtă și foarte frumoasă chemare de Anul Nou către turma eparhiei sale. «De ziua Anului Nou — spune înaltul ierarh în apelul său —, chemînd turma mea să înalțe tot mai mult rugăciuni către Domnul și să-și sporească strădaniile pentru cauza îndeplinirii înalțelor sarcini de pace ale Patriei noastre Sovietice, eu chem în același timp pe toți cei ce cred în Iisus Hristos, din toată lumea, să nu slăbească și să sporească eforturile pentru cauza apărării dreptății, binelui și păcii».

— Tot în aceste pagini, Protoiereul Medvedski A. semnează «Predică la Nașterea Domnului».

— În paginile consacrate «Luptei pentru pace», se publică și articolul «Și pe pămînt pace...», sub semnătura Protoiereului A. Hariuzov, precum și o serie de declarații și scrisori semnate de clerici și de credincioși ai Bisericii Ruse, cu privire la apărarea păcii. Autorii se pronunță cu tărie și încredere «pentru o pace traicnică și prietenie între toate popoarele de pe pămînt». «Noi credem profund că adevărul va triumfa pe pămînt — scriu enoriașii parohiei Kuvcesk, din eparhia Krasnodar. Credem că va sosi clipa cînd nu vor mai fi nici războaie, nici mijloace de exterminare a oamenilor, nici rușinosul jug colonialist, cînd, înfrățite, toate popoarele vor simți adevărata bucurie de a trăi pe pămînt».

— În aceleași pagini, revista ne informează despre lucrările pregătitoare în vederea «Adunării Mondiale a creștinilor pentru apărarea păcii», care urmează a se ține la Praga, între 13 și 18 iunie 1961. Programul acestei Adunări a fost pregătit în toate detaliile de către Comitetul Permanent al Conferinței creștinilor de la Praga, în ședințele care au avut loc între 26 și 27 noiembrie 1960.

— Rubrica «Articole» publică o frumoasă meditație la Nașterea Domnului: «În înțîmpinarea lui Hristos», semnată de Preotul A. Men. Tot la această rubrică, mai semnează A. Ivanov, profesor la Academia Duhovnicească din Leningrad, sfîrșitul studiului intitulat: «Orientul grecesc în operele istoricilor bisericești ruși», al cărui început a fost publicat în nr. 10/1960 al revistei. Ultimul articol de la aceeași rubrică: «Sfîrșitul unirii de la Brest-Litovsk», căruia revista îi concură 14 pagini, este un documentat studiu istoric asupra actului unirii din 1696, pe care Roma l-a impus ortodocșilor din Galiția, Ucraina Apuseană și Bielorusia, a urmărilor acestui act și lichidării lui în 1946.

— În sfîrșit, la rubrica intitulată «Bibliografie», V. Vladimirov recenzează numerele 21-35/1960 ale revistei «Terkoven Vestnik», numerele 7-8 și 9/1960 al revistei «Duhovna Kultura», organe ale Bisericii Ortodoxe Bulgare, precum și nr. 1 (ianuarie-martie 1960) al revistei «Ortodoxia», revista Patriarhiei Romîne.

— E Karmanov face o succintă prezentare a lucrării profesorului Serghei V. Troițki: «Despre neadevărul răscolului de la Karłowitz. Cu privire la cartea protoiereului M. Polski, «Situația autorității Bisericii Ruse dincolo de hotarele U.R.S.S.».

II. *JURNAL MOSKOVSKOI PATRIARHII* («Revista Patriarhiei din Moscova»), nr. 2/1961.

— O foarte succintă dare de seamă, la rubrica «Viața bisericească», relatează că luni, 9 ianuarie 1961 (27 decembrie stil vechi), clerul și poporul dreptcredincios din Moscova au felicitat de Sfintele Sărbători ale Nașterii Domnului, pe înaltul lor Arhipăstor, Sanctitatea Sa Patriarhul Alexei al Moscovei și al întregii Rusii.

Tradiționala solemnitate a avut loc în catedrala patriarhală, după slujba Vecerniei. În numele episcopilor, al preoților și al credincioșilor prezenți, precum și în numele întregului cler și popor dreptcredincios al Moscovei, a vorbit I.P.S. Pimen, Arhiepiscop al Dmitrovskului, exprimînd dragoste și devotament bunului lor «părinte» patriarh.

În cuvîntul de răspuns, după ce a mulțumit clerului și poporului pentru caldele lor sentimente de fii duhovnicești, Sanctitatea Sa Patriarhul Alexei a istorisit pe scurt despre pelerinajul (din care abia se înapoiasc) la «Locurile Sfinte» și despre vizitele făcute cu această ocazie Patriarhiilor răsăritene și Bisericii Elladei. În această scurtă expunere, în care a arătat că la Sfîntul Mormînt s-a rugat timp de o săptămîină pentru turma sa dreptcredincioasă, Sanctitatea Sa a subliniat și însemnătatea călătoriei la Constantinopol, unde a fost primit cu multă căldură de Prea Fericitul Athenagoras, Patriarhul Ecumenic, și de unde, pe vremuri, după ce «solii Sfîntului Kneaz Vladimir au rămas uimiți de frumusețea cultului bizantin, rușii au primit lumina credinței ortodoxe».

— În aceeași rubrică e publicată o amănunțită dare de seamă despre alegerea, hirotonirea și investirea arhimandritului Alexei (Van der Mensbrügge) în scaunul de episcop al Medonului. Actul hirotoniei l-au săvârșit (la 1 noiembrie 1960, în biserica rusă Sfinții Trei Ierarhi) la Paris, Arhiepiscopul Nikolai, mitropolit al Kersonului și exarh al Patriarhiei Moscovei în Europa Occidentală, Arhiepiscopul Vasile de Bruxelles, Episcopul Antonie al Serghievskului și Episcopul Nicodim al Podoliei.

Episcopul Alexei (Albert van der Mensbrügge), de origine belgian, s-a născut la 22 iunie 1899, în orașul San Nicole din Flandra. Studiile seminariale și teologice superioare și le-a făcut în Belgia, iar cele de specializare (în domeniul patristicii) la Institutul pontifical de orientalistică din Roma. În 1925 a fost hirotonit preot al Bisericii Catolice. În 1929 a fost primit în sinul Bisericii Ortodoxe de către mitropolitul Evloghie, exarh al Patriarhiei Moscovei în Occident. De atunci a slujit ca preot în Scoția și în Anglia, a fost capelan al Asociației Anglicane Ortodoxe «Sfinții Alban și Serghie», paroh al parohiei ortodoxe din Amsterdam, profesor la Institutul de teologie ortodoxă din Paris și, în cele din urmă, slujitor, cu rangul de arhimandrit, la biserica rusă Sfinții Trei Ierarhi din Paris.

În prea frumosul cuvînt rostit cu prilejul investiturii, noul episcop a spus că, în actul alegerii sale ca episcop de către Sanctitatea Sa Patriarhul Moscovei și Sfîntul Sinod al Bisericii Ortodoxe Ruse, vede împlinirea vocii lui Dumnezeu, vede «o continuare peste veacuri a actului săvîrșit de Sfinții Apostoli la alegerea Sfîntului Apostol Matia».

— La rubrica «În apărarea păcii», G. Mirdiubov, docent, semnează articolul «Pacea este temelia vieții». Sprijinindu-se pe numeroase citate din Sfînta Scriptură și mai ales pe literatura patristică, autorul spune în esență: «Pacea este un imperativ al vieții, e o năzuință firească a omului; fără ea nu există viață normală, viață adevărată, căci Ziditorul lumii, Dumnezeu, este Dumnezeuul păcii. Fiecare creștin este dator să rîvnească pacea; fără stăruința de a trăi în pace cu toată lumea, creștinul nu se poate numi slugă vrednică a Domnului Hristos. Creștinii trebuie să înfăptuiască în viață pacea personală, pacea obștească, pacea politică, pacea religioasă, pacea creștină. Creștine, — încheie autorul — caută pacea și urmeaz-o! Propovăduiește tuturor pacea, rîvnește tu însuși după ea, cîștig-o pentru tine și pentru ai tăi, iar prin tine o vor dobîndi mii de frați ai tăi».

— La aceeași rubrică, în articolul «Pe calea păcii», A. Vedernikov trece în revistă activitatea Conferinței mondiale a Bisericii creștine, care și-a început lucrările în 1958 la Praga și s-a continuat în 1959 și 1960, sub denumirea de «A doua — respectiv A treia conferință Mondială a Bisericilor Creștine». În ultimii 15 ani care s-au scurs în atmosfera grea a «războiului rece» și într-o nesfîrșită teamă de viitor, creștinii din toată lumea au auzit multe chemări adresate lor de a condamna cursa înarmărilor, de a susține năzuințele de pace ale popoarelor, de a se uni în jurul mării cauze a apărării păcii. Aceste apeluri pornite de la unele Biserici ale Răsăritului, și-au găsit un viu ecou în rîndurile creștinilor din Apus. Așa se face că tema solidarității creștine în rezolvarea principalelor probleme internaționale continuă a rămîne în inima preocupărilor Mișcărilor creștine contemporane. Cu toate acestea, lumea creștină încă nu este unanim călăuzită de convingerea că este absolut îndreptățită să apere pacea, atrăgîndu-și în felul acesta îndreptățitul reproș, că înclină mai mult spre vîntul politicii decît spre învățătura Mîntuitorului Hristos. Un tipic exemplu de astfel de înclinare îl constituie poziția acelor cercuri creștine din Apus care încă mai sînt de părere că arma atomică este arma care apără lumea de comunism. Nu-i deci de mirare că ideea solidarității creștine în cauza apărării păcii s-a născut în Răsărit, unde creștinii consideră predica în apărarea păcii ca o datorie imperioasă.

Lucrările celor trei conferințe de la Praga constituie un pas înainte pe calea solidarității creștine în jurul mării cauze a păcii. Dar pentru a se săvîrși aceasta, autorul propune că ar trebui ca conducătorii Conferinței de la Praga să sintetizeze într-un document lucrările de pînă acum, document în care să se expună principiile solidarității creștine în apărarea marelui cauze și să le supună atenției tuturor Bisericilor și grupurilor creștine care vor fi reprezentate la Adunarea Creștină Mondială ce urmează să se țină în 1961.

— La rubrica «Articole», Preotul A. Men semnează o frumoasă «Meditație la sărbătoarea Intîmpinării Domnului», iar Protoiereul I. Patapov, «Viața și opera Sfinților

Trei Ierarhi». S. Troițki publică, în aceeași rubrică, un foarte documentat studiu: «Despre sensul Canoanelor 9 și 17 ale Soborului de la Calcedon».

— La rubrica «Din viața Bisericilor eterodoxe», revista publică, sub semnătura Protoiereului V. Borovoi, date cu privire la «A doua conferință a Bisericilor europene de la Nieburg» (3—8 octombrie 1960), și un articol: «Despre problema bazei Consiliului Mondial al Bisericilor».

— Tot aici e publicat articolul «Săptămîna rugăciunilor pentru unitatea creștină» (sfîrșitul articolului urmează în numărul viitor). Autorul arată că Mișcarea pentru înălțarea de rugăciuni speciale către Sfîntul Duh pentru renașterea creștină s-a născut în Scoția, în 1740, sub formă de organizație de grupuri de rugători. De aci ea a trecut în Statele Unite. Pe la 1830, ideea acestor rugăciuni unite renaște cu o nouă forță în Anglia și Scoția; cu timpul, se stabilește chiar o anumită zi pentru ele (30 noiembrie, cînd e sărbătorit Sfîntul Apostol Andrei), iar între 1892 și 1894, se întărește obiceiul înălțării de rugăciuni în săptămîna Cincizecimii, atît în Scoția cît și în Anglia. De pe la 1930, Biserica Presbiteriană din S.U.A. a început a dedica în fiecare an prima săptămîna a lunii octombrie rugăciunilor comune și participării la Sfînta Împărtășanie, numind-o «Săptămîna universală a cuminecării». Ideea, avînd mare răsunset în Statele Unite, Consiliul Federal al Bisericilor lui Hristos din America a adoptat-o și a transformat-o în «ziua interconfesională a unității și cuminecării».

Cercurile catolice, în al doilea păttrar al secolului XIX, se manifestă de asemenea printr-o serie întregă de rugăciuni pentru unitatea creștină, care însă la început erau înțelese drept rugăciuni pentru convertiri și treceri la Biserica Romei. Ulterior, în 1895, Papa Leon XIII instituie așa numitele «novenne» — nouă zile de rugăciuni pentru «revenirea fraților dezlipiți de sînul Bisericii», pentru «mai grabnica înfăptuire a unității creștine». În 1909, Pius X aprobă «săptămîna rugăciunilor», între 18 și 25 ianuarie, iar Benedict XV dispune ca aceste rugăciuni să se facă în fiecare an în întreaga Biserică Catholică. Biserica Anglicană, prin unii preoți și teologi ai ei de vază, răspunde sincer acestei inițiative. Dar tendințele proromane ale mișcării impuneau rezerva celorlalte confesiuni.

Abia după 1930, cînd cei mai buni dintre preoții catolici iau o atitudine adevărat creștină și în rugăciunile lor «pentru unirea tuturor» nu mai era nici vorba de «întorcere la Biserica Romei», largi păruri de credincioși, teologi și preoți ortodocși, anglicani, protestanți etc., participă la «săptămîna rugăciunilor».

Mișcarea ecumenistă a susținut încă de la început această inițiativă.

Comitetul organizatoric al Consiliului Mondial al Bisericilor, în lucrările sale de la 21-23 februarie 1946, de la Geneva, luînd în dezbatere un memorandum despre «Ziua ecumenică a rugăciunilor», a hotărît adoptarea «săptămîinii rugăciunilor pentru unitate creștină».

Biserica Ortodoxă Rusă, în răspunsul dat secretarului Consiliului Mondial al Bisericilor, referitor la această inițiativă, spune printre altele:

«Am citit atenți, cu sinceră desfătare duhovnicească, textele pe care ați binevoit a ni le trimite, ale rugăciunilor și chemărilor la meditație religioasă în această «Săptămîna...». Duhovnicește, sîntem alături de dumneavoastră în aceste însemnate zile. Împărtășind caldă dvs. stăruință în rugăciune pentru unitate, alăturăm și noi sincerele rugă, conform cu spiritul și practica Bisericii noastre, pentru «unirea tuturor».

Pr. I. PAROCESCU

